

001
3-41

Тернопільський міський осередок
Наукового товариства ім. Шевченка

ЗБІРНИК ПРАЦЬ

Том 2

Тернопіль
2006

001 + 9 (Укр.)
3-41

**Тернопільський міський осередок
Наукового товариства ім. Шевченка
(ТМО НТШ)**

Тернопільський обласний краєзнавчий музей

236102

ЗБІРНИК ПРАЦЬ

Том 2

**Національно-визвольні змагання
українського народу у ХХ столітті**

Інститут ім. І. Пулюя
з нагоди святку
50-річчя.

Логова ТМО НТШ

M. Andriy

21.05.10
Тернопіль
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ПУЛЮЯ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНА
БІБЛІОТЕКА**
2006

ББК 92. 1

Редакційна колегія:

заслужений діяч науки і техніки України, академік АН вищої школи України, доктор медичних наук, професор *Михайло Андрейчин* (відповідальний редактор); доктор філологічних наук, професор *Дмитро Бучко*; кандидат фізико-математичних наук, професор *Григорій Возняк*; заслужений працівник освіти України, член Національної спілки журналістів України *Богдан Головин*; кандидат філософських наук, професор *Арсен Гудима*; кандидат філологічних наук, доцент *Наталя Даценко* (відповідальний секретар); кандидат історичних наук *Олег Клименко*; кандидат медичних наук, доцент *Василь Копча*; *Степан Костюк*; *Галина Молицька*; кандидат геолого-мінералогічних наук, професор *Йосип Свинко*; доктор історичних наук, професор *Богдан Трофим'як*; член Національної спілки письменників України *Гаврило Чернихівський*.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор *Микола Алексісвець*
доктор географічних наук, професор *Ольга Заставецька*

Видання здійснено за фінансової підтримки Тернопільського обласного краєзнавчого музею (директор С. Костюк)

Редакційна колегія незавжди поділяє погляди авторів статей

ТМО НТШ ©

ISBN 966-8818-14-8

Зміст

<i>Михайло Андрейчин, Степан Костюк</i> Край Кобзаревих відвідин	7
<i>Михайло Андрейчин, Василь Копча</i> Біологічний тероризм: стародавня і новітня історія	9
<i>Надія Білик</i> Б. С. Лепкий – діяч Союзу визволення України	24
<i>Євген Бліхар, Володимир Бліхар</i> Код української ментальності	45
<i>Наталія Гавдида</i> Пісня Б. Лепкого «Чуеш, брате мій» у контексті українського літературного процесу ХХ століття: націєконсолідуєчий аспект	59
<i>Богдан Головин</i> Визвольна ідея – кредо подвижницького життя о. Миколи Хмільовського. До 125-річчя від дня народження	71
<i>Богдан Головин</i> Митрополит Андрей Шептицький – благодійник «Просвіти»	88
<i>Арсен Гудима, Петро Мазур</i> Етноконфесійний подвиг Арсена Річинського	100
<i>Василь Заведнюк</i> Доля українського народу в Другій світовій війні	109

Олег Клименко

Підпільні друкарні на Тернопільщині у 1941-1952 рр. та їх участь у виготовленні бофонів 132

Степан Костюк

Дух вольності та соборності України поетичними рядками Володимира Вихруща (за творами збірки «Безсмертя душі») 155

Любомир Крупа

Аналіз ставлення митрополита Андрея Шептицького до діяльності українського підпілля та збройних формувань – УВО, ОУН, СС «Галичина» 160

Мирон Маланюк

Жіноцтво Тернопілля у боротьбі за створення підвалин для відновлення незалежності української держави 177

Надія Моховик

У полоні невгамовної вдачі 187

Любомир Никифорів

Полковник армії УНР – Роман Самокишин 201

Богдан Новосядлий, Наталя Новосядла

Балада про нескорену родину і легендарний подвиг чотового 219

Володимир Окаринський

Вплив організованого молодіжного руху на збройний опір УПА окупантам 238

<i>Володимир Парацій</i> Бої на горі Лисоня (серпень-жовтень 1916 р.): героїка та меморіальна слава українського січового стрілецтва	251
<i>Володимир Парацій</i> Світоглядні концепції Патріарха Йосифа	260
<i>Георгій Петрук-Попик</i> Антонівці	267
<i>Василь Пришляк</i> Зниклий хутір: маловідомі сторінки історії	283
<i>Роман Расевич</i> Змістові напрямки функціонування молодіжного товариства «Сокіл»	288
<i>Йосип Свинко</i> Вихідці з Тернопільського краю – чільні провідники національно-визвольної боротьби ОУН-УПА на Західних окраїнних українських землях у 40-х роках ХХ століття ...	302
<i>Богдан Трофим'як</i> Мар'ян Лукасевич (22.06.1922 - 17.09.1945) – приклад героїчної відваги	326
<i>Богдан Трофим'як</i> Незламний Михайло Сорока – засновник українського сокільства в Празі (1926-1936 рр.), провідник нації в концтаборах (1940-1971 рр.)	345
<i>Мирослав Ханас</i> Ярослав Старух – подвижник нації	355

Гаврило Чернихівський

За Україну, за її волю 372

Галина Щигельська

Союз українців у Великій Британії: шлях до консолідації та організація ефективного функціонування (1945-1949 рр.)...384

Любомир Крута

Аналіз ставлення митрополита Андрея Шинкари до української державності у 1940-х роках

УВО, ОУН, СС, Галичина 691

Роман Равенчак

«Світанок» української державності: шлях до незалежності

Львівська Україна 771

Вихід з Трнопільського краю – шлях до незалежності України

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

Українська революція 1917-1918 рр. у західній Україні

КРАЙ КОБЗАРЕВИХ ВІДВІДИН

Непересічна постать Великого Кобзаря ошчасливила своєю присутністю Тернопільщину жовтневої пори далекого 1846 року (у складі Київської Археографічної комісії).

Відвідавши мальовничі Крем'янець, Почаїв (перебування тривало майже два тижні), Вишнівець, славетний український геній залишив акварельні роботи: «Почаївська лавра з півдня», «Вид на околиці з тераси Почаївської лаври», «Собор Почаївської лаври. Внутрішній вигляд», «Вигляд Почаївської лаври з заходу». Очевидно особливим піднесенням керувався Т. Шевченко після оглядин Почаївської духовної святині, оскільки замість зазначених у розпорядженні трьох малюнків аквареллю виконав чотири.

Окрім завваженого, збереглися три ескізи, зроблені олівцем: «Почаївська лавра зі сходу», «Собор Почаївської лаври (внутрішній вигляд)» і «Нарис Почаївської лаври».

Означені роботи передають тонке розуміння художником архітектурного стилю будови, відтворюючи її монументальну масивність і, водночас, привабливість легкістю ліній, стрункістю бань, дзвіниць тощо. Присутністю людини у пейзажних композиціях, очевидно, митець прагнув оживити відтворюване.

Волинські враження Кобзар описав у повісті й однойменній поемі «Варнак» (основа – розповіді щодо гайдамацького повстання 30-х років XVIII століття).

Український фольклорний спадок Т. Шевченко збагатив записами (20 жовтня 1846 року – точне датування) народних пісень: «Гиля-гиля, селезень», «Ой пила, вихилила», «Ой у саду, саду». Важливе уточнення: подорожній альбом Т. Шевченка із записами згаданих пісень 1847 та 1850 років

поліція конфіскувала. Тільки 1905 року знайдено рукопис, доповнений новими записами фольклору, віршами. Тепер альбом «Третій» у фонді Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Шанобливість до поета країни ознаменували видрукуванням у Крем'янці 1922 року Шевченкового «Малого Кобзаря» (тираж – приблизно три тисячі примірників, обсяг – 32 сторінки, формат – 16x10 см, 22 твори).

Спорудженням пам'ятників і погрудь Кобзареві, найменуванням вулиць, культурно-мистецьких закладів та установ, повсякчасним проведенням різноманітних тематичних науково-літературно-творчих конференцій, вечорів, професійно-самодіяльних концертних заходів, сучасне Тернопілля підтверджує своє увіковічення пам'яті про Тараса Шевченка.

Поетичним словом і прозовою думкою Тарас Шевченко заповідав майбутнім поколінням шанувати рідну мову, плекати нашу пісню, вибороти незалежність України. Пропонований, власне, тематичний збірник увібрав матеріали, авторський задум яких концентрує думки на проблемах становлення і зміцнення державності України.

Нехай це скромне наукове видання прислужиться подальшому утвердженню України.

Михайло Андрейчин,

голова Тернопільського міського осередку НТШ

Степан Костюк,

член Всеукраїнської спілки краєзнавців, член НТШ

Михайло Андрейчин, Василь Копча

БІОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ: СТАРОДАВНЯ І НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

Тернопільський державний медичний університет
ім. І.Я. Горбачевського

Ще до нашої ери скіфські лучники використовували стріли, забруднені кров'ю та іншими тканинами трупів, що розкладалися. У VI столітті до нашої ери асирійці отруювали воду в колодязях на території ворога житніми ріжками (смертельно отруйний гриб). До іншого способу тактичного використання заразного матеріалу вдавався Олександр Македонський (356-323 рр. до н.е.). У разі відступу, його війська залишали за собою трупи коней і людей, що загинули від заразних хвороб. Така ж тактика використовувалась і пізніше, під час різних воєнних кампаній.

Від стародавніх часів трупами людей забруднювали джерела водопостачання ворожих військ. Зокрема, до такої тактики охоче вдавався Фридерік I Барбаросса (1152-1190 рр. н.е.).

Історичні джерела засвідчують, що у стародавні й середні віки при облозі фортець чи інших фортифікаційних споруд, ворог нерідко намагався спричинити серед оборонців епідемію інфекційних хвороб. Поширеним у той час було закидання через мури тіл померлих від чуми чи холери.

Класичним прикладом такого заходу є облога татаро-монголами у 1346 р. генуезької твердині Каффа в Криму (зараз Феодосія). За наказом хана Золотої Орди Тохтамиша в колодязі осадженої фортеці закидали трупи людей і тварин, що загинули від бубонної чуми. Таким чином був спричинений її спалах серед мешканців (у той час ця хвороба реєструвалася

лише в Азії). У цей спосіб нападники безперешкодно захопили місто, яке захищав добре озброєний і підготовлений гарнізон. Відтак, разом з біженцями ця особливо небезпечна недуга була занесена у Константинополь, Геную, Венецію та інші порти Середземного моря. Невдовзі вона потрапила у Росію, поширилася по цілій Європі і на Близький Схід. Спалахнула пандемія «чорної смерті», яка протягом 3 років спустошила країни континенту. У численних хроніках зафіксовано, що вижити вдалося лише в середньому 25-30 % людей. Рівень летальності у різних регіонах коливався. Так, у Польщі вимерла тільки половина населення, а от у Франції та Іспанії – близько 90 %. У багатьох італійських містах загинуло аж 99 % мешканців. До подібної тактики використання тіл померлих від чуми вдавалися російські війська під час війни зі Швецією у 1710 р. при облозі фортеці Реваль в Естонії.

Ще в V столітті до н.е. індіанський закон Ману забороняв воєнне використання отруту, але в XIX столітті н.е. «цивілізовані» колонізатори Америки дарували індіанцям забруднені вірусом натуральної віспи ковдри, щоб спричинити епідемію віспи в племенах. У результаті цього померло близько 3 млн туземців. У XVIII столітті вказаний вірус використано з метою винищення людей в Північній Америці. Під час франко-індіанської війни, яка точилася у 1754-1767 рр., британський губернатор Нової Шотландії й одночасно командир британських військ у Північній Америці генерал Jeffrey Amherst запропонував своїм офіцерам план розповсюдження натуральної віспи серед лояльних до Франції індіанських племен. У 1763 р. підлеглий цього генерала капітан Есуер наказав роздавати індіанцям у форті Пітт в Пенсильванії контаміновані вірусом ковдри і хустки, спеціально доставлені зі шпиталю для хворих на віспу. Це призвело до трагічних наслідків: серед індіанських племен спалахнула епідемія віспи, від якої загинув кожен десятий корінний мешканець. До

подібної тактики вдалися тунісці в 1785 р., поставляючи одяг від хворих на чуму французам, що займали фортецю Ла Калле [1].

У XIX столітті подібні тенденції в проведенні воєнних операцій зберігалися. Під час громадянської війни у США уніоністи, перебуваючи на кордоні з Півднем, часто наражалися на небезпеку бути отруєними, приймаючи їжу та напої від місцевих мешканців. Війська конфедерації, відступаючи 1863 р. з околиць Міссісіпі, закидали падло у водозбірники та вододжерела, якими могли б скористатися уніоністи [2].

Розквіт мікробіології (друга половина XIX століття) сприяв створенню та використанню біологічної зброї, що вже опиралися на наукові відомості. З'явилась можливість ізолювати, вирощувати і тривало зберігати окремі патогени, досліджувати їх дію, продукувати вакцини, сироватки тощо. Це відкрило реальну перспективу і широке поле діяльності з метою запобігання інфекційним хворобам і боротьби з ними, але водночас створило й величезні діаметрально протилежні можливості, якими дуже швидко скористалися.

У Першій світовій війні вперше широкомасштабно були використані хімічні середники для масового ураження. Крім величезних жертв, заподіяних такими діями, для цієї війни було характерне також масове використання біологічних чинників, вирощених і відпрепарованих у мікробіологічних лабораторіях. Про це свідчать численні документальні дані. Пріоритет у цій злочинній діяльності передусім належав кайзерівській армії. Починаючи від 1915 р., німці систематично й чимраз масштабніше вдавалися до диверсійних біологічних атак, спрямованих, у першу чергу, проти військових коней та іншої худоби, що вирощувалися в країнах Атланти. Невдовзі ця діяльність була перекинута й на територію США, а пізніше – навіть до нейтральної Аргентини, яка експортувала тяглову силу й худобу до Європи. З цієї

метою використовувалися переважно збудники сибірки та сапу. Тварин заражали прямо або через забруднений мікробами корм [3, 4].

Після закінчення Першої світової війни ситуація змінилася. Реагуючи на шок, спричинений страхотливими наслідками використання хімічної зброї на фронтах, багато країн вдалися до дипломатичних заходів, які мали б запобігти поширенню зброї масового ураження і можливостям її застосування. Так, на конференції з роззброєння, що відбулася 1922 р. у Вашингтоні, а потім на пленарних засіданнях асамблеї Ліги Націй, цій проблемі була приділена особлива увага. Нарешті, за пропозицією найбільших у той час авторитетів у галузі мікробіології – Борде, Кеннона, Метсона і Пфейфера – асамблея Ліги Націй засудила бактеріологічну війну. Невдовзі у Женеві була скликана міжнародна конференція, присвячена контролю за торгівлею зброєю і воєнним оснащенням. Конференція проходила від 04.05. до 17.06.1925 р. під егідою Ліги Націй з участю делегацій 30 країн. Вона закінчилася прийняттям конвенції про контроль за торгівлею зброєю, до якої додався Протокол (так званий Женевський Протокол), що забороняв використання хімічної та бактеріологічної зброї. Він вступив у дію 08.02.1928 р. і спочатку був підписаний 28 країнами [5]. На сьогодні його вимог дотримуються вже 125 країн.

Попри надзвичайну важливість, Женевський Протокол забороняє лише застосування бактеріологічної зброї з воєнною метою, однак не лімітує вивчення хімічної та біологічної зброї, її продукування і володіння нею. Багато країн ратифікувало цей Протокол, застерігаючи за собою право відповісти адекватно у разі нападу на них з використанням цього виду зброї. На жаль, Протокол не зумів суттєво стримати розробку біологічної зброї, і щораз більше країн розпочало розвивати такі дослідницькі програми.

У 1932 р. в мілітаристській Японії розпочалося вивчення біологічної зброї в нечуваному доти масштабі. На території окупованої Маньчжурії з'явилися перші ретельно законспіровані воєнні лабораторії, спочатку названі загоном Торо, а пізніше, у 1935-1936 рр., перетворені рішенням імператора на спеціальний інститут в Харбіні, що нараховував 3 000 працівників. Він отримав назву «Загін 731» й очолювався генералом Іші Шіро, а пізніше – Місаї Кітано. До складу цього осередку входило 150 будинків і 5 супутніх таборів. Додаткові одиниці подібного типу з'явилися в Мукдені, Нанкіні, а також в Японії. Ці осередки виробляли біологічну зброю, а також розробляли плани її використання у війні проти людства.

Інший великий осередок, що нараховував 600 осіб, отримав кодову назву «Загін 100». Він локалізувався поблизу місцевості Чаньчунь й займався адаптацією цієї зброї для знищення рослин і тварин. Виробничі потужності «Загону 731» за 1 міс. дозволяли продукувати: 300 кг зависі збудника чуми, 600 кг суспензії сибіркових бацил, 1000 кг зависі холерних вібріонів, 900 кг черевнотифозно-шигеліозної зависі. Більше того, у тисячах інкубаторів вирощувалися блохи й інфіковані чумою щурі. Тож виробничі можливості були гігантські (до декількох десятків тисяч щурів та до 200 кг живої маси бліх за 1 міс.). Апробувалися різні види біологічної зброї та способи їх доставки. Відтак щомісячно гинуло до 600 військовополонених, на яких проводилися ці жахливі експерименти. У цілому протягом 1932-1945 рр., у результаті експериментів «Загону 731» було позбавлено життя близько 10 000 військовополонених, передусім китайців, а пізніше – й інших національностей. На полі бою ця зброя була використана в 1939 р. у Монголії. Нападником було забруднено більшість джерел води. У 1940-1942 рр. біологічної атаки зазнали щонайменше 11 китайських міст. Агресор намагався

забруднити збудниками сибірки, холери, шигельозу, сальмонельозу і чуми воду та інфікувати різну живність. Культури бактерій закидали й безпосередньо до будинків, а також розпилювали у вигляді аерозолі з літаків («Загін 731» мав власну спеціальну повітряну ескадру). Аби спричинити епідемію чуми, над тими ж містами з літаків скидали й бліх, інфікованих ерсиніями. Досі не відомо кількості жертв тих нападів. Однак з'ясовано, що тільки після атаки на місто Хантег у 1941 р. виникло близько 10 000 захворювань, переважно на холеру, й загинуло 1 700 осіб.

У радянській Росії ще у 1919 р. В. Ленін наказав організувати перший інститут, який займався б бактеріологічною зброєю. Від 1930 р. Народний Комісаріат Здоров'я СРСР розпочав організацію вивчення біологічного нападу та оборони від нього [6]. Досліди проводилися на тваринах на острові Відродження в Аральському морі. Пізніше, особливо після Другої світової війни, таких осередків стало більше, а СРСР інтенсифікував опрацювання програми біологічної зброї.

Нещодавно у науково-практичному медичному журналі «Інфекційні хвороби», що видається у Тернополі, вперше були опубліковані спогади безпосереднього розробника радянської програми зі створення біологічної зброї, вітчизняного вченого-мікробіолога, який працював у 30-х роках в секретних відділах Радянської Армії – Ю.І. Деміховського. Наводимо деякі цитати з його спогадів:

“Наукова праця 9-го секретного відділу ІХО (Інституту хімічної оборони – прим. авт.) велася у двох напрямках. Невеличка група бактеріологів, під керівництвом професора С.Н. Муромцева, вивчала можливості застосування збудників ботулізму для організації диверсій великих масштабів на підприємствах, що виробляють харчові продукти, і заходи захисту від таких диверсій. Інша, основна, група працівників

вивчала можливості аерозольного зараження тварин збудниками сибірки, чуми або туляремії. Керівником цієї групи був [...] Н.Н. Гінсбург, що працював у відділі з моменту його виникнення.

Суть роботи полягала в тому, що в природних умовах зараження чумою і туляремією відбувається від тварин, а сибіркою – при вдиханні пилуки на підприємствах, що обробляють шкури загинувших від сибірки тварин. Аерозольний спосіб зараження спричиняє легеневу форму цих захворювань. При цьому людина дуже сприйнятлива до збудників чуми і сибірки, а аерозольним шляхом можна викликати масові епідемії цих інфекцій зі стовідсотковою летальністю. Задля більшої безпеки експериментів замість збудника чуми використовувався збудник туляремії, що був менш патогенним для людини, але за всіма основними властивостями – особливостями поширення і патогенезу захворювання – був «двійником» чуми [...].

[...] “Хто хоче виступити?”, – запитав Сталін. Я попросив слова. Розпочав з огляду літератури. Оцінив роботи Трилля як винахід нової бактеріологічної зброї. Триль уперше випробував вплив вибуху артилерійського снаряду на виживання бактерій – «чудових паличок», вміщених у його порожнину. Було встановлено, що ці бактерії не тільки виживають після вибуху, але, формуючись потім у хмару, поширюються вітром, зберігаючи усі свої біологічні властивості, Якщо замість нешкідливої «чудової» палички використати хвороботворний мікроб, наприклад, такий, як збудника чуми, то дія бактеріологічного снаряду не обмежиться тільки об'єктом нападу, але й створить ланцюжок осередків зараження і, врешті-решт, призведе до масової епідемії смертельного захворювання. Ця головна відмітна властивість бактеріологічної зброї повинна вивчатися в мирний час, щоб уміти керувати нею під час війни [...].

Регламент виступу був мною давно вичерпаний. Але Сталін не зупиняв мене [...], вслухувався в кожне моє слово, іноді перепитуючи. Потім він став переривати мене запитаннями: “А яка температура вбиває чудову паличку? А чуми? А курячої холери? А яка температура вибуху снаряду? А чому ж вони виживають?” Я відповідав. Так мій звіт перетворився в тривалу співбесіду між мною і Сталіним. Потім у розмову включилися Ворошилов, Калінін, Куйбишев, інші члени Політбюро [...]. Обговорення закінчилося тільки біля 22 години стислим висновком Сталіна, який сказав: “Ясно, що заклади, які займаються проблемами бактеріологічної війни, необхідно об’єднати в один потужний інститут [...]”.

[...] Радянський уряд підписав цей документ (Женевський Протокол – прим. авт.) ще у 1926 р. Проте, як видно з вище викладеного, робота з проблем бактеріологічної війни, причому не тільки з оборонною, але й з наступальною метою, активно велася в Радянському Союзі за згодою і за підтримкою головнокомандувача Сталіна й у 30-ті, і в 40-ві роки [...]» [6].

З метою придушення опору Української Повстанської Армії (УПА), упродовж 1943-1947 рр. до використання біологічних середників нерідко вдавалися агенти НКВД («Народного комиссариата внутренних дел»). Наводимо деякі витяги з численних свідчень очевидців цих подій мовою оригіналу:

«Епідемію висипного тифу штучно викликали агенти Москви, що їх НКВД призначувало до польських терористичних банд, як дорадників та інструкторів партизанської тактики. Банди під час своїх “акцій” розсипали тифозні воші по тих селах, куди найчастіше заходили відділи УПА. Одначе польське населення з-за Сяну скоро запротестувало проти цієї методи, лякаючись, що епідемія пошириться теж і на польські села. Більшовицька контррозвідка попала тим часом на одну “лінію” зв’язку ОУН з Краковом і

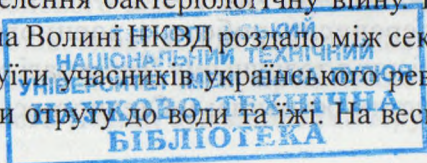
використала її на те, щоб закуплену УЧХ-ом (Українським Червоним Хрестом – прим. авт.) протитифозну вакцину підмінити на отруту. Про цей випадок згадує Мелодія у статті про працю УЧХ при УПА» [7].

«У тому ж 1946 р. кілька зловлених енкаведистів у 1-ім районі “Холодного Яру” виявили ще одну підлу методу боротьби Кремля з українським резистансом. Вони розповіли, що венеричне хворі бійці НКВД могли дістати право на лікування на державних коштах тільки після того, як цими недугами заразили точно означене число т. зв. “неблагонадьожних” жінок чи дівчат. Більше упривілейовані виконували свою “норму” у тюрмах, концентраційних таборах і під час допитів на станицях міліції. Менше заслужених висипано в терен. Польські червоні банди радо їх приймали до своїх боївок та вможливлювали їм (під час нападів на наші села) насилування дівчат і жінок, запідозрених у контактах з ОУН і УПА.

Однак українське населення скоро пізнало небезпеку, і тому випадків поширення венеричних недуг занотовано дуже мало. Коротко кажучи, лікарі й персонал УЧХ поборювали не тільки недуги, яких не жаліла вояцтву й населенню лиха доля, але також і ті, що їх нарештє ширив ворог по селах. Завдяки суворій дисципліні в УПА та роз’яснювальній акції УЧХ, в надрайоні “Холодний Яр” занотовано тільки 2 випадки венеричних недуг у роках 1944-47» [7].

«Інфекційні недуги, як черевний тиф, червінка в 1945-46 рр., як цивільній людності, так і вояцтву завдавали великих жертв. Від державних компетентних чинників не роблено жодних протизаходів, а навпаки, ворог застосовував проти українського населення бактеріологічну війну. Приміром, у липні 1946 року на Волині НКВД роздало між сексотів отруту із завданням отруїти учасників українського революційного підпілля, додаючи отруту до води та їжі. На весні 1946 року

236102

НКВД висилає агентів із затифозними вошами до українських сіл, куди заходили вояки УПА. УЧХ, щоб запобігти дальшому поширенню тифу, переводив по заражених селах щеплення, а з хвилиною, коли вже вичерпались з магазинів щепленки, їх закупував на чорному ринку по досить високих цінах. Коли НКВД довідалося, що УПА скуповує на чорному ринку протитифозні застрики, воно випустило на цей ринок спеціально спрепаровані, затроєні застрики, від яких хворий, по кількох годинах серед страшних мук умирав. На щастя, наші лікарі досить скоро викрили цей страшний злочинний підступ. До того часу, однак, поки підступ викрито, від таких затроєних застриків померло кільканадцять повстанців. Це було у Станиславівщині весною 1946 року.

Така сама була справа з венеричними недугами. Більшовики поширювали їх масовим заражуванням дівчат і жінок у тюрмах, масовим гвалтуванням жінок солдатами-червоноармійцями. Жодної боротьби проти цих недуг більшовики не організували. Цивільне населення, а головню сільське, не мало забезпеченої навіть мінімальної медичної допомоги» [8].

У 1972 р. СРСР приєднався до конвенції про заборону розробки, випробування і виробництва біологічної зброї. Тоді ж, вперше, штучно був створений ген. І біологи в погонах направили в ЦК КПРС лист: «Якщо генетику застосувати до воєнної мікробіології, вийде найпотужніша зброя, яка нашим вірогідним супротивникам і не снилася».

І виріс ще один «чумний архіпелаг»: Інститут прикладної мікробіології в Оболенську (Серпухівський район, Росія) зайнявся бактеріями; у потужний вірусологічний центр в Кольцові (30 км від Новосибірська, зараз називається «Вектор») перенесли роботи з воєнного використання натуральної віспи; в тодішньому Ленінграді створили Інститут «особливо чистих речовин»; у Степногорську (Казахстан) –

дуже потужний Інститут мікробіології. У Ленінграді займалися білками, пептидами: вважалося, що з їх допомогою можна управляти психікою людини. Власне, це й було головною метою досліджень: добитися, щоб бактерії в процесі своєї життєдіяльності виділяли білок, який міг би впливати на мозок солдатів супротивника. З'явилися такі інститути і в Москві: біологічного приладобудування і «Біомашпроект». Ще один НДІ виник біля Чехова. На заводі в Бердську Новосибірської області поставили на потік віруси з Кольцово. Крім цього спорудили ще мобілізаційні заводи в Кургані й Пензі, які й досі перебувають на мобілізаційній готовності.

Є відомості про те, що у 70-ті рр. минулого століття радянські розвідники роздобули в Індії збудника натуральної віспи. Зброя на базі віспи випускалася в Загорську ще із 40-х рр., але індійська виявилася ефективнішою. Адже натуральна віспа – це, по суті, війна проти всього світу: у 1980 р. ВООЗ повідомила про те, що досягнута планетарна елімінація вірусу натуральної віспи. У зв'язку з цим і щеплення проти цієї недуги були припинені. А це означає, що країна, яка зберігає зазначеного збудника, володіє зброєю, до якої чутлива більшість людей на Землі.

Примітно, що радянські спецслужби за будь-яку ціну намагалися роздобути смертоносні віруси геморагічних гарячок: болівійської, Ебола, Ласса, Марбурга.

Стосовно останньої. Німецькі учені працювали в Марбурзі над вакциною проти східно-африканського вірусу. Але сталася трагедія: заразилися і загинули декілька учасників робіт. Радянські розвідники таємно розрили могили, дістали трупи померлих і вивезли в СРСР зразки інфікованої тканини. Тоді над розробкою бойового вірусу цієї гарячки працювали ще майже двадцять років. Знову допомогла трагедія: у квітні 1988 р. загинув працюючий над цією проблемою мікробіолог Устинов. І вже з його тканин був виділений вірус-мутант, що

дістав назву U і був узятий у 1990 р. на озброєння Радянською Армією [9].

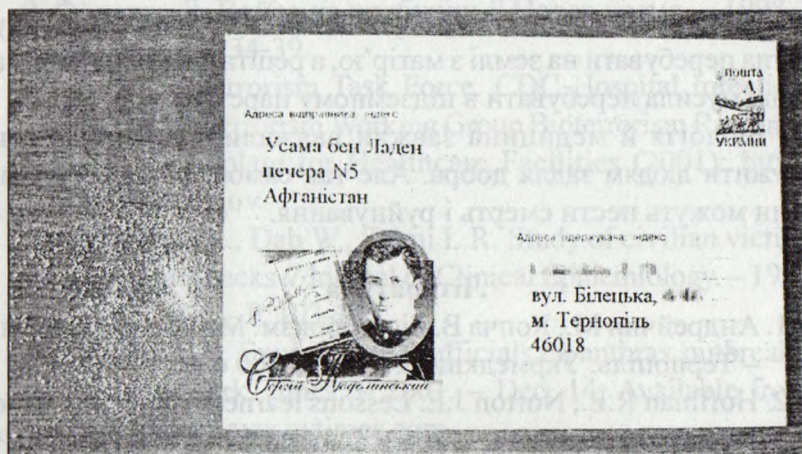
Станом на середину 90-х років минулого сторіччя близько 17,5 млн людей щорічно вмирили від інфекційних захворювань, у тому числі 9 млн дітей. Досі людство все ще не може відчувати себе в безпеці від розповсюдження смертельних вірусних недуг, венеричних захворювань, спалахів особливо небезпечних бактерійних інфекцій. Аналіз перспектив світового соціально-економічного росту в період демонтажу «спадщини холодної війни» вказує тільки на гіпотетичну можливість стійкого розвитку світової спільноти. Підтвердженням цьому є події у вересні-грудні 2001 р. в США, коли ця країна зазнала біологічної атаки з використанням збудника сибірки, поширюваного через поштові листи і посилки, що призвело до низки смертельних вислідів [11, 12].

Цей акт викликав суспільну паніку, а також ініціював каскад фальшивих тривог у зв'язку з підозрілими посилками не тільки у США, але й інших країнах.

Додаткові обов'язки значно ускладнили дії рятувних служб і персоналу мікробіологічних лабораторій. У США раніше вже траплялися випадки фальшивих тривог, пов'язаних із загрозою сибірки, що завжди супроводжувалося організацією відповідних профілактичних процедур і значно відволікало рятувальні та медичні служби. До найбільш відомих належить серія фальшивих повідомлень у грудні 1998 р. про забруднення спорами сибірки різних громадських місць. Протягом 2 тиж. було встановлено 12 таких випадків. В останньому з них із дискотеки у передмісті Лос-Анджелеса (Помона) було евакуйовано і піддано кількогодинному карантину більше 750 осіб.

В Україні також маємо прикрий досвід подібних акцій. Наприкінці 2001 р. і протягом 2002 р. поштові службовці та

адресанти час від часу натрапляли на посилки і листи з білим порошком, що спричинило паніку і витрату великих коштів, пов'язану з додатковими діями рятувальних служб, а також працівників правопорядку та охорони здоров'я, передусім залучених мікробіологічних лабораторій. Так, тільки у Тернопільській області з жовтня 2001 р. до червня 2002 р. було досліджено 23 конверти, в які адресанти засипали невідомий порошок (мал. 1) [1].

Мал. 1. Конверт з білим порошком (зліва на темному тлі), вилучений з поштової кореспонденції та досліджений на наявність *B. anthracis**.

Такі вчинки «жартівників» класифікуються як злочин, оскільки супроводжуються значною шкодою для суспільства, а також можуть призводити до так званого «вичерпання системи», коли серія фальшивих тривог притуплює пильність відповідних служб, і виникає реальна загроза пропустити єдину справжню біологічну атаку. Саме цього часто прагнуть терористи, інші злочинці та психопати.

* Прізвище адресата і номер будинку ми приховали (авт.).

У зв'язку з тим, що наукові досягнення біотехнології, генетики і медицини, спрямовані, здавалося б, на поліпшення життя, можуть з таким же успіхом використовуватися терористами для розробки зброї масового ураження. Застосування науки терористами називають «ефектом Персефони».

Персефона – у грецькій міфології – дочка Зевса і Деметри, викрадена Аїдом, який зробив її своєю дружиною і володаркою підземного царства. Деметра за допомогою Зевса добилася повернення дочки, але Персефона тільки дві третини року могла перебувати на землі з матір'ю, а решта часу, як дружина Аїда, мусила перебувати в підземному царстві.

Біологія й медицина завжди вважалися покликаними служити людям задля добра. Але так само, як і Персефона, вони можуть нести смерть і руйнування.

Література

1. Андрейчин М., Копча В. Біотероризм. Медична протидія. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2005. – 300 с.
2. Hoffman R.E., Norton J.E. Lessons learned from a full-scale bioterrorism exercise // *Emerg. Infect. Dis.* – 2000. – N 6. – P. 652-653.
3. Mobley J.A. Biological Warfare in the Twentieth Century: Lessons from the Past, Challenges for the Future // *Military Medicine.* – 1995. – V. 160, N 11. – P. 547-552.
4. Andersen G.L., Simchok J.M., Wilson K.H. Identification of a region of genetic variability among *Bacillus anthracis* strains and related species // *Journal of Bacteriology.* – 1996. – V. 178. – P. 377-384.
5. Mierzejewski J., Goldblat J. Protokyi Genewski // *Wojskowy Przegląd Historyczny.* – 1992. – V. XXXVIII, N 4. – S. 269-278.
6. Деміховський Ю.І. Секрети бактеріологічної зброї у СРСР

- (спогади вітчизняного вченого-мікробіолога, який працював у секретних відділах Радянської Армії в 30-х роках) // Інфекційні хвороби. – 2003. – № 1. – С. 56-62.
7. Гук Б. Лікарі і медичний персонал тактичного відтинка УПА «Лемко» // Медична опіка в УПА. – Львів: Літопис УПА, 1993. – Т. 23. – С. 157-175.
  8. Крук Б. УЧХ в сучасних визвольних змаганнях // Медична опіка в УПА. – Львів: Літопис УПА, 1993. – Т. 23. – С. 176-189.
  9. Фёдоров Л. Война из пробирки // Новое время. – 1998, 2 августа. – С. 34-39.
  10. APIC Bioterrorism Task Force. CDC Hospital Infections Program Bioterrorism Working Group Bioterrorism Readiness Plan: A Template for Healthcare Facilities (2001): <http://www.bt.cdc.gov>
  11. Abenheim L., Dab W., Salmi L.R. Study of civilian victims of terrorist attacks // Journal of Clinical Epidemiology. – 1998. – V. 45, N 2. – P. 103-109.
  12. Altman L.K. Experts assess officials on anthrax outbreak // The New York Times. – 2001. – Dec. 14: Available from: URL: <http://www.nytimes.com>

Надія Білик

**Б. С. ЛЕПКИЙ – ДІЯЧ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ
УКРАЇНИ**

Тернопільський державний економічний університет

Одним із завдань лепкознавства є виявлення в архівних фондах документів, що розкривають маловідомі сторінки життя Б.С. Лепкого (1872-1941), визначного діяча українського національно-визвольного руху ХХ ст. Багатогранна діяльність Б. Лепкого у Союзі визволення України не стала досі предметом окремого дослідження. У монографії «Богдан Лепкий» автор статті розглянула окремі аспекти співробітництва діяча з еміграційними організаціями українців поч. ХХ ст. у контексті становлення національно-патріотичних поглядів митця [1:31-59]. Вперше до цієї проблеми звернувся учасник тих подій З.Кузеля у спогадах про Б.Лепкого [2]. Сучасні українські дослідники у працях, присвячених діяльності Союзу визволення України, лише фрагментарно зверталися до постаті Б.Лепкого [3; 4; ін.]. Основним завданням статті є введення до наукового обігу нових архівних документів, що висвітлюють різнобічну діяльність Б.Лепкого упродовж 1914-1921 рр., ґрунтовний аналіз напрямків співпраці діяча з Союзом визволення України у цей період.

Із вибухом Першої світової війни розпочався новий період у житті Б.С. Лепкого – відомого українського письменника, культурно-просвітнього та громадсько-політичного діяча Галичини на переломі ХІХ – ХХ ст. Рятуючись від наступу російських військ, українська політична, наукова та мистецька еліта змушена була переїхати до Відня. Серед біженців, восени 1914 р., опинилась в австрійській столиці і родина Лепких [1:46]. До умов еміграції необхідно було пристосовувати свою

діяльність Б. Лепкому, колишньому викладачеві Ягеллонського університету в Кракові.

Державні кола Австро-Угорщини дозволили українцям у Відні відкрити школи, проводити зібрання, видавати часописи. У новоствореній українській гімназії для дітей українських біженців Б. Лепкий був запрошений викладати історію української літератури [2:62]. У Відні відновили роботу українські політичні організації, а саме: Український парламентський клуб, Головна українська рада, Союз визволення України. Розгорнули діяльність «Культурна Рада», «Запомоговий комітет», Бойова управа УСС. З. Кузеля так писав про цей період у житті Б. Лепкого: «Мов на екрані, пересувалися перед ним партії, програми, політично-суспільні міркування, питання, яке становище зайняти нам, українцям, у великій війні, щоб справу нашу посунути наперед» [2:63]. Тому у Відні з кінця 1914 р. бачимо діяча у тих громадських колах, які вели активну державотворчу роботу серед української спільноти.

Б. Лепкий, одним із перших галичан, став у 1914 р. співробітником Союзу визволення України [5, арк.32]. До роботи в організації було залучено також відомих галицьких діячів В. Пачовського, О. Назарука, В. Сімовича, М. Голубця, В. Темницького, П. Карманського, І. Крип'якевича, В. Старосольського та ін., з якими Б. Лепкого пов'язувала тісна дружба впродовж багатьох років. Активна співпраця галицької еліти із Союзом визволення України (далі – СВУ) була зумовлена багатьма чинниками. Незважаючи на різні політичні переконання, всі галичани підтримували основний постулат Союзу – самостійність України. Так, у програмному документі СВУ «Наша платформа» було проголошено: «Об'єктивна історична конечність вимагає, щоб між Західною Європою і Московщиною повстала самостійна Українська держава» [6:2].

СВУ створили наддніпрянські українці у Львові 4 серпня 1914 р. як безпартійну політичну репрезентацію національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Російській імперії [4:331-332]. Утворення соборної української держави Союз пов'язував з поразкою Росії у війні та поваленням царизму. Від часу заснування СВУ його керівництво налагодило тісні взаємини з Головною українською радою, яку очолював галицький політичний лідер К.Левицький. Останній домігся від Міністерства закордонних справ фінансової підтримки – 100 тис. австрійських крон для розгортання діяльності СВУ [3:28]. На цю організацію «зробила основну ставку австрійська влада, яка, побоюючись посилення українського національного руху в межах своєї держави, хотіла перенести всю його активність на землі підросійської України» [7:319]. Від 1914 р. Союзові надавали значні фінансові субсидії на умовах державного боргу майбутньої української держави.

Зміцнивши свої позиції, СВУ на чолі з А. Жуком, В. Дорошенком, М. Меленевським та О. Скоропис-Йолтуховським розвинув діяльність за такими напрямками: 1) «піднесення української справи на міжнародній арені»; 2) «розбудження національної свідомості в сотнях тисяч своїх полонених земляків» [8:19].

У Відні СВУ започаткував свої періодичні видання. Центральним друкованим органом став «Вістник Союзу визволення України», що виходив з жовтня 1914 р. до листопада 1918 р., а з 1918 р. – під назвою «Вістник політики, літератури й життя». Це був регулярний, часто ілюстрований щотижневик, усіх чисел якого вийшло 226. Редакцію очолювали В. Дорошенко, М. Возняк, а в 1918 р. – А. Жук [4:334]. З часописом співпрацювало близько 60 співробітників, у т.ч. відомий український письменник і публіцист Б. Лепкий.

Публікації митця на сторінках «Вістника Союзу визволення України» мали великий вплив на формування національної свідомості українського загалу. Вони були присвячені діяльності Союзу, тогочасним військовим подіям, проблемам українського національного руху й культурно-політичного відродження. До кращих губліцистичних виступів Б. Лепкого належить звернення «До січових стрільців», присвячене перемозі УСС у бою на Маківці в травні 1915 р. Для письменника стрілецький чин завжди був джерелом надії та оптимізму, в Українських січових стрільцях він бачив гідних спадкоємців Війська запорізького, з ними пов'язував мрії про соборну Україну. У своєму зверненні Б.Лепкий написав такі слова щирої подяки: «Ви билися й гинули без зайвого шуму й лишнього ефекту, як на борців пристало. Честь Вам за це! Честь, бо хіба ж нас стати на дяку... Ви наш державний прапор, столочений копитами наїзника і оплюгавлений слиною перевертня, підняли з велелюдного шляху, випрали у власній крові, освятили жертвою і заткнули на шпильх ідеалу, щоб бачили його свої і чужі, далеко й далеко! Ви цілому світові дали доказ, що там, де рішається доля культури, Україна не стоїть з заложеними руками, що в боротьбі за визвіл народів є вона не видцем постороннім, а союзником вірним» [9:4].

З 1914 р. почалась активна співпраця Б. Лепкого з «Вістником Союзу визволення України». Високопатріотичне слово Б. Лепкого як письменника відіграло значну роль у реалізації завдання СВУ щодо «створення літератури агітаційно-пропагандистичної для інтелігенції і для поширення серед широких мас на Україні, для освідомлення бранців Українців...» [10, арк. 3]. Упродовж 1915-1916 рр. видання періодично публікувало твори митця. Найбільше їх надруковано у 1915 р., про що свідчить бібліографія творів Б. Лепкого, яку склав З. Кузеля [11]. Так, у Ч. 9-10 було

опубліковано вірш «Михайло Павлик», який автор виголосив на жалібній академії 16 листопада 1915 р. у Відні; у Ч. 11-12 – вірш «Суд над Шевченком»; Ч. 13-14 – поезії «Спомин», «Тямлю, як свята Великодні» й оповідання «Під Великдень»; Ч. 19-20 – поезії «Чи то буря, чи то грім», «Тим, що упали», «Життя – борба»; Ч. 21-22 – поезії «Наші Стрільці в Карпатах», «Коли повернемо», «На чужині»; у Ч. 23-24 вперше надруковано вірш «В храмі Св. Юра», який Б.Лепкий виголосив на святковій академії у Відні на честь митрополита УГКЦ А.Шептицького, поряд вміщено портрет владики (рисунок Б.Лепкого – Н.Б.), у цьому ж числі читач мав змогу ознайомитись із поезіями «Весна 1915 р.», «Ой колосися, ниво»; у Ч. 29-30 надруковано вірш «3 думок» («Багато лиха, немало зла»); Ч. 31-32 – «Стоять коні на припоні»; Ч. 43-44 – «Стрелець і дівчина»; Ч. 53-54 – «Останній лист Катрусі»; Ч. 55-56 – «Листи Катрусі»; Ч. 59-60 – «Осінь 1915 року», «Мав я також свій рідний край» [11:240-248]. У Ч/Ч. 37-38, 39-40 надруковано оповідання митця «Під портретами предків» [11:250]. Упродовж 1916 р. на сторінках друкованого органу СВУ було опубліковано такі твори Б. Лепкого: у Ч. 63-64 – поезії «Напис на стрілецьких гробах», «Хтось мене кличе!», «Паліям війни»; у Ч. 93-94 – оповідання «Ліричне інтермецо» [12:16].

З початком Першої світової війни настрої Б. Лепкого різко змінилися. Митець зайняв позицію активної участі українських сил у боротьбі за утвердження соборницької ідеї. Патріотичний мотив став провідним у його творах. Сам автор відзначив у спогадах: «У воєнних віршах часто-густо не говорю я, як одиниця, а хочу передати почування, коли не загалу, так тих гуртків, серед яких я жив і працював» [13:390]. У творах митця, надрукованих на сторінках «Вістника...», на повен зріст постав український січовий стрелець під жовто-блакитним прапором. Його справа – «кервава слава, вмерти,

або побідити» («Гаркнули бубни»), за волю України вояк готовий віддати життя («Напис на стрілецьких гробах»). Соборницький зміст віршів Б. Лепкого був висловом тих глибоких почувань, якими жило все стрілецтво.

У багатьох творах, написаних для «Вістника...», постали трагічні події, пов'язані з тим, що Галичину окупували російські війська. Так, у вірші «Останній лист Катрусі» автор змалював переслідування царатом української інтелігенції, тисячі представників якої вивезли до Сибіру за те, «що вірні були, вірні до сконання, своїй святій ідеї». Про арешт митрополита УГКЦ Андрея Шептицького Б. Лепкий написав поему «В храмі Св. Юра». В уста архипастиря поет вклав полум'яний заклик стояти за предківські ідеали, любити «свій край», триматися батьківської віри, що не дасть зламатися перед ворожою навалою, і тоді «Воскресне, встане Україна!». Таким чином, поезія і проза Б. Лепкого виховували справжніх українських патріотів, були завжди на часі.

«Вістник...» спричинився до популяризації творів письменника, видань, які він редагував. На сторінках часопису в 1916 р. редакція систематично подавала інформацію про вихід із друку нових лепківських здобутків. Наприклад, у Ч. 61-62 прозвучав заклик купувати «отсі дешеві видання «Союзу визволення України», зокрема розвідку Б.Лепкого «Чим жива українська література?» (Відень, 1915) та збірник під редакцією письменника «Сім пісень. Гостинець для українських вояків від «Союзу визволення України» (Відень, 1915), один примірник котрих можна було придбати за 20 сот. [12:16]. У Ч. 65-66 «Вістника...» подано таку анотацію календаря «Союзу визволення України» на 1916 р. під назвою «На переломі»: «Є се памятова книжка для кожного щирого українця на згадку сучасного великого часу, який становить переломову добу в життю нашого народу, нашої нації» [14, с.48]. Далі зазначено, що на сторінках календаря читач знайде

статті проф. Б. Лепкого «На новім порозі», «Кінець української волі», «Погляд на українську літературу». У Ч. 72-74 редакція інформувала читачів про вихід з друку літературної збірки «З великих днів», яку впорядкував Б. Лепкий. Видання склали твори українських письменників О. Олесея, П. Карманського, Б. Лепкого, зокрема такі поезії останнього: «М. Павлик», «Поезія, друже, всюди є», «Остання», «Сльози» [15:112]. Там же було повідомлено про «скорий вихід» із друку нової збірки поезій Б. Лепкого «Тим, що упали». У Ч. 129 «Вістника Союзу визволення України» було репрезентовано нове видання СВУ «Памяткова книжка Союзу визволення України і Календарь на 1917 р.» (Відень, 1916. – 388 с.), зокрема зазначено, що до літературної частини ввійшли твори Б. Лепкого «На новім порозі», «Кінець української волі», «Калнишевський у неволі» (вірш), «Чим жива українська література?», «Позір» («Січовим Стрільцям») [16:823-824].

Слід зазначити, що «Вістник Союзу визволення України» був на той час солідним виданням. Як позапартійний орган часопис об'єднував навколо себе людей різних ідейних переконань, які сприймали основний політичний постулат СВУ – самостійність України. «Вістник...» мав постійних читачів у Відні, Берліні, Львові, Чернівцях, Стрию тощо [10, арк.5], окремі номери поширювали у Наддніпрянщині [4:334]. Така популярність видання була результатом плідної праці редакції та чисельних співробітників, у т.ч. Б. Лепкого. Його твори захоплювали читачів актуальністю проблем, досконалою мистецькою формою, автора високо цінувало керівництво СВУ, про що свідчить листування з діячем.

Провід СВУ постійно закликав письменника до співпраці з іншими друкованими виданнями організації, зокрема з німецькомовною газетою «Ukrainische Nachrichten», що виходила у Відні з вересня 1914 р. до січня 1917 р. На сторінках іноземного періодичного видання, поряд із

працями М.Грушевського, М.Возняка, Ф.Вовка, Д.Донцова та ін., друкували твори Б. Лепкого. Наприклад, із «Протоколу засідання редакційного комітету часопису «Вістник Союзу визволення України» від 9 січня 1915 р. довідуємося про доповнення Ч. 16 німецькомовної газети фейлетоном Б.Лепкого п.н. «An der Schwelle des Nenen Zahres» [17, арк.7 звор.].

Заходом СВУ у Відні вийшли друком чисельні українські видання, в т.ч. календарі, співаники, збірки поезій, науково-популярні розвідки, де бачимо ім'я Б. Лепкого як автора творів чи упорядника видань. Архівні матеріали свідчать про співпрацю митця зі СВУ на цій ниві. Так, у листі редакції календаря «Запорожець» до Б.Лепкого від 28 грудня 1914 р. йдеться про вступну статтю письменника для нового видання Союзу [18, арк.46]. Накладом СВУ у Відні були видані збірники за редакцією Б. Лепкого «Сім пісень. Гостинець для українських вояків від «Союзу визволення України» (1915. – 16 с.), «Наша пісня» (1916. – 36 с.). Слід зазначити, що низка видань, які впорядкував Б. Лепкий, побачила світ завдяки фінансуванню «Української культурної ради» у Відні [11:250-251].

У «Протоколі засідання редакційного комітету часопису «Вістник Союзу визволення України» від 9 грудня 1914 р., який вів секретар В.Козловський, читаємо, що «проф. Б. Лепкий плянує брошуру про Російських пануючих» [17, арк.3]. Однак у бібліографії творів Б. Лепкого, яку склав З. Кузеля, не згадано про це видання [11]. Натомість широко відомою стала науково-популярна розвідка Б. Лепкого «Чим жива українська література?», вперше видана накладом СВУ у Відні в 1915 р.

У час воєнної доби гостро постала проблема видання української книжки, яка б, за словами Б. Лепкого, «рятувала земляків від розпуки і зневіри» [19:464]. Виконуючи свій

обов'язок патріота та громадянина, письменник дав розчарованому загалу твір, наскрізь пройнятий соборницькою ідеєю. Тому питання «Чим жива українська література?» слід розуміти ширше: «Чим живий український народ? Чим жива Україна? Чим жива українська ідея?» Своїм твором автор дав на них відповідь, змалювавши у контексті національно-визвольних змагань українців літературні явища та видатні постаті українського письменства. Історіософська концепція Б.Лепкого знайшла свій вияв у трактуванні митцем різниці між українською та російською – «північною» – ментальністю і на сторінках розвідки «Чим жива українська література?». Так, українська народна пісня, у баченні Б. Лепкого, несла з минулого подих «життя буйного, широкого, на волі!», «нічого спільного їй нема з снігами й болотами півночі, з тамошньою хатньою задухою, з раболіпними поклонами, з вічним тремтінням перед родиною, світською й церковною властю» [20:3].

Приклад патріотичного служіння вітчизні дають такі образи автора: митрополит Іларіон («се вже не візантійський монах, а свідомий український духовник, котрий тішиться поступом рідного краю і держави, багатством і культурою, гараздами і славом, та просить Бога, щоб не віддав тої багатой, гарної і славної країни в руки чужого нахаби») [20:5]; автор «Слова о полку Ігоревім» («крізь гамір століть продирається аж до нас могучий, з глибини серця добутий крик поета: «Схаменіться! Киньте братовбивчу боротьбу! Ставайте одностайне, бо іде на нас велика, ворожа навала... щоб знищити українську ідею!») [20:6]; Тарас Шевченко («він провадив до вольної України, духовно й політично незалежної вітчизни») [20:13] та ін.

Актуальним для сучасників було звернення Б. Лепкого до історії польсько-російсько-українських взаємин. Національно-визвольна боротьба Б. Хмельницького та І. Мазепи,

державотворча праця великих гетьманів у контексті відносин з «Московщиною» та Польщею і трагічні події історії України початку ХХ століття тісно переплетені на сторінках брошури, що, безперечно, була написана з агітаційною метою на замовлення СВУ. Науково-популярна розвідка «Чим жива українська література?» завершена зверненням Б. Лепкого-патріота до сучасників, зокрема до українських січових стрільців, які захищали національну ідею зі зброєю в руках: «Борітеся – поборете. Ваша справа чиста, справедлива, свята! Не лякайтеся тьми, бо ви Дажбогові внуки, ви маєте сонце в собі. Не хийайте вниз прапора – бо на нім виписані золоті слова: правда й воля. Йдіть за вашими провідниками духа, бо в них єсть іскра Божа. А перше всього: Свою Україну любіть,/ Любіть її... во время люте,/В останню тяжкую минуту/За неї Господа моліть... [20:14].

Соборницька ідея червоною ниткою проходить через увесь зміст нариса, котрий був двічі перевиданий у Вецлярі в 1915, 1918 рр. з метою поширення його серед полонених вояків царської армії у Німеччині. Це видання, поряд з іншими творами Б. Лепкого, відіграло важливу роль у піднесенні національної самосвідомості читачів, адже воно формувало переконання у здатності українців до самостійного державного життя.

Одним із найважливіших завдань президія СВУ вважала захист інтересів військовополонених українців російської армії, проведення серед них національно-просвітньої роботи. Завдяки СВУ біля 200 тис. вояків-українців було переведено у 1915-1917 рр. до окремих таборів у Австро-Угорщині (Фрайштадт, Дуна-Сердатель і Йозефштадт) та в Німеччині (Раштат, Вецляр, Зальцведель і ГанOVER-Мюнден). Справу налагодження національно-культурної роботи в таборах було покладено на створені «Просвітні відділи СВУ», до яких увійшли кращі представники української інтелігенції з Гали-

чини: Б. Лепкий, З. Кузеля, В. Сімович, Р. Перфецький, В. Павчовський, О. Терлецький та ін.

Слід зазначити, що середній вік військовополонених був 30-35 років, до війни більшість із них займалася хліборобством, закінчила тільки початкову сільську школу й книжки читала рідко, майже всі полонені вважали себе за «верних захисників царя і Отчества». З. Кузеля, один із провідних діячів «Просвітнього відділу СВУ», писав: «Союз» узяв на себе велику, геройську працю: приєднати їх для українства та для української державности» [21:3].

Біля витоків культурно-освітньої роботи в таборах став Б.Лепкий. 2 серпня 1915 р. австрійська влада призвала діяча до «військової служби в обозах» [22, арк.н.]. При сприянні президії СВУ Б. Лепкий, як член організації, отримав «посвідку звільнення» (або «відпис військових паперів») від Міністерства війни у Відні й був запрошений одним із перших галицьких українців до роботи в «Просвітньому відділі СВУ» [23, арк.138]. За словами сучасника, «Богдан Лепкий не завів сподівань «Союзу» і віддав у таборах великі прислуги українській визвольній боротьбі. Перекоаний державник, великий прихильник політичної емансипації нашого пригнобленого й приниженого чужою неволею селянства й ентузіастичний проповідник великої цінности нашої питомої української культури, Лепкий з цілим жаром культурного боеквика кинувся у різноманітний, високо-хвилюючий вир таборового життя та старався виповнити його рідним, національним змістом» [21:3].

У листопаді 1915 р. Б. Лепкий був направлений у табір Раштат біля Баден-Бадена. Це було окреме місто з дерев'яних бараків, з усіх боків оточене вартами, всюди панував німецький контроль за полоненими. У таборі була церква, котру розмалювали самі полонені під проводом відомого українського митця М. Парашука, почали діяти театр, школа,

оркестр, хор, кустарня, незабаром заснували друкарню. Друк таборового часопису «Розсвіт» був покликаний поширювати серед полонених українське слово й сприяти їх національному усвідомленню. На кожній із цих ділянок праці з полоненими Б.Лепкий залишив свій слід. Головною таборовою роботою для митця стали лекції в організованому «людовому університеті». Б. Лепкий викладав два місяці історію української літератури [2:69]. Спершу заняття відбувалися в малій шкільній залі й збирали понад 100 слухачів. Але число бажаючих навчатися зросло й виклади довелося проводити у театрі. Як згадував учасник тих подій, «своїми цікавими викладами... що захоплювали наших полонених і гарною формою й цікавим змістом, будив Лепкий приспану національну свідомість між тисячами наших полонених... Його виклади були дуже різномодні, але все такі цікаві й так захоплювали аудиторію, що в Раштаті довелося викладати йому у великій театральній залі, де 500-1000 дядьків з пильною увагою, а то й захопленням слухали його палких слів і про «Слово о полку Ігоревім», і про народню пісню, і про козаччину, і про Шевченка та європейські впливи на українську культуру» [21:3].

На жаль, у «Просвітньому відділі» Раштатського табору не було згоди щодо мети діяльності. Частина співробітників виступила за поширення елементарної освіти та піднесення національної свідомості вояків. Інші прагнули залучити колишніх царських солдатів до участі в революційному русі на боці лівих партійних організацій. Конфлікт був розв'язаний на початку лютого 1916 р., коли противники прореволюційних ідей Р. Перфецький, Б. Лепкий, В. Пачовський та О. Терлецький перейшли до табору полонених у Вецлярі, німецька влада якого прихильно ставилася до «українського питання» [2:71]. У таборі тоді функціонували бібліотека, чайня, виходили часописи, в'язні грали у шахи. «Може яка сотня людей признавали себе українцями й хіснувалася тими

надбаннями таборової культури, а тисячі «терли матраци», вважали себе солдатами «єво велічества» і на всі питання дивилися як на німецьку інтригу, придуману на загибель душ православних» [2:72]. Ці настрої яскраво проявились у перший день вступу «Просвітнього відділу СВУ» до табору, коли під час театральної вистави була спровокована сутичка зі свідомими українцями, погасити яку вдалося лише за допомогою табірної комендатури.

Незважаючи на таке становище, співробітники СВУ наполегливо продовжили просвітницьку роботу, зосередившись спочатку тільки на культурно-освітньому напрямку своєї діяльності, прагнучи дати неписьменним полоненим основи грамоти та залучити їх до участі у культурному житті табору. Незабаром у таборі заснували «школи грамоти» та «людовий університет», агрономічні курси, крамницю, часопис «Громадська думка». Б. Лепкий організував «кустарню» у двох бараках, де були «рисуноква саля, гончарня, токарня, столярня, робітня музичних інструментів» [2:74]. Член «Просвітнього відділу» д-р Р. Перфецький змінив структуру вецлярського табору на зразок козацької Січі. Полонені обрали голову табору «ніби кошового, був тут і писар, і осаули, і обозні» [2:74]. Сам письменник зазначав у спогадах: «Вецлярський табір був ніби окремих город, ніби якась нова Січ на німецькій землі». Чисельність полонених становила 10 000 осіб [13:388].

Б. Лепкий з родиною поселився у Вецлярі за адресою XVIII Weinhauserg. 5 1/8, Welzlar, Geiersbergweg 2, Hessen, Deutschland [24, арк.7]. До табору доводилось долати щоденно 3 км, щоби працювати у «школі прикладних мистецтв» та викладати у табірній школі «Огляд української літератури» [2;71-74]. За навчальним планом цей курс слухали у IV та V класах, водночас полонені вивчали історію України, українську й німецьку мови та інші дисципліни [25, арк.153]. З листа письменника до О. Барвінського довідуємося про враження,

яке справила на Б. Лепкого таборова праця: «Викладав полоненим і навіть на такі виклади, як про апокрифи, ходили тисячі... Захоплююся предметом, і це захоплення переноситься на слухачів». Далі мова про одну з маловідомих сторінок життя діяча: «Мабуть, тому хотіли мене чорносотенці застрілити у Вецлярському таборі. Була змова, та Бог мене стеріг» [26, арк.7].

Діяльність Б. Лепкого не обмежувалася викладами, діяч брав участь у вічах та різних таборових організаціях, залюбки займався театром, допомагав редакції таборового часопису «Громадська думка», що виходив під керівництвом В. Пачовського. У червні 1916 р. Б. Лепкий став одним із організаторів музею «Просвітнього відділу Союзу визволення України» у вецлярському таборі, за що отримав особисту подяку від О. Скоропис-Йолтуховського, члена президії СВУ [27, арк.144]. Значну роль у культурному житті полонених відіграв драматичний гурток. З допомогою Б. Лепкого поставили низку українських п'єс, а саме: «Сто тисяч» і «Наймичка» І. Карпенка-Карого; «Назар Стодоля» Т. Шевченка; «На Тарасовій могилі» Б. Лепкого та ін. Більшість вистав за бажанням полонених грали кілька разів, і вистави завжди збирали понад 1000 глядачів [28:145]. Із листа В. Козловського до Б. Лепкого від 8 лютого 1917 р. довідуємося про успіх театральної вистави українських полонених у Франкфурті; дописувач просить підібрати твір і поставити виставу в Берліні [29, арк.78].

Щотижня доводилося Б. Лепкому виїздити до т.зв. «робітничих команд», де на селянських роботах та фабриках працювали українські полонені [21:3-4]. Водночас під проводом СВУ Б. Лепкий відвідував інші табори, зокрема мав виклади з історії української літератури на курсах українознавства в офіцерському таборі в ГанOVER-Мюндені. Разом із В. Сімовичем, З. Кузелею, Р. Смаль-Стоцьким, В.

Пачовським Б. Лепкий був задіяний у роботі приймальної комісії, яка іспитувала сотні офіцерів для вступу до українського війська [2:80-81]. За час діяльності СВУ Б. Лепкий систематично брав участь у нарадах «Просвітнього відділу СВУ» щодо культурно-освітньої роботи в таборах.

Незважаючи на вчительську платню від СВУ в розмірі 500 марок [29, арк. 127], Б. Лепкому з родиною доводилося навіть голодувати [13:392]. Тяжка праця у таборах, випробування під час війни позначилися на здоров'ї митця. Б. Лепкий так писав про пережите у листі до О. Барвінського від 26 листопада 1916 р. з Вецляра: «Що стосується мого теперішнього життя, – то я можу коротко сказати: йдеться про те, щоб протриматись. Кожного дня 15 км прогулянки, доповіді (бараки культури), засідання і т.д. Жити не так уже й легко. І до цього ще й різні турботи і тривоги, різні непорозуміння, про які я розповім Панові Радникові лише усно. Я став старший на десять років. Але дякувати Богу – я і моя сім'я залишилися живі, а це в цей важкий час вартує дуже багато! Я знаю це, і тому не скаржуся» [26, арк. 115]. Тільки віра у Бога, у світле майбутнє України та вдячні слова українських полонених письменників давали сили до праці. В архіві СВУ збереглися десятки листів до проф. Б. Лепкого, де вояки звертаються до нього з такими словами: «Шановний учителю!», «Милостивий государ п. Професор!», «Високоповажний Пане Добродію!» та ін. [23, арк. 117, 118, 132, ін.]. У багатьох листах звучить прохання полонених перевести їх до табору у Вецлярі. Наприклад, капітан Кулябка з табору Гановер-Мюндена писав: «Праця на користь рідного краю була завжди і є для мене заповітною, всі сили й знання під Вашим проводом із радістю прикладу в цім напрямі... Знаючи Вашу доброту, сподіваюсь Вашої згоди на перевід до табору в Вецлярі» [23, арк. 101-103].

Лютнева революція в Росії вселила нові надії на майбутнє, полонені у таборах виступили за повернення додому. У 1918

р. за активної участі СВУ сформовано з українських полонених дві дивізії – Сірожупанників і Синьожупанників, – які згодом брали участь у боротьбі за незалежність Української держави. За словами Ю.Бойка, «заслуга у підготовці цих тисяч бійців була заслугою невеличкої групки діячів, що серед них одним з найактивніших був Богдан Лепкий» [30:2]. Яскравим свідченням цьому є лист від полонених до Б. Лепкого, де читаємо: «Шановний Учителю! Дивимося мы что наша Украина зробыла мир но ище врагов багато котри мешают нашему мирному житю. Як мы почули Вашу оголоску що можна писатися в армию для защиты ридного краю и УНР – то мы подаемь свои адреса и просымь якь найскорище извыстыты насъ що бы мы могли статы насторожу нашего Украинского правительства, яке е в У.Ц.Р.» [23, арк.117]. Можливо, в недалекому минулому ці люди не вміли читати і писати, не знали української мови, але під проводом діячів СВУ у таборах пізнали грамоту, а головне – усвідомили себе українцями, й готові були захищати Українську державу зі зброєю в руках.

На вецлярський період припадає і вагомий письменницький доробок Б. Лепкого. Варто назвати лише такі твори: «Intermezzo», «Криниця кохання», «Наш Міньйон», «Ноктюрн» та збірку «Доля» (Вецляр, 1917). У Вецлярі Б. Лепкий підготував до друку твори Т. Шевченка у 5-ти томах, окреме видання «Кобзаря». У вецлярській друкарні накладом СВУ було двічі перевидано співаник із нотами «Наша пісня» (1916, 1917), який Б. Лепкий упорядкував у Відні; двічі надруковано нарис вченого «Чим жива українська література?» (1915, 1918) [11]. Великим тиражем було видано «Кобзар», «Буквар», підручник німецької мови для українських полонених. Останні видання мали задовольнити великий потяг слухачів таборових шкіл до знань. Разом із О. Поповичем, А. Крушельницьким та О. Кульчицькою митець підготував у Відні

в 1915 р. перший від польської Ради шкільної український «Буквар», у якому майже всі вірші написав Б. Лепкий [2:62]. Саме завдяки письменнику «Буквар» із кольоровими малюнками було видано у Вецлярі в 1918 р. Тоді ж діяч підготував до друку «Підручник для науки німецької мови для жовнів і полонених», що складався з трьох частин: «а) коротка граматики; б) розмови на теми касарні, управи, бараки, подорожі, почти, лікарні і т.д. з окремим розділом розмов про Україну й українців; в) словарь найпотрібніших висловів (одяг, харч, село, поле, місто і т.д.)» [31, арк.348].

СВУ розповсюджував за низькими цінами серед полонених свої друковані видання, українські газети, календарі. Із листування редакції «Вістника Союзу визволення України» з полоненими довідуємося, що СВУ надіслав у табори Німеччини, Австрії, Угорщини, Чехії такі видання під редакцією Б. Лепкого, як «Кобзар» Т. Шевченка, «Буквар», «Сім пісень. Гостинець для вояків...», твори Б. Лепкого: «Чим жива українська література?», «Оля», «В столітє уродин Шевченка», «Для ідеї» [32, арк.36, 70, 99, 145]. Збереглися й особисті прохання полонених, наприклад Гавриїла Мартинова з Угорщини, до СВУ надіслати такі книги: «Буквар для полонених українців», «З історії української літератури» Б. Лепкого та В. Сімовича, а з релігійних – Біблію, Молитовник. Автор щиро писав: «Дуже вас прошу, щоб ви вислали сії книжки, гроші вам пішлю з охотою, як схочете могу вислати і вперед ... в нашій партії сто двадцять чоловік» [32, арк. 115-116].

З подібними проханнями звертались і до самого Б. Лепкого. Так, голова Української шкільної ради у Білій О. Савчук писав: «Прохаємо вислати кілька примірників букваря, який складено Вами, а також просимо повідомити, скільки тисяч примірників і по якій ціні можна буде його закупити для тутешнього шкільництва» [23, арк.132]. В. Сімович,

активний діяч «Просвітнього відділу СВУ», звернувся до Б. Лепкого з проханням вислати «Кобзарів» у розпродаж. Досі продано всі, лишився тільки один примірник, а допитують безнастанно...» [23, арк.48]. Таким чином, письменницька та редакторська праця Б. Лепкого поряд з культурно-просвітньою роботою у таборах була «на часі» й спричинила національне освідомлення тисяч українських полонених.

Наприкінці 1918 р. СВУ припинив свою діяльність у таборах. Його роботу перейняв «Комітет культурної допомоги полоненим українцям у Німеччині», а з початку 1919 р. цю місію перебрала «Українська військово-санітарна місія». Б. Лепкий залишився у Вецлярі до кінця 1920 р. і як активний учасник цих товариств займався поверненням полонених в Україну. Водночас до його обов'язків входило об'їжджати табори з викладами та писати статті до кожного числа новоствореного часопису «Шлях», який друкували у таборі Зальцведеля. У січні 1921 р., коли всі полонені виїхали з табору, Б. Лепкий останнім із співробітників СВУ залишив Вецляр й переїхав у Берлін, де продовжив працювати в українських еміграційних установах [21:4].

Серед останніх акцій таборового життя, в яких Б. Лепкий брав участь, було відкриття й посвячення пам'ятника померлим українським воякам у Вецлярі. На скромному монументі (скульптор – М. Парашук) висічено такі слова: «Своїм братам – українські бранці». (Цей пам'ятник стоїть у Вецлярі й нині – Н.Б.). На його відкритті у серпні 1919 р. Б. Лепкий проголосив: «Багато, багато з них (полонених – Н.Б.) лягло кістьми на чужому полі. А з їх терпіння і горя виріс оцей пам'ятник білий, простий, як їх душа, суворий, як їхня доля, зимний, як смерть. Нехай він стоїть на вічну пам'ять про безталанних синів України, що погибли в найтрагічнішій війні за волю рідного краю, за новий кращий устрій людського існування. А нам остається одно: пам'ятати про їх батьків, дітей,

рідню й вести далі святе народне діло, діло визволення України, хто, де і як тільки може, щоб жертва крові і життя не пішла на марне...» [33:1]. Цитовані слова з промови Б.Лепкого є показовими, вони – немов своєрідний епіграф до багаторічної діяльності митця як провідного співробітника Союзу визволення України. Таборова робота сприяла зміцненню соборницьких позицій самого діяча, породила нові творчі задуми, в т.ч. намір написати епохальну історичну епопею «Мазепа». Оцінюючи заслуги Б.Лепкого, слід зазначити, що його подвижницька праця як невтомного культурно-освітнього діяча у таборах українських полонених, як викладача, публіциста, промовця, редактора, письменника, виховника значною мірою прискорила поступ українського національно-визвольного руху ХХ ст.

Література

1. Білик Н. Богдан Лепкий. Життя і діяльність. – Тернопіль: Джура, 2001. – 172 с.
2. Кузеля З. Богдан Лепкий... // Золота Липа. – Берлін: Укр. Слово, 1924. – С. 9-89.
3. Лавров Ю. Початок діяльності Союзу Визволення України // Укр. іст. журнал. – 1998. – № 4. – С. 17-32.
4. Патер І. Союз визволення України: заснування, політична платформа та орієнтація // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 34. – Львів: ЛНУ, 1999. – С. 331-339.
5. «Члени організації Союзу визволення України, постійні співробітники і персонал канцелярний» // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4405 «Союз визволення України. 1914-1918», оп. 1, спр. 13, арк. 31-32.
6. Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – Відень, 1916. – Ч. 72-74. – С. 112.

7. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 34. – Львів: ЛНУ, 1999. – С. 317-330.
8. Дорошенко В. У відповідь напасникам. – Відень, накладом Союзу Визволення України, 1917. – 32 с.
9. Лепкий Б. До Січових Стрільців // Вістник. – Відень, 1915. – Ч. 19-20. – С. 4.
10. Жук А. Плян діяльності Союзу Визволення України (Відень, вересень 1914 р.) // ЦДАВО України. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 1.
11. Кузеля З. Бібліографія писань Б.Лепкого ... // Золота Липа. – Берлін: Укр. Слово, 1924. – С. 229-253.
12. Вістник. – Відень, 1916. – Ч. 61-62. – С. 16.
13. Лепкий Б. Пояснення // Лепкий Б. Писання: В 2 Т. – Київ-Ляйпціг, 1922. – Т. 1. – С. 383-397.
14. Вістник. – Відень, 1916. – Ч. 65-66. – С. 48.
15. Вістник. – Відень, 1916. – Ч. 72-74. – С. 112.
16. Вістник. – Відень, 1916. – Ч. 129. – С. 823-824.
17. «Протоколи засідання редакційного комітету часопису «Вістник Союзу визволення України» // ЦДАВО України. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 23.
18. «Листування видавництва «Вістника Союзу визволення України» з установами і особами» // ЦДАВО України. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 24.
19. Лепкий Б. Пояснення // Лепкий Б. Писання: В 2 т. – Київ-Ляйпціг, 1922. – Т. 2. – С. 457-465.
20. Лепкий Б. Чим жива українська література? – Відень, 1915. – 23 с.
21. Кузеля З. Богдан Лепкий у Німеччині // Діло. – 1933. – 7, 8 липня. – С. 3-4.
22. Службова картка Б.Лепкого // Архів Ягеллонського університету у Кракові (Польща). – Ф. III619.

23. Листи до Б.Лепкого // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 7, Ч. 1.
24. «Адреси співробітників Союзу визволення України», на літеру «Л» // ЦДАВО України. – Ф. 4405 «Союз визволення України. 1914-1918», оп. 1, спр. 200.
25. Розклад викладів // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 7, Ч. 1.
26. Листи Б.Лепкого до О. Барвінського // Відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові. – Ф. Барв. 1658, п. 10.
27. Лист О. Скоропис-Йолтуховського до Б. Лепкого від 2 серпня 1916 р. // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 7, Ч. 1.
28. Срібняк І. Табір полонених українців у Зальцведелі (Німеччина) у 1915-1917 рр. // Київська старовина. – 1997. – № 3-4. – С.139-151.
29. Листи В.Козловського до Б.Лепкого // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 7, Ч. 1.
30. Бойко Ю. Богдан Лепкий // Нова Україна (Харків). – 1942. – Ч. 250. – 5 листопада.
31. Лист Б.Лепкого до Загальної української культурної Ради у Відні від 5 лютого 1918 р. // Журавлі повертаються...: 3 епістолярної спадщини Богдана Лепкого. – Львів, 2001. – 920 с.
32. «Листування з полоненими та ін. особами про передплату і надсилку «Вістника СВУ» та інших видань СВУ», на літери «Л-Н» // ЦДАВО. – Ф. 4450, оп. 1, спр. 31.
33. «Промова Б.Лепкого на посвяченні пам'ятника помершим українцям, полоненим царської армії у Вецлярі над Ляном» // Музей Б.Лепкого у Бережанах Тернопільської області.

Євген Бліхар, Володимир Бліхар

КОД УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Тернопільський державний медичний університет ім. І.Я. Горбачевського

Народи світу різняться мовою, способом життя, побутом, вірою, культурою, що формувались протягом століть, передавались із покоління в покоління і створили те, що називається нація з її ментальністю.

Ментальність українців формувалась протягом тисячоліть. Дослідники старовини знаходять наші коріння у праісторичних народів, що проживали на теренах сучасної України. Згадки про Аріїв, як праслов'янський народ, ґрунтуються переважно на легендах, що дійшли до нас, і не завжди мають коректне наукове підтвердження. Достовірні матеріали про народ, що проживав на теренах сучасної України після Аріїв, і має багато споріднених рис з сучасними українцями, задокументовано грецькими літописцями, що мандрували по Північному Причорномор'ю, або супроводжували в походах грецьких полководців в країну праслов'ян. Грецькі літописці згадують про численні і розкішні міста на березі ріки Південний Буг, по Дністру аж до устя Дунаю і далі до Чорного моря і називали їх Великою Скіфією, а народ – Антами. Анти – означає велетні. В легендах грецьких письменників згадуються люди, які замість палиці носили цілу сосну. Велетні залишили після себе слід у вигляді гігантських валів і курганів, якими усипана вся південна Україна. За ворожнечу між собою, велетні під час великого потопу були знищені, а їх місце зайняли інші, не такі рослі, люди.

Потім настали зоряні часи Київської Русі-України. В IX-X столітті дружина вояків разом з купцями, ремісниками, хліборобами під орудою київських князів утворюють

структуру, яку сусіди звали Русь-Київська, державу, якій підвласними були волості Слов'ян-Полян, Деревлян, Дреговичів, Кривичів, Сіверян, В'ятичів та інших племен, включаючи Новгород, Тмутаракань, Керч та землі Північного Причорномор'я, Поволжя, Прикаспію, а також литовські і фінські племена на заході.

Становлення Київської Русі літописці пов'язують з князем Олегом і княгинею Ольгою. Після переможних походів Олега на Візантію і підписання міждержавної угоди, руські купці отримали значні пільги, що сприяло подальшому налагодженню тісних торгівельних зв'язків Київської Русі з Кримом, Греками, Константинополем. Торгівля сприяла поширенню на Руські землі Візантійської культури, просвітництва і християнської віри. Князь Володимир, під тиском бояр, намагався залучити всіх русичів до православної віри. Але різні місіонери нав'язували Володимирі свою віру: Болгари – магометанську, Хозари – юдейську, Німці – католицьку, Греки – православну. Князь Володимир їде до Корсуня. Там одружується із сестрою візантійського цісаря Василя, сам охрестився і виїхав до Києва хрестити Киян і всю землю. Володимир докладав усіх зусиль для того, щоби слідом за християнством на Руські землі ширилась Візантійська культура. Незабаром у тісній співпраці з церквою на Русі засновано перші школи, опікунські Ради, поширюються нові обряди, виникли перші бібліотеки.

Просвітницькі часи Володимира тривали недовго, бо зазнали руйнівного впливу з боку агресивних кочових племен. Численні набіги печенігів, угорських орд завдавали значної шкоди причорноморським теренам Русі. Не меншої шкоди завдавали міжусобні війни, які мали місце між княжими дітьми, внуками і правнуками за престол не лише в своєму князівстві, але й за головний престол Київський. Міжусобні

війни завдавали великої шкоди не лише окремим князькам, а усій державі – Київській Русі.

У цих складних умовах збіг обставин призвів до того, що ворогуючі князьки перебили один одного і єдиним князем в Русі залишився князь Ярослав. Він почав енергійно об'єднувати всі батьківські землі і невдовзі став найсильнішим і найвпливовішим володарем тодішньої Європи. Про його тісні зв'язки з владиками Європи свідчить те, що сам він був жонатий з донькою шведського короля Оляфа, а король Оляф був одружений з донькою князя Ярослава – Єлісафетою. Інша донька Ярослава – Ганна видана була за французького короля Генріха, а після смерті чоловіка правила державницькими справами при синові своїм, королі Філіпі, знала грамоту і на одному документі зберігся її власноручний підпис кирилицею «Ана Ръина – королева Франции».

З часів Ярослава по всій Київській Русі множились монастирі, церкви, собори. До наших днів збереглись Свята Софія, Золоті Ворота й інші історичні пам'ятки в Києві і на околицях. Ярослав багато читав, зібрав писак, які перекладали багато книжок з грецької на слов'янську мову. З іменем Ярослава пов'язують створення на Україні першої конституції – «Руська Правда»: збірник законів про порядкування управи, суду, захисту громадян від здириства урядників, про право помсти і грошової компенсації за вбивство.

Отже, дві величні постаті започаткували не лише державницьку славу України, а були творцями української нації з її особливим менталітетом. Володимир Великий зібрав слов'янські землі, утворив могутню державу – ґрунт для засіяння Ярославом Мудрим просвітницького, книжного зерна для блага слов'янського люду і процвітання могутньої Європейської держави. Часи Ярослава, його порядки, звичаї, традиції були взірцем життя слов'янським народам на цілі століття. Пізніше, через неузгодженість між київським князем

і князьками в своїх вотчинах, міць Української держави значно ослабла. З цього скористались дикі монгольські орди хана Батия, які завоювали київські землі, народ перетворили в рабів, пограбували найцінніші національні пам'ятки.

Занепадом Київської держави скористались ворожі сили. Україну ділили між собою сусіди, які намагались відняти в народу все, що мало цінність, забороняли віру, право на освіту, мову.

Але вороги прораховувались. Часи Київської Русі були щасливими і доленосними для українського народу. Ментальність, яка сформувалась у ті часи стала закодованою в душі кожного, і незважаючи на численні заборони, депортації, виселення з рідних місць, українці зберігали свої національні особливості, куди б доля й не закидала, зберігали мову, звичаї, ношу, яка характеризується оригінальним кроєм, в тому числі шароварами і характерними вишивками. Люди завжди співали, бо мали великий скарб пісень, колядок і щедрівок. Для влаштування свого життя, будували українську білу хату, яку в середині прикрашали вишиваними рушниками, на дворі садили вишню і засівали неодмінними чорнобривцями, мальвами і соняхами, заводили песика і котика, а, за сприятливих обставин – домашню птицю, тварин і обов'язково свиню. На Різдво облаштовували «дідуха», варили кутю, на Великдень святити паску і крашанки.

Історія України, переповнена розповідями про боротьбу народу за звільнення від чужинців, яка не завжди завершувалась перемогою, а часто – гіркою поразкою. Не витримало навалу польських і угорських завойовників Галицько-волинське князівство, яке після Київської Русі проіснувало до кінця XIV століття. Сусіди розділили між собою українські землі. Східна частина опинилась під окупацією Росії, західну захоплювали по черзі Польща, Литва, Австро-Угорщина, Буковину – Румунія, Закарпаття – Чехія і Сло-

ваччина. Всі загарбники мали державність і суверенність, а їхні політики в своїй діяльності керувались шовіністичними принципами.

Спроби гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, С. Петлюри, С. Бандери та інших відновити українську державність, впродовж XVII-XX століть, свідчать, що в умовах найжорстокішого рабства українська нація не щезла, українці не втратили національно-державницької свідомості. Поразки, які слідували після тимчасових перемог, є свідченням того, що українці не мали достатньо духовних сил для закріплення одержаних досягнень. Не було всеоб'єднуючої ідеї, яка б цементувала всю націю, не було злагоди між вождями – лідерами політичних змагань з різних регіонів України. Окупанти розділяли народ не лише територіально між поляками, мадярами, чехами росіянами, румунами, але й духовно – на православних і католиків. Сильна репресивна машина окупантів була спрямована на винищення української ментальності, звичаїв, культури. Репресії передусім спрямовувались проти інтелігенції, духовенства, селян – еліти нації. Нищились пам'ятки культури. Хто не сприймав нового порядку, підлягав знищенню.

Випадки недостойної поведінки, як пияцтво, холуйство, зневага традиціям батьків, мові, втрата пошани до своєї історії, гордості за своїх предків, що поширюються при сприяттві сусідів, породило почуття меншовартості, прислужництва, що кінцево зветься «хохлацтвом». Хохлацтво – продукт тривалої, послідовної колоніальної політики проти українського народу з боку Росії, Польщі, Румунії, Угорщини. Поступово частина людей змиралась зі своєю долею, погодилась на принизливе становище і стала жити за законами диктатора. Інша частина створила сімейні зв'язки з людьми, яких привезли окупанти, погодилась із своїм положенням. Частина прийняла умови окупантів за відповідну особисту вигоду. Трагедія цих людей

в тому, що вони рано чи пізно формують «п'яту колону» окупантів, стають їх слугами, а в критичних умовах, як це простежується впродовж всієї історії, зраджують і продають свою Вітчизну.

Козацька старшина швидко пристосувалась до окупантів і свої політичні справи провадить у такий спосіб, щоби закріпити собі численні багатства і певні політичні дивіденди, але ніяк не посваритись із сусідом-окупантом. Намагання гетьманів лівобережжя Д. Многогрішного (1668-1677), Івана Самойловича (1672-1687) будувати з Московією компромісну політику на засадах статей Переяславської угоди, не знайшли підтримки у козацьких старшин, які двічі, за допомогою Москви, скинули гетьманів Д. Многогрішного та І. Самойловича і віддали їх царській охоранці. Гетьмани зазнали жорстоких тортур у казематах московського Кремля, були заслані в Сибір, де їх спіткала смерть. Українські старшини перетворились в посіпак, які вірою і правдою охороняли соціальне і духовне рабство, насаджене в Україні Московією, не терпіли зверхності й авторитету влади гетьманів. Тому в такій несприятливій політичній і соціальній обстановці, обрання в 1667 році гетьманом України Івана Мазепи, певною мірою припинило непорозуміння в старшинському середовищі, але не ліквідувало недовіру між старшинами і голотою.

Іван Мазепа – політик, що не кохається у війні, але, коли вимагають обставини, вміє воювати і добре воює. Він милосердний, але може бути жорстким, коли справа стосується України. Він багатий, але щедрий. Великі пожертви виділяв на церкви, школи, шпиталі, друкарні. І. Мазепа – людина гарячого темпераменту, високого розуму, рішучої волі. Ці якості дозволили Мазепі збудувати й укріпити автократичну владу, із суворою дисципліною. Він свідомо наближає старшин, з яких хоче створити аристократичну еліту, з їх

допомогою хоче реалізувати всі задумані плани. Така політика створила образ старшинського гетьмана, приятеля царя і недруга селян.

У рішучу хвилину, коли куплені старшини і зневірене селянство не підтримали Мазепу, вони не зрадили Мазепі, вони зрадили Україні, хоча люто ненавиділи московського царя. Після Полтавської битви старшинська аристократія, сформована в часи Мазепи, проіснувала до 1775 року – часу зруйнування Запорізької Січі. Після того вони перетворились у російських дворян, дбали про особисті здобутки і покійно молились у церквах не рідною, а російською мовою. Щотижня піп з амвона нагадував про анафему, накладену на найлютішого ворога і зрадника царського престолу – Івана Мазепу. Непокірних сікли палицями, вішали на шибеницях, вивозили в Сибір.

Триста років ярмо колонізаторів, яке не йде в ніяке порівняння за масштабами соціального, ідеологічного й етнічного гноблення, вчиненого над іншими народами, не поставило нас на коліна. Патріотизм, любов до своєї вітчизни, почуття власної гідності, устремління до свободи, які властиві нашому народові ще з княжих часів, колонізаторам не вдалось замінити на послушність, покору, холуйство. Це з особливою силою проявилось впродовж ХХ століття. Після перевороту 1917 р., розвалу імперії Романових створились передумови для проголошення української державності. Керманічі УНР домоглися в 1919 р. об'єднати всі українські землі. Але події 1917-1920 рр. свідчать більше про неготовність членів Центральної Ради і Директорії до керівництва і розбудови незалежної Української держави. Це були наслідки трьохсотлітнього перебування українського народу під австро-угорською, польською і російською окупацією. Важко в таких умовах розвиватись державницькій нації.

На початку ХХ століття невелика частина української еліти, на чолі з Грушевським, Винниченком, Петлюрою, Коновальцем наполегливо мобілізували весь народ на розбудову суверенної держави і протистоянню новій загарбницькій експансії, вже не царській, а комуністичній. Частина з них: М. Грушевський, В. Винниченко капітулювали перед комуністичною навалою. С. Петлюра, Є. Коновалець, які очолили уряд-директорію і збройні сили – Січові Стрільці протягом довгих двох років стримували більшовицьку навалу, боролись за незалежність. Були «трикутники і чотирикутники смерті», був незабутній Базар, але кінцево ми зазнали поразки. Комуністи домоглися зберегти Російську імперію, надавши їй новий соціальний зміст, рівночасно загарбали землі України, Білорусії, Грузії, Кубані й народів середньої Азії, проголосили боротьбу до перемоги комунізму в усьому світі. Успіхи комуністів спирались на два чинники – збіднілі верстви населення, яких обманом «хто був нічим, той стане всім» перетягнули на свій бік і на виконання вказівки Ульянова-Леніна – «розстрілювати всіх іногородних інтелігентів без зайвої тяганини», щоби обезголовити опір народу. Російські комуністи при мовчазній згоді комуністів України та інших іновірців за часи свого панування знищили більше третини українського люду. Потрібно було ще довгих 70 років, мільйонних жертв і море крові поневолених народів, щоби настав остаточний крах пануванню озвірілого російського, царського чи комуністичного монстра. На теренах колишнього концентраційного табору, яким був Союз, утворились незалежні самостійні держави.

У цьому темному льосі яскравіше сонця засвітились пророчі слова Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стуса, Олександра Довженка та інших, які своїм натхненим словом закликали до єднання, «громадою обух сталить, та добре вигострить сокиру». Вони не дали ворогам

перетворити українців у «рабів Москви, в Варшавське сміття». Слова цих мужніх українців захистили мільйони людей від чужинницької асиміляції, розбудили усопші душі до відчуття свого родового коріння, своєї ментальності і душевності. Як дар Божий українці сприйняли слова «Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля...», які стали Гімном нації. Він об'єднав народ, будив національну свідомість і став ідеологічною основою для створення в 1929 р. Євгеном Коновальцем Організації Українських Націоналістів.

Тому виникає запитання: яка сила змушує мільйони українців приймати муки, йти на смертельну боротьбу в ім'я звільнення свого народу від чужинецького загарбання? Де та сила взялась у народу, який після століть рабського існування встав до боротьби за волю і переміг свого гнобителя? Ця сила – ласка Божа, яка закодована у пересічного українця і передається по спадковості. Ця сила в українців має особливі, тільки нашому народові властиві характерні ознаки. Це працьовитість, лагідність, повага до батьків, любов до своєї землі, віри і звичаїв, несприйняття зухвальства і лінивства, ненависть до загарбників. Все це закодовано в народних казках, піснях, танцях ритуальних дійствах, побуті, способі життя і передавалось із покоління в покоління.

У ті жорстокі часи люди об'єднувались для спільного захисту своїх інтересів від посягання сторонніх обставин. З'явилися товариства, цехи, братства, спілки і т.п. На чолі цих об'єднань стали найбільш рішучі ділки. Вони спочатку займалися виключно соціальними і правовими проблемами громади. Після того як вони усвідомили, що під прикриттям громади, в умовах вседозволеності, тобто, демократії, можна вирішувати свої меркантильні справи, впливати на рішення влади, громадські організації стали множитись з космічною швидкістю й одночасно перетворюватись в політичні партії, з надуманим статутом і партійною дисципліною. З'явилися

партійні професіонали, тобто політики, які не тільки займались виключно справами партії, вони вдалися до теоретичного обґрунтування діяльності їхніх партій. Найбільшого поширення в 19-20 столітті набула ідеологія, яка замість об'єднання за фахом висунула ідею об'єднання за соціальним станом. Це поділило світ на багатих і бідних. Бідні незалежно від національності мають об'єднатись для знищення багатих. Сила ідеї закладена на реальному соціальному ґрунті. Поступово ідея люмпенізованих прошарків суспільства переповзла на дрібних і середніх виробників, селян і людей інтелектуальної праці – вчителів, лікарів, службовців, письменників та інших. Написано праці із сенсаційними назвами: «Что делать?» «Капітал», «Кто виноват?», «Інтернаціоналізм» та інші. Так звані «пролетарські письменники» видали серію творів із закликами до боротьби за свої права. Все це і багато іншого стали теоретичним підґрунтям для створення радикальних політичних об'єднань, які закликали питання вирішувати насильницьким – революційним шляхом. Очолювали їх комуністи. Крім цього утворювались демократичні і помірковані партії, які використовували парламентські методи у розв'язанні соціальних і політичних проблем.

На кінець ХХ – початок ХХІ століття в кожній незалежній державі світу налічується біля 150 різних партій. Пересічному громадянину розібратись в особливостях ідеології та програми цих партій для користі народу надзвичайно складно. Чим корисна і потрібна партія любителів пива або пенсіонерів, партія – жіноча громада, хліборобів, сантехніків, соціалістів, прогресивних соціалістів, комуністів, соціал-демократів простих або об'єднаних, або партія регіонів, лібералів, зелених і рідних захисників вітчизни, афганців, чорнобильців та ін.

Тому стає зрозумілим, що нація повинна мати одну національну організацію – партію, яка на основі справедливих гуманістичних принципів буде своєю роботою для відродження

своєї нації. Партія національного відродження ставить основним своїм завданням соціальні, культурологічні, правові, духовні і демографічні інтереси свого народу і втілює їх без всякої шкоди для інших народів. Таким вимогам відповідає партія Українських Націоналістів.

Незалежна Україна в 1991 р. проголошена за підтримки комуністів, які мали великий вплив на політичні події в країні. Національний рух був могутнім, але не мав ефективного мозкового центру. Біля керма побудови української незалежної держави опинились люди, в яких в «душі не було ні Виговського, ні Мазепи, ні Петлюри, ні Бандери». Вони були вихідці з іншого, чужого середовища, лише перефарбувались і створили клан злодіїв, які використали стан нестабільності в особистих інтересах. Державні службовці: голови, директори, президенти, не виконували обов'язків, які накладає на них займана посада. Вони опинились в умовах всюдозволеності і тому хапали все, що попадалось під руку. Земля, будівлі, складські приміщення, малі заводи і фабрики, лікарні, санаторії та інше за безцінь приватизовано, незважаючи на те, що мільйони робітників, селян, вчителів, лікарів катастрофічно збідніли. Влада користувалась старими випробуваними більшовиками методами. Засоби масової інформації стали найбрехливішими, свою пропаганду спрямовували на укріплення авторитету існуючої влади, а силовіки забезпечували, щоби ті, що сумнівались в чесності влади, були в тюрмі, або знищені.

Тільки через 12 років занепаду, поневірянь, катастрофічного збідніння основної маси населення і збагачення горстки найбільш знахабнілих чиновників, відбулась мирна революція не лише проти, а головне за побудову нової народної справедливої держави. На чолі неї стали люди, які заявили про нові засади розбудови життя більшості. Український народ зруйнував корумповану

злодійську владу і відкрив шлях до розбудови нової, незалежної, справедливої української держави. Сьогодні, нащадки імперських можновладців докладають великі зусилля, щоби долучитись до процесів національного відродження в Україні. Вони пропонують трактувати геноцид проти українського народу, який чинили російські імперіалісти впродовж трьохсот років, а комуністи з Кремля – ще сімдесят років, як непорозуміння, помилки історії. Перемогу над фашистською Німеччиною розглядають, як перемогу російського народу над фашистами і бандерівцями. І тому видається дивним, що Президент, Уряд незалежної України проявляють слабкість і випрошують в когось дозволу визнати воїнів ОУН-УПА борцями за Україну.

Події останнього часу свідчать про те, що ні одна з політичних партій, що була при владі за часів незалежності України, не була справді проукраїнською партією. Сьогодні створилась унікальна ситуація: для ОУН – очолити українську державу, яка від часу свого заснування Євгеном Коновальцем з 1929 р. до нинішнього дня служила вірою і правдою українському народові, послідовно боролась із загарбниками нашого краю. Але пропаганду й агітацію за свої ідеали керівники ОУН провадять надзвичайно скромно, а може і боягузливо. В цей же час лідери лівацьких партій намагаються оббрехати, спалювати членів і керівників ОУН. Деякі керівники так званих партій правого спрямування не відстають від своїх лівих братків. Дивну позицію щодо оцінки дій ОУН займають офіційні керівники держави – вони або відмовчуються, або «соромливо не схвалюють». Тому пропаганда ідеології ОУН повинна бути всеохоплюючою, наступальною для завойовування все більшої підтримки в народі, особливо в східних областях.

ОУН не має ні крихти неправди за собою. Тому з високо піднятою головою ОУН повинна йти в народ, здобути його

підтримку, перемогти на всіх виборах, завоювати владу і будувати українську Україну. Гарантія успіху закладена у серцях кожного українця і проявляється його волелюбством і любов'ю до своєї Вітчизни, почуттям власної гідності, несприйняття холоуїства і рабства. Гому творчі спілки, українська інтелігенція, еліта нації повинні першими вступити до лав ОУН. Ідеологія ОУН близька кожному українцеві, її не може підмінити ідеологія існуючих партій, тому що всі вони створені для обслуговування інтересів лише купки партійних функціонерів, а не всього народу.

Література

1. Бандера С. Перспективи української революції. – Мюнхен: Видавництво ОУН, 1978.
2. Бердїй А. ОУН і УПА. – Нью-Йорк-Лондон-Мюнхен-Торонто: УЦІС, 1983. – 26 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Київ-Львів, 1913. – 524 с.
4. Дорошенко Д. Історія України (1917-1923 рр). Доба Центральної Ради. – Л.: Березіль, 1991. – С. 120-126.
5. Зарицька К. 1914-1926 // Сучасність. – 1986. – № 9. – С. 122-124.
6. Костомаров Н.И. Исторические произведения. – Киев: Изд-во при Киевском госуниверситете, 1989. – С. 735.
7. Кулик В. Новий український націоналізм: три поверхи вертепу // Сучасність. – 1993. – № 3. – С. 150-167.
8. Мірчук П. Нарис історії ОУН: Мюнхен, 1953. – Т. 1. – С. 280.
9. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Історико-релігійна монографія. – Київ, 1992. – С. 180.
10. Медведик П.К., Михайлюк І.С., Іван Франко і літературна Тернопільщина. – Вид-во Львівський Університет, 1963. – С. 78.

11. Петлюра С. Незабутні. – Київ, 1918.
12. Стецько Я. Українська визвольна концепція. – Мюнхен: Вид-во ОУН, 1987. – С. 155.
13. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю. Етнографічний збірник. – Львів, 1893. – Т. 5. – С. 204-205.
14. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. Істор. бібліотека (репринтне видання). – Львів, 1936. – Вип. 12.
15. Яворський В. Відлуння Великої України. Сучасна концепція українського націоналізму // Напрям. – 1992. – № 3. – С. 70.

Наталя Гавдида

**ПІСНЯ Б. ЛЕПКОГО «ЧУЄШ, БРАТЕ МІЙ» У
КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО
ПРОЦЕСУ ХХ СТОЛІТТЯ: НАЦІЄКОНСОЛІДУЮЧИЙ
АСПЕКТ**Центр українознавства Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка

«Чуєш, брате мій» – це пісня, яка не лише навічно закарбувалася в пам'яті української нації, а й на рівні інтертекстуальних «вкраплень» стала часткою багатьох творів української художньої прози ХХ ст. Така форма духовного безсмертя пісні, як, зрештою, і її творців (слова написав Богдан Лепкий, музику – його брат Лев), є ще не вивченим пластом українського літературознавства, оскільки до цієї теми лише фрагментарно зверталися поодинокі дослідники, іноді навіть на рівні принагідних зауважень. Так, М. Сивіцький звернув увагу на інтертекстуальну наявність пісні братів Лепких у романі Юрія Смолича «Реве та стогне Дніпр широкий» (1960 р.) [1, 163-164], а Парасковія Нечаєва у статті про письменника Михайла Івасюка (батька композитора Володимира Івасюка) відзначала, що в творчому доробку митця наявна повість «Чуєш, брате мій» (надрукована у 1957 р. в альманасі «Радянська Буковина»), котру згодом автор переробив і видав як роман. Правда, назву твору у видавництві змінили на «Червоні троянди», вважаючи авторський варіант неблагонадійним і компрометуючим [2, 145].

Інтертекстуальна присутність пісні на слова Богдана Лепкого простежується не лише в згаданих вище творах, а й у трилогії Романа Купчинського «Заметіль» (1928, 1933 рр.), у шедеврї дитячої літератури – повісті-казці Всеволода Нестайка «Пригоди журавлика» (1979 р.), у повісті Юрія Хорунжого «Чуєш, брате мій» (1989 р.).

Першим звернувся до пісні братів Лепких, як до засобу реалізації авторського задуму, Роман Купчинський, котрий відіграв значну роль в організації літературно-мистецького патріотичного руху серед січового стрілецтва, був одним з активних учасників «пресової квартири» – гуртка поетів, художників, композиторів. Його трилогія «Заметіль» з'явилась наприкінці 20-30 рр. ХХ ст., коли в середовищі галицької інтелігенції запанував дух зневіри, викликаний поразкою українських державницьких змагань. Це один із перших в українській літературі епічних творів, у котрому змальовано зародження і поширення ідеї стрілецького руху.

Пісня братів Лепких «звучить» у третій повісті – «У зворах Бескиду», завершальним акордом відлунюючи наскрізну ідею трилогії «Заметіль» – соборності українських земель, єдинокровності українців, котрі волею історичних обставин опинилися у складі військ Російської та Австро-угорської імперій, що вели війну між собою.

Фінальною сценою повісті є епізод спільного споживання Святої Вечері січовими стрільцями та їхніми «гостями» – полоненими кубанськими козаками, під час якої молодий козак співає «Видиш, брате мій» (у пізніших варіантах пісні слово «видиш», котре апелює до зорових асоціацій, змінюється на «чуєш», що є доречнішим у пісенному творі), пісню котрої навчився в одного дрогобицького студента. Болюче риторичне запитання підсилює трагізм завершального епізоду: «Чорні козацькі кожухи поруч сірих стрілецьких плащів... Чи довго іще ждати на те, щоб ішли вони поруч себе... без багнетів на крісах?!...» [3, 132]. Прикметно, що майже в усіх згаданих вище творах (крім повісті-казки «Пригоди журавлика» В. Нестайка) пісня «Чуєш, брате мій» чи на конкретно-текстуальному рівні, чи на завуальованому інтертекстуальному супроводжується міркуваннями автора щодо трагічної приреченості української

нації, позбавленої власної державності, представники якої безправні «на рідній, не своїй землі».

Цікавим є той факт, що аналогією до епізоду, описаного в повісті «У зворах Бескиду», виступають відомості, подані Левом Лепким у мемуарних нотатках «Пояснення до віршів Богдана Лепкого «У храмі св. Юра» і «Журавлі». Він зазначав, що пісня стала популярною і «помандрувала» за Збруч завдяки січовим стрільцям, котрі виконували її в перерві між карпатськими боями. Згадує Лев Лепкий і про подію, яка, ймовірно, обумовила появу фінального епізоду в трилогії «Заметіль»: навесні 1915 р. кубанські козаки, котрі потрапили в полон у Карпатах, співали пісню на слова Б. Лепкого, тож і не дивно, що спершу її дехто вважав «кубанською» [4, 10].

У трилогії Р. Купчинського інтертекстуальна наявність пісні «Чуєш, брате мій» композиційно довершує розвиток фабули, сприяючи у такий спосіб розкриттю авторського задуму, спрямованого на оспівування величчя представників української нації, котрі змагають до утворення соборної незалежної держави – України – від Карпат до Кубані.

У подібному ракурсі, але під іншим кутом зору, сфокусованим об'єктивними історичними чинниками, а саме суворими ідеологічними догмами соцреалізму, інтерпретується проблема єдності українських земель Михайлом Івасюком у романі «Червоні троянди» (1960 р.). Цікаво, що й у цьому творі автор вдається до пісні «Чуєш, брате мій» як до засобу вираження одвічних мрій українців про соборність, правда, з огляду на історичні реалії часу написання твору, фабула зводиться до «щасливого визволення» Буковини навесні 1940 р.:

Весна була на диво прекрасна. Водила буковинців на зелені пагорби уловлювати звуки з рідної Радянської України, аби їхні серця гукали з тугою радянському воїнові:

Чуєш, брате мій,

Товаришу мій...

Буковина чекала потиску руки радянського брата так, як чекає сад з набряклими бруньками гарячого сонця, щоб убраться в молодий цвіт і зарясніти плодами.

Весно, весно...

Ти протремтіла вітрами і продзвеніла швидкими потоками, сповіщаючи про великий день сорокового року! [5, 256].

Цікаво, що Ю. Смолич знав про «проростання» тексту пісні на слова Б. Лепкого у «Червоних трояндах», оскільки, як згадує М. Івасюк у повісті «Монолог перед обличчям сина», читав роман у рукописі і добре відгукнувся про нього [6]. Обидва романи («Червоні троянди» та «Рече та стогне Дніпр широкий») вийшли друком у 1960 р., але не виключено, що саме з рукопису М. Івасюка почерпнув Ю. Смолич ідею щодо інтертекстуального використання пісні «Чуєш, брате мій» у своєму творі.

Роман «Рече та стогне Дніпр широкий» вражає композиційною складністю, розгалуженістю сюжетних ліній, майстерним змалюванням величезної кількості персонажів – учасників доволі складних та неоднозначних подій 1917 р. в Україні. Мимоволі постає питання: чим обумовлене написання твору – внутрішньою позицією автора чи ідеологічними засадами соцреалізму. Інтертекстуальне прочитання роману в контексті автобіографічного твору [7] наشتовхує на думку про дуалізм світоглядних позицій митця. З одного боку, він виявляє посилену увагу до проблеми вирішення національного питання, і це свідчить про активну громадську позицію письменника, з іншого – намагається вирішити це питання в дусі революційного інтернаціоналізму, що автоматично передбачає космополітичні тенденції.

Тому надзвичайно важливим при інтерпретації твору стає текстологічний аналіз, котрий дозволяє уважному читачеві

проникнути в інтертекстуальний прошарок тексту. Доволі показовим у цьому плані є епізод, в якому на рівні аплікації відбувається «вживлення» пісні «Чуєш, брате мій» в текст роману. Твір на мікрорівні виявляє дуалізм Смолича-письменника, перейнятий, на нашу думку, від батька – переконаного антимонархіста (в душі) і суворого (аж до формалізму) служачи режиму, двоїстість поведінки якого син вважав трагедією «дрібною людинки серед трудних обставин і перед непереборною суворою дійсністю» [7, 41].

Звернемось до тексту роману. Безпосередньому «звучанню» пісні на слова Б. Лепкого передують знайомство з активною молоддю Києва, котрій кортить взяти в руки зброю, щоб «йти в бій... негайно – отак просто, як є: на штурм капіталу й за перемогу пролетарської революції в світовому масштабі! Щоб не було буржуїв, а була влада Рад! Що таке влада Рад і як воно буде за тієї влади, уявлялося невиразно, власне, ніяк не уявлялося...» Сповнена енергії молодь, некерована руйнівна сила, здатна трошити все на своєму шляху до «світлого», але доволі-таки невизначеного майбутнього, горлає, «як завжди на Печерську:

Шумел, горел пожар московский...

Дым расстилался над землей...

Коли ж пісня дійшла до кінця і співаки на мить примовкли, міркуючи, якої б іще вшкварити голосніше, з похмурого провалля під Черепановою горою прилинуло наче відгомонам:

Чуєш, брате мій, товаришу мій...

То в концентраційному таборі за колючим дротом співали військовополонені галичани, щойно повернувшись з своїх каторжних робіт: дробили каміння на бруківку біля Ланцюгового мосту. Свою пісню вони заспівували щовечора, ніч у ніч, і була це неначе вечірня молитва перед тим, як відійти до сну.

Вони співали її от уже котрий день, котрий місяць, і не перший рік. І була це навіть не пісня, а молитва – благання: поклик о поміч!

Хлопці притихли.

Відлітають довгим шнуром журавлі в вирій...

Цю пісню добре знали на Печерську. І коли зринала вона з провалля під Черепановою горою, по всіх печерських садках, по схилах і горбах від Кловської до Косого капоніра, всі інші співи враз ущухали. Люди слухали сумної мелодії та трагічних слів і журилися разом із піснями над гіркою долею... Бранці-галичани так і залишалися каторжниками у бараках за колючим дротом – чужаками на своїй рідній, та не своїй землі.

Чуєш, кру-кру-кру, в чужині умру...

Данило, а за ним і інші хлопці підтягли й собі – не горлаючи, стиха і зажурно:

...заки море перелечу, крилонька зітру...»

[8, 240-241].

Пісню українських січових стрільців, виразників чітких державницьких поглядів, підхоплює «інтернаціональна» молодь Києва, визнаючи таким чином і велич духу тих, котрі співають, – полонених галичан, – і талановитість творців такого глибокого музично-поетичного твору. Мелодія, сповнена суму і болю, в поєднанні з не менш трагічними рядками, підкреслює складність історичних подій в Україні в період національно-визвольних змагань.

Дещо інакше інтерпретується пісня «Чуєш, брате мій» В. Нестайком, талановитим українським дитячим письменником, у казці «Пригоди журавлика». Батько митця був українським січовим стрільцем [9, 7] і, мабуть, саме від нього вперше почув малий Всеволод тужливу пісню «Журавлі», котра творила незабутні образи в розбурханій дитячій уяві. Трагічне дитинство, сповнене болю і втрат (батько загинув, коли син ще навіть не був школярем, половину учнів його класу було розстріляно в Бабиному Яру під час Другої світової війни), породило бажання писати твори, сповнені радості, «про дітей

для дітей» [9, 7], через що згодом В. Нестайка назвуть «талановитим майстром веселих книг» [9, 12]. Тому і повість-казка «Пригоди журавлика» стала своєрідним протестом проти песимістичних настроїв у житті.

Пісня «Чуєш, брате мій» відіграє в творі важливу роль, оскільки сприяє співвіднесенню таких естетичних категорій, як «веселе» і «сумне». Зав'язка повісті-казки відбувається, коли головний герой твору – маленький журавлик, який «нарешті проклінувся і вистромив на білий світ свого довгого цікавого носа», радісно ознаменувавши свою появу веселою піснею, зустрічається з великою банькатою жабою в золотих окулярах, котра не поділяє журавликового щасливого стану і радісного захоплення життям.

– Не радіти, а журитися тобі, дурню, треба. Ква! Ква! Кум! – суворо прокумкала жаба. – Не годиться тобі радіти і сміятися. Не можна. Ти думаєш, хто ти такий?... Журавлик ти! А журавлі народжуються на світ тільки для того, щоб журитися. Тому й називаються так. Ква! Ква! Кум! І приносять вони всім лише сльози і печаль [10, 69].

І наче на підтвердження цих слів згодом у виконанні мисливців долинула пісня:

Чуєш, брате мій,

Товаришу мій,

Відлітають сизим шнуром

Журавлі у вирій.

Чути: «Кру, кру, кру,

В чужині умру,

Заки море перелечу,

Крилонька зітру,

Крилонька зітру,

Кру, кру, кру...

І так розчулено, так журно виводили мисливці ту пісню, що в журавлика аж серце тьохкало [10, 82].

Упродовж усього твору, долаючи найрізноманітніші перешкоди, головний герой відстоює своє право не журитись, заперечуючи таким чином основний мотив пісні на слова Б. Лепкого. Та завершальним акордом звучить пісня журавлика, в якій, як і в реальному житті, «з журбою радість обнялась»:

«Курли-курли!

Уперше я журюся,

Курли-курли!

Бо з вами розстаюся.

Журавликом

Я з вами розстаюся –

Веселиком

Весною повернуся.

Чекайте,

Не сумуйте, не скучайте!

Веселика

Весною зустрічайте!

Курли-курли! Прощайте!

Курли-курли! Прощайте!» [10, 119-120].

Як і в попередніх творах, своєрідність інтертекстуального використання пісні «Чуєш, брате мій» у повісті-казці «Пригоди журавлика» обумовлюється авторським задумом, котрому підпорядковується і розміщення такої аплікації в текстовій структурі.

Зауважимо, що в жодному з аналізованих творів не згадується про авторів пісні «Журавлі», і лише в повісті Ю. Хорунжого «Чуєш, брате мій», яка вийшла друком у 1989 році, коли вже знято табу з імені Б. Лепкого, з'явилася така інформація.

Твір Ю. Хорунжого є надзвичайно цікавим, оскільки в ньому не лише оповідається про талановитого українського композитора Кирила Стеценка, а й відтворено мистецьку

атмосферу в Україні на початку ХХ ст., змальовано визначних діячів із царини літератури та музики, значну увагу відведено психологічним аспектам творчості.

Пісня «Чуєш, брате мій» двічі аплікується в тексті повісті, щоразу вона виступає засобом відтворення складних внутрішніх переживань Кирила Стеценка, викликаних роздумами над трагічною долею представників української нації, розвіяних по світах хуртовиною історичних подій.

Головний герой твору сприймає пісню в єдності поетичного та музичного образів, що обумовлюється специфікою його синестетичного мислення. У розмові з Леонтовичем Стеценко каже: Як їздив я з Кошицем і капелюю, в одному містечку почув від січових стрільців галицьку пісню. Хором поганеньким співали, для себе, і не помічали, що я прислухаюся. Лежав у спориші, тішився на сонечку. «Видиш, брате мій...» ...На слова Богдана Лепкого, а музика його брата Левка. Як та пісня мене... збурила:

Чуєш, брате мій, товаришу мій,

Відлітають сірим шнуром журавлі в ірій.

І ця туга:

Мерехтить в очах безкінечний шлях...

Вічна людська туга, що вічно вражатиме своєю глибиною. Захотілося звеличити її: тут не один голос, тут цілий хор мусить тужити, але не розпачливо, а велично, адже це – чи не найсильніше з людських почуттів: туга за батьківщиною».

Вони помовчали, тремтіла жилка на Стеценковій скроні. Він підвівся, поклав руки на бильця крісла, невисокий, тендітний.

– А ті слова: «Заки море перелечу, крилоньки зітру», і втішили, і дошкулили водночас. Чому, не знаю. Щось дуже близьке в них почулося. Боюся цього місця в пісні. Наче про мене те співано.

– І про мене, – похилив голову Леонтович. – Розумію вас.

Та Леонтович, попри недавно бачене, попри невеселі думки, казав ще й таке:

– Коли закінчиться оця завірюха на нашій землі, виникне потреба організувати всі музичні сили в одне товариство... Щоб діяли вони разом і не шукали одне одного... [11, 133].

І знову пісня на слова Б. Лепкого стає своєрідним втіленням прагнення єдності, в даному випадку творців української музичної культури, котрі, як представники духовної еліти нації, приречені будити приспану самосвідомість українців.

Пісня «Чуєш, брате мій» є наскрізним образом повісті Ю. Хорунжого. Двічі вона «звучить» на її сторінках, тричі про неї згадується як про твір із репертуару хорових колективів К. Стеценка, оскільки композитор є автором музичної обробки пісні. І така інтертекстуальна присутність твору Б. Лепкого підсилює основну ідею повісті, розкриває трагізм творчої долі митця, поривання якого розбиваються об холодний мур історичних обставин.

– Задумав багато, та крила підтято...» – так ремінісценцією з «Журавлів» підсумовує своє життя важко хворий К. Стеценко [11, 175].

Нелегка, хоч і трагічно-цікава, доля судилася пісні «Чуєш, брате мій». Вона стала не лише формою духовного безсмертя Богдана та Лева Лепких, які своїм музично-поетичним шедевром «проросли» у душах нащадків та в текстах творів письменників-спадкоємців, а й життєстверджуючим закликком, котрий, крізь тугу і смуток, ці одвічні супутники лепківських писань, переломлений через чітку громадську позицію братів Лепких-державників, лунає до всіх розкиданих у буремних світах братів по духу – борців за незалежну соборну українську державу.

Пісня «Чуєш, брате мій» стала своєрідним духовним гімном, що поєднав митців слова з різними, іноді навіть

полярними, політичними та естетичними поглядами – Романа Купчинського, Михайла Івасюка, Юрія Смолича, Всеволода Нестайка, Юрія Хорунжого. Всі вони вдаються до інтертекстуального використання пісні на слова Б. Лепкого в своїх творах задля повнішої реалізації авторського задуму. Перебуваючи в тісному зв'язку з усіма іншими структурними елементами тексту, пісня «Чуєш, брате мій» формує композиційно-сюжетну канву аналізованих повістей та романів, виконує важливу естетичну функцію, сприяє розкриттю основної ідеї твору.

Інтертекстуальна присутність сповненої трагізму пісні-реквієму в доробку згадуваних вище письменників засвідчує, що вони не залишались байдужими до українського національного питання. Обираючи важку і не завжди щасливу долю творця української літератури, митці прирікали себе на вічний неспокій у пошуку ідеалів краси і добра. А можливо, це химерно-примхлива і неспокійна Доля обирала їх...

Література

1. Сивіцький М. Богдан Лепкий. Життя і творчість. – Київ, 1993. – 374 с.
2. Нечаєва П. Лицар життя // Дзвін. – 2003. – №1. – С.144 – 147.
3. Купчинський Р. Заметіль. У зворах Бескиду. Повість зі стрілецького життя. – Львів, 1991. – 144 с.
4. Погребенник Ф. Чуєш, брате мій... / Пісні братів Лепких. – Тернопіль, 1996. – 52 с.
5. Івасюк М. Червоні троянди. – Київ, 1960. – 282 с.
6. Івасюк М. Монолог перед обличчям сина // <http://ivasyuk.domivka.net/>.
7. Смолич Ю. Я вибираю літературу / Книга про себе: 3 циклу розповідей про неспокій. – Київ, 1970. – 313 с.

8. Смолич Ю. Реве та стогне Дніпр широкий. – Київ, 1960. – 827 с.
9. Передмова // Нестайко В. Тореадори з Васюківки. – Київ, 2000. – С 5-12.
10. Нестайко В. Пригоди журавлика // Нестайко В. Пригоди журавлика. – Київ, 1979, – С.67-120.
11. Хорунжий Ю. Чуеш, брате мій // Хорунжий Ю. Чуеш, брате мій. – Київ, 1989. – С.5-176.

Богдан Головин

ВИЗВОЛЬНА ІДЕЯ – КРЕДО ПОДВИЖНИЦЬКОГО ЖИТТЯ о. МИКОЛИ ХМІЛЬОВСЬКОГО.

До 125-річчя від дня народження

Тернопільське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка

У «Молитві за український народ», укладеній Митрополитом Андреем Шептицьким, є такі слова: «Пішли українському народові святих, великих Своїх слуг, щоб прикладом і словом були його мудрими проповідниками у своїх царинах народного, суспільного й громадського життя. Провідникам нашого народу дай світло Твоєї мудрости з неба, дай йому численне і добре, і святе духовенство» [1;49]. Такі якості мав о. Микола Хмільовський.

Микола Хмільовський народився 18 травня 1880 р. в хліборобській побожній родині Івана та Катерини (з дому Романишина) в с. Покропивна нині Козівського району Тернопільської області [2]. Батьки дбайливо виховували дітей: особистим прикладом навчали сумлінного виконання обов'язків, молитов і заповідей Божих, безмежної любові до Господа Бога, працьовитості та шанобливого ставлення до старших, учителів. Початкову школу Микола закінчив у рідному селі, а потім продовжував навчання у гімназії. Іспити на свідоцтво зрілості склав у Львівській академічній гімназії в 1901 р. [3;15]. На формування світогляду юнака мали великий вплив сільське середовище, здоровий побут сільчан, традиційні звичаї та обряди, національний стрій, просвітницько-культурна діяльність осередку Товариства «Просвіта». Навчаючись у гімназії, юнак відчув поклик посвятити своє життя служінню Богові. «Честі ж цієї ніхто не бере сам собі, лише Той, хто покликаний Богом... хто має

справжнє покликання» [4;273]. «Господь Бог час від часу покликає до священного служіння... із ревних християнських родин» [5].

Після здобуття середньої освіти поступив на теологічний факультет Львівського університету, який закінчив у 1905 р. [2]. Богословські студії подовжував у Відні до 1907 р., щоби здобути докторат.

Після закінчення університету одружився з Софією Підсонською, дочкою пароха с. Белжець на Золочівщині [6;2]. Єрейські свячення прийняв у 1906 р. Скерований у м. Золочів, де трудився катехитом у жіночій і чоловічій школах, згодом працював директором гімназії Українського педагогічного товариства [7;233]. В Золочеві вступив у члени товариств «Просвіта» та «Рідна школа», в роботі яких брав жваву участь [2].

Отець Микола Хмільовський співпрацював з о. Володимиром Кальбою – парохом с. Соколівка, ініціатором прослави о. Маркіяна Шашкевича, входив до комітету спорудження йому пам'ятника на горі Білій, неподалік Підлісся, до століття від народження. Згодом – співзасновник Товариства ім. Маркіяна Шашкевича у Золочеві, член його управи та директор гімназії його імені. Зі стін цього навчального закладу вийшло багато видатних політико-громадсько-культурних діячів краю [7;233;4].

Перша світова війна застала о. Миколу Хмільовського у Золочеві. Армія Австро-Угорської монархії виявилася не боєздатною, зазнавала великих людських і матеріальних втрат, відступала, здаючи територію військам царської Росії. Московські окупанти в Галичині запроваджували «нові порядки», вороже ставилися до всього українського, зокрема Української греко-католицької церкви (УГКЦ), її душпастирів, намагалися нейтралізувати їх вплив на мешканців краю. Російські спецслужби 18 вересня 1914 р. заарештували

митрополита Андрея Шептицького, багатьох владик і священників. Заарештованих із поспіхом вивозили в глиб Росії, щоб ті не були перешкодою у впровадженні російського православ'я [8;22]. Тоді ж був заарештований о. Микола Хмільовський – за «мазепинство» (так називали свідомих українців, українських патріотів). Звичайно це сталося за донесенням польських шовіністів, які скористалися із нагоди, щоби позбутися ревного й авторитетного греко-католицького священика, активного громадсько-культурного діяча.

Заарештованого відвели до комендатури. Тут його допитували. «Коли вийшов з комендатури російський полковник, що вів допит, до нього нараз підійшов поручник. Виявилось – він поляк. Мав до арештованого співчуття, як католик і як представник гнобленої в Росії нації. І сказав: «Отче, забирайтеся пошвидше і не попадайтеся їм більше до рук» [9].

Участь Австро-Угорщини в Першій світовій війні на боці Четвертного Союзу призвела до її розпаду восени 1918 р. На її території утворено декілька незалежних держав – Угорщину, Чехословакію, Югославію [10;240].

1 листопада 1918 р. у Львові проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Молода держава створювала військо для захисту від зовнішніх ворогів – Українську галицьку армію (УГА), зародком якої був легіон Українських січових стрільців і з'єднання австро-угорської армії, сформованого з українців. Згодом уряд ЗУНР провів мобілізацію в УГА українців віком 18-35 років [11;343]. До УГА добровольцями масово вступала галицька національно свідомо молодь. Польські шовіністи вороже сприйняли проголошення ЗУНР, підняли повстання у багатьох місцевостях Галичини, яке згодом перетворилося у польсько-українську війну [12;83].

Отець Хмільовський разом із золочівськими громадсько-політичними діячами включилися в організацію освітніх

закладів незалежної держави. В січні 1919 р. в Золочеві відкрито українську гімназію, душею якої став катехит о. Микола Хмільовський. Викладачами навчального закладу були учителі-старшини УГА й національно свідомі українські патріоти. Війна розгорталася. Отець Микола Хмільовський не міг стояти осторонь боротьби за незалежність ЗУНР, тому стає військовим капеланом IV Золочівської бригади УГА, бере участь у національно-визвольній боротьбі. Гімназисти покидали навчання і йшли добровольцями в УГА. Армія відступала перед переважаючими силами польських військ. «У Струсові коло Теремовлі, зустрів їх (гімназистів – Г.Б.) о. Хмільовський і порадив молодими вертатися додому, бо родичі йому дорікали, начебто він намовляв їх до війська. Юнаки не послухали поради...» [12;83]. В IV бригаді створено вишкільний курінь гімназистів старших класів. Золочівські гімназисти були зачислені до нього. Отець М. Хмільовський призначений за сумісництвом виховником цього куреня [2]. Польща зміцнила фронт 30 тис. французьких старшин і вояків із армії генерала Ю. Галлера. У липні 1919 р. УГА перейшла річку Збруч на Велику Україну [11;345].

Військовий капелан о. Микола Хмільовський неодноразово зустрічався у Житомирі з Начальним командуючим УГА генералом Мироном Тарнавським і отаманом IV Золочівської бригади полковником Степаном Чмеликом, обговорював душпастирську діяльність в УГА. У липні 1919 р. о. Микола Хмільовський з іншими священнослужителями провели успішні переговори з отаманом Симоном Петлюрою щодо поширення греко-католицької віри в Наддніпрянській Україні. Виділено земельну ділянку і необхідні кошти на будівництво монастиря отців Василіян у Кам'янці-Подільську [3;17].

Визвольні змагання українського народу закінчилися невдачею. На початку 1920 р. о. М. Хмільовський повернувся до

дружини в Золочів. Незабаром був заарештований поляками «за підривну діяльність проти Польщі» та ув'язнений у замок-фортецю, перетворену на тюрму. Звідси разом з багатьма українськими патріотами Золочівщини – перевезений у концтабір с. Пікуличі неподалік Перемишля. Лише завдяки наполегливим старанням папського нунція у Польщі був звільнений. Він виїхав у Львів, де короткотривало працював адміністратором церкви Преображення Господнього [2], а потім повернувся у Золочів. Цього ж року – відзначений Крилошанином Митрополичої Капітули [3;17].

Польська окупаційна влада заборонила Миколі Хмільовському працювати в державних установах і школі, вела проти нього шалені, повні ненависті наклепи, бо він «...вождь гайдамаків! Він святив ножі на поляків» [13;613]. Отець Хмільовський терпеливо переносив звинувачення й особисті образи. Однак від своїх принципів ніколи не відступав і не йшов на жодні компроміси [6;1].

Отець Микола Хмільовський – високо освічений та ерудований педагог із великим досвідом роботи, вважає, що майбутнє української нації – національно свідомо молодь із стійкими моральними якостями й інтелектуальним потенціалом. Саме тому свою суспільно-громадську діяльність упродовж життя тісно пов'язував із молоддю: шкільний катехит, військовий капелан, виховник вишкільного молодіжного куреня УГА, опікун золочівського «Пласту» ім. Івана Богуна, директор гімназії «Рідної школи» у Золочеві, директор Малої духовної семінарії у Львові [6;1]. Повернувшись до Золочева, о. Микола Хмільовський разом з багатьма педагогами 15 листопада 1920 р. організував однорічні курси з підготовки до складання іспитів за курс гімназії для хлопців, які через воєнні дії Першої світової війни вимушено перервали навчання або кого польська влада не приймала у державні гімназії з політичних мотивів. У 1922

р. курси були перетворені в 8-класну українську приватну класичну гімназію «Рідної школи» ім. Маркіяна Шашкевича. Отець М. Хмільовський був її директором і викладачем релігії від 1922 р. до 1931 р. Гімназія відіграла вагому роль у поповненні лав української інтелігенції не лише Золочівщини, а й Галичини та всієї України. З цієї гімназії вийшли «сотні ідейних студентів, що зайняли передові позиції в культурному і громадському житті спільноти» [6;4]. В її стінах навчалися два сини Начального командира УГА Омелян і Зенон, Василь Кук – член Української головної Визвольної ради (УГВР), а після загибелі Романа Шухевича – Головний командир УПА, Роман Кравчук – крайовий провідник західноукраїнських земель (ЗУЗ) та багато інших [6;4].

У 1930 р. о. Микола Хмільовський важко захворів. Потрібне було термінове стаціонарне лікування. Видужавши, отець прагнув повернутися до праці, надалі виконувати обов'язки директора гімназії. Проти його повернення у гімназію запротестувала шкільна кураторія Золочівського повіту, підбурена польськими шовіністами, поставила ультиматум: «Або Хмільовський іде з керівника, або буде закрита гімназія» [6;5-6].

Польській шовіністичній владі о. Хмільовський стояв кісткою у горлі: його патріотизм, безмежна відданість ідеалам волі, українському народу і незалежності України, жвава просвітницько-культурна діяльність, душпастирська і національно-патріотична робота з молоддю, панування національного духу в гімназії. Влада не могла йому пробачити відправи в церкві св. Миколая поминальної панахиди за трьома членами Української військової організації (УВО), розстріляних польськими окупантами у вересні 1923 р. в Золочівському замку: Олександра Павлишина, Ілька Скочеляса і Миколи Коваля [1, 6;4]. Щоби зберегти гімназію о. Микола

Хмільовський відмовився від посади директора, поставивши загальні інтереси вище особистих.

Отець подав заяву на участь у конкурсі на заміщення вільної посади пароха в с. Мшана неподалік Львова. Заяв на цю посаду подало аж 59 священників. 16 листопада 1931 р. відбулися конкурсні вибори пароха. За підсумками голосування переміг о. Микола Хмільовський [15;9]. До складу парафії входило сусіднє село Суховоля (3 км). На допомогу пароху було призначено помічника о. Омеляна Квіта (1932-34). після нього – о. Ярослава Єлиїва (1938-43) [3;19; 15;9].

Митрополит Андрей Шептицький добре знав о. Миколу Хмільовського, ерудованого й освіченого теолога, полігота, високо цінував його ділові якості та організаторські навички, принципову позицію у розв'язанні багатогранної діяльності душпастиря у повсякденному житті. Після переїзду отця в Мшану митрополит призначив його за сумісництвом викладачем Малої духовної семінарії у Львові, а в наступному році – її директором [6;5]. Цього ж року найменував його дійсним радником Митрополичої Консисторії, а згодом – митрополичого суду (1933), Ординаторської шкільної ради (1935) і надав право носити ковпак та пояс фіолетового кольору (1935), а на початку 1940 р. іменував каноніком [3;18]. Такого визнання і заслуженого авторитету Микола Хмільовський заслужив вимогливістю до себе й до свого найближчого оточення. Особистим прикладом, ентузіазмом та невичерпною енергією запалював кожного до самовідданої громадської праці задля свого народу й України.

На новому місці душпастирської праці, як і у Золочеві, отець розгорнув релігійну і громадську діяльність серед мирян і в осередках товариств «Просвіта», «Сільський господар», «Рідна школа» ім. князя Льва, «Союз українок», «Сокіл» і «Відродження». Заснував при церкві дитячу бібліотеку, а в «Просвіті» – струнний і духовий оркестри, шаховий гурток.

Організував курси навчання писати і читати для п'ятьох неписьменних молодих юнаків, дитячий садок (вихователь – п. Софія Козак) для 50 дітей [15;11]. За талановитих студентів і гімназистів, незаможні батьки яких не були в змозі оплачувати за навчання, вносив оплату із власного заробітку [3].

Церква в Мшаній володіла 27,3 га землі та сіножатей [16;99]. Отець Микола Хмільовський значну частину цих угідь давав малоземельним і безземельним парафіянам в оренду. Брав по-християнськи низьку оплату, значно нижчу, ніж інші землевласники [17]. Сільчани високо цінували ревну душпастирську і громадсько-культурну діяльність свого пароха. В 1932 р. обрали його головою читальні «Просвіти». В 1938 р. священник звернувся до чоловіків, щоб кинули палити тютюн і цигарки, а на заощаджені гроші закупили книжки для бібліотеки, передплатили періодичну пресу [18].

В 1937 р. о. Микола Хмільовський написав брошуру: «Коли ті замовчать – каміння заговорить». У своїй праці на конкретних прикладах розкрив зраду української шляхти в XVI ст., яка не боролася за незалежність України, а перейшла на бік польських зайд. Польська влада забороняла українські звичаї, обряди, українські назви сіл і міст було замінено польськими. Автор закликає зберігати і дотримуватися національних традицій, боротися за волю українського народу і самостійність Української держави. Працю не було надруковано через різкі випадки проти поляків [2].

У с. Мшана застав о. Миколу Хмільовського вибух Другої світової війни, а з нею і трагічні випробування для УГКЦ, переслідування і поневіряння владик, душпастирів та мирян за віру в Бога. Восени 1939 р. Галичину зайняли московсько-більшовицькі війська і її включено до складу Радянського Союзу. Більшовики з перших днів своєї присутності в нашому краї розпочали жорстокий, брутальний наступ на УГКЦ, її душпастирів, монахів і черниць. Малу духовну семінарію,

Богословську академію у Львові було закрито. Весь професорсько-викладацький склад звільнено з роботи, слухачів розігнано, окремих із них, допризовного віку, покликано на строкову службу в Червону армію. Церкви і священників обкладено непосильними податками. У школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах запроваджено програми радянського типу, заборонено викладати релігію. Школярам і студентам категорично заборонялося відвідувати Служби Божі в церквах, сповідатися й приймати Найсвятіші Тайни, молодим – вінчатися в церквах, хрестити новонароджених дітей, ховати померлих за християнськими обрядами тощо [7].

Більшовицька займанщина на західноукраїнських землях тривала недовго. В червні 1941 р. розпочалася війна між недавніми союзниками – фашистською Німеччиною і більшовицьким Радянським Союзом. Червона армія, зазнаючи величезних втрат, панічно відступала на Схід. Після вступу німецьких військ у Львів о. Микола Хмільовський попросив парафіянок Марію Омелян і Софію Чуру провідати митрополита Андрея Шептицького. Їх гостинно прийняв владика, подякував за турботу про нього, передав щире вітання пароху. Після відвідин Митрополита парафіянки попрямували до тюрми на вул. Лонцького (нині - вул. Степана Бандери), де перед втечею більшовицькі душогуби по-звірячому замордували сотні українських патріотів. На підвір'ї катівні серед трупів багато чоловіків і жінок розшукували близьких рідних та знайомих [18].

Навесні-влітку 1944 р. західноукраїнські землі знову опинилися під владою більшовиків. У час повного розгару війни й кровопролитних боїв на фронтах Сталін із своїм оточенням вирішили ліквідувати УГКЦ, з'єднавши її з Російською православною церквою (РПЦ). Після смерті Митрополита Андрея Шептицького (01.11.1944) цей процес набрав

жахливих форм: вульгарне паплюження владики, УГКЦ, її душпастирів, звинувачення їх у нечуваних злочинах проти радянської влади, як прислужників фашистів, шпигунів міжнародного імперіалізму й Ватикану. НКВС і НКДБ 11 квітня 1945 р. заарештували митрополита Йосифа Сліпого, усіх владик та професорів та багатьох викладачів Львівської богословської академії [19;78-79].

УГКЦ залишилася без керівництва. В 1945 р. було проведено – при надзвичайній конспірації – таємне засідання Капітули в Соборі св. Юрія у Львові. Для керівництва УГКЦ було обрано о. Омеляна Горчинського капітулярним вікарієм і трьох його заступників, серед них о. Миколу Хмільовського. Спецслужби безбожницької імперії дізналися про існування таємного керівництва УГКЦ і заарештували членів новообраної Капітули, крім о. М.Хмільовського. Він, починаючи з 1946 р., впродовж декількох років у суворій таємниці виконував обов'язки глави УГКЦ. Це було відомо лише обмеженому колові священників [2].

Більшовицька влада організувала 8-10 березня 1946 р. лже-собор УГКЦ у Львові. Отець Микола Хмільовський визнав його нелегітимним, бо на ньому не було владик, рішуче відкинув пропозицію голови ініціативної групи Гавриїла Костельника перейти до РПЦ і проводив активну роботу серед греко-католицького духовенства проти возз'єднання УГКЦ з РПЦ. Він складає і розповсюджує листівки проти ініціативної групи Г. Костельника: «Людям доброї волі (кілька думок під розвагу)» та «Голос людей, котрі живуть легально». Їх було надруковано підпільно масовим накладом і розповсюджено серед греко-католицького духовенства. Листівки підписав псевдонімом «Аксіос» (Достойний). Зусиллями о. М.Хмільовського налагоджено чіткий механізм діяльності УГКЦ в умовах підпілля. Декілька священників, які погодилися перейти на російське православ'я, повернулися в лоно УГКЦ [2].

За дорученням о. М.Хмільовського душпастирі, під виглядом «збирачів лікарських рослин», дізнавалися про стан каткомбної УГКЦ. Він суворо критикував греко-католицьких священників, які зрадили присягу, дану Богові, перейшовши в російське православ'я, й тих, які не проводили активної душпастирської роботи серед мирян. Особисто надавав допомогу продуктами харчування і грошми заарештованим владикам та священникам, зокрема митрополитові Йосифу Сліпому, архімандритові Климентію Шептицькому, єпископу Миколі Чарнецькому та багатьом іншим [2].

Українська головна Визвольна рада і провід ОУН гостро засудили дії Радянського Союзу і рішення Собору та розцінивши їх як прояв російської імперської політики, спрямованої на русифікацію української церкви й всього українського народу. У 1946 р. провід ОУН встановив тісні контакти й співпрацю з о. Миколою Хмільовським. Переважна частина греко-католицького духовенства категорично відмовилася прийняти російське православ'я і перейшла у підпілля, створивши таємну каткомбну УГКЦ. На одному із засідань УГВР у 1943 р. голова Генерального секретаріату запропонував кооптувати в її члени о. Миколу Хмільовського. Пропозицію було одностайно прийнято. Доручено членові УГВР і Крайовому провідникові ЗУЗ Романові Кравчуку попросити згоди отця. Душпастир погодився увійти до складу УГВР, розцінивши як прояв великої довіри до нього. Обрав псевдонім «Микола Лаврівський». Зв'язок із ним підтримував голова Генерального секретаріату УГВР Роман Лозовський: неодноразово зустрічався з ним у Мшаній. В цьому ж 1948 р. УГВР опублікувала «Звернення Воюючої України до всієї української еміграції», яке першим підписав Микола Лаврівський (псевдо о. М.Хмільовського) [6;67].

У 1947 р. районне керівництво заборонило о. М.Хмільовському відправляти в греко-католицькому обрядові, церкву

в Мшаній було знято з реєстрації і закрито. Незабаром на плебанію прибули службові особи з райцентру, а між ними – офіцер управління МДБ, який у бесіді з о. Миколою Хмільовським запропонував зректися УГКЦ і перейти до РПЦ. У свою чергу о. Хмільовський сказав, щоб той зняв погони і потоптав їх. Чекіст відповів, що цього зробити не може, бо присягав, на що отець відповів: «Ось бачите, самі не можете, а мене змушуєте ламати присягу..., але чого варта ваша присяга порівняно з тою, яку я склав перед Богом!» [2].

Отець М. Хмільовський листувався з Головним командиром УПА генерал-хорунжим Романом Шухевичем. Двічі зустрічався з ним у Мшаній у хаті Павла і Марії Сліпаків. Їхня дочка Стефанія була зв'язковою між ними. Листи отець підписував умовним знаком «100». Він часто використовував канал зв'язку ОУН із закордоном, надсилаючи кореспонденції до Святійшого Престолу у Ватикані. В 1947 р. передав доповідь про кількість священників і храмів УГКЦ, у яких відправляються Богослуження, а також повідомив Папі Римському, що після арешту митрополита Йосифа Сліпого та всіх єпископів він очолює УГКЦ. Восени 1948 р. тим же каналом надіслав у Ватикан детальний звіт про Львівський лжесобор, в якому вказує кількість священників, котрі перейшли до РПЦ.

31 березня 1950 р. на плебанію у Мшаній прибула оперативна група емгебістів і почала прискіпливий обшук у житловому будинку та господарських приміщеннях. Після довготривалого обшуку було заарештовано о. Миколу Хмільовського: забрали понад 130 листів і поштових листівок, велику кількість книжок, у тому числі з автографами авторів [2]. Заарештованого запроторено у тюрму на вул. Лонцького. Слідство вів чекіст-садист – якийсь Горюн [6;7].

Одного дня о. Миколу Хмільовського вивели на подвір'я тюрми і підвели до вантажівки, в кузові якої отець побачив убитого молодого повстанця. Запитали, чи знає його.

Хмільовський заперечив кивком голови і вигукнув: «Слава тобі, герою!». Енкаведисти на мить заціпеніли, але, отямившись, сильно вдарили отця в голову, він упав на убитого повстанця [9].

На слідстві тримався стійко, мужньо, показуючи приклад спів'язням. Слідчий проводив допит переважно вночі, інколи – цілу ніч, слідчий намагався зламати свою жертву фізично й морально, щоб втратив людську гідність. Мети не досягнув. Отець відкрито заявляв, що проводив активну діяльність, спрямовану на здобуття незалежності Україною, збереження легітимної діяльності УГКЦ [9;2].

Після закінчення «слідства» справу не передали до суду, а надіслали Особливій нараді при МДБ СРСР у Москву, яка засудила Миколу Хмільовського на 10 років тюремного ув'язнення з конфіскацією майна [2]. Їмость, її сестру Ганну та небогу Іванну виселили з плебанії, яку перетворено на колгоспний адміністративний будинок.

30 листопада 1951 р. о. Миколу Хмільовського вивезли в тюрму Верхньо-Уральська [2]. В цій тюрмі отець продовжив душпастирську роботу серед спів'язнів: відправляв Богослуження, навчав молитов і заповідей Божих, сповідав і причащав. Однак більшовики не давали йому спокою і в тюрмі, намагалися схилити до переходу в РПЦ. Навесні 1952 р. отця перевезли до Москви, де, запропонували сан архієпископа РГЦ, якщо зречеться УГКЦ і перейде на російське православ'я. Пропозицію більшовицьких катюг сприйняв із глибоким обуренням, сказавши єдине коротке, категоричне і різке: Ні! [9].

З тюрми у Верхньо-Уральську його перевели у Володимирівську тюрму, з якої після смерті Сталіна рішенням обласного суду о. Хмільовський звільнений 27 лютого 1954 р. Повернувся у с. Мшану до своєї дружини на початку листопада цього ж року, фізично виснажений і хворий, але сильний духом [6;7].

Поправивши здоров'я, у помешканні в Мшаній створив нелегальну церкву, де систематично відправляв Богослужіння. Проводив душпастирську діяльність зі своїми парафіянами, зокрема з молоддю. Його часто відвідували колишні учні, знайомі. Зустрічався з ним у Мшаній син Романа Шухевича Юрій, з яким тривалий час сиділи в одній камері у Верхньо-Уральській тюрмі [6;7]. Крім душпастирської діяльності серед мешканців Мшани, керував священниками-підпільниками, вимагав від них активності. Різко критикував тих, які сиділи, склавши руки, не проявляючи жодної душпастирської діяльності [9].

«Більшовицьку владу в Україні на той час турбувало повернення із заслання і тюрем після смерті Сталіна великої кількості греко-католицьких священників, які не відреклися своєї віри, відтепер продовжували проводити Богослужіння. Особливо занепокоїло комуністичних керівників звільнення Генерального Вікарія УГКЦ Миколи Хмільовського, котрий на своїй квартирі в с. Мшана Львівської області створив нелегальну церкву, колишнього секретаря митрополита Шептицького о. Володимира Грицяя, а також колишнього архіваріуса консисторії Костянтина Стисловського, навколо яких згуртувалися уніятські діячі» [20;233].

Секретар Львівського обкому КПУ Михайло Лазуренко надіслав листа в ЦК КПУ (06.04.1955 р.), в якому, свідомо перекручуючи факти, о. М. Хмільовського, о. В. Грицяя, К. Стисловського та інших характеризує ворогами радянської влади, розкриває їх діяльність серед повернутих священників і монахів щодо проведення душпастирської роботи серед вірних, боротьбу за легалізацію УГКЦ, відкриття церков і монастирів. У кінці листа «...просить вказівок відповідним органам максимально обмежити повернення уніятських священників у Львівську область» [21].

У 1957 р. померла дружина о. М. Хмільовського Софія. Ця втрата була для отця надзвичайно болючою, тяжкою, але він до самої смерті проніс глибоку любов і ніжність до покійної дружини [9].

Отець Микола Хмільовський до останніх днів свого життя проводив душпастирську діяльність серед мирян, зокрема молоді, щоденно відправляв Служби Божі. Його просили, щоб відпочив, не перевтомлювався. На такі пропозиції відповідав: «Коли не правлю Служби Божої – дичавію» [2].

Упокоївся в Бозі 30 квітня 1963 року. Похорон перетворився у велелюдну процесію. Попрощатися з незабутнім парохом прийшли мешканці Мшани і навколишніх сіл, колишні гімназисти із Золочева і Львова, вояки УГА, УПА, підпільники ОУН, краяни з Покропивної і Тернополя, інших місцевостей краю. Тлінні останки поховано поруч із дружиною на сільському цвинтарі [2, 6:8].

Ідеї, проповідувані о. Миколою Хмільовським, утверджують його учні та їх нащадки. До 125-річчя від дня народження в родинному селі о. Миколи Хмільовського проведено Святкову академію, а біля церкви посвячено хрест на місці, де буде споруджено йому пам'ятник [17]. У с. Мшана одну з вулиць названо іменем багатолітнього пароха.

Література

1. Шептицький Андрій. Молитва за український народ // Шептицький А., митр. Молитви. – Львів, 2004. – 136 с.
2. Сліпак М. У боротьбу вступав без вагань. Отець Микола Хмільовський // Шлях перемоги. – 1998. – 25 листоп. – (Соборність). – С. 8.
3. Гладяк Р., о. Глистюк Я. Суховоля. Історичний нарис. – Львів, 2001. – 90 с.
4. Послання апостола Павла до євреїв // Новий Завіт і Псалми. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими та грецькими текстами. – 1979. – 464 с.

5. Смуk Б. Пізнання повноти церкви // Університетські вісті. – 2002. – Ч. 6(33). – С. 3.
6. Кук В. Голова Греко-Католицької Підпільної Церкви. Член Української Головної Визвольної Ради – УГВР. Отець канонік проф. Микола Хмільовський – М. Лаврівський (1880-1963). – 1992. – С. 1-8.
7. Марунчак М. Гімназія ім. Маркіяна Шашкевича. – Канадське Національне Товариство ім. Шевченка. Український архів. – Т. XXV. – Золочівщина: її минуле і сучасне / Упоряд. В. Балюбаш. – Нью-Йорк-Торонто-Канбера, 1982. – 661 с.
8. Перейда Ю. Апостол церковного єднання. – Львів, 1994. – 40 с.
9. Шухевич Ю. Отець Микола Хмельовський // Христос наша сила. – 1995. – Ч. 6 (черв.). – С. 3.
10. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – 488 с.
11. Шанковський Л., Р.М. Українська Галицька Армія // Енциклопедія українознавства. Т. 9. – Львів, 2000. – 3205-3600 с.
12. Андрусак М. Золочівський вишкільний курень / Упоряд. В. Балюбаш. – Нью-Йорк-Торонто-Канбера, 1982. – 661 с.
13. Мамчин Р. Отець директор Микола Хмільовський / Упоряд. В. Балюбаш. – Нью-Йорк-Торонто-Канбера, 1982. – 661 с.
14. Звіт читальні у с. Суховоля для Центрального Товариства у Львові від 19.01 та 7.02.1934 р. // Центральний історичний архів у Львові. – Ф.348. - Оп. 1. - Спр. 5393. - Арк. 1-6.
15. Лаба В. Історія села Мшана. – Львів, 1996.
16. Шематизм духовенства Львівської архієпархії 1935-1936. – Львів, 1935.

17. Ліберний О. Ідеалами були Бог і Україна // Свобода. – 2005. – 25 черв. – С. 4. – (Академії).
18. Шаварин М. Він був капеланом УГА: [Про о. М.Хмельовського] // Божий сіяч. – 2000. – Ч.6(56). - (Черв.). – С. 2.
19. Лебедович І., о. З мартилогії духовенства Західної України. Матеріали до історії. – Філядельфія, 1978.
20. Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – Київ: Дніпро, 2001.
21. Доповідна секретаря Львівського обкому КПУ М.Лазуренка ЦК КПУ про діяльність греко-католицьких священників, котрі повернулися із заслання від 6 квітня 1955 року // Центральний державний архів громадських організацій України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4081. – Арк. 2-5.

Богдан Головин

**МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ –
БЛАГОДІЙНИК «ПРОСВІТИ»**

Тернопільське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка

Через відсутність правдивої інформації більшість нинішнього покоління України, зокрема у Наддніпрянщині, не знає про подвижницьке життя, душпастирську і громадсько-політичну діяльність Митрополита Галицького, Архієпископа Львівського, Єпископа Кам'янець-Подільського Андрія Шептицького. У бібліографічній довідці УРЕ-2 написано: «Шептицький Андрій (1865-1944) – глава української греко-католицької (уніатської) церкви (з 1900), один з ідейних натхненників українського буржуазного націоналізму. Великий поміщик, граф. Служив інтересам Ватикану, німецькому імперіалізму. Боровся за відрив України від Росії. Під час Великої Вітчизняної війни, 1941-1945 рр. активно сприяв німецьким окупантам у поневоленні українського народу, був одним з організаторів дивізії «СС Галичина» [1:399]. Насправді його життєвий шлях сповнений непохитних змагань за високий авторитет Церкви, громадянські та національні права українського народу, за незалежність України.

У розкритті обраної теми буде зроблена спроба показати Митрополита Шептицького чільним просвітянином і благодійником «Просвіти».

Рід Шептицьких – старовинний, походив із Шептиць та Угорців-Заплатинських на Львівщині. Галицький князь Лев у 1284 р. удостоїв Шептицьких боярського звання [2:8]. У XIV ст. Галичина була завойована Польщею. Багато українських боярських родів перейшли на службу до польських королів, прийняли римо-католицький обряд, ополячилися (Сапіги,

Вишневецькі, Потоцькі та інші [8:24]. Рід Шептицьких зберіг українську ідентичність і греко-католицький обряд до середини XIX ст. Дід Митрополита Андрія, Петро Шептицький (помер 1842 р.), був греко-католиком і вважав себе українцем.

Чимало вихідців з цього роду були державними і духовними діячами. У 1772 р. Галичина увійшла до складу Австрійської імперії, Шептицьким було надано титул графів.

Роман Олександр Марія (третій син з черги) народився 29 липня 1865 р. в с. Прилбичі (нині Яворівського р-ну) на Львівщині [3:14]. У родині було семеро синів.

Всі, крім Юрія і Степана, які померли в дитячому віці, стали видатними людьми, хоча з трагічною долею: Казимир у чернецтві; Климентій – архимандрит, ігумен Унівського монастиря отців Студитів, помер у сталінському концтаборі (1.05.1951 р.); Станіслав – генерал у польському війську; Олександр – землевласник, загинув від рук гестапо 1940 р. у м. Замості; Лев – землевласник у родинному маєтку, розстріляний з дружиною Ядвігою НКВС 27 вересня 1939 р. [2:8].

Роман Шептицький початкову освіту здобув удома. Іспити за початкову школу склав екстерністом у Львівській гімназії (1875 р.). Продовжував навчатися в гімназії Кракова, закінчивши її з відзнакою у 1883 р. [4:17].

Батьки мріяли про військову кар'єру свого сина.

Він восени 1883 р. поступив на однорічну військову службу в Кракові й одночасно навчався у Ягеллонському університеті, де студіював теологію і право, поглиблював знання з мов, багатьох наук і мистецтва.

У грудні 1884 р. Роман тяжко захворів, покинув військову службу і продовжив навчання у Бреславському (Німеччина) університеті. Від вересня 1885 р. навчався у Ягеллонському університеті, який закінчив у липні 1887 р., а 19 травня 1888 р. здобув вчений ступінь доктора права [4:18, 19]. У часі

студіювання права, він прийняв рішення повернутися до обряду і національності батьків, а також стати греко-католицьким священиком-василіанином... Українська кров у ньому перемогла.

Вже в гімназії Роман підписувався по-українськи, а під час студій у Вроцлаві виразно признався до українства та підтримував зв'язок з визначними українцями.

У середині квітня 1886 р. на аудієнції у папи Лева XIII дістав схвалення свого вступу ченцем до Василіанського чину, служити українському народові [4:19].

Роман Шептицький восени 1887 р. таємно відвідав Київ і Москву, де познайомився з В. Антоновичем і М. Грушевським, а в Москві – з філософом В. Соловйовим, прихильником об'єднання Церков. Шептицький у 1888 р. вдруге здійснив подорож до Італії. На зустрічі папа Лев XIII захопив графа Романа Шептицького вступити до монастиря, благословив його вибір [4:19].

28 травня 1888 р. Роман Шептицький разом з братом Казимиром, вступає у монастир Чину св. Василія Великого (ЧСВВ) у м. Добромиль (Львівщина), обравши монарше ім'я Андрей. 13 серпня 1889 р. склав перші, а через три роки – вічні обіти (14.08.1892 р.) [4:22]. 22 серпня 1892р. отримав ієрейські свячення [2:9, 16:12].

1891 р. завершив богословські студії в Краківській єзуїтській колегії зі званням доктора теології, а в 1892 р., в цьому ж навчальному закладі, доктора філософії [4:22], третій докторат ієромонаха Андрея Шептицького (осіб з трьома докторатами у світі небагато).

У 1891 р. призначений магістром новиків. Від 1895 р. обов'язки в.о. д-ра Андрея Шептицького у монастирі масштабно розширилися. Його призначено заступником настоятеля, еклезіярхом (засідателем монастирської церкви), дорадником, бібліотекарем і професором грецької і латинської мов [4:22-3].

22 травня 1896 р. о. д-ра А. Шептицького призначають ігуменом Онуфрієвського монастиря ЧСВВ у Львові (тепер – вул. Б. Хмельницького, 36). Іменованій комісаром сс. Василіанок, проводить реформу цього ордену [4:23].

За сумісництвом о. д-р Андрей Шептицький від 1888 р. виконував обов'язки професора моральної і догматичної теології в Кристинопільському монастирі. 26 серпня 1888 р. о. д-ра. А. Шептицького іменовано ігуменом монастиря отців Василіан у м. Кристиноплі (нині – м. Червоноград на Львівщині) [4:23].

У 1899 р. звільнилася посада єпископа Станіславської єпархії. Папа Лев XIII призначає на цей пост о. д-ра Андрея Шептицького [4:24]. 17 вересня 1899 р. отримує хіротонію на єпископа Станіславської єпархії в катедральному соборі св. Юрія у Львові [4:61].

Ситуація в єпархії виявилася складною. Крилошани і священники старшого віку стояли в основному на засадах москвофільства, а на Покутті молоді радикали і соціалісти поширювали безбожність. Недруги поширювали всілякі вигадки і плітки, що владика – поляк. У відповідь невігласам владика у першому Пастирському листі заявив: «Я є русин (так називали українців у Галичині до початку 20 ст. – Б.Г.) по своєму дідові і прадідові, полюбив нашу Церкву і наш обряд цілим своїм серцем» [4:24]. Владика відвідував своїх мирян, школи, гімназії і в'язниці на Покутті, Гуцульщині, Буковині, проводив візитації парафій, видавав численні послання (одне говіркою гуцулів). Миряни і прості люди щиро і дружелюбно сприйняли новопризначеного єпарха.

Владика Андрей Шептицький за короткий термін (16 місяців) на Станіславщині провів воістину гігантську роботу: придбав земельну ділянку для розбудови духовної семінарії, заснував бібліотеку в семінарії, подарувавши з власної книгозбірні 4 тисячі томів рідкісних книг з наступним

постійним її поповненням й утриманням на власні кошти [4:24, 25].

У травні 1900 р. помер Митрополит Галицький Сас Куїловський. Папа Лев XIII запросив 22 жовтня кир Андрея до себе і повідомив своє рішення – призначити його на митрополичий престол [4:26].

17 січня 1901 р. в соборі св. Юрія відбулася інтронізація у присутності тисяч мирян, сотні священників, багатьох братств. У своїй промові владика сказав: «...Коли я обіймаю становище руського митрополита, то я ним хочу бути і ним буду» [4:27].

Він скоро встановив тісну співпрацю з Товариством «Прогресу», Науковим товариством ім. Т. Шевченка (НТШ), освітньо-культурними, економічними і громадсько-політичними осередками українського національного життя у Галичині, цим здобув собі велику пошану і прихильність недавніх противників.

Впродовж усього сорокачотирирічного терміну «... провід нашої Церкви перебував у досвідчених руках. Він був вірним сином Вселенської Католицької Церкви, великим українцем, ученим-богословом, мистецтвознавцем, покірним богомольцем і Митрополитом, якому рівного нелегко знайти не лише в нашій історії, але й загалом в історії Католицької Церкви.

У кожній ділянці чинний: і письмом, і словом, і ділом, буквально до останнього віддиху життя. З Божої ласки був він честю і окрасою нашої Церкви і народу» [5:11].

«Діяльність Митрополита була надзвичайно різноманітною. Він не обмежувався однією церковно-релігійною ділянкою, захоплював усі без винятку галузі життя й культури на українських землях і закутках нашої еміграції. Не було такої ділянки церковно-релігійного, економічного чи культурного життя, якій би Митрополит Андрей не присвятив належної уваги і не розвинув на користь українському народові!» [4:28].

Митрополит Андрей розумів роль в умовах іноземної займанщини товариства «Просвіта», Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), «Рідної школи», «Сільського господаря», «Союзу українок».

Він надавав їм всебічну моральну і матеріальну допомогу, брав участь у їх роботі. Його обрали дійсним членом НТШ.

Особливу увагу він приділяв «Просвіті», найбільш масовій організації, на західноукраїнських землях (перед Другою світовою війною Товариство нараховувало 320 тис. членів). А щоб «Просвіта» активно працювала, Митрополит Андрей сприяв зміцненню її матеріальної бази, зростання її первинних осередків й кількості членів. У 1899 р. звернувся із закликом до духовенства засновувати у селах читальні (назва первинних осередків у довоєнні роки – Б.Г.) та залучатися до праці в них [5:13].

Заклик владики знайшов широку підтримку в їх середовищі. Вони засновували нові осередки і філії, де їх не було, залучали нових членів, а також входили до складу правлінь і ревізійних комісій, очолювали їх. Участь духовенства у «Просвіті» підносила її авторитет, сприяла поживленню роботи. Митрополит Андрей Шептицький щедро фінансував видавничу діяльність Товариства, відкриття кооперативних крамниць, молочарень, шпіхлірів й придбання літератури для просвітянських книгозбірень.

Митрополит добре знав матеріальне становище селянства через низькі доходи від ведення господарства. А щоб підняти його рентабельність, потрібне було запровадження нових технологій і високоврожайних сортів сільськогосподарських культур, фруктових дерев і ягідних кущів.

Він дешево продав «Просвіті» (1908) в с. Милованні (Гуцульщина) двоповерховий будинок і 68 моргів поля. Товариство докупило ще 32 морги землі (1912), згодом – 135 моргів ґрунту-пасовиська і 6 моргів лісу (1919) в урочищі

«Лазки» [6:71]. На цій базі «Просвіта» заснувала навчальний заклад – Господарсько-садівничу школу та Господарсько-садівниче заведення. Школа проводила практичні досліди й теоретичні курси для сільської молоді [7:181-2]. Навчальний комплекс спалений угорськими військами в ході воєнних дій (1944 р.).

Митрополит А. Шептицький – активний учасник багатьох заходів Товариства «Просвіта». У 1911 р. «Просвіта» відзначала 100-річчя від дня народження о. Маркіяна Шашкевича. 5 листопада цього ж року на його могилі на Личаківському цвинтарі у Львові проведено багатолюдне зібрання. На зібранні з аргументованою промовою виступив Митрополит Андрей Шептицький. Він дав всебічну характеристику душпастирської, письменницької та громадсько-суспільної діяльності о. Маркіяна Шашкевича, його неперевершену роль у пробудженні галицького люду. А також визначив обов'язки і завдання духовенства служити своєму народові [8:595-9]. «Йти в народ, щоб його боронити, просвічувати, щоб його спасти, за нього вмирати – це наш ідеал» [14:8, 9:8].

Товариство «Просвіта» відповідало Митрополитові взаємністю, підтримувало його. При заснуванні А. Шептицьким Національного музею у Львові (1913 р.) Товариство передало в його фонди чимало цінних експонатів зі свого музею й архіву [7:182].

Перша світова війна паралізувала діяльність «Просвіти». Російські війська захопили територію західноукраїнських земель і окупаційна адміністрація заборонила діяльність «Просвіти». Заборона тривала до початку 20-х років минулого століття, коли згадані землі окупувала Польща.

На початку війни Митрополит А. Шептицький виступав проти насильницького насадження російського православ'я у Галичині. За ці проповіді Шептицького було заарештовано

18 вересня 1914 р. і відправлено у Суздальський Спасо-Єфимівській монастир, перетворений на в'язницю. Лютнева революція в Росії 1917 р. дала свободу А. Шептицькому [4:29].

Визвольні змагання українського народу в 1918-1922 рр. закінчилися поразкою, що призвело до національної катастрофи – ліквідації незалежності України, насадження тоталітарного більшовицького правління на Наддніпрянщині, окупації її західних земель Польщею, Румунією і Чехословаччиною [10:250].

В Галичині «Просвіта» відновила свою діяльність у 20-ті роки ХХ ст., будувалися по селах читальні «Просвіти». Митрополит Андрей Шептицький на Личакові (передмістя Львова) збудував на власні кошти будинок для читальні «Просвіти» [4:34]. Матірня «Просвіта» у Львові налагодила видавничу справу. Товариство перетворилося у масову організацію, мережа його читалень і філій охопила 85 % західноукраїнських земель [7:85] і мала 360 тис. членів.

Діяльність «Просвіти» стояла на заваді польським окупантам щодо колонізації українців. І щоб підірвати цей вплив, державні органи влади вирішили провести «пацифікацію» (умиротворення) у селах і містечках Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств. Підготовка до каральної операції велася під контролем уряду і його голови Ю. Пілсудського. Практичну роботу на місцях здійснювали львівське, тернопільське і станіславівське воєводські управління. Загальне керівництво здійснював комендант держполіції воєводського управління у Львові Грабський [10:17]. Поліцаї та ухлани (кавалеристи) здійснювали погроми по селах згаданих воєводств, проводили обшуки в будинках мешканців, масово застосовували побиття активістів «Просвіти» та інших громадських організацій і партій, українських патріотів, багатьох було заарештовано, не витримавши побоїв 7 людей померли, окремі залишилися

інвалідами. В українських інституціях зривали підлоги й дахи, знищували україномовні книжки в бібліотеках, зруйновано пам'ятники Т. Шевченку (с. Шили Збаразького повіту і м. Тербовлі). Селяни зобов'язувалися годувати своїх карателів й давати фураж для коней [11:20-23]. У крамницях знищено товари, музичні інструменти, обладнання молочарень, розпущено 21 філію.

На захист українців та їх інституцій став Митрополит А. Шептицький [15:105]. Він звернувся до воєводи львівського, щоб припинили «пацифікацію», а 1 жовтня 1930 р. виїхав до Варшави. Ю. Пілсудський не прийняв Митрополита.

«Тут він вів розмови з міністром внутрішніх справ Олавой-Складковським, заступником прем'єр-міністра Ю. Беком і колишнім прем'єр-міністром Славеком. Але заходи А. Шептицького були даремними. «Пацифікація» була в розпалі й режим хотів здобути з неї максимальну користь» [11:28].

«Просвіта» в 1937 р. розпочала підготовку до святкування 70-х роковин заснування Товариства. У підготовці брав активну участь Митрополит. 22 квітня 1937 р. проведено нараду, на якій створено необхідні комітети і комісії. Передбачалося провести роковини «Просвіти» широкомасштабно, з участю тисяч просвітян з цілої Галичини, але польська окупаційна влада їх не дозволила.

Митрополит А. Шептицький, почесний член «Просвіти», уділив своє Архієрейське благословення такими словами: «Вельми заслужене Товариство «Просвіта» святкує свій 70-літній ювілей існування. В надії, що Ювілянтка й надалі буде ширити освіту в чисто християнському католицькому дусі, уділяю їй зі щирого серця Нашого Архієрейського благословення» [12:49].

Святкування ювілею 22 травня 1938 р. проведено окремо на Святогорській горі. Під відкритим небом проведено архієрейську службу Божу владикою Микитою

Будкою у спільнім служінні з багатьма священиками. Між ними 90-річний о.-шамбелан Михайло Цегельський з Кам'янки-Струмлової, учасник установчих зборів 8 грудня 1868 р., які ухвалили створити Товариство «Просвіта». Вся площа була заповнена вщерть тисячами просвітян Львова і представників з багатьох куточків Галичини. Після Богослужіння Прапор «Просвіти» внесли до каплички палат Митрополита [13:55]. Відслужили молебень з участю хору духовної семінарії. Митрополит освятив прапор і промовив: «Велике і радісне торжество 70-літнього Ювілею «Просвіти» обходимо серед таких обставин усенародніх терпінь, що стає неможливим виявити те, що кожний відчуває, кожний розуміє, над чим кожний терпить. Ювілей «Просвіти», що є торжеством цілого народу та лучить серця всіх, зібрав сьогодні тільки представників наших інституцій у чотирьох мурах цієї малої каплиці, «Просвіта» у хвилинах радості і смутку горнеться до Церкви, в ній шукає помочі та тим дає самотності сильну заперуку кращої майбутності. Прийнятий у новіших часах звичай мовчанням висказувати біль душі, примінений до сьогоднішньої радісної хвилини в промовчуванні всього, що нам так важко на серці лежить, нехай буде символом нашого поліпшення-сігнум темпоріс: «Signum temporis – знак часу» [13:55].

Отець-шамбелан М. Цегельський, тримаючи прапор, сказав: «А хоч тут наш Батько Архирей посвятив нам цей Прапор, який навіть не буде мати можливості показатися на вулицях Львова і буде замкнений, то прийде час, що той Прапор розвинеться і в цілому нашому краї і буде гордо лопотіти!» [13:56]. Передає Прапор голові «Просвіти» д-ру І. Брику, проповідуючи: «З темнотою мусимо скінчити і наш Прапор залопотить на рідні ниви і рідні села» [13:56].

Д-р І. Брик вручив Прапор хорунжому начальнику-прапононосцю Петру Петрикові. Він виніс прапор на балкон

Митрополичих палат. Гуде тисячоголосне «Слава!», до якого долучається звук дзвону з вежі собору св. Юрія.

Прапороносець вказує прапором на Схід, Захід, Південь і Північ. Прапор немов промовляє: «Я пам'ятаю про вас! Я об'єдную вас духом одним і волею одною! Я поведу вас усіх до щастя, до перемоги!» [13:56].

На балкон виносять митрополита А. Шептицького. Присутні вітають його оплесками і триразовим: Слава! Владика благословляє учасників хрестом і вітає: «Христос Воскрес! – Воістину Воскрес!». Святкування 90-річчя «Просвіти» закінчено. Над Святоюрським майданом звучить величаво Гімн «Боже Великий Єдиний, нам Україну храни!» [13:56].

Література

1. Шептицький Андрій (1865-1944) // УРЕ. – 2-е вид. – Київ, 1995. – 12 с.
2. Головин Р. Владика Андрей // Україна. – 1990. – № 40 (жовт.).
3. Софія з Фредрів Шептицька. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. – Львів: Свічадо, 1994. – 155 с.
4. Слідами Митрополита: Методичний посібник для проведення заходів, присвячених року Митрополита Андрея. – Львів, 2001. – 120 с.
5. Сабрига М. Гідне вшанування пам'яті Митрополита Андрея Шептицького – вагомий внесок у завершення процесу його беатифікації // Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від часу введення на Митрополичий престол у Львові слуги Божого Андрея Шептицького 27 жовтня 2001 р. – Тернопіль: Астон, 2002. – С. 11-16.
6. Земельна маєтність в Милованню // «Просвіта»: історія і сучасність (1868-1998). – Київ: Просвіта, 1998. – С. 71.

7. Шептицький Андрей (1965-1944) // Нарис історії «Просвіти». – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. – С. 181-182.
8. Док. 15.-1911 р., листопада 5, Львів – Чернетка промови митр. Андрея Шептицького на могилі о. Маркіяна Шашкевича про обов'язки й завдання духовенства // Церква і суспільне питання. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали (за ред. Андрія Кравчука). – Львів: Місіонер, 1999. – Т. 2, Кн. 2. – 1992. – С. 595-599.
9. Сковчиляс І. Діяльність товариства «Просвіта» на Тернопільщині в 20-30-х роках ХХ ст. // Джерело. – Тернопіль, 1994. – Ч. 1. – С. 67-87.
10. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – 488 с.
11. Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. – Львів, 1993. – 52 с.
12. Календар «Просвіти» на 1938 рік. – Львів: Просвіта, 1937.
13. Народний ілюстрований календар на звичайний 1939 рік. Річник 59. – Львів: Просвіта, 1938.
14. Горняткевич Д. Митрополит Андрей Шептицький // Визвольний шлях. – 1954. – Ч. 12 (груд.). – С. 5-19.
15. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег: Збірник статей з церковної історії. – Львів, 1993. – № 1.
16. Опалко Н. Митрополит Андрей: меценат, просвітител. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. – 62 с.

Арсен Гудима, Петро Мазур

ЕТНОКОНФЕСІЙНИЙ ПОДВИГ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО

Тернопільський державний медичний університет
ім. Івана Горбачевського, Кременецьке медичне училище
ім. Арсена Річинського

«Чим більше людина інтелектуально обдарована і розвинена, тим яскравіше і з більшою силою виступають особливості її національної вдачі. Тому «геній завше з національного боку є глибоко національним». Тільки люди розумом убогі, особливо недоумки та ідіоти, позбавлені національних прикмет» [1, 254].

Процитовані слова належать Арсену Річинському – практикуючому лікарю, публіцисту, видавцю, історику (медицини, архітектури, музики), етнографу, лінгвісту, композитору, основоположникові етнології релігії в українському релігієзнавстві – ідеологові українського етноконфесійного православ'я. Вони займають чільне місце в його основній праці «Проблеми української релігійної свідомості», яка побачила світ у Тернополі в друкарні Салевича в 1933 р. [2]. «Книжка ця, – зазначає автор, – з'явилася випадково. Редакція Літературно-наукового Вісника (НТШ – А. Г.)¹ запропонувала мені дати огляд появи Української Автокефальної Православної Церкви та вказати її значення у нашому національному житті» [2, 48].

Історико-аналітичний метод аналізу проблем української релігійної свідомості дав змогу «віднайти те природне річище, по якому пливла й пливе українська релігійно-церковна думка та яке загачували й викривляли різні сторонні сили» [1, 48]. У зв'язку з цим книга А. Річинського –

¹ Див.: Енциклопедія українознавства. – Париж-Нью-Йорк: „Молоде життя”, 1973. – С. 2529-2530.

основоположна і в наш час, коли вирішується доля національного відродження в поліконфесійній Україні, до того ж в умовах шаленого опору московського православ'я, яке з імперських часів вважає себе «єдиноїстинним» на духовному просторі «триединой Руси» [3].

Народився Арсен Річинський 12 червня (за ст. ст.) 1892 р. в с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії (нині Шумського району Тернопільської області) у сім'ї дяка-псаломщика, а пізніше священика Василя Федоровича Річинського. Спочатку Арсен навчався у Клеванській духовній школі, Кременецькій гімназії, а після закінчення – у Житомирській духовній семінарії. За роки навчання всебічно обдарований юнак шукав себе у творчій праці. В 1911 р. перервав навчання і став учителем церковно-парафіяльної школи с. Сіднярки Луцького повіту. Восени того ж року А. Річинський вступив на медичний факультет Варшавського університету. З початком Першої світової війни перевівся у Київський університет св. Володимира.

У березні 1917 р. він склав державні іспити і почав працювати лікарем Ізяславської повітової лікарні Волинської губернії. Це був час боротьби за становлення української держави в ході визвольних змагань 1918-1920 рр. Молодий лікар поринає в громадську діяльність як організатор культурно-освітніх заходів не лише в повіті, але й на всій середній та східній Волині. Не вистачало вчителів, які достатньо знали б українську мову, літературу, історію України.

З метою покращання ситуації було відкрито курси українознавства в м. Остріг, де А. Річинський читає лекції та одночасно як редактор-видавець популяризує журнал «Ізяславська дорога», що був своєрідним продовженням часопису «Нові дороги», який він започаткував ще у 1911 р.

В роки польської окупації краю А. Річинський домігся (1922) посади лікаря у м. Володимир-Волинський. Саме в

цьому старовинному місті він розгорнув цілеспрямовану просвітницьку діяльність у боротьбі за українізацію Православної Церкви. Словом історичної правди про релігійну та духовну культуру українського народу об'єднає громадську думку на сторінках часописів «Нова дорога», «На варті», «Рідна Церква», «Наше братство», які видавав протягом десяти років. Щоби полегшити «богослужіння в Церкві українською мовою, показати, – за словами автора, – перевагу й красу Служби Божої на українській мові», укладає збірки «Всенародні співи в українській Церкві», «Українські церковні співи», «Українська відправа вечірня та рання» для сільських хорів та шкіл. Окремо А.Річинський видає збірку «Українські колядки», в обробці яких узяв участь відомий вже тоді К. Стеценко.

З метою оцінки невідкладних проблем українського православ'я А.Річинський видає книгу «Походження єпископату» (про благодатність ієрархії Української автокефальної православної церкви) та збірку статей «На манівцях» (про українське церковно-національне життя), які не втратили свого значення і в наш час.

А. Річинський був відомий також як організатор і керівник повітової управи пластунів, для яких уклав збірку «До щастя, слави і свободи», місцевої «Просвіти». Завдяки його клопотанням, усупереч опору проросійського духовенства, у Володимир-Волинському соборі вперше почали служити українською мовою.

За підтримки церковного комітету А. Річинський організував з'їзд православних мирян-українців у Луцьку 7 червня 1927 р. і виголосив програмні доповіді – «Сучасний стан церковно-релігійного життя українського православного населення Польщі» та «Справа канонічного внутрішнього устрою Православної Церкви в Польщі». З'їзд висловився за необхідність українізації Церкви та призначення українців

єпископами з правом правлячих архиєреїв для земель, де компактно мешкало українське населення. З'їзд став значною подією у боротьбі українського населення Польщі за рідну мову, культуру, духовне життя.

Проросійське духовенство вимагало адміністративного виселення А. Річинського з Володимир-Волинського, щоби у такий спосіб спинити український церковний рух. Не домігшись цього, постановою Священного Синоду Церкви у Польщі від 15 квітня 1929 р. його було відлучено від церкви з оголошенням анафеми (21 квітня) у храмі Володимир-Волинська. А. Річинський змушений був звернутися до слідчих і суду. Призначена для розслідування комісія його повністю виправдала, не виявивши жодних порушень у його діях.

Найбільш резонансною акцією за участю А. Річинського була почаївська маніфестація 10 вересня 1933 р., яка змусила Священний Синод Православної Церкви в Польщі змінити верховне керівництво і пом'якшити стосунки з реформаторами українського церковного життя. Однак це тривало недовго. Синод у Варшаві під тиском російської православної ієрархії і духовенства змінив свої попередні постанови про вживання української мови в богослужінні, що викликало масові протести не лише серед православних, а й серед греко-католиків Польщі.

Боротьба з російщеною православною церквою була водночас і боротьбою з її наступним окатоличенням. Це добре розуміла польська окупаційна влада, яка втратила вплив у 415 українізованих із 689 діючих приходах Волинської єпархії. Такого подарувати А. Річинському вона не могла. Його чотири рази заарештовували. З них два арешти відбував у каторжній тюрмі Берези Картузької.

Востаннє додому повернувся 16 вересня 1939 р. Активна громадська діяльність А. Річинського не залишилася непоміченою новою владою, яка утвердилась у Західній Україні. 20 жовтня його заарештували органи НКВС. 5 травня

1942 р. «особым постановлением» його заочно засудили на 10 років як «врага народа».

Після звільнення (1949) новим місцем покарання стало заслання у Південний Казахстан. 13 квітня 1956 р. лікаря-подвижника не стало. Надаючи допомогу породіллі, він помер від крововиливу. Поховали його на станції Жосали Кізилординської області.

З позицій історико-аналітичного методу А. Річинський уперше в українському релігієзнавстві звернув увагу на синкретичні витоки (між Сходом і Заходом) духовності українства, які, на ґрунті землеробського способу життя, забезпечили дієздатність етноконфесійної свідомості нашого народу впродовж вікового бездержав'я та пошматування його між ворогуючими сусідами. На противагу «віросповідному месіанізму» усіх непрошених зайд, А. Річинський переконливо наголошує, що «кожен народ неоднаково засвоює навіть одну й ту ж саму релігію, бо кожний знаходить у ній щось для себе найвідповідніше, найближче. Кожний розвиває в ній якусь окрему ділянку, залишаючи інші для других народів з іншими здібностями й іншими запитами. Зрештою ця різниця дарувань, служінь і дій витворює різнонаціональні типи християнства» [1, 358].

Автор органічно поєднує етнопсихологію українського народу, віросповідні засади Біблії та невідкладні завдання свого часу. На основі вікопомних звичаїв, вірувань і обрядів, збагачених християнством, він переконливо обґрунтовує характерні особливості українського православ'я та його церкви, а саме: притаманні йому соборність, віротерпимість, незалежність від світської влади, перевагу Духа над формою в усіх проявах української церковної традиції.

Окреме місце в поглядах А. Річинського займає питання мови в богослужінні, як животворного поєднання національного з віросповідним. Він вважає, що будь-який сторонній вплив на етноконфесійні особливості українського

православ'я спотворює його національну і релігійну свідомість в усіх виявах її життєдіяльності.

На противагу земним творцям політичного месіанізму, А. Річинський на основі Святого Письма та етнологічних засад сприйняття християнського віровчення переконливо стверджує, що християнський універсалізм знищив різницю елліна та іудея. «Це означає, що надалі не може бути поділу на народи «вибрані» й «прокляті»... Навпаки, Павло каже, що «хто про своїх, а найбільше про рідних не дбає, той відцурався віри й гірший від невірного». А хто ж є рідніший кожному від його народу? Апостол радить держатися своєї громади, підтримувати один одного й солідарно відстоювати народні справи» [1, 299].

Це означає, що «апостол Павло і його супутники... вірили також у небесних заступників кожного народу. Тому, проповідуючи Христа, апостоли для кожного народу закладали окрему Церкву – з повною самоуправою, пов'язану з іншими християнськими громадами тільки єдністю віри. Апостоли кликали вірних дати докази любові у Христі не перед Церквою, а «перед лицем Церков», підкреслюючи їх доцільне багатоманіття» [1, 300].

Ось чому «нашим противникам, очевидно йдеться не про утопічне «єднання всіх слов'ян», а тільки про задержання України в сфері культурних і релігійних впливів Москви за допомогою зросійщення церковної мови, щоб цим способом (подібно тому, як те робила колись Візантія) поширювати свій вплив політичний» [1, 125].

Етнологічний аналіз з історії християнства в Україні стоїть в одному ряді з викриттям політичного месіанізму північного сусіда, його релігійного світогляду. «Союз Церкви і держави – наголошує А. Річинський, – перша характерна особливість московської церковності» [1, 160]. Її ідеологічним постулатом є догматична теорія першості «Москви – третього Риму». А

тому цар неначе первосвященик. Він відповідає лише перед Богом навіть за гріхи народу. Що стосується підданих, то він повинен дбати про їхні душі ціною боротьби (навіть безпощадної боротьби) з «інакомислієм».

Завдяки цезаропапійському ідеалу в московському православ'ї політичні інтереси переважають над церковними. Свідченням цього є підкорення народів Поволжя, Сибіру, Півночі, Далекого Сходу, яке прирівнювалось до поширення православного християнства згідно з месіанськими настановами Старого Завіту. Їх повинна здійснити «свята Русь» не лише на теренах московської імперії, але й у всьому християнському світі, який ніби втратив свою «кафолічність».

Союз Церкви і держави з об'єктивною необхідністю культивував релігійний формалізм і буквоїдство, обоження зовнішньої обрядовості. Адже відвідування церкви, дотримання «чистоти» обрядів і самого богослужіння повинні були втілювати патріотичний вияв підданих («за веру, царя и отечество»), за що московське православ'я дістало урядове визнання «як єдиночисте й спасенне».

Це породжувало і живило релігійну нетерпимість до усіх, хто по іншому мислить, вимовляє навіть імена «богоугодників» не так, як прийнято у «благочестивому» (московському) православ'ї. «За різницю релігійних переконань, – зазначає А. Річинський, – в Московії замурували людей живцем, викидали на пожиттєве заслання, втинали їм руки і язика... Всі насильства над єретиками й смертні кари виправдовували тим, що церкві це дасть заслуг, а єретикам зменшить їх вину перед Богом. Супроти цього релігійна толеранція українців представлялася для Москви просто злочинною» [1, 176-177].

Відомо, що українці, засвоївши християнську віру, «перетопили свої давні релігійні поняття з новими християнськими ідеями». Тому в добу першого відродження (XVI-XVII ст.) «з'явився у нас своєрідний тип Українського православ'я, яке

мало виразний національний характер». Його синтетичний та еволюційний характер, а також віротерпимість сприяли «спробам релігійного порозуміння з католицьким і євангельським світом. Але ця віротерпимість не впливала з релігійного індивідуалізму, бо в потребі українці вміли боронити свою віру і свою націю – навіть ліпше, ніж потім. Так зростало в нас внутрішнє, духовне розуміння християнства, для якого чужими були суперечки про другорядні різниці в обряді чи в букві» [1, 232-233].

На основі аналізу етнопсихологічних коренів українства та особливостей його православ'я А. Річинський визначає шляхи подолання міжконфесійних протистоянь між традиційними церквами в Україні, які склалися історично. Як підтверджує життя, «недалеко зайдуть ті миряни, що обмежуються тільки жаданням українського обряду, а не дбають про відродження в Церкві українського духу, забувають про традиційну соборноправність, духовне розуміння релігії, про необхідність примирення й поєднання ворогуючих течій християнства. Це останнє завдання мусимо розв'язати передовсім у лоні свого народу, щоб всі українці – православні, уніати, євангеліки – почувалися братами і одновірцями, членами однієї Христової громади, яка не терпить ніяких конфесійних поділів» [1, 410].

Провідною силою екуменічного єднання українського православ'я, українського греко-католицизму та українських євангелістів повинна бути українська національна ідея на глибинних витоках української національної духовності. У цьому контексті актуальним застереженням для нащадків звучать нині слова А. Річинського: «в справі відбудови Незалежної України «переконати» наших противників можуть з нашого боку тільки організована сила й доконані факти, але не сльозлива відповідь братерства племен, солідарності демократії та інших гарних речей, які тільки дезорієнтують і

розслаблюють власне громадянство» [1, 186]. Адже «здоров'я нації... залежить від здорової духовної основи та від ідеологічних орієнтирів загальнонаціонального розвитку» [1, 89]. «Тому мусимо позбутися не тільки зовнішніх ознак московської неволі, але й виполоти тим більш старанно російські нашарування, що викривили нашу національну психіку. Відновити слід давнє українське православ'я з його духовним розумінням християнства, з його народницькою структурою, з його світлими традиціями – громадською активністю, релігійною терпимістю й поєднавчою тенденцією» [1, 257-258].

Книга А. Річинського своїми ідеями, фактологічним матеріалом, етнологічною методологією дослідження національної духовності стає нині настільною книгою для кожного, хто причетний до історії України, української культури та релігієзнавства. Вона вчить думати, аналізувати, очищеним бачити і відчувати світ українського буття.

Схиляючи голову перед світлою пам'яттю подвижника українського етноконфесійного християнства, залишається сказати, що страшні випробування, які випали на долю А. Річинського, могла знести людина, одержима незламною волею, людина, яку живила непохитна віра, сповнена життєдайного гуманізму, добра і любові до Бога та України.

Література

1. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль: «Воля», 2000. – 427 с.
2. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Володимир-Волинський: Др. Салевич і С-ка в Тернополі, 1933. – 284 с.
3. Гудима Арсен. Анатомія «мифологии раскола», або «нові шати» на старий... лад. – Тернопіль, 2005. – 68 с.

Василь Заведнюк

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Український народ в 1918-1920 рр. втратив свою державність, але не змирився з поразкою, і боротьба за відновлення Української держави була в центрі уваги українських політичних партій.

Згідно з укладеним договором між совітською Росією і Польщею в Ризі 18 березня 1921 р. Польща окупувала Галичину і Волинь. Решту території України окупувала червона російська імперія, котра по-варварськи знищила суверенну Українську державу. На місце законної української народної влади, що протягом трьох років виконувала свої обов'язки, прийшла влада комуно-московських губернаторів та кривавого ЧК.

Після 1920 р. створюється нелегальна Українська військова організація (УВО). Її очолив полковник Євген Коновалець, колишній командир корпусу Січових Стрільців. Вона діяла не лише на заході, але й на сході України. Конкретним проявом її діяльності був рейд Тютюнника в 1921 р. на Житомирщину та Київщину. Повстанська боротьба тривала до 1924 р., а в окремих регіонах України аж до 30-х років.

Одночасно підготовку до повстання УВО проводила і в Західній Україні, окупованій Польщею. Для цього був створений спеціальний військовий штаб. У зв'язку з тим, що політична ситуація в Польщі стабілізувалася і унеможливила перемогу повстання, УВО реформувалося в 1929 р. в ОУН, провідником якої став полковник Євген Коновалець. Після його загибелі в 1938 р. ОУН очолив полковник Андрій Мельник.

Нова міжнародна обстановка викликала в провідних колах ОУН на еміграції концепційні розбіжності щодо політики, тактики боротьби і складу Проводу українських націоналістів (ПУН). Це призвело до розколу ОУН.

Андрій Мельник, керівник ОУН, сподівався на допомогу німців у створенні української держави. Проте зовсім іншої думки були лідери ОУН молодшої генерації – С. Бандера, М. Лебедь, Я. Стецько, Р. Шухевич та інші, які ніколи не довіряли Гітлерові.

Події 1938-1939 рр. остаточно переконали лідерів молодшої генерації ОУН у тому, що в боротьбі за створення Української Самостійної Держави треба розраховувати тільки на власні сили.

В лютому 1940 р. пройшов остаточний розкол ОУН. Частина однодумців, яка відійшла від ОУН, керованої А. Мельником, створила Організацію українських революціонерів-націоналістів на чолі зі С. Бандерою. Отже, з лютого 1940 р. фактично почали існувати дві різні організації, які мали однакову назву – ОУН-Мельника й ОУН-Бандери.

Робота всіх структур ОУН-Бандери була спрямована на підготовку збройного повстання. Тому, як тільки почалася Друга світова війна, ОУН почала створювати військові загони і готуватись до бойових дій.

До Другої світової війни ОУН пройшла бурхливу історію. Її діяльність була спрямована на широкі політичні акції проти польських окупантів. Дуже успішною була виховно-пропагандистська робота, що складалася з поширення підпільної літератури, влаштування ідеологічно-вишкільних курсів, вшанування пам'яті українських героїв, святкування визначних дат та ін. Широко проводилась організаційно-виховна робота в легальних організаціях і товариствах, школах, «Просвітах», «Соколах», «Лугах», в спортивних товариствах тощо. В цей час українська молодь в Західній Україні була майже вся під впливом ОУН.

Під час короткої німецько-польської війни польська влада дуже швидко зникла. Через терени Західної України частини польської армії дезорганізовано втікали в Румунію. Декілька днів було безладдя. Люди натерпілись за 18 років від польської окупації і з нетерпінням чекали визволення Червоною армією з-під польського ярма.

В середині вересня 1939 р. більшовицька армія перейшла совітсько-польський кордон на річці Збруч і «визволила» українців, тобто окупувала землі Західної України. Події розвивалися швидко. Через декілька днів місцеві комуністи утворили тимчасову владу, а ще через десяток днів совіти розпустили тимчасову владу, а натомість організували райони і районні адміністрації, по селах – сільради. На керівні посади призначили посадових осіб, присланих спеціально зі сходу, а на другорядні – колишніх членів КПЗУ. Водночас було організовано міліцію та НКВС. По містах і містечках стояли військові гарнізони. Велась агітмасова робота, особливо в школах та в новоорганізованих клубах, з молоддю про «світле майбутнє – комунізм».

Вже зимою по селах почали розкуркулювати заможних селян і вивозити їх у Сибір, організувати колгоспи та комсомол. Рівночасно з встановленням більшовицької влади на Західній Україні закрили заклади «Просвіти», хатичитальні, гімназії перетворили в середні школи з більшовицькою програмою й ідеологією навчання. Всі легальні партії та організації саморозпустилися. ОУН в цей час пішла в глибоке підпілля. Вільну українську національну пресу заборонили, почали виходити більшовицькі газети. Життя продовжувалося. Люди спостерігали, і гадали, що буде далі. А далі почалось...

Починаючи з 1939 р., НКВС почало робити свою чорну справу. По містах і селах організувало сітку інформаторів, стукачів та провокаторів, які висліджували і доносили на інакомислячих.

Почалися переслідування, арешти. Заможних селян-хліборобів, всіх власників магазинів, млинів, тартаків повивозили в Сибір, а їхнє майно конфіскували. Національно свідому інтелігенцію заарештовували як «ворогів» народу і відправляли в тюрми, а їхні родини вивозили в Сибір.

Окупаційна совітська влада намагалась за всяку ціну ліквідувати ОУН на землях Західної України. НКВС цілеспрямовано підсилало сексотів і провокаторів з метою розшифрування діяльності ОУН. Подекуди їм вдавалось проникнути в ОУН і спричинити арешти членів та деконспірувати первинні ланки. І все ж під час першої більшовицької окупації на західноукраїнських землях ОУН вберегла себе від великих втрат.

Німецько-більшовицька війна

Німецько-більшовицька війна 1941-1945 рр. стала в історії України її черговою великою трагедією. Населення у 1939 році чекало визволення з-під гніту польської окупації, а в 1941 р. – з-під більшовицької. Вже в перших числах війни Червона армія в безладді та паніці почала відступати на Схід. Кривавий шеф НКВС Л. Берія видав наказ провести поголовну різню населення, перш за все – на околицях імперії. Відступаючи, більшовики вчинили масу злочинів і насильства, особливо криваві розправи відбувалися в західноукраїнських тюрмах, переповнених безвинно арештованими людьми. В 1939-1941 р. у Західній Україні було знищено 36 тисяч української молоді і депортовано до Сибіру 350 тисяч українського населення. В уманській в'язниці в липні 1941 р., за кілька днів до вступу в місто гітлерівських окупантів, перебувало 228 жінок і чоловіків – мешканців Тернопільської області, засуджених до ув'язнення, здебільшого за відмову вступити в колгосп, і з початком війни етапованих із чортківської в'язниці до

уманської, та 270 людей з Уманського району, затриманих за дрібні побутові провini. Всіх в'язнів було страчено, трупи складені штабелями у в'язничному підвалі і пересипано вапном.

З ініціативи керівництва Проводу ОУН у Львові 30 червня 1941 р. було скликано Українські Народні Збори, які проголосили акт про відновлення української державності та формування національного уряду на чолі з Ярославом Стецьком. Пізніше було створено верховний державний орган – Українську Національну Раду. Її очолив політичний діяч Галичини, колишній голова уряду ЗУНР доктор Кость Левицький.

По містах і селах за кілька днів були створені вільні державні управи та інші господарські установи, постерунки української поліції, земельні відділи та інші установи. Почали організовуватися «Просвіти», напіввійськові організації. Молодь масово вступала в «Січ», «Пласт» та інші молодіжні організації. Життя вирувало з великим піднесенням і радістю. Над усіма створеними установами замайоріли синьо-жовті прапори, залунали національні пісні, раніше заборонені. Почалося своєрідне національне відродження, і раптом знову прийшло лихо.

Гітлер скаженів від люті, почувши, що українці поза його волею створили свій незалежний уряд. Після проголошення відновлення самостійності України, німці вимагали анулювати цей акт. Ярослав Стецько, як голова Державного правління, і Степан Бандера, як голова ОУН, відмовилися це зробити.

Вже 15 вересня 1941 р., з наказу Гітлера, спецвідділом СД і гестапо були арештовані С. Бандера, Я. Стецько та деякі інші члени Українського правління. У цей же період було заарештовано близько 300 членів керівного складу ОУН, і більше двох тисяч рядових членів ОУН.

Репресії фашистських окупантів

Війна відкотилася далеко за межі Західної України. Люди поступово почали приходити до тями, але час був тривожний, у свідомості людей панувала невизначеність. Німці вже через місяць після окупації почали встановлювати свою владу в райцентрах і повітах. З'явилися гебітскомісаріати, гестапо, німецька жандармерія, українська поліція, земельні німецькі комісаріати. По містах стояли німецькі гарнізони.

Восени німецька адміністрація почала накладати на селян контингенти на сільгосппродукцію і худобу. Німці випустили в обіг свою валюту (рейхсмарки) і призначили грошовий податок за кожну душу (так званий подушний податок), який був дуже принизливим для людей.

З огляду на те, що грошові податки та контингенти були дуже високі, непосильні, населення не в змозі було їх виконувати і робило спротив. Окупаційна німецька влада до «неслухняних» застосовувала репресії, на села почали висилати каральні загони, які силою забирали в селян провізію. Часто їх били та арештовували і відвозили в гестапо.

Українську молодь під час гітлерівської окупації в наказовому порядку вивозили до Німеччини на каторжні роботи. У випадку непокори не лише винні, а й їх рідні притягались до відповідальності. Часто німці влаштовували по містах справжні лови на людей.

Фашистські окупанти на Україні відновили фільварки, зберегли колгоспи, радгоспи й перейменували їх на «лігеншафти», цим самим підтверджуючи свою ідейну спільність зі сталінізмом.

Навіть до кінця 1941 р. не проіснувала українська влада. Фашисти ліквідували національну українську державність, всю українську адміністрацію. Німецька адміністрація заборонила всі діючі легальні організації, гуртки, закрила заклади «Просвіти», читальні, бібліотеки, «Січі», заборонила збиратися молоді, проводити вечори, навіть Шевченківські дні.

Інтелігенцію, яка не хотіла співпрацювати з окупантами, переслідували, арештовували, відправляли в концтабори або розстрілювали.

ОУН пішла в підпілля. Але ОУН тоді під проводом Максима Рубана (Миколи Лебеда) контролювала низові адміністративні ланки. Всі доручення з районних управ сільські управи формально приймали і передавали до селян. Але підпільний провід ОУН селянам наказував ті окупаційні вимоги не виконувати.

Після арешту С. Бандери, Я. Стецька та інших діячів, ОУН повела роботу в двох напрямках: а) поширила мережу членів на всю Україну, б) приступила до загальної психологічної, політичної і військової підготовки населення до збройної боротьби. Жодна інша українська політична партія не наважилася в цей час проводити заходи по підготовці до збройної боротьби. Крім того, ОУН вела роз'яснювальну роботу проти масового вивозу на роботу молоді до Німеччини, збір і магазинування зброї для подальшої збройної боротьби.

Німці не могли не помітити цієї титанічної роботи, яку проводили члени ОУН в підпіллі. Почалися масові арешти оунівців як в Україні, так і за кордоном. Стало відомо, що ОУН готує збройне повстання. Тому 25 листопада 1941 р. станиці СД в Рейхкомісаріаті України отримали окремих наказ арештовувати всіх активістів «руху Бандери» і після допитів таємно знищувати «як грабіжників».

ОУН розпочала свої заходи по підготовці партизанської боротьби спочатку на Волині і Поліссі, ліси яких найкраще підходили для повстанської боротьби. Крім того, там уже був набутий досвід створення партизанських відділів в 1937-1938 р., провідником Шелестом (Василь Сидор), для боротьби з польськими окупантами. Члени ОУН отримали завдання шукати по лісах зброю, боєприпаси та їх магазинувати, робити склади провіантів та інші.

Жорстокої експлуатації зазнавали й робітники. Робочий день тривав 12-14 годин на добу. Люди жили жалюгідно, вимушені були вимінювати у селян свій одяг на збіжжя та харчі, які по дорозі німці часто реквізували.

Окупанти не обмежувалися тільки фізичним знищенням членів ОУН. Масовий терор проти українського населення вони застосовували ще з більшою жорстокістю і в більших розмірах, ніж у Франції, Югославії, Чехії, Польщі. Карні відділи СС знищували цілі села. Так, наприклад, німецька жандармерія спалила село Кортиліси (убито 2 000 людей), село Кам'янка (3 000 людей), село Цумань (4 000 людей), село Ромель (400 жінок і дітей). Майже 3 000 мирних жителів знищили гітлерівці в Берестечку. Німецькі окупанти загалом знищили в західних областях України 1 300 000 цивільного населення.

Діяльність більшовицьких партизанів, які рейдували по території Західної України

Звичайно, тисячі синів і дочок України, які перебували в партизанських загонах і з'єднаннях, мужньо боролися з ворогом.

Однак свідки і сучасники тих подій розповідають дещо інше про діяльність окремих партизанів. Багато з тих, хто пройшов селами Західної України залишив по собі багато крові і сліз людей. Це партизани Ковпака, які шукали по селах горілку, потім напивалися і немилосердно грабували населення. Довідавшись про наближення ковпаківців, люди ховали по криївках усе, що складало хоча яку-небудь цінність.

Зимою 1944 р. в с. Холонів Горохівського повіту прибув загін ковпаківців у складі 12 озброєних до зубів вершників. Пришельці відразу ж почали виловлювати і гвалтувати сільських дівчат. Так, від них постраждали жительки села Анна В. та Зіна П.

А те, що вчинили в районі партизани загону Сабурова, затьмарить своєю жорстокістю навіть фашистів. Увірвавшись в село Завидів, ця озвіріла більшовицька банда почала свої злочини з мордування дочок місцевого священика. «Герої-партизани» жорстоко глумилися над ними, підвішували їх за коси до гілляк дерев, кололи штиками, палили волосся на ще живих тілах.

Сабуровці виловлювали в селі всіх, кого запідозрювали в націоналізмі. Вони пробивали своїм жертвам голови через вуха наскрізь дротами і тягали їх по вулицях. Іншим полоненим дерли паси зі шкіри. Село захлиналось у крові.

Організація збройних відділів самооборони

Від початку свого перебування в Україні німецькі окупанти на теренах Волині проводили особливо звірячу політику. Вона позначалась масовими мордуваннями населення. Коли вже не допомагали способи примітивної оборони (варта, алярмові сигнали та ін.), коли масові вбивства посилились, українське населення почало створювати самооборонні відділи. Створення їх було необхідністю не тільки з огляду на загрозу з боку німців, але й з огляду на загрозу з боку більшовицьких партизанів і польських боївок АКА (армії Крайової), які часто грабували і мордували людей. Взимку 1941-1942 рр. На Волині і Поліссі з'явилися групи більшовицьких партизанів. Завдання цих груп було дезорганізувати українське підпілля і приготувати ґрунт для повороту більшовиків на наші землі.

Український народ на Волині і Поліссі був змушений боронити свою честь, своє життя та майно від організованого наступу ворогів на Україну: німців та московських загарбників. Вже восени 1941 р. на Волині розпочалися військові вишколи молоді, старшин та підстаршин. Були організовані спеціальні школи: в Колках, на «Січі» в Турійському районі, на

Крем'янецьчині, в с. Антонівці Шумського району, на Дубенщині, у Великих Мостах на Львівщині, Поморянах та в інших місцях. Потім в Карпатах. Основна увага зверталась на партизанський метод боротьби з ворогом. Отже, Рівне, Луцьк, Дубно та Крем'янець стають основними осередками вишколу й організаційної підготовки молодих патріотів для боротьби з окупантами України.

Туди ж посилають численних бойовиків. Лише на Дубенщині за два місяці – липень-серпень 1942 р. – було здійснено 15 вишколів, в яких навчалось по 100 чоловік в кожному.

Результатом копіткої роботи було створення справної підпільної організації, побудованої на військовий лад. Ефективність дій ОУН забезпечували: а) центральне керівництво – Провід, що керував цілістю і виконував функції військового штабу; б) відповідно до потреб, розбудова ланок і територіальної мережі; в) зв'язки між територіальними ланками й Проводом; г) дисципліновані члени, що були готові виконувати будь-які доручення своїх зверхників. Таким чином, ОУН зуміла підготувати до бою сильну підпільну армію.

Уперше в історії України підпільна організація повела боротьбу проти переважаючих сил ворогів. До цієї боротьби включилось майже все населення Західної України. Національна свідомість мас піднялась на вищий ступінь і стала революційною свідомістю. Революціонізація західно-українського населення зробила з нього грізну силу, що завдавала удару по таких потужних ворогах, як німецькі нацисти й московські більшовики. Напередодні Другої світової війни ОУН була поважною політичною силою. Сила та ставала небезпечною, особливо для Москви.

Створення Української повстанської армії (УПА)

*Хто визволиться сам,
той вільним буде.*

*Хто визволить кого,
в неволю візьме...*

Леся Українка

Збройна боротьба УПА з німецькими окупантами не могла відбуватися вже в перших тижнях чи місяцях окупації України тому, що вона не мала державності, а була окупована московськими більшовиками. Окупація України німцями проходила в зовсім іншій ситуації, ніж у Польщі, Франції чи Югославії. Там відбувалася звичайна війна двох самостійних держав, з яких кожна мала свою власну армію, добре організовану і озброєну.

Коли Польща, Франція чи Югославія не встояли у фронтних боях, то і частини їхніх армій могли перейти в підпілля і боротися проти окупантів збройно далі, міняючи лише фронткову тактику на партизанську. Вони мали готові кадри військовиків, генеральні штаби та старшин головного командування. Крім того, були заховані запаси зброї, амуніції і навіть військового обмундирування. Завдяки цьому в тих країнах партизанська збройна боротьба могла виникати в перші дні німецької окупації.

Українці нічого того не мали: ні своєї власної армії, ні вишкolenих кадрів, ні захованих власних магазинів зброї, амуніції тощо. Усе це треба було організувати.

Україна не мала можливості в 1941 р. швидко організувати свою армію, як це було в 1917-1918 рр., коли по розвалі Російської та Австрійської імперій в момент проголошення української державності до диспозиції українського уряду стояли сотні тисяч українського вояцтва-солдатів вчорашніх

російських і австрійських армій, добре озброєних й обмундированих. Кадри українських збройних сил, для боротьби проти німців і більшовиків, в 1941 році рекрутувалися з українського населення, яке перебувало в той час під німецькою окупацією. Отже, цю майбутню армію необхідно було організувати і вишколити, озброїти зброєю, здобутою у ворога.

У своїй протинімецькій і протибільшовицькій боротьбі під час Другої світової війни український народ не міг сподіватися на чиясь допомогу ззовні.

Для поневолених фашистами країн постала дилема: боротися з німцями або співпрацювати з ними. В Україну німці прийшли не внаслідок війни з Україною, а внаслідок війни з окупантами України. Отже, цей факт не розкрив, а навпаки – закрити справжні наміри німців щодо України. Тож нічого дивного не могло бути в тому, що в перші дні німецької окупації українці ставилися до німецької армії як до свого визволителя. Таке ставлення могло існувати ще й тому, що німці спочатку приховували свої наміри щодо сходу Європи, і зокрема української державності. Для тих українців, які знали справжні наміри німців, це було доказом того, що починаючи війну з СРСР німецькі нацисти не думали поступитися чим-небудь на користь поневолених Московію народів. Переломним моментом для настроїв українського населення у ставленні до німців була реакція німецького уряду на Акт від 30 червня 1941 р.

Перші відділи УПА і перші бої

Місцем народження Української повстанської армії була Волинь. Чому саме Волинь? Тому що ще в 1936-1937 рр. на Поліссі з ініціативи військової референтури ОУН під керівництвом Василя Сидора були створені повстанські бойові загони під назвою «Вовки», які вели активну партизанську боротьбу проти польських окупантів. Їх вважали

попередниками УПА. Отже, населення Волині вже мало певні навички партизанської боротьби.

У квітні 1942 р. відбулася друга конференція ОУН-Б, на якій прийняли рішення про створення власних збройних сил. Провід ОУН, очолюваний в цей час Миколою Лебедем, вирішив створити на Поліссі і Волині мережу самооборонних відділів (СКВ), від роя до чоти на село для оборони від грабіжницьких нападів німецьких окупантів, польських поліцаїв і совітських партизанів.

Перший відділ УПА зорганізував на Поліссі в жовтні 1942 р. «Остап» (Сергій Качинський), військовий референт крайового проводу ОУН на Північно-Західних землях, колишній старшина польської армії. В подібній ситуації була й сусідня Волинь. Тому й тут вже восени 1942 р. повстає сотня Української повстанської армії під командою сотника Довбешки-Коробки (Іван Перегійняк), визначного діяча ОУН.

Перший бій з німцями провів відділ Коробки 7 лютого 1943 р. в наступі сотні УПА на містечко Володимирець. У бою з німцями впали й обидва перші командири УПА: Остап загинув 10 березня 1943 р. в бою при нападі на німецький склад зброї й амуніції в Оржеві, а Довбешко-Коробка загинув 22 лютого 1943 р. в бою біля Висоцька.

Поширення бойових дій УПА

Вже перші героїчні бої з німецьким окупантом, більшовицькими та польськими бандами викликали в українського населення Полісся й Волині захоплення. У ряди УПА стали масово вступати поліщуки й волиняки. Вже в лютому 1943 р., крім відділів Остапа й Коробки, діє на терені Полісся й Волині три нові сотні УПА, командирів Дороша, Крука і Гонти. В березні 1943 р. до УПА переходить багато станиць української допоміжної поліції. Завдяки тому згадані сотні і

перетворюються в курені. Крім того, повстають нові сотні й курені УПА, як от: к-ра Голубенка з трьома сотнями, курінь к-ра Шуки, курінь к-ра Яреми. Всі ці сотні і курені приймають офіційну назву УПА-Північ, головним командиром якої стає Клим Савур-Охрим, Провідник ОУН на Північно-Західних українських землях (справжнє прізвище Дмитро Клячківський).

У травні і червні 1943 р. відділи УПА в постійних боях з німецькими поліційними, а також з військовими частинами, опановують все Полісся та Волинь, обмежуючи панування німців на головних шосейних шляхах і залізничних лініях. Одночасно УПА знешкодила польські «пляцуфкі» та звузила терени панування більшовицькими партизанами до окремих невеличких лісових просторів.

У травні 1943 р. на шляху Ковель-Рівне загинув у сутичці із загоном УПА шеф штабу гітлерівських спецвідділів СД Лютце з цілим своїм штабом.

Німецьке командування намагалося прийти німецьким поліційним частинам на допомогу і вислало для ліквідації УПА на Волині та Поліссі дивізію, що складалася з полку ССІ, двох полків мадяр, полку козаків і відділу німецької жандармерії. Та ця затія закінчилась повною невдачею. Зручно маневруючи повстанськими відділами, командування УПА змусило німців розділити дивізію на менші боєві частини, а тоді в низці боїв нанесла УПА тим частинам нищівні удари. Так, наприклад, в бою під Вербами загинуло 120 німецьких вояків, біля Шумська – 30, в Острозі – 32, в Мізочі – 11. Мадярські полки розлетілись зовсім, а частина козаків перейшла до УПА.

Удари УПА були спрямовані, насамперед, проти німецької адміністрації і поліції. Низка більших боїв з військовими частинами піднесла авторитет УПА, бо побачили, що вона спроможна успішно протистояти навіть більшим німецьким

військовим з'єднанням, які послуговуються важкою артилерією, танками і навіть літаками.

Сили УПА зросли на початку 1944 р. до 50 куренів власних і 15 куренів інших поневолених більшовиками народів. У хвилю приходу більшовиків на західноукраїнські землі кількість повстанців УПА доходила до 80 000 українців і близько 20 000 чужонаціонального елемента. Крім цього, до диспозиції командування УПА стояла сітка Українського підпілля, революційної ОУН та її симпатиків, кількістю понад 100 000 людей. Таку оцінку теж знаходимо в документах німецької військової та поліційної розвідки.

Українська народна самооборона в Галичині

Влітку 1943 р. починає переорганізовуватись в повстанську армію Українська народна самооборона (УНС) в Галичині. Цією переорганізацією керує полковник Шелест (Василь Сидор), недавній шеф штабу УПА-Північ, який після остаточного переорганізування й поширення УНС на «УПА-Захід» стає її командиром.

У зв'язку з цим територіальним поширенням дій УПА та повстанням двох нових військових груп УПА-Захід і УПА-Південь для керівництва цілості повстає Головна Команда УПА, що її зв'язком стає КВШ – Крайовий Військовий Штаб Проводу ОУН під керівництвом сотника Романа Шухевича, перейменованій у зв'язку з цим на ГВШ – Головний Військовий Штаб. Восени 1943 р. рішенням головного командування УПА твориться пост головного командира УПА, ним стає Роман Шухевич під псевдонімом Тарас Чупринка (спочатку в ранзі підполковника, а з 22 січня 1946 р., постановою УГВР, у ранзі генерала).

Восени 1943 р. повстають перші повстанські відділи на Буковині й Басарабії, що приймають тимчасову назву БУСА –

Буковинська українська самооборонна армія. В травні 1944 р. відділи БУСА приймають загальну назву УНА й, об'єднавшись, стають територіально-адміністративною складовою частиною УПА-Захід.

Першою бойовою акцією ОУН-УПА був наскок в липні 1943 р. на карний табір у Святославлі біля Сколе, в якому гестапо тримало українську молодь, що відмовилась служити в «Бавдінсті» чи їхати на роботу до Німеччини. Відділ УНС захопив табір, зліквідував гестапівську охорону та німецьку адміністрацію, а всіх в'язнів звільнив.

На окрему згадку заслугове боротьба УНС з більшовицькими партизанами-ковпаківцями. Командування УНС поставилось до більшовицьких партизан так само, як поставились до них вже перед тим командування та стрільці УПА-Північ. У Карпати негайно було стягнуто більші відділи УНС і спрямовано їх проти загонів Ковпака. Добре вишколені і дуже зручні в боях з регулярною німецькою армією, більшовицькі партизани не в силі були встояти в боротьбі з українськими повстанцями. Загони Ковпака швидко були розбиті, а сам Ковпак з горсткою недобитків утік швидко на схід.

Політична зброя УПА

Найміцніша зброя УПА – це ідейно-політична пропаганда. Свідомі цього організатори і командири УПА, ще від перших днів її існування звертали пильну увагу на ідейно-політичне обличчя УПА. І саме в цьому була різниця між партизанськими загонами 1917-1923 рр. й УПА, що коли в першому випадку ідейно-політичне обличчя партизанських загонів замасковувалося рекламою «лукавих» – «вождів революції», то соціалістичного федералізму (Винниченко), то анархо-комунізму (Махно), то в 1942 р. виступає УПА як одностайна політично-збройна сила з чітко окресленими закликами

боротьби проти нацистсько-німецького і більшовицько-московського імперіалізму, за Українську Самостійну Соборну Державну, за свободу народам і людині.

В окремих зверненнях і відозвах до українського населення, поширюваних у формі листівок, УПА уточнює свою програму:

«Українська повстанська армія бореться за Українську Самостійну Соборну Державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній, самостійній державі. Знищення німецького поневолення та експлуатації нації нацією, система вільних народів у власних самостійних державах – це єдиний лад, який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання у цілому світі.

УПА виступає проти імперіалістів і імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно і політично та визискує економічно інші народи. Тому УПА бореться проти СРСР і проти німецької «Нової Європи».

...УПА проти того, щоб один народ, здійснюючи імперіалістичні цілі, «визволяв», «брав під охорону», «під опіку» інші народи, бо за цими лукавими словами криється отруйний зміст поневолення, насильство і грабунок».

В українській державі влада вважатиме за найбільший свій обов'язок інтереси народу. Не маючи загарбницьких цілей та поневолених країн і пригноблених народів у своїй державі, народна влада України не витратиме часу, енергії й коштів на творення апарату гноблення. Українська народна влада всі економічні ресурси та всю людську енергію спрямовує на побудову нового державного порядку, справедливого соціального ладу, на економічне будівництво країни та культурне піднесення народу.

Оцією політичною зброєю, ясність ідей і кличів, за які велася боротьба і які були висловом бажань всього українського народу, УПА швидко завоювала собі великі симпатії всього українського народу.

Значення тієї зброї знали добре й обидва вороги українського народу. І тому зі своєї сторони робили все можливе, щоб підірвати довір'я українського народу до УПА.

Створення Української головної Визвольної ради (УГВР)

У грудні 1943 р. Головна Команда УПА і Провід ОУН формально вийшли з ініціативою – zorganizувати широкий політично репрезентований державний орган. 11-15 липня 1944 р. біля села Сприня Самбірського району Дрогобицької (Львівської) області проголошено створення УГВР. Цьому проводові підпорядковувались УПА та ОУН. Президентом і керівником Президії УГВР вибрано Кирила Осьмака, головою Генерального секретаріату – Шухевича («Лозового»).

Цілі та завдання УГВР:

1. Об'єднати і координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними проти ворогів українського народу, зокрема, проти московсько-більшовицького і німецько-гітлерівського імперіалізмів, за створення Української Самостійної Соборної Держави.

2. Визначати ідейно-програмові напрями визвольної боротьби українського народу.

3. Керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу, аж до здобуття державної влади в Україні.

4. Репрезентувати як верховний всеукраїнський центр сучасну політичну боротьбу українського народу в краю і за кордоном.

5. Створити перший український державний уряд та скликати перше українське всенародне представництво.

Друга більшовицька окупація

Після закінчення Другої світової війни Советський Союз, опинившись в ряді переможних держав, кинув усі сили для ліквідації внутрішніх фронтів, для знищення українського самостійницького руху. Славнозвісні «звернення» українсько-російського уряду М. Хрущова та різних менших і більших «вождів» закликали українських революціонерів капітулювати і припинити «безперспективну» боротьбу з переможним СРСР і співпрацювати на благо побудови майбутнього – світлого комунізму.

Та українські революціонери не пішли на лукаві підступи ворога і після закінчення війни більше десяти років вели боротьбу проти держави, яка панувала на 1/6 частині світу. На початку другої більшовицької окупації Західної України УПА уникала будь-яких боїв з регулярними частинами Червоної армії. Але за армією прийшли війська НКВС. Найбільша битва між формуваннями УПА (приблизно 5 тисяч повстанців групи «Південь» і групи «Північ» на Волині) і військами НКВС (близько 30 тисяч солдатів, а також танки і літаки) відбулась у Гурбах, в районі Крем'яця. Формування УПА були атаковані одночасно з багатьох напрямків. Після запеклих боїв, що тривали три дні, з 23 по 25 квітня 1944 року загонам УПА вдалося прорватися з оточення. Не маючи змоги оперувати великими частинами, УПА весною 1946 р. реформувала великі загоны на менші групи. Боротьба на Волині з більшовиками велась до 1956 року, останні сутички повстанців з військами НКВС були ще у жовтні 1966 року в Старовижівському і Ківерцівському районах.

Як свідчать архівні матеріали, опрацьовані доктором історичних наук І. Біласом, на Західну Україну в 1944 році було направлено частини НКВС під команду генерал-лейтенанта Кірюшина загальною чисельністю 26 304 солдатів і офіцерів. А ще – 19-та (2278 чоловік) та 21-ша (2958 чоловік) стрілецькі бригади, танковий батальйон 2-ої мотострілецької

дивізії, 5 бронепоездів. Крім того, дивізію партизанів-ковпаківців розформували і весь її склад увійшов до органів НКВС Західної України.

Тільки за 1944 рік у Західній Україні військами НКВС було вбито 57 405 чоловік, ув'язнено 50 387. За період проведеної операції в 1944 – 1946 рр. вислано в Сибір 15 040 сімей, людей – 37 145, в 1947 – 1948 рр. вислано сімей оунівського підпілля – 26 332, 77 791 чоловік, в тому числі чоловіків – 18 866, жінок – 35 441, дітей – 22 279.

Для боротьби з УПА в кожній області були створені «спецгрупи» під керівництвом офіцерів НКВС з елементів, які прийшли з повинною або були захоплені в полон, зрадили національну ідею і пішли на співпрацю з ворогом. Станом на 20 червня 1945 р. в західних областях України діяло 156 таких спецгруп із загальною кількістю учасників у них – 1 783 особи (табл. 1.). Ці бандити, маскуючись під бандерівців, вбивали невинних мирних людей з метою посіяти страх і недовіру, дискредитувати УПА в очах місцевого населення.

Таблиця 1

Область	Кількість груп	Кількість людей	Примітка
Чернівецька	25	106	Станом на 20.04.45.
Львівська	26	219	20.06.45.
Станіславська	11	70	20.05.45.
Дрогобицька	10	52	20.06.45.
Тернопільська	2	34	15.06.45.
Рівненська	49	905	20.04.45.
Волинська	33	397	20.06.45.
Усього	156	1783	+1 гр. чис. 25 осіб

Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня»

Точних даних про територію цієї воєнної округи немає. За німецької окупації її територія покривалася територією Тер-

нопільської області радянського адміністративного поділу, проте до неї не належали волинські райони колишнього Крем'янецького повіту, натомість належав колишній Рогатинський повіт. Після реорганізації навесні 1945 р. підпільна Тернопільська область була перейменована на Подільський край, територія якого покривалася з територією Третьої ВО УПА. Проте до цього краю вже не належав Рогатинський повіт. Натомість до Подільського краю входили охоплені діями підпілля райони Кам'янець-Подільської (тепер – Хмельницької) області.

Командиром Третьої ВО УПА був Омелян Польовий («Остап») до зими 1946 р., коли потрапив у більшовицький полон. Після нього команду округою перебрав майор Володимир Якубовський («Бондаренко»), який до того був шефом штабу округи. Навесні 1945 р. Третя ВО УПА «Лисоня» була поділена на 5 тактичних відтинків (ТВ) УПА: Бережанський, Бучацький, Кам'янець-подільський, Тернопільський і Чортківський. «Лисоня» мала 18 бойових сотень УПА й курінь «Бистрого» з Кам'янець-Подільського (ще з додатковими 3-ма чи 4-ма сотнями). З 18 сотень 12 мали свої назви (криптоніми), а шість відомі лише за назвою сотенних (одна з них була підстаршинською школою):

Особливістю дій УПА на території Третьої ВО УПА було те, що саме в час організації перших відділів УПА до цієї території підійшов радянсько-німецький фронт і в березні-квітні устabilізувався на кілька місяців приблизно на лінії р. Серет і Стрипа. Не маючи великих лісів, новостворені відділи УПА відступили далі на захід чи в Карпати й там проходили вишкіл. Деякі відділи, що опинилися між фронтовими військами, були в цьому безлісному терені розбиті. З більшовицького боку в прифронтівій смузі було багато війська, так що діяльність підпілля, а тим більше УПА, була дуже обмежена. Щойно, коли в липні 1944 р. фронт рушив

далі на захід аж за Віслу, відділи УПА повернулися. Це пожвавило роботу підпілля. Короткі описи боїв на терені військової округи «Лисоня» зібрав штаб Третьої ВО на підставі звітів відділів УПА. Ці матеріали команда Третьої ВО видала у грудні 1945 р. У 1946 р. вони були перевидані циклестилевим способом на Закерзонні (з післямовою «Ярослава Старуха – «Ярлана»). Один примірник цього видання був переданий до американського посольства у Варшаві, звідки його переслали до Вашингтону. Там він зберігався як таємний документ у Національному архіві США. Коли в 1982 р. цей документ був перекласифікований у категорію доступних для наукових досліджень, його відкрив Петро Потічний і передав копію для передруку в «Літопис УПА»

Український народ з сумом усвідомлює, що приблизно 20000 вояків і командирів УПА та підпільників в нерівному бою з коричневими та червоними окупантами поклали своє життя на вівтар визволення України.

Точного числа кількості стрільців, підстаршин та старшин УПА поки невідомо, але з даних публікацій діаспори знаємо, що в регулярних частинах УПА налічувалось більше 120 000, а разом з допоміжними службами та підпіллям, які становили постійний резерв, було більше, як півмільйона чоловік. Адже за участь в УПА, за допомогу їй більшовицькі каральні органи репресували і вивезли до Сибіру кілька мільйонів людей.

Література

1. Андрушків Б. Тернистими стежками. – Тернопіль: Джура, 2002. – 268 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. – Київ: Либідь – Військо України, 1994. – 366 с.
3. Бондарук Л. Колківська «Республіка» // Повстанець. – 1998. – № 52. – Рогатинська станиця братства ОУН-УПА.

4. Життя і смерть полковника Є. Коновальця. – Львів: Червона калина, 1993. – 278 с.
5. Заведнюк В. На півночі, на Волині створилась армія УПА. – Тернопіль: Лілея, 1996. – 280 с.
6. Заведнюк В. Вони вмирали, їм сурми не грали. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 266 с.
7. Заведнюк В. Українські герої визвольних змагань 1917-1950 рр. – Тернопіль: Воля, 2004. – 248 с.
8. Літопис УПА. – Т. 1-5. – Львів, 1995.
9. Літопис УПА. – Т. 12. Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». – Торонто, 1989. – С. 467-472.
10. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1996. – 320 с.

Олег Клименко

ПІДПІЛЬНІ ДРУКАРНІ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ У 1941-1952 рр. ТА ЇХ УЧАСТЬ У ВИГОТОВЛЕННІ БОФОНІВ

Державний архів Тернопільської області

Предмет нашого дослідження – грошові документи ОУН (бофони), безпосередньо пов'язані з видавничою діяльністю оунівського підпілля. Польські, більшовицькі та німецькі спеціальні служби завжди з особливою пильністю і ретельністю полювали за підпільними друкарнями ОУН та їх співробітниками. У свою чергу підпільники, знаючи ціну друкованому слову, як зіницю ока берегли все, що було пов'язане з нелегальною видавничою діяльністю. Через те до нашого часу про роботу оунівських нелегальних друкарень дійшли тільки скупі уривчасті дані, які неможливо ні провірити, ні уточнити.

Видавнича діяльність оунівського підпілля на Тернопільщині має свою передісторію. Ще у 1935 р. за наказом Галицького крайового проводу ОУН у розпорядження Бережанського окружного проводу прибув друкар (псевдоніми «Медвідь», «Юрко», «Коваль»), який у селі Угринів Бережанського району обладнав друкарню під криптонімом «Мандоліна». Окрім нього, у друкарні працювали Г. Голяш – «Шолом», І. Гірняк – «Мороз», С. Гаврилук – «Чорний» та М. Хома – «Старий». При друкарні діяла і технічна ланка з членів місцевої мережі ОУН. З приходом більшовиків у 1939 р. «Мандоліну» законсервували, а під час окупації німецькими військами її обладнання перенесли до с. Волощина, де вона працювала і надалі, очевидно, до 1945 р. [1].

З березня 1940 р. по серпень 1942 р. у с. Залісся на Бучаччині під керівництвом місцевого підрайонного керівника діяла

підпільна друкарня ОУН циклостильового типу. У зв'язку з проявом інтересу з боку німецьких спецслужб до господаря хати Ф.К., де знаходилась друкарня, її перенесли в інше місце [2].

За часів німецької окупації у с. Новосілка Підгаєцького району працювала технічна ланка, яка мала на озброєнні циклостиль та 5 друкарських машинок («Ундервуд» та «Ремінгтон»). Відповідальними за її працю були: Василь Кардаш – повітовий референт юнацтва, та окружний провідник ОУН Микола Фіголь.

У кінці серпня 1943 р. гестапо заарештувало Василя Кардаша. Через це оунівці вирішили перевезти обладнання друкарні до с. Мужилів. Проте ця спроба закінчилась невдало, оскільки члени юнацької сітки, які перевозили обладнання, були випадково затримані німцями.

З часом оунівці зуміли створити нову видавничу базу, яка знаходилась у лісі на кордоні Підгаєччини і Бережанщини. Тут до розгрому більшовиками осередку у 1945 р. працювали відомі підпільні журналісти Позичанюк, Горновий, Цмоць, Вілінський та ін. [3].

Очевидно, в перші роки німецької окупації підпілля ОУН(б) Тернопільщини користувалося в основному бофонами, емітованими Галицьким крайовим проводом ОУН. Незначна кількість тернопільських обласних випусків грошових документів пояснюється слабкою поліграфічною базою, яка відчутно постраждала в ході репресій органів НКВС. Тому дрібні та середні структури ОУН (від станиці до повіту) вдавались до імпровізації, широко застосовуючи продукти місцевої творчості: розписки з печатками, жовто-сині стрічки тощо.

Восени 1941 р. активістка Союзу українок Розалія Конол з с. Ягільниця Чортківського району, виконуючи завдання станичного ОУН, збирала у населення гроші на бойовий фонд організації. Замість грошових квитанцій вона видавала

жителям села жовто-сині стрічки [4]. Керівник оунівської організації в с. Семенче Бучацького району Микола Легкий, проводячи збірки коштів серед членів і симпатиків ОУН у 1942-1943 рр., видавав їм заздалегідь проштамповані розписки, на яких був вказаний номінал 5 [злотих] та відтиснута печатка у вигляді тризуба і напису «Богун» [5].

У 1943-1944 рр. перед приходом Червоної армії на західноукраїнські землі оунівці, насамперед для агітаційно-пропагандистської роботи, зуміли організувати цілісну і струнку систему видавничих осередків і підпільних друкарень. Кожен обласний провід мав у своєму підпорядкуванні 2-3 великі друкарні та біля десятка технічних ланок («звен»). Так, у с. Антонівці Шумського району в будинку лісничого в 1943 р. для потреб Південної групи «УПА-Північ» діяла велика друкарня, яка, поряд з іншою продукцією, друкувала газету «Інформатор». На початку 1944 р. її евакуювали у Мізоцький район Рівненської області [6].

У доповіді на урочистому засіданні, присвяченому 50-річчю ВНК-КДБ СРСР, голова КДБ України В. Нікітченко назвав деякі узагальнені результати боротьби спецслужби з оунівським підпіллям: знищено 7 800 керівників ОУН і командирів «озброєних банд», вилучено 131 тис. одиниць зброї, понад 100 підпільних друкарень, 300 радіоприймачів, велику кількість боєприпасів, «антирадянських брошур і летючок» [7].

Особливий інтерес для автора становлять дані щодо підпільних друкарень ОУН. На жаль, генерал-полковник не пояснив, що він вклав у термін «друкарня». Адже ОУН мала друкарні, обладнання яких не поступалося рівню районних друкарень, а були техланки, які обслуговували 1-2 особи. Очевидно, цифровий показник викритих підпільних друкарень ОУН відповідає дійсності, оскільки тільки на Тернопільщині за весь період боротьби енкаведистів з оунівцями було виявлено і розгромлено більше 20 підпільних друкарень.

Чекісти розпочали нагромаджувати й аналізувати інформацію про підпільні друкарні ОУН ще з кінця 1942 р. Оперативні групи спецслужби, які масово направлялись на окуповану територію України в тил ворога, мали, поряд з іншими завданнями, виявляти підпільні друкарні націоналістів і здобувати зразки їх продукції. Так, чекістська опергрупа «Розгром» на чолі з «Петровим», яка в серпні 1943 р. була десантована на базу партизанського з'єднання Бегми, що діяло на Рівненщині, збирала зразки оунівських підпільних видань. Усі вони потім надсилались в центр для додаткового вивчення та аналізу [8].

У північно-східній Волині на терені командира «Гонти» у 1944 р. оунівці організували вишкіл, де відомий український графік Ніл Хасевич навчав техніки різьби обдарованих підпільників. Планувалося, що випускники цієї мистецької «школи» мали увійти до штату великих підпільних друкарень і відтворювати роботи з повстанської тематики свого учителя.

Однак дійсність перекреслила усі плани підпілля. Тільки за період із червня по вересень 1944 р. оунівці втратили декілька капітально обладнаних друкарень. Так, при проходженні фронту на Тернопільщині було виявлено друкарню Кам'янець-Подільського обласного проводу ОУН та друкарню Тернопільського обласного проводу, яку організував у селі Пілатківці Чортківського району окружний провідник «Гриць» [9]. Енкаведистам вдалося викрити і підпільну друкарню, яка знаходилась у Почаївській лаврі [10]. Струнка видавнича система з часом була порушена. Проте підпілля миттєво перебудувалось і намагалось взяти реванш у більшовиків кількістю міні-друкарень (гутенбергівок). У зв'язку з цим структури підпілля Тернопільщини отримали інструкцію такого змісту: «Розпочати якнайширше вкорінювати в терен гутенбергівки: вчитися їх робити і на них працювати. Це в наших умовах найкраща друкарська техніка:

мала, легка до переносування, мінімальна обслуга два чоловіки, в крайньому випадку навіть один. Потрібна така кількість шрифту (черенок), яку завжди в наших умовах ще можна дістати, можна перебити на будь-якому папері. В деяких теренах праця на гутенбергівках дає дуже гарні результати: весь терен засипаний друкованими листівками, закликами – все це – власними силами» [11].

Окрім того, до господарських референтур терену поступив наказ передати до 10 листопада 1945 р. референтам пропаганди списки всієї пропагандистської техніки, а також дані про кількість паперу, який вони мають. Господарські референтури і надалі могли володіти цим майном, проте без узгодження з референтурами пропаганди не мали права нікому його передавати. В наказі також наголошувалося, що передумовою користування папером мусить стати ощадність. За «розбазарення» пропагандистського майна винних пропонувалося строго карати [12].

Про видавничі проблеми підпілля красномовно свідчать дві оунівські інструкції від 1948 та 1949 рр. щодо пропагандистської роботи: «Як про око в голові дбати про пропагандивні техзаходи. Якщо не будемо намагатися ставити цю справу якнайкраще, осяги нашої пропаганди будуть мінімальні. Треба як найбільш планово використовувати всі машини для писання. В кожному надрайоні повинна бути хоч одна гутенбергівка. Це найкраща сьогодні друкарня. (Минулого року розіслали короткий опис гутенбергівки і праці на ній) Р- 1197» [13].

а) уважно перевірити, наскільки техзвена вже є розконспіровані у їх старих місцях, і, коли цього вимагає потреба, негайно конспіративно їх перемістити. Гутенбергівки не сміють падати;

б) уважати щоб не попасти на агентури при заготівлі паперу;

в) постійно продовжувати заготовляти шрифти і цілі гутенбергівки. Коли наприклад, надрайон вже має добре діючу гутенбергівку, то новозаготовленні черенки треба добре заховати. Йдеться про те, щоби мати запасові гутенбергівки. Тоді можна буде друкувати безперервно, навіть у випадку захоплення більшовиками діючих друкарень;

г) постійно заготовляти матриці, фарбу [14].

Робота техланок завжди знаходилась під патронатом керівників проводу ОУН, за яку вони регулярно звітувалися перед своїми зверхниками. Так, у звіті Вишнівецького районного проводу ОУН за грудень 1946 р. є стисла інформація про роботу однієї з техланок: «Дня 21.12 з провідником техзвена «Клепкою» відбулась стріча, на якій обговорювали потреби техзвена, а саме: купувати машинки та папір, кальку, тасьми і т.п. та забезпечитись відповідним місцем, щоб в найближчому часі продукувати задовільну кількість летючок для населення і літературу для членства» [15].

Відповідальними за виготовлення бофонів були референтури пропаганди крайових, окружних проводів ОУН. Кліше для грошових документів виготовляли спеціалісти з підпільних друкарень та так званих технічних ланок, які структурно входили в названі референтури. Потім, згідно із замовленням підрозділів, друкували певну кількість грошових документів. Незважаючи на відсутність на бофонах номерів, серій, вели суворий облік випущеної продукції, яку потім передавали в господарську референтуру. Остання через свої пункти зв'язку відправляла бофони для використання господарським референтурам окружних, надрайонних та районних проводів. Після ліквідації господарських референтур бофони передали уповноваженим проводом особам, які регулярно звітували про їх розповсюдження. 11 вересня 1951 р. у Коропецькому лісі енкаведисти викрили схрон окружного провідника ОУН «Криги». Серед інших документів вони

знайшли пакет з бофонами, який направлявся на адресу «КР-3», з таким розчисленням: «5x100=500» [16]. Очевидно, конкретний учасник оунівського підпілля отримав для використання п'ять стокарбованцевих бофонів.

Окрім Ніла Хасевича з підпіллям ОУН співпрацювали й інші відомі художники-графіки, роботи яких також взяли на озброєння підпільники Тернопільщини. Серед них чільне місце посідає наш земляк Петро Обаль.

На відміну від Н.Хасевича, він не мав своєї підпільної школи, оскільки перебував на легальному становищі – викладав малювання у Стрийському педагогічному училищі. Як встановили слідчі з МДБ, контакти митця з оунівським підпіллям розпочалися наприкінці зими 1945 р.

На початку березня 1945 р. легалізований оунівець, бухгалтер райвно Володимир Губернат завітав на квартиру до П. Обалю і передав йому невеличкий аркуш паперу, на якому були контури малюнка: повстанська могила з хрестом і тризубом та написом на могильній плиті «Полеглим бійцям за волю України». Митець, опрацювавши ідею малюнка, за короткий час виготовив проект дереворита, який передав своєму зв'язковому, а той – підпіллю [17].

У жовтні 1945 р. на замовлення підпілля ОУН П. Обаль виготовив новий проект дереворита з постаттю січового стрільця, присвячений «листопадовому зриву» [18].

Від того часу і фактично до арешту в грудні 1949 р. П. Обаль опрацьовував ці дві теми і виготовляв нові твори малої графіки, які потім копіювало підпілля. Принаймні він зізнався, що два малюнки виготовив у 1946 і 1947 р., які були присвячені цим знаменним датам.

Таким чином, можна дійти до висновку, що певна частина бофонів, присвячених Святу героїв та Святу ЗУНР, на теренах Львівського крайового проводу ОУН і крайового проводу ОУН «Поділля» була спроектована саме П.Обалем.

На слідстві митець також зізнався, що за завданням підпілля ОУН виготовляв карикатури на радянську дійсність для підпільного сатиричного журналу «Хрін». З таким завданням до нього влітку 1947 р. звернулась зв'язкова Романа Шухевича «Марта» – Пашковська Марта (вона ж Буцяк Стефанія). Вона запропонувала сюжет малюнка: “серед болота стоїть старенький радянський трактор, що вгруз по саму кабіну, а колгоспники за допомогою волів намагаються його витягти» [19]. Через декілька годин малюнок був готовий. Уже через кілька тижнів П. Обаль виконав ще одну карикатуру, на якій союзні республіки Радянського Союзу були зображені у вигляді жінок, котрих енкаведисти підпирають штиками [20].

У тому ж 1947 р. графік отримав від підпільників ще одну тему для політичної карикатури: СРСР готує захоплення Угорщини. Радянський Союз при цьому зображувався у вигляді міністра закордонних справ СРСР з єзуїтською посмішкою, який наче анаконда обняв дівчину-мадярку [21].

Підпілля ОУН у важкі повоєнні роки намагалося заохотити митця, підтримати матеріально його сім'ю. Час від часу він отримував від «хлопців» гроші та продукти харчування (200 крб., 5 кг борошна і 2 кг сала) [22].

Ряд робіт П. Обаля з повстанської тематики потрапили за кордон і зберігаються нині в архіві ЗП УГВР. Окремі фахівці вважають, що серія бофонів номіналами «5», «10», «20», «50», «100» і «500», репродукції яких з'явилися у 1946 р. в україномовному виданні «Америка», виконані за проектами П. Обаля. Очевидно, їх туди зуміла переправити «Бистра» – Савицька Ірина, яка, виконуючи особисте завдання Р. Шухевича, була в 1946 р. включена в один з рейдових відділів УПА. Її мати Вінницька (Савицька) Євдокія проживала по сусідству з П. Обалем і утримувала конспіративну квартиру Р. Шухевича.

Час вимагав від оунівців мобілізації всіх ресурсів для боротьби, тому незмірно зросла роль бофонів як важливої складової системи засобів поповнення повстанського бюджету. Окрім того, вказані грошові документи мали ще одну функцію – матеріального й політичного протистояння примусовому поширенню облігацій державних позик, випуски яких у ті роки досягли піку.

У 1944 р. на теренах Тернопільського обласного проводу ОУН підпільники випустили серію кольорових орнаментованих бофонів. До нашого часу дійшов тільки один документ цієї серії номіналом 10 крб. Поява названих грошових документів зафіксована на території Чортківського окружного проводу ОУН. Є певні підстави вважати, що короткочасність існування цієї серії пов'язана з викриттям більшовиками підпільної друкарні ОУН.

На початку 1945 р. у с. Бишки Козівського району Григорієм Голяшом («Бей-Шолом») був обладнаний видавничий осередок, у якому працювали член Центрального проводу ОУН Яків Бусел – «Київський», крайовий провідник ОУН Василь Бей – «Улас», обласний провідник ОУН Іван Шанайда – «Данило» й ін. У червні того ж року цей осередок відвідав Роман Шухевич, який інспектував відділи УПА ВО «Лисоня» [23].

На початку 1947 р. до дня Свята героїв тут було віддруковано серію однотипних грошових документів, сюжет яких скомпонований із декількох відомих плакатів роботи Ніла Хасевича. Не виключено, що у проектуванні вказаних грошових документів брав участь один із учнів підпільного митця. Про подальшу долю осередку немає жодних даних.

У підпіллі працювало багато самоуків, яким часто було не під силу копіювати плакати Ніла Хасевича. Про це можуть свідчити невдалі копії 25 і 50 крб. бофонів його роботи, які виконав підпільний митець «Неплюй» – Володимир Гнибіда

з Борщівщини. З часом він підвищив свій професійний рівень і виготовляв мистецькі дереворити.

Керівництво ОУН велику увагу відводило активізації повстанської діяльності у Східній Україні. В одній із інструкцій Центрального проводу, що зберігається в архіві СБУ, вказувалося: «Направлення людей на СУЗ – робота першочергового значення... Використовувати кожен, навіть маленьку, можливість для зустрічей і розмов агітаційного характеру з українцями-східняками. Збирати інформацію про східні області з метою вивчення можливостей і конкретних умов для проведення там організаційної роботи...» [24].

Праця оунівського підпілля у східних областях України, а також серед українців, які прибули у Західну Україну, згідно з наказом Центрального проводу ОУН, мала криптонім «Могила» [25].

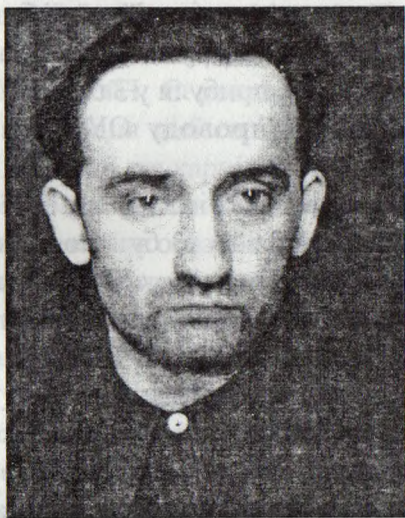
Для керівництва підпіллям на Вінниччині та Хмельниччині навесні 1948 р. був посланий провідник крайового проводу ОУН «Поділля» «Улас», «Вадим» – Василь Бей, якому вдалося на деякий час оживити діяльність повстанців на цій території [26].

Під його безпосереднім керівництвом організаційно зміцнили Кам'янець-Подільський окружний провід ОУН «СК-9», котрий структурно був включений у крайовий провід ОУН «Поділля». Очолив Кам'янець-Подільський окружний провід Михайло Качанівський – «Скоб», він же «Качур» – колишній провідник Чортківського надрайонного проводу ОУН [27].

Для потреб «СК-9» з осені 1948 р. продуктивно працювала добре законспірована друкарня ОУН імені Ярослава Старуха – «Стяга» (з 1950 р. їй дали ім'я В. Міхновського), що була розташована у підземному схроні у м. Товсте Заліщицького району [28].

Безпосереднім керівником друкарні був референт пропаганди Чортківського окружного проводу ОУН «Косач»

– Мирослав Гук (мал. 1). До операції «Вісла» він під псевдонімом «Григор» керував Перемишльським окружним проводом ОУН. «Косач» був не лише досвідченим організатором, а й художником-графіком, автором багатьох проектів робіт із повстанської тематики. Природні здібності художника він зумів розвинути під час студій на архітектурному факультеті Львівської політехніки, а потім керуючи техланкою «Холодний Яр». По лінії СБ діяльність друкарні забезпечував окружний референт «Славко» [29].

*Мал. 1. Референт пропаганди Чортківського окружного проводу ОУН
М. Гук – «Косач».*

Окрім друкарні, на теренах Чортківського окружного проводу ОУН знаходилося ще дві мобільні технічні ланки, обладнання яких уміщувалося у двох валізах. Однією з ланок під назвою «До зброї!» безпосередньо керував референт пропаганди крайового проводу ОУН «Євген». Інша – імені

Петлори (знаходилась спочатку у Білобожницькому районі, а потім – у Борщівському), була підпорядкована «Косачу» та надрайонному референту СБ «Климу» [30].

У важких умовах боротьби друкарню створювали буквально по зернині, з дотриманням вимог конспірації. Навіть незначний збій у її організації міг призвести до провалу. Бережанському надрайонному провіднику ОУН «Володимиру» вдалося розшукати 10 кг друкарського шрифту, який заховав його попередник «Юрко» в лісі біля с. Шумляни [31]. Надав допомогу й крайовий референт пропаганди «Євген», виділивши декілька кілограмів шрифту із власних резервів [32].

Постачання друкарською фарбою організував Чортківський районний провідник Григорій Кольба – «Дарко». Її купували в Чернівцях у спекулянтів [33]. Провідник Копичинського районного проводу ОУН «Книш» у листопаді 1948 р. передав для друкарні 10 тис. крб, зібраних його людьми на бойовий фонд підпілля [34]. Окремі деталі для друкарських станків за кресленнями «Косача» замовили в селах Товстенського та Заліщицького районів. Згодом їх виготовили місцеві ковалі та столяри [35].

Місце для друкарні вибирали довго, адже йшлося про безпеку найгострішої зброї того часу. За рекомендацією підпільника «Хмеля» схрон вирішили побудувати у господарстві Івана Мотички, мешканця містечка Товсте, який працював завідуючим нафтобазою Кошилівської МТС. «Хмель» знав його як симпатика ОУН і свого односельчанина, але довго і ретельно перевіряв останнього, даючи конкретні доручення. Мотичка час від часу давав притулок оунівцям, передавав для підпілля продукти харчування, гроші. У радянських властей сім'я Мотички не викликала підозр насамперед через біографічні дані. Сам господар у 1944 р. був мобілізований в Червону армію, звідки у 1945 р. звільнений через хворобу. Його дружина Марія Андріївна

працювала ланковою колгоспу ім. Молотова, а донька Ореста, член ВЛКСМ, – коректором районної газети «Більшовицьким шляхом».

Члени сім'ї Мотички були цінні для підпільників не тільки для забезпечення конспірації, а й як позаштатні кореспонденти підпільних видань, оскільки вони володіли інформацією про соціально-політичну обстановку в районі.

Криївку для друкарні розпочали копати у вересні 1948 р. Землю вночі виносили на город у яму, в якій раніше зберігали картоплю. Готове приміщення потім обшили дошками, які, на щастя, зберігалися на горищі в хаті, внесли в схрон ліжко та перину. Незважаючи на це, умови праці були досить важкі. Крайовий провідник ОУН «Улас», відвідавши в серпні 1949 р. друкарню, зауважив, що через погану вентиляцію в ній знаходиться довго неможливо – не вистачає повітря [36].

Крім «Косача» в друкарні постійно працювали: Василь Мельник – «Хмель», родом із с. Кошилівці, Василь Вінтонів – «Ясен» – із с. Нагіряни та «Славко». Різьбярські роботи виконував підпільний митець В. Гнибіда – «Неплой», який водночас був керівником технічної ланки ім. Петлюри [37].

Незважаючи на труднощі, друкарня працювала злагоджено, як годинниковий механізм. Проте 6 квітня 1949 р. сталося неочікуване – енкаведисти заарештували І. Мотичку, як виявилось пізніше, за крадіжку зерна на заготзерні, де він на той час працював, а ще точніше – за «халатне ставлення» до своїх обов'язків завідуючого складом. Підпільники змушені були швидко евакуюватися і законсервувати криївку. Однак, коли з'ясувалися причини, зрозуміли, що для них загрози немає. З другої половини травня 1949 р. друкарня продовжила роботу. Підпільній редакції велику допомогу надавала Ореста Мотичка, котра регулярно приносила папір, клей, районні та республіканські видання. Повстанці заборонили їй приносити тільки друкарський

шрифт, оскільки боялися, щоб енкаведисти не ідентифікували його.

«Косач» та члени його редакції налагодили випуск оунівської ідеологічної зброї – повстанських журналів «Хрін», «До волі», різнопланових летючок та відозв, які по конспіративних каналах зв'язку відправляли боївкам ОУН, що діяли на території Хмельниччини і Вінниччини. Ті, в свою чергу, намагалися поширити підпільні видання на Черкащину та Київщину [38].

Поряд із пропагандистськими виданнями для потреб повстанців, вони відновили випуск розробленого у 1947 р. безномінального бофона, який у варіанті 1949 р. набув форми номінальних – 50 і 100 крб, присвячених Дню української зброї. На малюнку зображена атака повстанців, які йдуть у бій під прапором, та наведенні слова І. Мазепи: «Нехай вічна буде слава, що през шаблі маєм права». У верхніх кутах бофонів – дві дати: 1919 і 1949.

Очевидно в березні-квітні 1950 р. у цій друкарні було віддруковано 4 однотипних грошових документи 10, 25, 50, 100 і 300 руб. та безномінальний бофон. Усі вони об'єднані темою «У свято героїв» і приурочені 12-й річниці від дня загибелі Євгена Коновальця. Вони підкреслюють увесь трагізм становища підпільників. На бофонах 10, 25, 50, 100 і 300 руб. зображений тризуб у сяйві сонячних променів, до якого з обох боків тягнуться стрічки з написами: «Слава Україні!» і «Героям слава!». Сонячні промені ніби висвічують центр малюнка, прикрашений рамкою у вигляді серця. На передньому плані – могила повстанця з хрестом і вінком із дубового та лаврового листя, що символізують вічність і славу. Гілки берези, під якою могила, скорботно похилені. На задньому плані – ще одна могила. Ліворуч від рамки – три краплі сліз, що підкреслюють всенародне горе. Внизу малюнка – дата та номінал. Бофони вказаних номіналів емдебісти вилучили 11 квітня 1951 р. з криївки в с. Зозулинці Заліщицького району, яка знаходилась

у господарстві Марії Дем'янів. У ній переховувався оунівець «Триб» [39].

На передньому плані безномінального бофона, який реалізували у населення за 100 карбованців (с відповідний напис олівцем на звороті), вміщено портрет Є. Коновальця у вінку. У горішніх кутах дві дати: «1938» і «1950», внизу під портретом ще одна дата «23. V», а далі напис: «Здобудеш українську державу, або загинеш в боротьбі за неї». Авторами цієї серії були вже згаданий Чортківський окружний провідник ОУН М. Гук та підпільний митець В. Гнибіда.

Наприкінці квітня 1951 р. в І. Мотички гостював його знайомий Геронько Слободян, котрий після вживання оковитої вийшов до хліва з фізіологічних потреб й випадково побачив віддушину, з якої йшла пара. Мотичка пояснив, мовляв, свиня підрила настил. Зацікавленість Слободяна стривожила підпільників, які передали інформацію про цей інцидент своїм зверхникам. Вони прийняли типове для тих часів рішення – зліквідувати небажаного свідка. 4 травня підготовлений бойовик ОУН виконав вирок. [40]

Проте ця акція, як виявилось, була зайвою. Персонал друкарні не знав, що над їх головами вже був занесений меч енкаведистів. У ніч з 28 на 29 квітня 1951 р. неподалік с. Дуліби Золотопотіцького району оперативною групою МДБ були захоплені «Косач» та есбіст «Клим». «Косач» устиг вихопити і кинути гранату, проте вона не вибухнула. На жаль, на допиті він «зламався» і дав інформацію про місце знаходження друкарні [41]. А 2 травня в лісі біля с. Лещинці того ж району в засідку потрапив окружний провідник І. Сказинський – «Крига», котрий також розповів усе, що знав про друкарню [42].

7 травня 1951 р. о 18 год. 30 хв. енкаведисти почали відкривати люк криївки. Пролунало кілька пострілів та вибух гранати... (мал. 2). Повстанці живими не здалися [43].

У 1947 р. зазнав серйозних втрат і опинився у скрутному становищі Бережанський надрайонний провід ОУН. У ході

військових операцій енкаведистам удалося викрити основні схрони зі зброєю та продовольством. У цих складних умовах повстанці змушені були масово реквізувати у населення продукти харчування, одяг тощо [44]. Учасник тих подій І. Сказинський («Крига») на допиті в УМДБ дав такі зізнання:

Мал. 2. Фрагменти підпільної друкарні ОУН ім. Я. Старуха – «Стяга», розгромленої енкаведистами.

«Продукти харчування збирали по селу станичний ОУН «Меч « і його бойовик «Сурма»... В одного багатого селянина, прізвище його не знаю, жителя с. Сухостав, ми забрали кабана. Цей селянин не хотів давати, але ми йому пригрозили зброєю, застрелили кабана в хліві й забрали. Кабана забирав я, бойовики «Остап « та «Промінь». А станичний «Меч « і бойовик «Сурма», як місцеві жителі, знаходились в цей час на вулиці і на очі цьому селянину не показувалися» [45].

Для надання певної легітимності цим непопулярним заходам, згідно з наказом надрайонного провідника ОУН

«Глинки» – Дмитра Бандури [46], «технічне зveno» виготовило однотипні бофони номіналами 50, 100 і 500 (грошова одиниця не вказана). В даному випадку кліше мало переставні цифри, що дозволяє зробити припущення про ймовірну наявність інших номіналів бофонів. Зображення досить просте: тризуб у сьайві сонячних променів та перехрещені знамена, на яких написи: «За УССД!» та «Воля народам! Воля людині!». Сировиною для вказаних знаків послужили палітурки повстанського журналу.

Пережите у надзвичайно важких умовах тих часів, помилки у стосунках з населенням стали уроком для «Криги». Досвід господарської діяльності Чортківський окружний провідник ОУН завжди старався передавати молодим учасникам підпілля. Під час проведення вишколів «Крига» часто виступав з лекцією «Як організувати збір у населення продуктів харчування та грошей», яку сам розробив [47].

У цей період на Тернопіллі діяла ще одна друкарня крайового проводу ОУН ім. Якова Бусола – «Київського», яка знаходилась у с. Чернихів біля р. Серет. Про її друковану продукцію нічого не відомо. 1 липня 1952 р. вона була розгромлена більшовиками. А згодом у бою загинув крайовий провідник ОУН «Улас» [48].

Уже наприкінці 1949 р. на Тернопільщині спад повстанської боротьби став проявлятися в низці симптоматичних ознак, головною з яких була та, що втрати кадрів ОУН різко випереджали їх поповнення. Чортківський окружний провідник ОУН «Крига» доповів своєму зверхнику «Бурлану», що на даний час він має у своєму підпорядкуванні 150 підпільників. За рік (з травня 1949 по травень 1950 р.) у боротьбі з більшовиками загинуло 50 оунівців, а поповнило ряди організації тільки 8 [49].

Проте, незважаючи на спад повстанської боротьби, продовжували функціонувати бофони. Заліщицький районний

провідник ОУН П.Совсун – «Вір» на початку 1951 р. отримав від Чортківського надрайонного провідника «Клима» бофонів на суму 3 тисячі карбованців, які мав поширити серед населення у «примусовому порядку» [50].

Однією з друкарень, цілком ймовірно що Кременецького надрайонного проводу ОУН, який входив до складу Тернопільського окружного проводу ОУН, були віддруковані однотипні бофони номіналами 50 і 100 крб. На них зображені постаті трьох воїнів різних часів (Київської Русі, козацької доби та сучасний повстанець ОУН), які символізують вікову боротьбу українського народу за незалежність та історичну єдність поколінь. Вгорі і внизу малюнка – написи «За Українську Самостійну Соборну Державу!», «На революційний фонд ОУН», а також проставлена дата – 1950.

Це єдина місцева серія грошових документів, зафіксована на території волинської частини Тернопільщини. До її емісії підпільники користувалися бофонами «волинської серії» Н. Хасевича.

З подібним сюжетом повстанці виготовили і різдвяну листівку, що виконувала функції безномінального бофона. Цілком можливо, що автором згаданих бофонів є Степан Куриця – «Руслан», «Прокіп», який з 1947 по 1950 рр. керував Кременецьким надрайонним проводом ОУН, а до цього очолював техланку Тернопільського окружного проводу ОУН [51].

25 березня 1951 р. енкаведисти провели операцію в Степанівському лісі Білогірського району Хмельницької області, під час якої викрили рештки друкарні та архів Кременецького надрайонного проводу ОУН [52]. У бою загинув керівник проводу Василь Андрійчук – «Боровик» та машиністки Данильчук Юзефа – «Леся» і Костюк Ольга – «Ольга». Про друковану продукцію конкретних даних немає. На той час у підпорядкуванні проводу були ще дві техланки, які знаходилися на теренах Шумського

районного проводу ОУН. Одну з них очолював Микола Тарановський – «Назар». Його співробітниками були: Григорій Фаб'янчук – «Тарас», Віра Сенкевич – «Маруся». Оунівці Анатолій Козарик – «Смерек» та Борис Смеречинський – «Євген» виготовляли дереворити [53].

Характерним для періоду після 1952 р. на Тернопільщині було домінування місцевих емісій. При цьому окремі підпільники використовували старі кліше (частково перероблені або ж з переставними цифрами).

У розпорядженні автора є два однотипних грошових документи, номіналом 50 і 100 (грошова одиниця не вказана), що їх випустила в 1952 р. одна з ланок на той час неіснуючого Новосільського районного проводу ОУН (нині Нове Село Підволочиського району). Виготовлені вони методом штампу, як барвник використане фіолетове чорнило. Зображення плакатне: тризуб у сяйві сонячних променів, нижче – перехрещені радянський автомат ППШ і шабля європейського типу (правдоподібно – російська, зразка 1913 р.), тобто трофейна зброя, яку повстанці здобули у боях. Угорі – відомий напис: «За УССД», внизу – «Р.Ф.» (революційний фонд).

Не виключено, що кліше для цих двох грошових документів було виготовлене ще до лютого 1949 р., тобто до часу загибелі останнього районного провідника – колишнього есбіста «Лимана» – Гненного Ярослава, родом із с. Охримівці Збаразького району. Керуючи Новосільським районним проводом, він зумів у 1947 р. оживити видавничу діяльність, придбавши для цього через своїх людей у Львові друкарську машинку «Олімпія» [54].

І надалі для виготовлення бофонів використовували агітаційні плакати малого формату, на яких робили наддруківки «На Р.Ф.» і проставляли номінал. Нерідко відповідні написи робили олівцем. Трапляються також грошові документи, виконані кольоровими олівцями.

Слід підкреслити, що бофони цього періоду випускали в дуже обмеженій кількості, про них можна говорити як про виняток. Бофонна система ОУН занепадала. Так, у 1952 р. під час арешту членів Шумського районного проводу ОУН енкаведисти знайшли у них дев'ять бофонів, які, як виявилось, належали пропагандисту «Марку». На допиті один з керівників підпілля Григорій Гуцало пояснив, що ці грошові документи були виготовлені ще в 1949 р. Протягом останніх півтора року вони бофонів не використовували, а здобували кошти шляхом експропріацій та конфіскацій [55].

Однак і після 1952 р. на Тернопільщині, принаймні до 1958 р., продовжували існувати окремі «звена» оунівського підпілля без чіткої організаційної структури. Більшовицький режим поступово поглинав Західну Україну. Незважаючи на окремі резонансні акції, такі як вбивство чекіста В. Стороженка у 1959 р., деморалізоване підпілля вже не становило реальної загрози для радянської влади. Водночас в умовах «холодної війни» політичне керівництво СРСР все більше непокоїла активність оунівських центрів за кордоном, створення за їх ініціативи «Антибільшовицького блоку народів». Перед чекістами було поставлене завдання дискредитувати діяльність оунівських організацій за кордоном, внести розкол у їх ряди та скомпрометувати їх лідерів насамперед перед спецслужбами країн Західного блоку. З цією метою під патронатом Москви спецслужби України, створивши легендовані оунівські групи в республіці, через перехоплені канали зв'язку вели оперативні ігри із ЗЧ ОУН. Їм вдалося заманити в Україну, а потім заарештувати таких авторитетних оунівців, як О. Охрімовича, М. Матвієйко та ін.

Характерно, що створені чекістами легендовані групи з колишніх оунівців також користувались бофонами, які, очевидно, були виготовлені у Києві на Володимирській.

Таким чином, бфони ОУН можна віднести до найбільших об'єктів історії того часу. Еволюція суспільства, класова боротьба, перемоги і поразки ОУН в політичному і військовому протистоянні – все це знайшло свій відбиток у квитанціях бойового фонду – пам'ятках епохи.

Література

1. Панкевич Р. 90-річчя Головного командира УПА // Українська думка. – Ч. 25 (2922), 2003, 19 червня. – С. 6.
2. Голяш С. Підпільні друкарні та їх друковане слово // Бойові друзі: збірка спогадів з дій ОУН (1920-1945) – Т.2. – Торонто, 1993. – С. 51.
3. Там само. – С. 114-115.
4. ДАУСБУТО. – Спр. 13945-П. – Арк. 8.
5. ДАУСБУТО. – Спр. 8565-П. – Арк. 18.
6. ДАУСБУТО. – Спр. 1224. – Арк. 76.
7. ДАСБУ. – Спр. 1290. – Арк. 112.
8. ДАСБУ. – Арх. №28473. – Т. 1. – Арк. 3-6.
9. ДАУСБУТО. – Спр. 19629. – Арк. 67.
10. ДАУСБУТО. – Спр. 14241-П. – Арк. 9.
11. ДАУСБУТО. – Спр. 77. – Т. 18. – Арк. 286.
12. Там само. – Арк. 285.
13. Там само. – Арк. 287-288.
14. Там само. – Арк. 300.
15. ДАУСБУТО. – Спр. 69. – Т. 10. – Арк. 483.
16. ДАУСБУТО. – Спр. 12553-П. – Арк. 209.
17. ДАУСБУЛО. – Спр. П-38561. – Арк. 5, 47.
18. Там само. – Арк. 48.
19. Там само. – Арк. 49-50.
20. Там само. – Арк. 50.
21. Там само. – Арк. 50.
22. Там само. – Арк. 49, 485.
23. Там само. – С. 67.

24. ДАСБУ. – Спр. 1290. – Арк. 92; ДАУСБУТО. – Спр. 77. – Т. 18. – Арк. 1048-1049.
25. ДАУСБУТО. – Спр. 25278. – Т. 2. – Арк. 90.
26. ДАСБУТО. – Спр. 1290. – Арк. 97.
27. ДАУСБУТО. – Спр. 25278. – Т. 1. – Арк. 101., Т.2. – Арк. 65.
28. Там само. – Арк. 243-245.
29. Там само. – Арк. 180.
30. ДАУСБУТО. – Спр. 26908. – Т. 1. – Арк. 80-85.
31. Там само. – Арк. 81.
32. Там само. – Арк. 83.
33. Там само. – Арк. 83.
34. Там само. – Арк. 83.
35. ДАУСБУТО. – Спр. 25278. – Т. 1. – Арк. 246.
36. Там само. – Арк. 243.
37. ДАУСБУТО. – Спр. 26908. – Т. 1. – Арк. 180, 305, 317.
38. Там само. – Арк. 180, 305, 317.
39. ДАУСБУТО. – Спр. 27029-П. – Т. 6. – Арк. 89.
40. ДАУСБУТО. – Спр. 25278. – Т. 1. – Арк. 320.
41. ДАУСБУТО. – Спр. 25178. – Т. 1. – Арк. 321.
42. ДАУСБУТО. – Спр. 27176-П. – Т. 4. – Арк. 83.
43. ДАУСБУТО. – Спр. 25278. – Т. 1. – Арк. 322.; Спр. 27176-П – Т.4. – Арк.98
44. ДАУСБУТО. – Спр. 25278. – Т. 1. – Арк. 172.
45. Там само. – Арк. 200.
46. Там само. – Арк. 303.
47. Там само. – Арк. 201
48. Голяш С. Підпільні друкарні та їх друковане слово. – С. 74.
49. ДАУСБУТО. – Спр. 25278. – Т. 1. – Арк. 186.
50. ДАУСБУТО. – Спр. 27029. – Т.1. – Арк. 80.
51. ДАУСБУТО. – Спр. 9145-П. – Т. 1. – Арк. 239; Спр. 5945. – Арк. 71.
52. ДАУСБУТО. – Спр. 9114-П. – Арк. 78.

53. ДАУСБУТО. – Спр. 9114-П. – Арк. 78; Спр. 27371. – Т.12. – Арк. 145.

54. ДАУСБУЛО. – Спр. П-38561. – Арк. 152, 358.

55. ДАУСБУТО. – Спр. 27341. – Т. 12. – Арк. 72.

Степан Костюк

**ДУХ ВОЛЬНОСТІ ТА СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ
ПОЕТИЧНИМИ РЯДКАМИ ВОЛОДИМИРА
ВИХРУЦА (ЗА ТВОРАМИ ЗБІРКИ «БЕЗСМЕРТЯ
ДУШІ»)**

Тернопільський обласний краєзнавчий музей

Володимир Вихруц (04.03.1934 р., с. Августівка, тепер Козівського району Тернопільської області – 23.06.1999 р., Тернопіль) [1, 2:265] належить до покоління «роздвоєного ества», коли соціальний стан і службове становище зобов'язувало пропагувати чужинницькі тогочасні ідеї, приховуючи національно-християнські почуття. Це підтверджує своєрідна антологія «Безсмертя душі» (Тернопіль: Джура, 1998). Переконає позбавленим лукавства, щирим авторським зізнанням:

*У серці Україну маю,
Що змучена з колін встає.
На долю я не нарікаю,
Приймаю все, що Бог дає.
[Не нарікаю, С. 95]*

Достатньо прочитати лише одну зазначену збірку, щоби збагнути поривання поетової душі непересічним триєдиним прагненням: любов'ю до Бога, до України, до оточення:

*Хай звивиста
Й важка моя дорога,
Але назавжди
Мій девіз такий:
Велике щастя –
Це любов до Бога,
Любов до України,
До людей.
[Щастя, С. 105]*

Якщо творчий доробок, скажімо, ввібрав кілька «вузько-тематичних» сюжетів, підмічаємо позицію. Коли надібаємо на цілісний пласт зацікавлено-означеної проблематики, визнаємо неприховану людську потребу самовизначення. Власне, збірка В. Вихруща «Безсмертя душі» [3] – велично-духовний пам'ятник боголюбству, осанна єднанню, гімн взаєморозумінню.

«Заднім числом», проте, констатуємо тричасове трактування Володимиром Вихрущем вольнолюбства українського народу, соборності великої нашої держави. Поет залишає читачеві право бути аналітиком, подаючи екскурс у минуле:

Пролито в борні стільки крові,

Щоб сяяв Соборності Стяг.

[Молодь Христові, С. 23];

стверджуючи реалії сьогодення

Ми Богові вдячні за всі переміни,

Що вільними ми живемо.

Ми діти Соборної вже України,

Її ми життя віддамо.

[Перше причастя, С. 17];

виповідаючи перспективу майбуття:

На хрестах ще молодий розмай,

І в сльозах ще надмогильні плити.

Боже, Віру Україні дай,

Щоб ідеї волі не зронити.

[Боже, Україні помагай, С. 11]

Кожним часовим співвимірюванням думки В. Вихрущ постає буденно-щирим висловлювачем особистих міркувань, позбавлених щонайменшого ретушування декларативністю.

Коли останні місяці активно збурили вихор спроби відокремлення-виокремлення будь-якого закутка України незалежною самостійністю, проймімося позицією Володимира Вихруща:

*Не раз наші душі
Ятрила руїна,
Криваві вітри
Пробивалися в сні.
Одна у нас мати –
Свята Україна,
Ми дочки її
І її ми сини.*

[Радуйся, Діво Маріє, С. 84]

Логічною відповіддю намагаторам чергового розколу, гадаємо, постають поеми В. Вихруща: «Дзвони Почаєва» та «Зарваниця – віри джерело». Вдумаймося замислено. Дві святині християнського начала українства волею політиків зумисне протиставлено, нав'язавши силувано-штучну різноприналежність конфесіям. Поміркований вірш В. Вихрущ вивершився понад реаліями сьогодення, виписавши споконвічну ідею неподільності земель прапрадідівськими сюжетами згаданих епічних полотен.

Локально-історичні особливості, притаманні обом центрам духовності християн світу, автор зблизив усвідомленням призначуваності святинь – служінню соборництву:

*А нині неначе
Ожили ікони,
Настав в Україні
Свободи вже час.
Зустріли Свободу
Почаївські дзвони,
Вони до єднання
Закликали нас.
Свою ми вже маєм
Соборну державу,
Взяла Божя Мати*

Її під покров.
 І вийде Почаїв,
 І вийде на славу
 В єднанні святім
 Українських церков.

[Дзвони Почаєва, розділ 1, С. 109-110]

Неприхована тавтологія доречна, оскільки автором воля вбачається повсюдно вкраїнськими обширами.

Більше того. Крокуючи благодатною зарваницькою левадою, ліричний герой благає Божу Матір:

Воля – це найбільше в світі віно,
 Вишиті серцями хоругви.
 Під покров візьми всю Україну,
 На єднання нас благослови.

[Зарваниця – віри джерело, С. 125]

Аргументує, потверджує Блаженній Матері прохання помочі нерозривним намаганням поколінь:

І старшим юнь іде на зміну,
 Щоб ворог не наклав оков.
 Пречиста Діво, під Покров
 Візьми Соборну Україну.

[Зарваниця – віри джерело, С. 129]

Вторить переконливим відлунням святопочаївська гора:

Вже час блаженний
 Переміг,
 Прозріння чесного Світання.
 І вдарив дзвін,
 Високий дзвін,
 Щоб сповістити
 Про єднання.

Не оживе
 Червоний спрут
 І у прийдешинім

Покоління.

Ми станем

На коліна тут,

Ми скажем:

«Слава Україні!» •

[Дзвони Почаєва, С. 124]

Лексемна варіантність виписано-переданих емоцій, почуттів потребує відповідного обґрунтування щодо метричної структури поетичних сюжетів. Оскільки римована словосполучуваність породжує мелодійно-звукову полігамну завершеність авторського начала думки «робоча» схема кожного конкретного вірша вимагає деталізації.

Поміж домінуючого перехресного римування (абаб), надібаємо «вкраплення» римування кільцевого (абба).

Подекуди «розкиданість» рядків звичайних катренів тематичних сюжетів (можливо – поліграфічна необхідність, можливо – авторська «оригінальність») побуджує сумніви щодо визначено-правдивого візуального сприйняття поезії («Щастя», «Радуйся, Діво Маріє», «Дзвони Почаєва»).

Наявність кількісно різних метричних «ритмів» (двоскладові стопи – хорей, ямб; трискладові – амфібрахій, анапест, дактиль) засвідчує стан душі В. Вихруща, коли рука мережила поетичні новели чистим полем аркуша паперу.

Література

1. Вихрущ В. Безсмертя душі. – Тернопіль: Джура, 1998. – 136 с.
2. Легкий Б., Мельничук Б. Вихрущ Володимир Павлович // Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль: Збруч, 2004. – Т. 1, А-Й. – 696 с.
3. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Любомир Крупа

АНАЛІЗ СТАВЛЕННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ДО ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ ТА ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ – УВО, ОУН, СС «ГАЛИЧИНА»

Тернопільський комерційний інститут

Українська греко-католицька церква з початком ХХ століття радикально змінила свою внутрішню та зовнішню діяльність. За словами І. Франка, це було пов'язано з приходом на митрополичий престол у Львові Андрея Шептицького, особи, яка замінила «запліснілу псевдоцерковщину» на «чисту галицько-руську мову», говорить «як рівний до рівних», «далеко ширше познайомлений з сучасною наукою», «говорить про речі як європеєць, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним», не зловживає цитатами і т. д. [1, 2-5]. Церква на початку минулого століття ще мала незаперечний вплив на суспільство та політику зокрема. Для українців Церква асоціювалася не тільки з теологічними дискусіями та релігійною обрядовістю, а сприймалася, з огляду на відсутність власної держави, як інституція, що відстоювала національні інтереси та продукувала українську інтелігенцію, еліту.

Перебування Західної України у складі Польщі, яка після Першої світової війни отримала мандат на ці території, особливо загострювало релігійне питання, оскільки окупаційна влада, попри демократичні прояви, за допомогою поширення католицького обряду намагалася полонізувати українців та білорусів. За таких обставин греко-католицька церква виступала установою, яка не тільки підтримувала національну стійкість, а й намагалася її розвинути та поширити (заснуванням сиротинців, спонсоруванням діяльності

шкіл, просвітніх та наукових товариств, залученням української діаспори до життя Краю) [2, 34; 3, 3; 4, арк. 2; 5, 205-208; 6, арк. 2].

Міжвоєнний період ХХ століття поставив українців у дуже невідне політичне становище, яке витворило в суспільстві два основних напрямки боротьби за створення незалежної соборної держави: легітимний та революційний. До першого напрямку належали легальні політичні партії та УГКЦ на чолі з Шептицьким, до другого – підпільні організації УВО, ОУН. Ці групи не борювали одна одну, але методи їх боротьби радикально відрізнялися, що спричиняло часті взаємні звинувачення та непорозуміння.

Уперше «натягнуті» відносини між митрополитом та українським підпіллям проявилися під час приїзду польського Президента до Львова. Про це ми довідуємося зі звітів польської поліції, яка збирала детальну інформацію про ставлення «нацменшин» до керівника держави [7, арк. 4 зв., арк. 12]. 3 вересня 1924 р., напередодні приїзду високого гостя, до митрополита надійшов лист від анонімного автора – члена УВО, в якому зазначалося: «Просимо, щоб Ваша Екселенція зволили здержатися від всякої участі в намічених урочистостях в якій-небудь формі, в часі і місці... Коли б Ваша Екселенція не зволили нашому прохання, тоді б ми були приневолені унеможливити контакт в якій-небудь формі Вашої Екселенції з Президентом всіма засобами, які стоять до диспозиції наших дієвих частин (...) оповістимо цей лист і вияснимо відповідальність Вашої Екселенції за неминучі жертви» [7, арк. 13].

Сьогодні важко об'єктивно визначити реакцію митрополита на лист. Але Шептицький як керівник греко-католицької церкви не мав можливості уникнути зустрічі з Президентом, а як духовна особа високого рангу не міг дозволити пролиття крові, що могло призвести до фатальних

наслідків для українців Галичини. Невідомо, як розгортались «закулісні події»: чи велись переговори між церковною владою та керівниками УВО, чи хід прийому польського гостя задовольнив підпільну організацію, однак можна відзначити, що кінцевий результат не мав радикального характеру. Аналізуючи цю подію, варто вказати на те, що анонімний лист відіграв свою роль – відобразив ставлення українців до окупаційної влади.

Митрополит Андрей Шептицький усією діяльністю яскраво демонстрував своє прагнення до утворення української держави. Одначе розглядав реалізацію такої можливості виключно християнськими методами – «муравлиною працею» [8, 358-362], терпимістю, здобуттям високої освіти та взаємоповагою, любов'ю в першу чергу до братів-українців, а також ворогів. З цього огляду архієпископ значну частину своєї уваги зосереджував на вихованні молоді у рамках християнського патріотизму [9, 19-20]. Часто виступав ініціатором створення і фінансування молодіжних організацій [10, 5], отримував свастики відзнаки від керівництва «Пласту» [10, 5], особливо піклувався після Першої світової війни про сиріт, які залишилися без батьків і могли бути втраченими для нації [11, арк. 65].

Увага владики до молодіжного питання не була безпідставною. Митрополит розумів, що молодечий запал і недосвідченість – зручна зброя в руках провідників підпілля, розумів, що юнак, який не має змоги звірити справедливість своїх дій ні з ким, крім свого підпільного наставника, наражений на велику небезпеку, а вимога секретності з боку підпільного проводу негативно впливає на виховний процес і взагалі на подальшу долю молоді особи. Підпілля відкидало думку батька, родини, священика, залишаючи тільки за собою право називатися незаперечним авторитетом. Такі вимоги підпілля насторожували архієпископа Шептицького. Щиро пе-

реживаючи за українську молодь, він її застерігав: «Ви мусите з'ясувати собі, що легковаження гадки й досвіду старших є відкиненням авторитету віку й досвіду, та що упадок авторитету є завжди небезпечний. Хто відкидає авторитет старших, – легко відкине авторитет батьків, а відтак і кожний інший авторитет у народі. В кінці дійде до того, що буде відкинений авторитет Церкви, Бога і всякої етики» [12, 105].

Дотримуючись принципів християнського патріотизму, митрополит не міг змиритись також із методами боротьби ОУН. Це не була особиста неприязнь, а тверезий погляд на ситуацію, бо кожна акція оунівців викликала з боку польського уряду все радикальніші антиукраїнські дії. Шептицький, будучи прихильником еволюційних законів діалектики, а також маючи конкретні конструктивні задуми, не міг їх упровадити в життя через зростаючу ворожість поляків до українців. Тривогу викликало у владики підпілля як форма боротьби з владою, а також його націоналістичний та комуністичний зміст. Керуючись такими мотивами, Шептицький у посланні до молоді, написаному в 1932 р., вказував, що «всяка конспірація є завжди так небезпечна, бо за нею йдуть невідступні її товариші: провокація і зрада; бо мусить бути получена з тайною, навіть для найближчих, якою звідси прикрашений кожний обман. Для молодих конспірація тим небезпечна, що так їх манить» [12, 106].

Митрополит Андрей розумів потрібність українського підпілля і його значення у протистоянні з наступом колонізації та комунізму, але він не погоджувався, щоб авангардом цього протистояння була молодь. Існування комуністичного підпілля теж загрожувало молодим максималістам: не розібравшись у суті справи, юнак замість оунівця ставав підпільним комсомольцем [13, 376-379].

Вбачаючи в активному українському молодіжному русі небезпеку для себе, польський уряд розпочав репресійні заходи,

спрямовані проти нього. В першу чергу зазнала тиску організація «Пласт» та пластова старшина, згодом наступила заборона її діяльності на Волині. Не отримавши бажаних результатів, поліція вдалась до більш рішучих заходів: 26 вересня 1930 р. «Пласт» було остаточно заборонено на території Східної Галичини. Це був значний удар по українському молодіжному рухові, а також і по українству взагалі. Правда, подібні дії польської влади, починаючи з 1930 р., були характерними, жорсткість їх пояснювалась активізацією діяльності ОУН та поширенням у Європі шовіністично-фашистських настроїв.

Шептицький розумів критичність ситуації – небезпеку розпорошення національної молоді. Щоби цього не допустити, за дорученням митрополита було утворено товариство українських студентів-католиків «Обнова». Товариство дещо компенсувало втрату, але не змогло повноцінно замінити «Пласту», який своєю діяльністю огортав усі вікові групи молоді. Ще однією нагодою для створення молодіжної організації стало святкування 1900 річниці Воскресіння Христового у 1933 р. За дорученням Шептицького владика І. Бучко підготував статут католицького товариства, яке згодом дістало назву «Українська молодь Христові».

На початку 30-х років духовенство мало значний вплив на молодіжне середовище, це досягалося завдяки діяльності Католицької акції, «Просвіти», «Рідної школи», що перешкоджало широкому залученню молоді до підпільної діяльності. Щоби протидіяти християнській роботі серед молоді, комуністична партія вдалась до поширення агітаційної літератури, спрямованої на підрив авторитету митрополита і молодіжного католицького руху. Показовим прикладом була реакція КПЗУ на з'їзд УМХ у Львові: «Рушила чорна реакція на завоювання широких мас молоді. Чи може молодь йти за цею чорною реакцією з-під знаку Шептицького і Хомишина,

що явно і послідовно пруть до згоди між українською та польською буржуазією – мовляв «всяка влада приходить від Бога – треба їй покорятися». Та сьогоднішня ультралояльна, хрунівська політика українського клеру надто зрозуміла для молоді. Тому й не дивно, що українські націоналісти з ОУН змушені виступити проти цього з'їзду» [14, арк. 14].

Документ засвідчує, що Католицька акція ставала на перешкоді як правому, так і лівому крилу підпілля. Це породжувало і викликало протистояння між провідниками ОУН та керівництвом акції. Конфлікт вилився у вбивство І. Бабія в 1934 р. – українського дяча, який брав найактивнішу участь в організації УМХ і був директором Архієпископського інституту Католицької акції [15, 78].

Дії українських бойовиків викликали подив, обурення і протест усіх національно свідомих верств Галичини. Не міг не відреагувати на таку подію і митрополит, який особисто знав І. Бабія і щиро цінував діяльність «праведного християнина» на педагогічній ниві. Збереглась чернетка записів Шептицького з цього приводу, написана 27 липня 1934 р., а також відозва, опублікована 2 серпня 1938 р. в «Львівських архієпархіальних відомостях». Ці два документи за змістом відрізняються один від одного. В чернетці наголошено на ролі молоді у поточних подіях: «Від кількох літ множаться випадки, якими люди (...) стараються заволодіти умами нашої молоді; не на те щоби виховувати її на корисних горожан, але на те, щоби уживати їх як сліпе оруддя божевільного терору, яким доводять наш нарід до загибелі, повної руїни. Самозванці-провідники відтягають навіть шкільну молодь від праці й під позором чи притекстом посвяти за нарід і вітчину пхають молодих людей прямо до божевільних злочинів» [16, арк. 1]. Цілком очевидно, що під «самозванцями-провідниками» митрополит розумів провід ОУН, який перебував за кордоном і звідти проводив активне вербування молоді до підпільних лав.

Однак опублікована відозва Шептицького була набагато гостріша та конкретніша, аніж у чернетці: «Злочин є все злочином, що святій справі (здобуття незалежності для України – Л. К.) не можна служити закривавленими руками». Тут виявилася непохитна позиція митрополита Андрея, якої він дотримувався впродовж свого духовного життя, вірячи, що не терор приносить свободу людям, а Воля Божа, мудрість, праця та жертвовність. Тому не дивно, що митрополит з обуренням писав не стільки про вбивцю, скільки про його наставників: «Достойний ученик провідників українських терористів, що безпечно сидячи за границями краю, наші діти живляють до убивства їх батьків, а самі в безіменній авреолі геройства тішаться вигідним життям, стягаючи жертви заграничних патріотів, призначені для народу, котрого добро нищать» [17, 217].

Вбивства та спроби вбивств, які вчинила ОУН на початку 30-их років (їх було близько 60), призвели до посилення антиукраїнських настроїв у польських колах. Шептицький був переконаний, що терористична діяльність поглиблює взаємну ненависть не тільки з поляками, але й серед українців. По-перше, польська поліція активізувала боротьбу проти українських націоналістів і населення взагалі, по-друге, необдуманість убивств призвела до посилення внутрішніх протиріч у самій ОУН, виник і почав з кожним роком поглиблюватись «міжпоколінний» конфлікт. Керівництво українського підпілля перебувало за межами Польщі, тому молода підпільна генерація у Галичині вважала саме себе істинними революціонерами і через це менше звертала уваги на укази керівного проводу. За життя Є. Коновальця конфлікт в організації вдавалось стримувати силою авторитету провідника, але після його трагічної загибелі суперечності призвели до розколу ОУН на дві частини попри усі запобіжні заходи українських політиків, громадських діячів [18, арк.2].

Шептицький особисто писав з цього приводу до А. Мельника: «Ціле українське громадянство домагається як умову конечно потрібну Ваше порозуміння з Бандерою та ліквідування так страшно шкідливого для української справи роздору. Видається немислиме щоби ОУН приносило нам по большевицькій навалі домашню війну і всі нещастя які вона спричинює» [19, арк. 2]. Митрополит звертався до Мельника не тільки з тієї причини, що він у свій час був управляючим церковного лісництва, але й через те, що не поділяв запалу молодих націоналістів, які протиставили себе старшому поколінню.

Німецьке командування активно цікавилось ситуацією у Східній Польщі і намагалось використати ОУН для підняття повстання у Галичині проти радянського режиму, над планом якого працював із 1938 р. адмірал Канаріс [20, 72]. Варто зазначити, що в ситуації, яка склалась, митрополит був прихильником союзу з Німеччиною. Владика найбільше прагнув не допустити, по-перше, поширення комуністичної ідеології (антирелігійної) на територію Західної України, а також католицького Заходу і, по-друге, територіальної залежності від УРСР, тобто від Москви. Оскільки найімовірнішим опонентом комунізму була Німеччина, вибір автоматично припадав на неї, як на захисника від «безбожного Сходу». Звичайно, ніхто не міг припустити, що органічно несумісні політичні системи можуть між собою домовитись (серпень 1939 р.), більше того – «В випадку територіальних і політичних перетворень в областях, які належать Польській державі, сфери впливу Німеччини і СРСР будуть розмежовані приблизно по лінії рік Нарва, Вісла і Сян» [21, 62].

Оскільки пакт Молотова-Рібентропа був тактичним маневром Третього Рейху, уже, як відомо, 22 червня 1941р. Німеччина напала на СРСР. Енергійне просування німецької армії в глибину України викликало ейфорійні настрої не тільки

в простих галичан, але й серед інтелігенції та духовенства, адже німецька влада коректно ставилась до місцевого населення (розглядаючи Західну Україну як частину колишньої Австро-Угорщини, а значить частину «цивілізованої» Європи).

Українська преса була переповнена похвальними відгуками на адресу німецького війська. Апогей емоцій викликало проголошення незалежності України 30 червня 1941 р., а також інформація, що нібито німецька влада дала на це офіційний дозвіл. Про емоційний стан населення можна дізнатись з періодичної преси. Так, газета «Самостійна Україна» 1 липня 1941 р. надрукувала статтю під заголовком «Будуємо державу», в якій повідомлялося: «(...) відчитано привіт митрополитові Шептицькому. Митрополит передав зборам своє пастирське благословення (митрополиту було повідомлено членами ОУН (б), що всі заходи проводяться за неофіційним дозволом німецької влади – Л. К.). Потім відчитано привіт німецьким воякам, вождеві народу, Адольфові Гітлерові – оклики «Слава» й «Гайльт» виразно засвідчували справжні почування українців» [19, арк. 17 б.].

Митрополит Шептицький, який щиро вболівав за майбутнє свого народу, поділяв радість співгромадян, тому звинувачувати його у «колабораціонізмі» з фашистами у цьому випадку немає ніяких підстав. Свої переживання кир Андрей висловив у пастирському посланні, яке було видане з нагоди проголошення незалежності Української держави. «З волі всемогучого Бога в Тройці Єдиного зачалася Нова Епоха в житті Державної Соборної Самостійної України... Карністю і солідарністю, совісним сповненням обов'язків докажіть, що Ви дозріли до Державного життя. Побідоносну Німецьку Армію витаємо як освободительку від ворога. Установленій владі віддаємо належний послух. Узнаємо Головою Краєвого Правління Західних Областей України Пана Ярослава Стецька (...)» [19, арк. 17 а.]

Боротьбу за визволення України вела відома уродженка Полтавщини Оксана Мешко, яку уперше заарештували разом із сестрою Вірою у 1947 р. за причетність до національного підпілля в часи німецької окупації. Згодом Оксана Мешко стала співзасновницею української Гельсинської спілки.

Названі окремі факти підтверджують, що до боротьби за незалежність України піднімалися патріотки не лише на Тернопіллі. Зрозуміло, що в Львівській, Дрогобицькій, Івано-Франківській області, на Волині для повстанської боротьби були кращі умови, тому тут вона велась цілеспрямовано і тривалий час.

Як пише м. Продум, для того, щоб здійснити перехід до цивілізованих умов подальшого розвитку, народові довелося «пройти вузькою стежкою, балансуючи між численними прірвами – тоталітаризму і анархії, шовінізму і космополітизму, романтизму і еkleктизму. Наявність позитивного і негативного світового досвіду організації суспільства, зріле мислення, наполеглива праця і сприяння об'єктивних законів світового розвитку» допомогли нам знаходити омріяний мудрецами шлях золотої середини. Він допоможе нашому народу усвідомити себе і своє покликання, переорганізувати власну еліту і стати модерною нацією, яка зможе реалізувати колосальні можливості, які перед нею відкриває сучасний період світового розвитку. І тоді здійсняться старі пророцтва, про які писав Йоган Гортфрід Гердер: «Україна стане колись новою Елладою. Прекрасне підсоння цієї країни, гідна вдача народу, його музичний хист, плодюча земля – колись пробудяться. З малих племен, якими адже ж були колись греки, повстане велика культурна нація. Її межі протягнуться до Чорного моря, а звідти ген у широкий світ» [4, 145].

Ми стали свідками і співучасниками цього нового про-
буження зміненого суспільства, ближчого до Бога і його

законів. Наше завдання допомагати новій владі у здійсненні її благородних цілей.

Література

1. Голубець М. Велика історія України. – Київ: Глобус, 1993. – 352 с.
2. Полянський О. Західна Україна у двох революціях. 1848-1918. – Тернопіль: Джура, 1998. – 53 с.
3. Савка Б. А смерть їх безсмертям зустріла. – Київ: Глобус, 1993. – 332 с.
4. Продух Миро. Нація золотих комірців. – Тернопіль: Мандрівець, 1994. – 160 с.
5. Гришук Г. Так поставало Тернопілля. – Тернопіль, 2001. – 122 с.
6. Шостак Й. Відродження держави. – Тернопіль: Джура, 2001. – 448 с.
7. Погрібний А. Якби ми вчилися так, як треба. – Київ: Школяр, 1998. – 288 с.
8. Завійська Г., Маланюк М. Не закінчена книга про мужніх галичанок. – Тернопіль, 1999. – 172 с.
9. Маланюк М., Квасниця Ф., Горин Г. Село Джурин. – Тернопіль, 2000. – 120 с.
10. Маланюк П.М., Білик Л.Р., Маланюк М.П. Творчий потенціал української гімназії. – Тернопіль, 1999. – 158 с.
11. Маланюк М. Нескорені волинянки Тернопільського краю. – Тернопіль, 2000. – 154 с.
12. Маланюк М.П. Пошануймо подвиги повстанок Чортківщини. – Тернопіль, 2000. – 152 с.
13. Маланюк М. Возвеличмо героїнь Бучацької землі. – Тернопіль, 2000. – 104 с.
14. Мак Б. Вільна Україна – сенс нашого життя. – Тернопіль, 2001. – 96 с.
15. Маланюк М. Вони прокладали шлях до волі. – Тернопіль, 2002. – 92 с.

Надія Моховик

У ПОЛОНІ НЕВГАМОВНОЇ ВДАЧІ

(літературно-біографічні нотатки про письменника-прозаїка, публіциста Богдана Андрушківа)

Тернопільська обласна рада профспілок

Доля дає людині час пошуку щастя і час для щастя. Межу між першим і другим людина переміщає своїм талантом, наполегливістю.

Богдан Андрушків

Сьогодні в художній літературі спостерігаємо ситуацію, коли поза полем зору багатьох письменників залишився повоєнний період, що характеризується справедливою боротьбою за волю України, яку очолили ОУН та Українська повстанська армія. Серед причин такої мовчанки можемо назвати несприятливі політичні умови, а також те, що для написання справді високохудожнього твору потрібен час. Сьогодні в газетах і журналах усе частіше з'являються спогади учасників й очевидців визвольних змагань.

З великим захопленням читачі зустріли книги Івана Дмитрика «Записки українського повстанця» (Львів, «Червона калина», 1992) і Петра Кекіша «По свіжих слідах минулого» (Тернопіль, «Збруч», 1993). Розкриттю особливостей організації національно-визвольних змагань українського народу в ХХ столітті на Тернопільщині посвячені художні книги Богдана Андрушківа «Невигойний біль» (Тернопіль: Мальви, 1994. – 120 с.) та «Тернистими стежками» (Тернопіль: Джура, 2002. – 236 с.).

Вагомий внесок у дослідження цієї теми зробили В. Косик, П. Дужий, М. Вегеш, М. Поліковський, С. Бутко, О. Зарубинський, Г. Дем'ян, В. Штокало, М. Ханас, С. Чапуга, Г. Дичківська, М. Косів та багато інших. Значним досягненням у справі повернення історичної правди про УПА є випуск 27-томника «Літопис Української повстанської армії» (серійне книжкове видання документів, матеріалів і наукових праць до історії Української повстанської армії).

Нині відкрилися можливості для поширення правди про згадані події. Спогади про них болісно гомонять у думках багатьох їх учасників. Відлуння, послаблене шістдесятирічною віддаленістю від цього часу, починає знову набирати силу. Воно повільно, інколи кволо, але поширюється, тому що заслужило це право надто великою жертвою. Тисячі молодих сердець віддали ідеї державності, незалежності та волі свій останній стук. Тому ці жертви сьогодні як ніколи потребують оспівування подвигу того часу в художніх формах. В умовах Тернопільщини це доволі успішно здійснює письменник, вчений і громадський діяч Богдан Андрушків.

Життєвий і творчий шлях Богдана Андрушківа висвітлений у книгах: „Три шляхи-дороги, що не кожному судилося пройти” (Тернопіль: „Джура”, 1997. – С. 144), „У дзеркалі слова і діла, або Таланту багатогранний діамант” (Тернопіль: „Джура”, 2002. – 76 с.), „Ода лицарю з профспілкового храму „Літературний шарж” (Тернопіль: вид-во Карп'юка, 2003. – 28 с.), окремих газетних і журнальних виданнях. Треба сказати, що життя дало йому можливість пройти всі сходинок суспільного зростання, активної творчої долі людей свого часу, в т.ч. як письменника, вченого і громадського діяча.

Народився він у мальовничому селі Метеневі Зборівського району на Тернопільщині у селянській сім'ї. Закінчив Золочівський технікум механізації сільського господарства,

Тернопільський фінансово-економічний інститут, потім аспірантура Московського інституту управління ім. С. Оржонікідзе, працював механізатором, інженером, керівником механізованого відділку, начальником комунгоспу, головою планової комісії, заступником голови Збараського райвиконкому, заступником і першим заступником голови Тернопільського облплану, заступником голови облвиконкому, заступником і першим заступником голови облдержадміністрації, головою обласної ради профспілок Тернопілля. Богдан Андрушків – доктор економічних наук, професор, академік, заслужений діяч науки і техніки України, автор більше як 300 наукових праць, багатьох монографій, підручників, посібників, має 10 авторських свідоцтв на рацпропозиції техніко-технологічного характеру, зареєстрував 11 неординарних ідей, багато розмаїтих концепцій і проектів. Ініціатор 15 загальнодержавних починань, в т.ч. таких як: проголошення 1996 року «Роком злагоди, порозуміння і творення на благо України», «Всеукраїнського дня безпечної життєдіяльності» інших. Неодноразовий депутат міської, районної та обласної Рад народних депутатів. Його творчий доробок складає більш як 30 художніх, публіцистичних і науково-популярних книг, які включають понад 300 повістей, оповідань, замальовок, етюдів і майже 500 афористичних висловлювань.

“Важко сказати, у якій сфері діяльності він досягнув найбільших успіхів, у чому найповніше розкрився його талант – громадсько-політичному житті, науці чи літературі? Очевидно, його життєве покликання – бути багатогранним, різноплановим, утверджуватися у найрізноманітніших галузях людської діяльності, проявляючи невичерпну силу внутрішньої енергії і духовної краси. А, можливо, це пояснюється єдиним, зрозумілим бажанням – бути корисним своїм людям у будь-якій ролі, – як пише про нього Р. Колісник в книзі «Три шляхи-дороги, що не кожному судилося пройти».

Наша доба потребує гострого мислення, натхненного пориву і роботящих рук. Вона не визнає апатії, байдужості і малодушності, її вимога – цілковита і беззастережна самовіддача і невтомні пошуки. Хто усвідомлює це, відчуває у собі сили йти в ногу зі стрімкою епохою, того вона висуває на перші ролі, покладає на нього особливу духовну місію. Не кожен витримує такі випробування. Час швидко розставляє усе на свої місця.

Богдан Андрушків завжди відчуває невичерпну наснагу в душі, виняткову працездатність, великий внутрішній потяг до творчості, наукових досліджень, прагне постійного підвищення свого інтелектуального рівня. І невпинно йде за покликом свого серця та велінням розуму, підкорюючи все нові і нові вершини.

Мальовнича природа рідного краю, безперечно, мала най-благодатніший вплив на вразливого хлопця, сприяла становленню його душевного стану і формуванню характеру. Зачарування красою, любов до всього величного, живописного і неповторного у Б. Андрушківа, безумовно, – від рідного села з його пишними садками, пахучими верболозами і високим блакитним небом, берегами срібнокрилої річки Стрипи.

1954 р. він пішов у перший клас Метенівської початкової школи. З перших днів навчання проявив хист до творчості. Хоча убоге сільське життя з його важкою цілоденною працею, що втягала в свою орбіту і дітей, мало сприяло плідному навчанню. У своїй біографічній повісті «Життя як школа, а ти в ній – вічний учень» Богдан Андрушків робить щире зізнання: «Наш герой до занять у школі ставився, м'яко кажучи, по-філософськи. Важче давалася математика. Проте він мріяв про різні машини, конструював детекторні радіоприймачі, пробував влаштувати телефонний зв'язок зі своїм товаришем-сусідом. Але це захоплення науково-технічним прогресом не знайшло продовження після одного трагічного випадку. Під

час грози на подвір'ї громом оглушило семеро гусенят. Батько зробив висновок, що причиною стала антена, і всі радіокомунікації, як в бойових умовах, було спішно демонтовано».

Згадуючи своє босоноге дитинство у цій повісті, він так писав про себе: «Хлопець він був як усі. Можливо трішки сором'язливіший від інших, і вважав це своїм недоліком. Фізично також особливо не виділявся. Тішив себе думкою, що в числі перших серед своїх товаришів-однолітків навчився плавати у річці. До бійок невдатний, хоч на весняній траві „боровся” з друзями і десь-колись перемагав.

Разом з усіма бешкетував, брав участь „у походах” на чужі городи і в садки. Починав осягати культуру з перегляду кінофільмів через вікно сільського клубу. На квитки грошей, тобто 20 копійок, не вистачало. Інколи переглядав вистави сільських аматорів».

Найбільший вплив на формування його світогляду мали, в першу чергу, батьки – Микола Федорович і Анастасія Антонівна та численні родичі, дядьки й тітки.

Умови для розквіту талановитої і перспективної особистості у той час були вкрай незадовільні. Ініціативу та підприємливість сковувала командно-адміністративна система управління, а бажання розгорнути ширшу творчу діяльність розбивалося об спеціально розроблені плани і догматизм мислення державних високопосадових осіб, або так звані інші суспільно-політичні перепони.

І все ж, усупереч системі і несприятливим умовам життя Богдан Андрушків успішно долав сходинку за сходинкою у службовій кар'єрі, літературі, науці та житті.

У селі рано прилучаються до фізичної праці. Довелося звідати увесь її тягар і йому. Під час літніх канікул працював копнувачем на зерновому комбайні. Після чого ще два-три місяці відкашлював пилуку, яку легко всмоктували молоді легені. А ще косив сіно і траву, жав серпом, збирав колоски і,

звичайно, пас корів і гусей. Довелося займатися й іншою роботою, зокрема штукатував – практикував з батьком на будівництві власної хати.

«Отож пізнання світу, – робить він висновок з притаманним йому почуттям гумору, – проходило швидше через руки, ніж через голову, тому, певно, з таким запізненням зрозумів ціну слова, хоч і любив, і вмів майстерно переповісти комусь якусь оповідку, небилицю».

Навчання у школі пролетіло, як одна мить, і в 1963 р. Богдан вступив до Золочівського сільськогосподарського технікуму.

«Середина шістдесятих років, – згадує письменник, – запам'яталася нестачею продуктів харчування. Студенти їли глевкий та зелений гороховий і жовтий кукурудзяний хліб, вистоявши за ним довгі черги. Хоч, здавалось, люди працювали не менше і земля родила, як і колись, але все було зроблено для того, щоб створити ілюзію, що державою керують погано».

Тож невдовзі М. Хрущова було знято і до влади прийшла брежнєвська братія, прихильники сталінських методів управління.

Роки навчання у технікумі – роки пізнання світу, людей, життя. Рожева юність – літа, за якими завжди буде жаль...

Закінчивши технікум у 1967 р., він відбував дійсну службу в лавах Радянської Армії. Служити випало на території Азербайджану, Грузії і Абхазії. Про солдатські будні він детально розповідає у своїх книгах «І сміх, і гріх», «Історія одного кумедного життя...», «Життємір, або воєнно-повоєнні пригоди західника Попадюка». Тут немає необхідності переповідати їх. Скажемо тільки, що бездумна муштра і казенщина мало сприяли духовному розвитку особистості. Через те роки, проведені в армії, можна вважати марно загубленими, якщо не враховувати той життєвий досвід, на

Мирон Маланюк

ЖІНОЦТВО ТЕРНОПІЛЛЯ У БОРОТЬБІ ЗА СТВОРЕННЯ ПІДВАЛИН ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Тернопільський комерційний інститут

Початок 2005 р. в Україні ознаменувався історичними зрушеннями, які мають вагоме значення для країни. Характерно, що в них дістають відображення ті традиційні для народу риси, в яких яскраво проявляються його ментальні особливості. Мова йде про Помаранчеву революцію, феномен якої потребує особливого вивчення. Він має пряме відношення до регіонів Західної України і зокрема Тернопілля. Саме тут нинішній Президент набрав найбільшу кількість голосів, що сприяло його знаменитій перемозі у виборах.

Щоби належним чином оцінити значення Помаранчевої революції, згадаємо деякі політичні події, що розпочалися ще у 1240-х роках, коли монголо-татарські орди напали на колись могутню Київську Україну-Русь. Важка і тривала боротьба з нападниками, хоч і допомогла зупинити їх нищівний похід до багатьох країн Західної Європи, знесилила наш народ. Уже через століття, коли у 1340 р. трагічно загинув останній галицько-волинський князь, українці почали втрачати свою державну незалежність. Українські етнічні землі почали захоплювати і приєднувати до свого складу ті сусідні держави, яким вдалось у той час вберегти свої державні структури. Завойовниками виступили не лише Польща і Литва, але й Туреччина, а згодом і Росія, Австрія та ряд невеликих країн, таких як Молдавія, Румунія, Угорщина та інші держави. Деякі з них розпочали на приєднаних територіях асиміляційні процеси: знищення мови, економічної могутності, культурних та релігійних

традицій. Надійний принцип окупантів «розділяй і владарюй» згубно позначився на нашій подальшій долі.

Трагедія українського народу, зумовлена не лише поділом і закабаленням багатьох регіонів, привела до того, що далеко не всі українці признавалися до українства. Національна самоідентифікація була розмитою: хтось вважав себе малоросом, хтось русином, хтось лемком чи бойком, хтось гуцулом. Були такі, що не соромились прізвиська «хохол». Деякі підкреслювали навіть, що вони «руські», тому активно підтримували москвофільські традиції. Зрозуміло, що за таких умов важко було усвідомити національні інтереси колись могутнього народу, тим більше, що завойовники робили все можливе, щоби фізично знищували потенційних провідників у боротьбі за відродження української держави. Список героїв, знищених турками, поляками, росіянами, містить тисячі прізвищ. Згадаємо лише найбільш прославлені імена борців за волю нашого народу, починаючи з 16 століття. Це – Дмитро Вишневецький («Байда»), Іван Підкова, Северин Наливайко, Іван Богун, Іван Виговський, Іван Гонта, Дмитро Вітовський, Микола Міхновський, Симон Петлюра, Юліан Головінський, Євген Коновалець, Михайло Колодзинський, Олег Кандиба («Ольжич»), Августин Волошин, Дмитро Клячківський («Клим Савур»), Василь Сидор («Шелест»), Роман Шухевич («Тарас Чупринка»), Степан Бандера, Василь Стус, В'ячеслав Чорновіл та сотні інших. Героїчність цих людей відроджувала патріотичні почуття тих, хто в силу об'єктивних причин довго не міг чітко усвідомити, в чому суть інтересів українського народу. Прозріння наступило лише у середині ХХ століття, коли зародилась ОУН і військові з'єднання Української повстанської армії.

Нагадаємо, що в багатьох регіонах, які входили до різних держав, поневолювачі забороняли не лише навчати українських дітей рідною мовою чи проводити нею

богослужіння, театральні виступи тощо. Українців іноді карали навіть за те, що вони спілкувались своєю мовою на вулиці. Не дивно, що наслідком такої політики виявилось притуплення етнічних почуттів, ментальних традицій і, тим більше, національних переконань у тих верствах населення, які проживали у складі чужих держав.

Неабиякі випробування випали на долю українського народу у 30-40-х роках минулого століття, коли ОУН і військові з'єднання УПА змушені були вести одночасну боротьбу проти бойових сил Польщі, Угорщини, Радянського Союзу, Німеччини і Румунії. Особливістю цього протистояння було те, що в нього включилися тисячі патріотичного жіноцтва Галичини, Волині, Буковини і Закерзоння. Загострилися патріотичні почуття багатьох свідомих українців, особливо на теренах Західної України. Вивчаючи протистояння вояків УПА проти загарбників і зіставляючи способів його опису в підручниках, у науковій та художній літературі, автор цих рядків поставив собі за мету вивчати і досліджувати справжній хід історичних подій. Мало вивченою залишається героїчна участь у цьому протистоянні жіноцтва. Одночасно я намагався встановити, як зароджувалися на Тернопіллі прояви менталітетних переконань населення і їх вплив на залучення до національно-визвольної боротьби.

Історично та географічно так склалось, що багато княжих і боярських родів поселились на Волині та на землях Тернопілля. Тут жили Острозькі, Вишневецькі, Збараські, Бучацькі, Ружицькі, Сенашки та інші. Це сприяло значному розвитку українського культурно-національного відродження у XVI-XVII ст. [1, 326-327]. Нагадаймо, що такі особистості, як Дмитро Вишневецький-Байда, родом із Вишнівця, став одним із засновників козацтва на Запоріжжі. Князь Костянтин Острозький, якому з 1560 р. належало місто Тернопіль, значно вплинув на утвердження православної віри. На Гусятинщині

народився Северин Наливайко, який очолив масове повстання проти шляхетського безправ'я. В Бережанах здобував освіту Маркіян Шашкевич, а на Чортківщині проживав Яків Головацький. Саме видатні постаті ставали очільниками українського національно-визвольного руху. У 1838 р. на Чортківщині виникли великі селянські заворушення, в яких взяли участь селяни 39 громад. Для їх придушення довелося застосовувати військові сили. Згодом у 1846 р. в Галичині знову виникли селянські повстання. В їх ході «було розгромлено 474 панські двори, вбито 728 поміщиків, управителів та дрібних шляхтичів. В окремих округах було розгромлено від 19,2 % до 89,1 % поміщицьких маєтків» [2, 7].

Селянські рухи привели не лише до того, що у 1848 р. в Галичині було відмінено панщину, але і до значного розхитування феодальної системи, поширення опозиційних настроїв у середовищі інтелігенції. Вони сприяли формуванню прогресивного суспільно-політичного руху та появі значної кількості активних діячів, таких як: Іван Борискевич, Григорій Яхимович, Степан Качала, Йосип Бобринський, Денис Зубрицький, Василь Подолинський, Микола Устинович та ін.

Згодом їх досягнення підсилили Іван Франко, Олександр Барвінський, Богдан Лепкий, Іван Пулюй, Микола Чайковський та інші патріотично налаштовані вчені і громадські діячі. На Тернопільщині появились такі визначні культурні діячі, як Соломія Крушельницька, Лесь Курбас, Василь Барвінський, Денис Січинський, Роман Купчинський та ряд відомих письменників. Вони доклали чимало зусиль, щоби національне відродження стало набувати помітного розмаху. Варварське вбивство 12 лютого 1924 р. поляками Ольги Басараб, яка тривалий час проживала на Борщівщині, сколихнуло молодь Тернопілля. Не дивно, що тут з'явилося багато нескорених галичанок, які приєдналися до повстанського руху 40-50-х років, що заклав підвалини для

героїчної боротьби за відновлення незалежності української держави.

До розкриття проблеми подвигів жіноцтва Галичини і Волині у сорокових роках ХХ ст. автора статті спонукало те, що у дитинстві та у підлітковому віці він сам був їх свідком у Чортківському, Заліщицькому, Кременецькому районах Тернопільської області. Зібрані документальні підтвердження допомогли підготувати й опублікувати ряд книг, де розкрито окремі обставини національно-визвольних змагань.

Дослідження почалися у 1958 р., а завершилися аж через 40 років у «Незакінченій книзі про мужніх галичанок» та у дослідженні «Творчий потенціал української гімназії» [10], що опубліковані у 1999 р. У 2000 р. ці дослідження доповнено книгами «Село Джурин» [9] та «Нескорені волинянки Тернопільського краю» [11]. Далі з'явилися «Пошануймо подвиги повстанок Чортківщини» [12], «Возвеличмо героїнь Бучацької землі» [13], «Вільна Україна – сенс нашого життя», «Вони прокладали шлях до волі» [15] та інші роботи, над якими працював автор. На жаль, тиражі підготовлених праць становили близько 500-600 екземплярів через відсутність коштів на здійснення таких досліджень.

У 2003 р. автор продовжував працювати над збором матеріалів про особливості боротьби жіноцтва Надзбруччя – у Підволочиському, Гусятинському, Борщівському та Заліщицькому районах. Однак під час важкої хвороби, коли протягом п'яти місяців йому довелось перенести три тяжкі хірургічні операції, підготовлені матеріали було передано п. Богданові Савці. Він використав частину з них у книзі «А смерть їх безсмертям зустріла» [3].

У цій статті намагаємося зробити висновки, що впливають із дослідження героїки і жертвовності українського жіноцтва в національно-визвольній боротьбі 40-х – початку 50-х років ХХ ст.

У своїх дослідженнях намагаємось розкрити традиційну шляхетність жіноцтва Галичини, виявлену в боротьбі за національне відродження. Хотілось би, щоб описані історії спонукали сучасне покоління задуматись над коренями самосвідомості, шляхетності та благородства українського жіноцтва, їх внеску в здобуття незалежної держави.

У 40-50 рр. багато молодих дівчат, незважаючи на смертельну небезпеку, добровільно залучаються до боротьби як з польським і німецьким, так і з більшовицьким окупаційними режимами. Потребу участі у цій боротьбі вони розуміли і на неї активно відгукнулися. Про деякі історичні факти розповідається у названих книгах. У них названо прізвища понад двох тисяч видатних патріоток. Нагадаємо, що кілька сотень цих книг безплатно передано у місцеві бібліотеки. Можливо, з часом удасться об'єднати найбільш важливі події в одному чи у двох томах перевиданої праці.

У цій статті присвяtimo кілька заключних сторінок тим діячам, які зробили особливо визначний внесок у боротьбу за відновлення української незалежної держави. Назвемо їх прізвища. Це згадувана Ольга Левицька-Басараб із Борщівщини, Вероніка Вітів і члени її сім'ї з села Заболотівка Чортківського району, члени сім'ї Юрчинських із Чорткова, сім'ї Чайковських із села Полівці. З цих родин більшовицькі кати знищили по п'ять і більше членів. Патріотична родина Марини і Степана Маланчуків із села Скородинці заплатила за свободу і незалежність України смертю семи героїв. Така ж доля судилась і родині Тимка і Теклі Захарчуків із села Шманьківчики, які втратили шість її членів. Таких родин було багато не лише на Чортківщині, але і в інших районах Тернопільщини.

Згадаймо родину Кізяків із Бучаччини, семеро дітей якої піднялися на боротьбу з окупантами і майже всі загинули у сорокових роках. Згоріла, як факел, велика рідня Ольги і Петра

Тишків, яка теж заплатила за волю народу життям п'яти її членів. Про подвиги героїв і героїнь у названих книгах ведеться докладна розповідь. Нам удалося подати деякі подробиці про таких видатних особистостей, що тривалий час проживали на Тернопіллі, як Катерина Зарицька, Галина Дідик, Марія Кизимович, Ганна Герасимович-Когут, Марія Затирка, сестри Ратинські та багато інших. Вони активно включились у повстанську боротьбу і прославилися визначними подвигами. Героїчні дії дітей і підлітків у важкі часи воєнного лихоліття заслуговують особливого пошанування.

Так, Оксана Голич, яка народилася у 1934 р. на Гусятинщині в селі Васильківці, залучилась до підпільного протистояння у 1946 р., коли їй було лише 12 років. Вона не могла зрозуміти, за що її стареньку бабусю вивозять у Челябінську область як ворога народу. Дівчині з мамою вдалося втекти, і вони довгий час переховувалися в родичів та знайомих. Дванадцятирічну Оксанку удочерив брат бабусі, це дозволило їй відвідувати школу. Повстанці, які часто бували в селі, залучили її та Ориславу Савку для розповсюдження листівок. З цим дорученням дівчатка вміло справлялися. Однак з часом повстанці все рідше з'являлися в селі, тому дівчатка самі переписували тексти листівок друкованими буквами і розносили по звичних місцях. У 1950 р. Оксана одну з таких листівок вклала у книжку однокласника. Про цей факт довідалися працівники КДБ. У школі вони запропонували учням написати диктант друкованими літерами. Експерти встановили, що текст листівки написала Оксана, її затримали. Почалися жахливі допити. Дівчина подружки не видала, взяла всю вину на себе. Незважаючи на те, що їй на той час не виповнилося і 16 років, військовий трибунал засудив її на 25 років каторги [3]. Покарання відбувала в Мордовських таборах. Після смерті Сталіна присуд зменшили і 12 грудня 1954 р. її, як «малолітку», звільнили. Вчитись не дозволяли – після закінчення першого курсу дівчину виключили з

Теребовлянського культосвітнього технікуму як антирадянський елемент.

Це не поодинокий випадок, коли малолітні дівчата у багатьох невідкладних справах заміняли дорослих. Вони переносили необхідну інформацію, їжу, ліки, іноді навіть зброю туди, куди не могли пройти дорослі. Так, Ганна Рибак («Бистра») з хутора Бенева вміло виконувала такі завдання з тринадцятирічного віку. В 15 років вона вже була досвідченою невловимою розвідницею.

В селі Увисла такі завдання виконувала 9-річна Оріся Малайна. У селі Чорнокінці підпільниця Текля Мотика для подібних завдань використовувала свою 12-річну дочку Ганусю. Так було залучено до підпільної діяльності і 10-річну дівчинку з Копичинець Меланію Півтору. Тепер їм понад 70 років, і вони з гордістю розповідають, як у дитинстві допомагали відчайдушній боротьбі з окупантами. Характерно, що подібні дії відбувалися і в східних областях України.

У Житомирській області у 1948 р. судили вісімнадцятирічну студентку другого курсу Київського державного університету Ніну Вірченко, яка виготовляла листівки «антирадянського змісту». В них вона намагалась звернути увагу людей на беззаконня в суспільстві. Дівчині присудили 10 років каторги. Тендітна студентка 8 років лупала скелі Саянського хребта, поки її звільнили зі спецтаборів як неповнолітню арештантку. Нині доктор фізико-математичних наук, професор Ніна Вірченко працює у КПІ. Автор понад 300 наукових та науково-методичних праць, віце-президент АН ВШ.

Трагічна доля спіткала і Раїсу Бень, випускницю (1941 р.) Ново-Бузької середньої школи Миколаївської області, яка згодом разом зі своїми друзями перебралась до Західної України. Вони вступили до загонів УПА, в яких загинули смертю героїв у боях з окупантами [7, 173].

Боротьбу за визволення України вела відома уродженка Полтавщини Оксана Мешко, яку уперше заарештували разом із сестрою Вірою у 1947 р. за причетність до національного підпілля в часи німецької окупації. Згодом Оксана Мешко стала співзасновницею української Гельсинської спілки.

Названі окремі факти підтверджують, що до боротьби за незалежність України піднімалися патріотки не лише на Тернопіллі. Зрозуміло, що в Львівській, Дрогобицькій, Івано-Франківській області, на Волині для повстанської боротьби були кращі умови, тому тут вона велась цілеспрямовано і тривалий час.

Як пише м. Продум, для того, щоб здійснити перехід до цивілізованих умов подальшого розвитку, народові довелося «пройти вузькою стежкою, балансуючи між численними прірвами – тоталітаризму і анархії, шовінізму і космополітизму, романтизму і еkleктизму. Наявність позитивного і негативного світового досвіду організації суспільства, зріле мислення, наполеглива праця і сприяння об'єктивних законів світового розвитку» допомогли нам знаходити омріяний мудрецами шлях золотої середини. Він допоможе нашому народу усвідомити себе і своє покликання, переорганізувати власну еліту і стати модерною нацією, яка зможе реалізувати колосальні можливості, які перед нею відкриває сучасний період світового розвитку. І тоді здійсняться старі пророцтва, про які писав Йоган Гортфрід Гердер: «Україна стане колись новою Елладою. Прекрасне підсоння цієї країни, гідна вдача народу, його музичний хист, плодюча земля – колись пробудяться. З малих племен, якими адже ж були колись греки, повстане велика культурна нація. Її межі протягнуться до Чорного моря, а звідти ген у широкий світ» [4, 145].

Ми стали свідками і співучасниками цього нового пробудження зміненого суспільства, ближчого до Бога і його

законів. Наше завдання допомагати новій владі у здійсненні її благородних цілей.

Література

1. Голубець М. Велика історія України. – Київ: Глобус, 1993. – 352 с.
2. Полянський О. Західна Україна у двох революціях. 1848-1918. – Тернопіль: Джура, 1998. – 53 с.
3. Савка Б. А смерть їх безсмертям зустріла. – Київ: Глобус, 1993. – 332 с.
4. Продух Миро. Нація золотих комірців. – Тернопіль: Мандрівець, 1994. – 160 с.
5. Грищук Г. Так поставало Тернопілля. – Тернопіль, 2001. – 122 с.
6. Шостак Й. Відродження держави. – Тернопіль: Джура, 2001. – 448 с.
7. Погрібний А. Якби ми вчилися так, як треба. – Київ: Школяр, 1998. – 288 с.
8. Завійська Г., Маланюк М. Не закінчена книга про мужніх галичанок. – Тернопіль, 1999. – 172 с.
9. Маланюк М., Квасниця Ф., Горин Г. Село Джурин. – Тернопіль, 2000. – 120 с.
10. Маланюк П.М., Білик Л.Р., Маланюк М.П. Творчий потенціал української гімназії. – Тернопіль, 1999. – 158 с.
11. Маланюк М. Нескорені волинянки Тернопільського краю. – Тернопіль, 2000. – 154 с.
12. Маланюк М.П. Пошануймо подвиги повстанок Чортківщини. – Тернопіль, 2000. – 152 с.
13. Маланюк М. Возвеличмо героїнь Буцацької землі. – Тернопіль, 2000. – 104 с.
14. Мак Б. Вільна Україна – сенс нашого життя. – Тернопіль, 2001. – 96 с.
15. Маланюк М. Вони проклали шлях до волі. – Тернопіль, 2002. – 92 с.

Надія Моховик

У ПОЛОНІ НЕВГАМОВНОЇ ВДАЧІ

(літературно-біографічні нотатки про письменника-прозаїка, публіциста Богдана Андрушківа)

Тернопільська обласна рада профспілок

Доля дає людині час пошуку щастя і час для щастя. Межу між першим і другим людина переміщає своїм талантом, наполегливістю.

Богдан Андрушків

Сьогодні в художній літературі спостерігаємо ситуацію, коли поза полем зору багатьох письменників залишився повоєнний період, що характеризується справедливою боротьбою за волю України, яку очолили ОУН та Українська повстанська армія. Серед причин такої мовчанки можемо назвати несприятливі політичні умови, а також те, що для написання справді високохудожнього твору потрібен час. Сьогодні в газетах і журналах усе частіше з'являються спогади учасників й очевидців визвольних змагань.

З великим захопленням читачі зустріли книги Івана Дмитрика «Записки українського повстанця» (Львів, «Червона калина», 1992) і Петра Кекіша «По свіжих слідах минулого» (Тернопіль, «Збруч», 1993). Розкриттю особливостей організації національно-визвольних змагань українського народу в ХХ столітті на Тернопільщині посвячені художні книги Богдана Андрушківа «Невигойний біль» (Тернопіль: Мальви, 1994. – 120 с.) та «Тернистими стежками» (Тернопіль: Джура, 2002. – 236 с.).

Вагомий внесок у дослідження цієї теми зробили В. Косик, П. Дужий, М. Вегеш, М. Поліковський, С. Бутко, О. Зарубинський, Г. Дем'ян, В. Штокало, М. Ханас, С. Чапуга, Г. Дичківська, М. Косів та багато інших. Значним досягненням у справі повернення історичної правди про УПА є випуск 27-томника «Літопис Української повстанської армії» (серійне книжкове видання документів, матеріалів і наукових праць до історії Української повстанської армії).

Нині відкрилися можливості для поширення правди про згадані події. Спогади про них болісно гомонять у думках багатьох їх учасників. Відлуння, послаблене шістдесятирічною віддаленістю від цього часу, починає знову набирати силу. Воно повільно, інколи кволо, але поширюється, тому що заслужило це право надто великою жертвою. Тисячі молодих сердець віддали ідеї державності, незалежності та волі свій останній стук. Тому ці жертви сьогодні як ніколи потребують оспівування подвигу того часу в художніх формах. В умовах Тернопільщини це доволі успішно здійснює письменник, вчений і громадський діяч Богдан Андрушків.

Життєвий і творчий шлях Богдана Андрушківа висвітлений у книгах: „Три шляхи-дороги, що не кожному судилося пройти” (Тернопіль: „Джура”, 1997. – С. 144), „У дзеркалі слова і діла, або Таланту багатогранний діамант” (Тернопіль: „Джура”, 2002. – 76 с.), „Ода лицарю з профспілкового храму „Літературний шарж” (Тернопіль: вид-во Карп'юка, 2003. – 28 с.), окремих газетних і журнальних виданнях. Треба сказати, що життя дало йому можливість пройти всі сходинки суспільного зростання, активної творчої долі людей свого часу, в т.ч. як письменника, вченого і громадського діяча.

Народився він у мальовничому селі Метеневі Зборівського району на Тернопільщині у селянській сім'ї. Закінчив Золочівський технікум механізації сільського господарства,

Тернопільський фінансово-економічний інститут, потім аспірантура Московського інституту управління ім. С. Оржонікідзе, працював механізатором, інженером, керівником механізованого відділку, начальником комунгоспу, головою планової комісії, заступником голови Збараського райвиконкому, заступником і першим заступником голови Тернопільського облплану, заступником голови облвиконкому, заступником і першим заступником голови облдержадміністрації, головою обласної ради профспілок Тернопілля. Богдан Андрушків – доктор економічних наук, професор, академік, заслужений діяч науки і техніки України, автор більше як 300 наукових праць, багатьох монографій, підручників, посібників, має 10 авторських свідоцтв на рацпропозиції техніко-технологічного характеру, зареєстрував 11 неординарних ідей, багато розмаїтих концепцій і проектів. Ініціатор 15 загальнодержавних починань, в т.ч. таких як: проголошення 1996 року «Роком злагоди, порозуміння і творення на благо України», «Всеукраїнського дня безпечної життєдіяльності» інших. Неодноразовий депутат міської, районної та обласної Рад народних депутатів. Його творчий доробок складає більш як 30 художніх, публіцистичних і науково-популярних книг, які включають понад 300 повістей, оповідань, замальовок, етюдів і майже 500 афористичних висловлювань.

“Важко сказати, у якій сфері діяльності він досягнув найбільших успіхів, у чому найповніше розкрився його талент – громадсько-політичному житті, науці чи літературі? Очевидно, його життєве покликання – бути багатограним, різноплановим, утверджуватися у найрізноманітніших галузях людської діяльності, проявляючи невичерпну силу внутрішньої енергії і духовної краси. А, можливо, це пояснюється єдиним, зрозумілим бажанням – бути корисним своїм людям у будь-якій ролі, – як пише про нього Р. Колісник в книзі «Три шляхи-дороги, що не кожному судилося пройти».

Наша доба потребує гострого мислення, натхненного пориву і роботящих рук. Вона не визнає апатії, байдужості і малодушності, її вимога – цілковита і беззастережна самовіддача і невтомні пошуки. Хто усвідомлює це, відчуває у собі сили йти в ногу зі стрімкою епохою, того вона висуває на перші ролі, покладає на нього особливу духовну місію. Не кожен витримує такі випробування. Час швидко розставляє усе на свої місця.

Богдан Андрушків завжди відчуває невичерпну наснагу в душі, виняткову працездатність, великий внутрішній потяг до творчості, наукових досліджень, прагне постійного підвищення свого інтелектуального рівня. І невпинно йде за покликом свого серця та велінням розуму, підкорюючи все нові і нові вершини.

Мальовнича природа рідного краю, безперечно, мала най-благодатніший вплив на вразливого хлопця, сприяла становленню його душевного стану і формуванню характеру. Зачарування красою, любов до всього величного, живописного і неповторного у Б. Андрушківа, безумовно, – від рідного села з його пишними садками, пахучими верболозами і високим блакитним небом, берегами срібнокрилої річки Стрипи.

1954 р. він пішов у перший клас Метенівської початкової школи. З перших днів навчання проявив хист до творчості. Хоча убоге сільське життя з його важкою цілоденною працею, що втягала в свою орбіту і дітей, мало сприяло плідному навчанню. У своїй біографічній повісті «Життя як школа, а ти в ній – вічний учень» Богдан Андрушків робить щире зізнання: «Наш герой до занять у школі ставився, м'яко кажучи, по-філософськи. Важче давалася математика. Проте він мріяв про різні машини, конструював детекторні радіоприймачі, пробував влаштувати телефонний зв'язок зі своїм товаришем-сусідом. Але це захоплення науково-технічним прогресом не знайшло продовження після одного трагічного випадку. Під

час грози на подвір'ї громом оглушило семеро гусенят. Батько зробив висновок, що причиною стала антена, і всі радіокомунікації, як в бойових умовах, було спішно демонтовано».

Згадуючи своє босоноге дитинство у цій повісті, він так писав про себе: «Хлопець він був як усі. Можливо трішки сором'язливіший від інших, і вважав це своїм недоліком. Фізично також особливо не виділявся. Тішив себе думкою, що в числі перших серед своїх товаришів-однолітків навчився плавати у річці. До бійок невдатний, хоч на весняній траві „боровся” з друзями і десь-колись перемагав.

Разом з усіма бешкетував, брав участь „у походах” на чужі городи і в садки. Починав осягати культуру з перегляду кінофільмів через вікно сільського клубу. На квитки грошей, тобто 20 копійок, не вистачало. Інколи переглядав вистави сільських аматорів».

Найбільший вплив на формування його світогляду мали, в першу чергу, батьки – Микола Федорович і Анастасія Антонівна та численні родичі, дядьки й тітки.

Умови для розквіту талановитої і перспективної особистості у той час були вкрай незадовільні. Ініціативу та підприємливість сковувала командно-адміністративна система управління, а бажання розгорнути ширшу творчу діяльність розбивалося об спеціально розроблені плани і догматизм мислення державних високопосадових осіб, або так звані інші суспільно-політичні перепони.

І все ж, усупереч системі і несприятливим умовам життя Богдан Андрушків успішно долав сходинку за сходинкою у службовій кар'єрі, літературі, науці та житті.

У селі рано прилучаються до фізичної праці. Довелося звідати увесь її тягар і йому. Під час літніх канікул працював копнувачем на зерновому комбайні. Після чого ще два-три місяці відкашлював пилкуку, яку легко всмоктували молоді легені. А ще косив сіно і траву, жав серпом, збирав колоски і,

звичайно, пас корів і гусей. Довелося займатися й іншою роботою, зокрема штукатури́в – практикував з батьком на будівництві власної хати.

«Отож пізнання світу, – робить він висновок з притаманним йому почуттям гумору, – проходило швидше через руки, ніж через голову, тому, певно, з таким запізненням зрозумів ціну слова, хоч і любив, і вмів майстерно переповісти комусь якусь оповідку, небилицю».

Навчання у школі пролетіло, як одна мить, і в 1963 р. Богдан вступив до Золочівського сільськогосподарського технікуму.

«Середина шістдесятих років, – згадує письменник, – запам'яталася нестачею продуктів харчування. Студенти їли глевкий та зелений гороховий і жовтий кукурудзяний хліб, вистоявши за ним довгі черги. Хоч, здавалось, люди працювали не менше і земля родила, як і колись, але все було зроблено для того, щоб створити ілюзію, що державою керують погано».

Тож невдовзі М. Хрущова було знято і до влади прийшла брежнєвська братія, прихильники сталінських методів управління.

Роки навчання у технікумі – роки пізнання світу, людей, життя. Рожева юність – літа, за якими завжди буде жаль...

Закінчивши технікум у 1967 р., він відбував дійсну службу в лавах Радянської Армії. Служити випало на території Азербайджану, Грузії і Абхазії. Про солдатські будні він детально розповідає у своїх книгах «І сміх, і гріх», «Історія одного кумедного життя...», «Життємір, або воєнно-повоєнні пригоди західника Попадюка». Тут немає необхідності переповідати їх. Скажемо тільки, що бездумна муштра і казенщина мало сприяли духовному розвитку особистості. Через те роки, проведені в армії, можна вважати марно загубленими, якщо не враховувати той життєвий досвід, на

основі якого народився згодом Андрій Смалюх – комедійний герой його «Історії одного кумедного життя, або Пригоди хлопаки-невдахи».

Серед позитивів армійської служби було те, що поталанило надбати щирих і вірних друзів, зрозуміти ціну земляцтва. Суворі дисципліна, солдатська безправність на чужині змушували юнаків морально підтримувати один одного, подавати руку допомоги у скрутну хвилину. Це обумовлювало своєрідний моральний кодекс поведінки українців і зміцнювало щирі стосунки.

Сьогодні з відстані часу здається, що три роки суворих випробувань пролетіли доволі швидко. Але насправді вони тягнулися неймовірно довго, окрім того це були найкращі роки зрілої юності – пора світлих мрій і романтичних жадань. Для фізичного змужніння вони мали певне значення, однак інтелектуальному зростанню сприяли мало. А він передусім прагнув розумового вдосконалення.

Після демобілізації молодий спеціаліст працював механіком автоколони міжгосподарської будівельної організації. У 1971 р. у зв'язку із сімейними обставинами (на той час він уже одружився) переїхав у м. Збараж, де був прийнятий на роботу в райоб'єднання «Сільгосптехніка» інженером-технологом.

У 1973 р. був переведений на посаду інженера з нової техніки, а в 1975 р. – начальника механізованого загону.

Старовинний і сучасний Збараж відіграв у біографії молодого інженера та «потайки» науковця – особливу роль. Тут він не тільки надбав багато друзів, щирих приятелів, а, напевне, вперше відчув жагучий потяг до творчої літературної праці, живого образного слова. Перші проби пера зробив у районній газеті «Колгоспне життя» (сьогодні «Народне слово»). Тож негасиме творче горіння своїми витоками сягає саме збараського періоду.

Можливо, щось справді таємниче, магічне і звеличуюче таїть у собі та земля, яку колись освятили Морозенко і Хмельницький, Франко і Стефаник, Борис Харчук та Іван Гнатюк.

Як уже згадували, без відриву від виробництва закінчив Тернопільський фінансово-економічний інститут, в якому навчався з 1971 по 1976 рр.

«У заочної форми навчання, – розсудливо підсумовує письменник у книзі „Хліб для розуму”, – є свої особливості. Взагалі воно є тією школою, що дає знання з трьох джерел: перше – від викладачів в аудиторіях інституту і самостійного освоєння літератури, друге – від спілкування з представниками, спеціалістами різних галузей народного господарства, що навчаються разом з вами, і третій – безпосередньо з практики діяльності підприємства, де працює заочник».

У 1976 р. молодий випускник вузу зайняв посаду начальника Збаразького комбінату комунальних підприємств. Звичайно, передусім усі сили і знання йому доводилося віддавати роботі, що давала засоби для існування і дозволяла забезпечувати сім'ю. А при тодішніх умовах бути керівником було непросто, бо панувала подвійна мораль, діяв жорсткий командно-адміністративний метод і диктат „керівної та спрямовуючої” сили.

Одна за одною з'являються його численні методички, посібники, підручники, монографії і... художні книги, про які детальніше мову поведемо пізніше. У 1982 р. його переводять на роботу в облплан у Тернопіль, де він за сумісництвом займається викладацькою роботою.

Невдовзі Б.М. Андрушківу було присвоєно звання старшого викладача, доцента, відтак – професора, а згодом обрано академіком і членом президії Академії економічних наук України, екологічної академії, академії економічної кібернетики і насамкінець – Міжнародної регіональної наукової асоціації.

Аналізуючи свій життєвий шлях, він підкреслює: «Моя кар'єра налічує багато сходинок: від копнувача зернового комбайна до відповідальних посад обласного рівня, доктора економічних наук, професора. Була змога багато чого навчитися у людей, передати їм те, що сам знав, побачити добро і зло, брехню і правду, захланність і самопожертву. Проте, якщо проявлялись якісь слабкості автора в цьому процесі, то все-таки особливим принципом його кар'єристичної політики було робити людям добро, нести радість, а життя і люди відповідали взаємністю».

Богдан Андрушків, дебютувавши у літературу книгою «Хліб для розуму», яка отримала такий широкий резонанс у читача, що невдовзі автор перевидав її повторно у доповненому і дещо розширеному варіанті, а потім перевидав утретє з паралельним перекладом мовою есперанто.

Найприкметнішою особливістю цієї книги, на нашу думку, є афористичність і лаконічність письма. Власне кажучи, вона і задумувалася автором як своєрідна антологія філософських і пізнавально-повчальних сентенцій та максим. Тому найбільшу увагу привертає перший розділ книги «У дзеркалі слова», в якому зібрано влучні авторські висловлювання про віру і Бога, про Україну та її долю, управління і економіку тощо.

Чимось віддалено ці оригінальні висловлювання нагадають уславлені окрушини Ірини Вільде та афоризми Станіслава Лема. Але контексти Б. Андрушківа цілком самобутні й наскрізь новаторські, вони мають свої виразні неповторні особливості.

1995 р. побачила світ книга Богдана Андрушків «І сміх, і гріх», у передмові до якої під назвою «Мандрівка у життя. З пригодами, роздумами і, звичайно ж, гумором» письменник і драматург Богдан Мельничук запитує: «Хочете здійснити незвичну подорож?» – і рекомендує: тоді вчитайтесь у сторінки

цієї книжки. І разом з її автором помандруєте крізь час та відстань. Перед вашим зором постане неповторна галерея образів – від солдатів і офіцерів колишньої «советської» армії, до теперішніх народних депутатів. Неодмінними вашими супутниками на цьому шляху будуть сатира і гумор – ота «секретна» зброя українців, що вже не раз допомагала і нині допомагає нам вижити. Навіть крізь сльози ми сміялися і, дасть Бог, ніколи не втратимо цієї здатності.

Гортаючи сторінки книги, ви переживете чималеньку, але від того не менш захоплюючу серію пригод із рядовим Андрієм Смалухом, який, як мовиться, і у воді не тоне, й у вогні не горить, придивитесь до більшовицьких горе-визволителів, які начебто принесли нам волю і культуру, а насправді відкинули суспільство на десятиліття назад. Та ще й ціною яких жертв!

Автор допоможе розпізнати вам тих, хто за новітніми словами про демократію, замінивши у кабінеті зображення Леніна на портрет Шевченка, приховує стару сутність.

Ви побачите зблизька бюрократів – явних і замаскованих, краще зрозумієте, що таке чиновницька безглуздість і чим вона загрожує...

А ще ви щиро посмієтесь з дотепними людьми, отими воістину народними жартунами, оптимізм і весела вдача яких – від запорізьких козаків.

Пам'ять автора упродовж багатьох років фіксувала побачене і почуте, щоб тепер поділитися цим надбанням із читачами.

Коли розпалася остання у світі радянська імперія і Україна проголосила свою незалежність, з'явилася широка перспектива правдиво і повно висвітлити забуті сторінки історичного минулого нашого народу. Особливо історію боротьби УПА за незалежність України, оскільки ще живими залишалися ті нечисленні свідки й учасники трагічних подій, які могли розказати правду. До освоєння цієї тематики

приступили кращі майстри пера, створивши ряд чудових художніх полотен, які правдиво висвітлювали трагічні епізоди нашого минулого. Віддав данину цій героїко-трагічній тематиці і Богдан Андрушків книгою «Незабутий біль».

Тематично ця книга оповідань і новел складається із п'яти розділів: «Ваша слава не вмре, не загине», «Провокації... не провокації?», «Долі жіночі», «Стребки, істебки», «Навчання – світло», в яких автор відтворив жахливі й незабутні картини життя, коли, здавалося, справжнє пекло розверзлося на поневоленій ворогом землі.

«Мій життєвий вік, – пише автор у передмові, – не захопив цього історичного періоду, але дитинство минуло в атмосфері, що ще дихала повстанням. Мав змогу розмовляти з безпосередніми учасниками подій, слухати перекази.

Все це нагромаджувалося для того, щоб відтворити в уяві і вилити у ці скромні рядки смутку, жалю, болю, і... надії».

Всі оповідання, що склали збірку, динамічні, напружені й художньо правдиві, прочитуються вони з незгасаючою цікавістю. В основі кожного з них якась захоплююча, часто з трагічним забарвленням колізія.

2003 р. з-під пера Б.М. Андрушківа вийшла книга «Тернистими стежками», у якій він значно ширше і глибше висвітлює тему героїчної боротьби воїнів УПА. Видання присвячене діяльності Омеляна Польового, безстрашного полковника «Остапа», командира Тернопільської військової округи УПА, іменем якого сьогодні названа вулиця в обласному центрі.

Загалом літературна творчість в період незалежності більшою мірою присвячена актуальній тематиці державотворення та боротьбі з проявами такого суспільного зла, як алкоголізм («На перехрестях покалічених доль», «Хмільна повість»), також духовного відродження («Зарваниця – святиня землі української», «Гріхи наші»), патріотичного

виховання («Душа навиворіт», «Кишенькова книжка молодого патріота»). За сценарієм його книжки про Зарваницю створено телефільм «Воскресла святиня».

Сторінки нашої героїчної минувшини розкривають книги «Про що співає на історичних вітрах ковила сивих козацьких могил», «Як відродилася Галицько-Волинська булава», «Некрополі Тернопільщини», «Король України: минуле і сучасність».

Тернополяни, як і весь український народ, болісно пережили Чорнобильську катастрофу. Ця тема знайшла відображення в книзі Б.М. Андрушківа «Чорна скрижаль України».

Складнощі державотворення у різних аспектах розкрито в друкованих виданнях «Прозріння», «Казки для дорослих», «Велика ілюзія правди...», «Заради кращої долі».

Є у його творчому доробку і красназвачі книги: «Тернопіль і Тернопільщина», «О, прекрасні дива твої, Україно!»

Пробував Б.М. Андрушків свої сили і в жанрі фантастики, написавши повість «Рудий».

Особливою темою в творчості Богдана Андрушківа є тема батьків і дітей. Складним був час, в якому проживали батьки Богдана Миколайовича. Та не розчарувалися вони в житті і зберігали віру в Бога, в справедливість, як заповіт передавали правду своїм дітям. Рідше тепер збирається вся родина разом з багатьма внуками письменника. Тільки з надзвичайно поважних причин: похоронів, весілля чи хрестин..., але, на жаль, вже без батьків. Та рідний дух зберігається. Зв'язок поколінь триває.

Життєпис Богдана Андрушківа був би далеко не повним, якби не розповісти про такий важливий аспект його багатогранної життєвої діяльності як громадсько-політична і суспільна робота. Саме їй в останні роки він віддає себе цілком і повністю, залишаючи для наукової і творчої праці тільки окрушини дозвілля.

«Час для літературної праці, – зізнається він в одному з інтерв'ю, – стараюсь знаходити за рахунок сну, а також використовую вихідні і святкові дні та відпустки».

Справді, 1986 р. він займає посаду заступника голови планової комісії облвиконкому, з 1988-го – заступника начальника головного планово-економічного управління облвиконкому, а відтак – начальника комплексу народногосподарського планування. З 1991 р. – завідувачий Тернопільським відділом проблем соціально-економічного розвитку Подільського регіону Національної Академії наук України.

1992 р. призначений заступником голови облвиконкому. Цього ж року перезатверджений першим заступником голови облдержадміністрації, з 1994 р. – заступник голови облдержадміністрації та заступник голови обласної Ради народних депутатів. В грудні 2000 р. на міжспілковій конференції його обрано головою обласної ради профспілок. Треба сказати, що пропозицію на «балотування» на цю посаду йому зробила президія територіального профоргану Тернопільщини.

Не будемо розповідати, з чого він почав свою роботу на профспілковій ниві, що йому вдалося зробити за цей короткий період, а порадимо ознайомитися з думками колег, які він навів у книгах «На варті закону, Конституції прав» та «На вістрі соціальної напруги». У них відзначаються ті позитивні зрушення, які сталися у спілчанському житті краю за останній період, акцентується увага на корисних справах та ініціативах громадського об'єднання.

З боку цілком благополучна і, навіть, блискуча службова кар'єра, незмінний ріст по висхідній, сходження до вершин суспільного визнання... Та тільки окремі люди знають, скільки щоденної енергії, життєвої наснаги, внутрішньої культури, терпіння і працездатності вимагає керівна посада, як поглинає вона людину, не даючи розслабитись.

Богдан Андрушків опублікував сотні статей на актуальні теми суспільно-політичного та економічного життя регіону в засобах масової інформації: в районних, обласних і столичних журналах і газетах. Систематично виступає по місцевому радіо і телебаченню. Перелік його наукових праць і публікацій, як ніщо більше, характеризує його активність як письменника, науковця, публіциста, політика і громадянина.

У кожного з нас у цьому житті є своє покликання. Є воно і в героя цього нарису. Лаконічно його можна сформулювати так: творити добро для людей, максимально сприяти і робити все можливе для розбудови і розквіту рідної держави. Прототип цього твору «співав і співає свою пісню». Веде мелодію своїм голосом, для свого народу. Справді, вона багата на різні звуки і тони, вона яскрава і барвиста, вона щира і від серця. Прикро, що нікому нема до того зацікавленості і справи. Не багато з нас хочуть і можуть дати їй порівняльну оцінку, виставити на огляд і поширювати. Через те – не всім ця пісня, в силу різних причин та обставин, зрозуміла. Не всі про неї знають...

Б.М. Андрушків каже, що ще прийде час і все розставить на свої місця. Ми переконані: все те, що залишається після нього, кличе власне до віри, дає надію і просякнуте любов'ю до родини і суспільства. Воно кличе нас з вами творити добро, сприяти об'єктивному висвітленню всіх історичних періодів становлення нашої державності, у тому числі епохи національно-визвольних змагань українського народу у ХХ столітті. Широко використовувати для цього художні форми, які мають не лише пізнавальний, а й виховний характер.

Любомир Никифорів

ПОЛКОВНИК АРМІЇ УНР – РОМАН САМОКИШИН

Тернопільський обласний краєзнавчий музей

У 1932 р., навесні, неподалік мальовничого села Торське Заліщицького повіту поселилася велика багатодітна сім'я з Гуцульщини Романа Самокишина. Це був немолодий, невисокого зросту, прямої постави, стрункий чоловік доброї вдачі, привітний, готовий будь-якої хвилини прийти на допомогу. У всьому відчувалася внутрішня велика добра сила, яку важко було збороти.

Самокишин купив 12 моргів поля за дорогою, що вела на Тернопіль, побудував хатину і посадив яблуневий сад. Родина швидко зійшлася і заприятлилася із селянами Торського, які радо прийняли її до своєї громади. І полинули роки, хоч не дуже заможного, але щасливого життя.

Та не довго це тривало. Війна, а потім прихід «других совітів» порозкидали дітей по світу, а сам Роман Самокишин, щоб не бути вивезеним до Сибіру, покинув усе й поїхав на свою Гуцульщину.

Хата розвалилася і залишився тільки старий «сад Самокишина». Багато поколінь торщинських дітей з приємним сумом згадують цей сад, де вони пасли корів, гралися, де проходили кращі роки їхнього життя – дитинство.

Хто ж була ця людина – Роман Самокишин? Яким було його життя до приїзду на Поділля?

Народився Роман Самокишин 28 березня 1885 р. у старовинному прикарпатському селі Печеніжині, що на Коломиїщині, звідки походить славний опришок Олекса Довбуш. Життя Романа нічим не відрізнялося від життя його ровесників: навчався в 4-класній школі, пас корову, допомагав батькові возити ліс для орендарів. А ще Самокишин мав

чудовий голос і співав у церковному хорі та хорі, організованому при читальні «Просвіта», грав у аматорських спектаклях. Про це згадує професор В. Грабовецький у своїй книзі «Історія Печеніжина» [9:70]. Коли прийшов час, Романа мобілізували до австрійської армії, направили в унтерофіцерську школу, де, крім одержаного доброго військового вишколу, досконало вивчив німецьку мову. Після демобілізації він одружився з красунею-гуцулкою Анною і в них народилося двоє дітей. Та перша світова війна забрала Самокишина і закрутила у вогняній круговерті. Це була найстрашніша, найкривавіша війна за всю історію людства.

Перед одним з боїв підрозділ, яким командував Роман, за наказом його молодого недосвідченого командира, був розташований в дуже незручному місці. Самокшин, щоб врятувати своїх підлеглих, дав команду скинути ранці, щоб не заважали, і ярами та видолінками (він добре знав місцевість, бо перед боєм зробив рекогносціювання), вивів з бою. Так він врятував понад 30 чоловік від неминучої смерті. Назад вороття не було – їх чекав трибунал, тому, зваживши всі за і проти, Самокишин разом зі своїми жовнірами подався в російський полон. А через кілька днів у Печеніжині, в обійсті Романа, жандарми провели обшук, де перевернули все вверх дном, думаючи, що він повернувся додому.

У полоні Самокишин перебував у Кам'янці-Подільському, де працював у госпіталі санітаром. Йому були притаманні висока мораль, внутрішня інтелігентність, справедливість, витримка, розсудливість, тому, навіть будучи невільним, не маючи ніяких прав, він користувався повагою і авторитетом як серед військово-медичного персоналу, так і серед поранених.

У 1915 р. в Києві організувалася театральна труппа під назвою «Товариство українських акторів за участю М.К. Заньковецької і П.К. Саксаганського під орудою І.О.

Мар'яненка». До праці в театрі Мар'яненко (пізніше – народний артист СРСР) залучав молодих артистів – випускників музично-драматичної школи ім. М. Лисенка, а також для підсилення акторського театру він запросив відомих талановитих артистів: Л. Ліницьку, Н. Горленко, М. Петлішенка, О. Полянську, Я. Долго, С. Бутовського, А. Михайлову та ін. У цьому театрі починали свою сценічну професійну діяльність майбутні народні артисти СРСР: В.С. Василько, Б.В. Романицький, І.С. Козловський. [18:90-91, 95]. Труппа була сильною і відразу ж після створення почала гастролювати по всій Україні. Одним з перших міст, куди приїхали актори, був Кам'янець-Подільський. Успіх спектаклів – величезний, зал театру був постійно переповнений, артистів впізнавали на вулицях.

Одного разу кілька акторів, серед яких був Мар'яненко, пішли в церкву, щоби взяти участь у недільній Святій Літургії і послухати церковний хор, який славився чудовим виконанням. Несподівано під склепінням храму полинув незвичайної краси чоловічий голос. Мимоволі всі артисти повернулись на хори, а Мар'яненко тихо проговорив: «Цей чоловік поїде з нами». Після відправи вони познайомились з Самокишиним, і йому було запропоновано увійти до складу труппи та гастролювати разом з ними. Однак стан полоненого, заборона відлучатись за межі міста не дозволяли йому прийняти цю пропозицію, і тоді корифеї української сцени звертаються до Кам'янець-Подільського генерал-губернатора з проханням дозволити Самокишину поїхати разом з театром на гастролі. Генерал-губернатор не міг відмовити цим славним і відомим людям, і за його наказом були вироблені необхідні документи, які дозволяли Роману Самокишину їздити в складі труппи по всій Україні. З цього моменту протягом тривалого часу він гастролює разом з театром, яким керував І. Мар'яненко, а потім, після його мобілізації, з театром під орудою М. Заньковецької.

В експозиції Державного музею театрального, музичного та кіномистецтва України в Києві виставлені афіші вистав, у яких, поряд з прізвищами таких корифеїв української сцени як М.К. Заньковецька, П.К. Саксаганський, І.О. Мар'яненко, Н.Ф. Горленко, Л.П. Ліницька, є прізвище й Романа Самокишина.

По закінченні виступів у театрі, Самокишин вирішив повернутися на рідну Гуцульщину, але українська національна революція розпорядилася його долею інакше.

Україна на той час опинилася в дуже складному становищі. Центральна Рада, що вже не могла контролювати ситуацією в країні «...втратила риси вищого законодавчого органу країни, обернувшись на своєрідний політичний клуб з доволі обмеженим колом учасників... Властиво відбулася її самоізоляція» [15:51]. До влади прийшов гетьман Скоропадський, який «... служив військовим ад'ютантом Миколи II і під час війни був авторитетним генералом» [17:310]. Однак і Скоропадський не міг усунути всіх тих протиріч, що роздирали українське суспільство. Його не підтримали відомі українські діячі, більшість яких були соціалістами. Із самого початку виникла опозиція Скоропадському з ряду українських партій, яка утворила координаційний осередок, названий «Національно-Державним Союзом», пізніше – «Національний Союз» [5:73].

У 1918 р. в Україні легально і нелегально діяли десятки шовіністичних і монархічних організацій, і всі вони, починаючи від крайніх правих, і, закінчуючи лівими, докладали неймовірних зусиль, щоб не допустити відокремлення України від Росії навіть ціною продажу її російським більшовикам [15:58].

По всій Україні повстають селяни, обурені тим, що гетьман відновив приватну власність, повернув землю поміщикам, кон-

фіскував врожай, зібраний із захоплених земель, посилав у їхні села каральні експедиції, в яких брали участь і німецькі війська. Кидаючись з боку в бік у відчайдушних пошуках підтримки, Скоропадський оголошує про заміну урядового курсу, за яким Україні «... першій належить виступити у справі утворення Всеросійської Федерації. Її кінцевою метою буде відновлення Великої Росії». Отже, з незалежною Україною було покінчено [15:62-63, 73].

Того ж дня українська опозиція (Національний Союз) утворила альтернативний уряд – Директорію на чолі з Винниченком й Петлюрою та відкрито проголосила виступ проти гетьмана.

Повстання швидко набирало сили. Тисячі селян під проводом отаманів стікалися до Білої Церкви, що стала штабом антигетьманської боротьби. Незабаром, сповнене ентузіазму, нерегулярне військо Директорії налічувало 40 тис. осіб. На її бік перейшли деякі з кращих підрозділів гетьмана, зокрема січові стрільці під командуванням Євгена Коновальця та Сірожупанна дивізія, збільшивши таким чином кількість її регулярного війська до 60 тис. [17:314].

Особливого розмаху набрало повстання після підписання угоди про нейтралітет між Директорією і представниками німецької Великої солдатської ради. 21 листопада повсталі оточили Київ і після тривалих переговорів, 14 грудня, німці разом зі Скоропадським покинули Київ і виїхали за межі України. У той же день війська Директорії увійшли до Києва і було проголошено відновлення Української Народної Республіки [17:314].

Не стояв осторонь цієї боротьби і Роман Самокишин. Маючи добрий військовий вишкіл, він ще в 1917 р. бере участь у створенні підрозділів Вільного козацтва на Катеринославщині та Херсонщині, у будівництві армії майбутньої держави [12:2702]. В листопаді 1918 р. Головний

отаман Армії УНР Симон Петлюра присвоює йому звання полковника і призначає командиром полку.

Однак, деякі з повстанських отаманів не стали під прапор Директорії, зокрема, ватажок найбільшого загону – зросійщений український селянин Нестор Махно. Він і його соратники вважали, що петлюрівщина є рухом національної буржуазії, з якою селянам і революціонерам не по дорозі, і що не об'єднання, а тільки боротьба може бути між махновщиною і петлюрівщиною [1:80-81]. Учитель і наставник Н. Махна, активний учасник та історик махновщини П. Аршинов у своїй «Истории махновского движения» пише: «... махновщина була принциповим противником всякої релігії, всякого бога. Із сучасних соціальних рухів махновщина – одна з небагатьох, де абсолютно не цікавились ні своєю, ні чужою національністю, ні своєю, ні чужою релігією...» (переклад – авт.) [1:194-195]. В «Декларації», випущеній Реввійськрадою махновської армії в жовтні 1919 р., у розділі про національне питання говорилось: «Кажучи про незалежність України, ми розуміємо цю незалежність не як незалежність національну, типу петлюрівської самостійності, а як незалежність соціальну і трудову робітників і селян. Ми заявляємо про право українського (як і всякого іншого) трудового народу на самовизначення не в розумінні «самовизначення націй», а в розумінні «самовизначення трудящих...» (переклад – авт.) [1:193-194].

Зусиллями Махна маси українців півдня України були втягнуті в боротьбу за химерну ідеологічну примару бездержавного суспільства і тим самим протиставили себе своїй новонародженій державі. Отже, малограмотний та ідеологічно обмежений Н. Махно не зміг піднятися до розуміння того, що визвольна боротьба, у якій відсутня національна ідея і не є її стрижнем, завжди приречена на поразку.

На відміну від Махна, Директорія, усвідомлюючи боездатність його армії, починає вести з ним переговори про спільні дії проти білогвардійців. 15 грудня між представниками штабу Махна і Катеринославським губернським комісаром Горобцем було укладено союз, згідно з яким махновці повинні були разом з армією УНР бити білогвардійців і не перешкоджати проводити мобілізацію селян. Петлюрівці зобов'язувались допомагати махновцям зброєю. Того ж дня анархісти отримали вагон патронів, піввагона гвинтівок і чимало вибухівки [8:11]. Однак Махно і не збирався дотримуватись цього союзу, відкинувши всі моральні закони, він із загоном захопив ст. Синельникове і винищив роту петлюрівців. Це трохи не коштувало життя членам його делегації, що перебувала у Горобця [2:42; 4:54].

А згодом, 27 грудня 1918 р., Махно веде своє військо і більшовицькі повстанські загони на Катеринослав – один з найважливіших стратегічних центрів України.

У першій половині грудня за рішенням Катеринославської міської конференції КП(б)У відбулися вибори до Ради робітничих депутатів. Перше засідання Ради, що почалося 21 грудня, було розігнане петлюрівцями. Потім вони розгромили більшовицький комітет і революційний штаб повстанців і всіх вигнали з міста. Більшовицькі загони відступили і приєдналися до повстанських загонів у Нижньодніпровську. Опинившись у Нижньодніпровську, більшовики та їхній губревком починають зосереджувати свої повстанські загони для наступу на Катеринослав, а так як сил у них було недостатньо, вони звернулися по допомогу до Махна. «Батько» погодився, оскільки хотів захопити в арсеналах міста зброю, якої там було дуже багато. Йому також було запропоновано посаду головнокомандувача [20:74, 6:130].

Наступ на Катеринослав розпочався 27 грудня, і бій за місто тривав, майже не вщухаючи, до 30 грудня [6:131-132].

Петлюрівці відступили, а Катеринославським губревкомом було оголошено відновлення у місті радянської влади [20:74-75]. Вже «28 грудня Махно приступив до реалізації своєї головної мети. Він наказав вантажити гармати і все спорядження, а практично все, що потрапляло під руки, в ешелони і відправляти до Гуляйполя» [6:131].

Від самого початку боротьби за Катеринослав, між загонами повстанців і республіканськими військами, махновці здійснювали насильства, розбій і погроми. Під приводом пошуків петлюрівців вони вдиралися до квартир і безжалісно грабували мешканців міста. З цим явищем катеринославці були знайомі і раніше, але розміри, яких воно набрало в останні дні грудня 1918 р., не йшли ні в ніяке порівняння з минулим. Особливо постраждав Озерний базар – один з торговельних центрів міста. Більшість магазинів на ньому була пограбована. Причетність повстанців до грабунку визнав і сам Махно. Він розповідав, що Озерний базар був ним цілком конфіскований і використовувався як продовольча база [4:57].

Махновці випустили з міської в'язниці всіх, хто там сидів, загостривши цим ситуацію в місті. Пізніше Махно розповідав: «З усіх тюрем і будинків ув'язнення ми випустили арештованих, думаючи, що хлопці наші, але через день довелося самому трьох розстріляти за грабунки» [2:44]. Але не довго махновці творили вакханалію в місті. 31 грудня на допомогу катеринославському кошу, залізницею, прибув полк січових стрільців, очолюваний полковником Романом Самокишиним (стрільці називали його полковником або батьком Самокішем – прим. авт.), на озброєнні якого була артилерія. Він з маршу атакував махновсько-більшовицькі війська, які в паніці кинулись тікати. Яскраво описав ці події більшовицький письменник Олексій Толстой у своїй трилогії: «Хождение по мукам»: «... мчались всадники, хлеща нагайками направо и налево... Кони, тяжело обремененные

узлами в заседельных тороках, спотыкались на обледенелой мостовой, – и конь, и всадник, и добыча катились к черту под копыта... Скакали, груженные награбленным добром, телеги, разметывая все на пути, мчались четверни с тачанками... Бежали пехотинцы, не успевшие вскочить в телеги... Все это с дикими воплями, грохотом и треском устремлялось вверх по проспекту, к нагорной части города, потому что полковник Самокиш уже захватил железнодорожный мост и вокзал...

Бегущая без единого выстрела батькина армия при выходе из города неожиданно наткнулась на петлюровские заставы, заметалась в панике и повернула коней к Днепру, на явную гибель. Берег здесь был крут. Ломая кусты и заборы, перевертываясь вместе с телегами, махновцы скатились на лед. Но лед был тонок, стал гнуться, затрещал, и люди, лошади и телеги забарахтались в черной воде среди льдин. Лишь небольшая часть махновской армии – жалкие остатки – добрались до левого берега» [19:241].

Пізніше Махно про це так розповідав: «Переодетые санитарями белогвардейцы и петлюровцы, ревкомовские дружины (загони, організовані більшовицьким губревкомом, які ніби-то перейшли на бік петлюрівців, – прим. авт.) стреляли по нас из домов в спину, а Самокиш напирал все сильнее. Я с группой своих отбросил серпуховцев (загін губревкому – прим. авт.) от моста и перешел его по верхней части с кавалерией и тачанками, по нижней части удалось вывести два ешелона пехоты. Остальные, сдерживая противника, вели бой в городе и были отрезаны от моста. Отступая по льду на левый берег Днепра, они попадали в полыньи от разрывов снарядов и растреливались, точно утки стрелками Самокиша» [2:45-46]. Однак не все це відповідає дійсності: і Махно не брав ніякої участі у рятуванні від загибелі свого війська. У дослідженні історії махновського руху В.М. Волковинський пише: »І коли 31 грудня пет-

люрівські війська під командуванням Самокіша перейшли в наступ, вони легко розгромили махновців і революційні загони. Кинувши на призволяще своє військо, головнокомандуючий разом з Щусем (командир підрозділів війська Махна – прим. авт.) першим утік за Дніпро» [6:133]. Це підтверджує і письменник Олексій Толстой: «Батько Махно выбежав тогда из ревкома, в бессильной злобе затопал ногами, заплакал, говорят, кинулся в тачанку, которую Левка (Зіньковський (Задов) Лев – в махновщині займав керівні пости у контррозвідці, пізніше – начальник особистої охорони Махна прим. авт.) пригнал к гостиннице, накрылся с головой тулупом, от стыда ли, не то для того, чтобы его не узнали и ушел из проклятого города в неизвестном направлении». [19:241].

Після розгрому основної частини війська Махна, боездатними залишилися тільки патрульні загони і селянський полк. «Этому крестьянскому полку и пришлось в неравных условиях принять весь удар петлюровских куреней полковника Самокиша. Полк был окружен близ вокзальной площади и истреблен почти весь в штыковом бою, лишь немногим удалось пробиться и уйти через проходные дворы и, возвратясь в деревни, рассказать про страшное дело, где легло три сотни добрых хлопцев, пришедших в Екатеринослав, чтобы ставить Советскую власть» [19:241-242].

Червоноградські загони більшовицького губвійськревкому, що відпочивали в Феодосіївських казармах, були зненацька атаковані військами Самокішина, і значна частина їх потрапила в полон. «Закопи громадянської війни суворі: командирів червоних розстріляли, рядовим всипали шомполів і відпустили по домівках» [11:22].

Автори наукових праць і статей, газетних і журнальних публікацій, художніх творів по-різному трактують втрати військ Махна. В бою з петлюрівцями за Катеринослав: більш як половина [4:59] – 300 чоловік [19:242] і навіть 2 тис. [8:11].

Сам Махно пізніше розповідав, що він втратив 600 чоловік, врятувалось 400 [2:46].

До цього часу Махно ніколи не обпікався, як це сталося в Катеринославі, і в його протиборстві з Директорією цей розгром був найвідчутнішим. Він гнітюче вплинув на Махна та його вояків, а всю вину за нього батько звалив на більшовиків, і, не перестаючи їх ляяти, твердив, що «треба до біса порозганяти всі більшовицькі штаби». Повернувшись до Гуляйполя із загonom, що налічував 200 чоловік, і на запитання одного зі своїх командирів, де решта бійців, Махно з люттю відрубав: «У Дніпрі» [6:133].

Гуляйполе було приголомшене трагічною подією. Люди виходили на вулиці і жваво спілкувались, обговорюючи сумну звістку. Серед них було багато озброєних. Жінки голосно проклинали Махна, який занастив їхніх дітей, а сам цілий і неушкоджений повернувся [2:46].

А полк Самокіша на якийсь час став запорукою спокою в Катеринославі та його околицях. Тут було відновлено республіканську владу, яка відразу подбала про безпеку міста. Згідно з наказом губернського комісара, мали бути створені поквартальні комітети самооборони. При управлінні коменданта формувалася оборонна сотня та ін. Активізувалося суспільно-політичне і культурне життя Катеринославщини. Щотижня проходили з'їзди різних партій, відбулися вибори до Трудового Конгресу, щорічні загальні збори міського Українського учительського товариства і збори товариства «Українське видавництво у Січеславі», функціонував Катеринославський клуб «Громада» та ін. [3:15].

Але відносно спокійне життя Катеринославської губернії було порушене. Над нею, як і над всією Україною, нависла тінь окупації російськими більшовицькими військами. Ще 11 листопада Рада Народних комісарів РСФРР зобов'язала Реввійськграду російської республіки підготувати війська для

інтервенції в Україну під приводом надання допомоги робітникам і селянам, що повстали проти гетьмана. З цією метою був створений керівний орган під назвою Реввійськрада групи військ Курського напрямку, пізніше реорганізованого в Український фронт. Командуючим був В. Антонов-Овсієнко (той самий, що очолював російських загарбників і під час першої окупації України в грудні 1917 – січні 1918 рр. – прим. авт.) У конфіденційних листах, у вузькому колі наближених осіб, В. Ленін визнавав факт окупації України російськими військами [15:146]. Окупанти почали здійснювати наступ на Україну 6 грудня двома шляхами: Ворожба – Суми – Харків і Гомель – Чернігів – Київ, і вже 3 січня 1919 р. ними був зайнятий Харків, а 12 січня – Чернігів [16:72].

Після захоплення Харкова була створена група військ Харківського напрямку, до складу якої увійшов окремих загін під командуванням П. Дибенка, який одержав наказ, просуваючись на Катеринослав, встановити контакт з Махном [20:75, 2:62]. 26 січня між П. Дибенком і Махном була укладена угода про спільну боротьбу проти петлюрівців і Денікіна. В реалізації цієї угоди були зацікавлені обидві сторони. Махно одержував необхідну кількість зброї, а армія окупантів збільшувалась майже на 50 тис. осіб [7:130-131].

Об'єднані війська російських окупантів і війська Махна, захопивши Іларіоново і Нижньодніпровськ, зайняли вихідні позиції для штурму Катеринослава. Їм протистояли петлюрівські війська, ядром яких був полк Самокіша.

Як згадує начальник штабу Махновської армії В. Белаш, увечері 26 січня полк і два батальйони військ окупантів, скориставшись тим, що увага петлюрівців була сконцентрована на форсуванні Дніпра іншими частинами біля Кам'янки і переправі зі сторони Нижньодніпровська, перейшли по кризі на правий берег Дніпра, північніше Катеринослава [2:66]. Одночасно більшовицькі частини повели наступ на

залізничний міст, що був найважливішим об'єктом в обороні міста. Захищаючи переправу, полковник Самокіш перейшов у контрнаступ. Зав'язався запеклий бій, що проходив з перемінним успіхом. Однак, під натиском переважаючих сил російських окупантів і махновців, січові стрільці відійшли. Більшовики оволоділи мостом і захопили частину міста. 27 січня Катеринослав був повністю в руках наступаючих [2:66]. Полковник Самокіш змушений був відступити.

На думку І. Мазепи, одного з видатних громадсько-політичних діячів України, стратегічна ситуація в Катеринославі на той час була вже безнадійна. Командир Запорізьким корпусом військ УНР, який протистояв наступу Червоної армії на Лівобережній Україні, полковник П. Болбочан (пізніше розстріляний за наказом С. Петлюри – прим. авт.) несподівано відступив на Правобережжя і цим поставив стрільців Самокіша під безпосередній удар з боку харківської групи більшовицьких військ [16:65].

Яка ж дальша доля Самокишина та його полку? Збереглась телеграма полковника Армії УНР М. Григор'єва Головному отаману С. Петлюрі, в якій він повідомляє про те, що п'ятитисячний полк Самокіша розвалився, частина його ешелонами пішла на Київ, інша стоїть на ст. Волинська і невеликими групами, зі зброєю в руках, займається реквізицією по навколишніх селах. Ще один ешелон з великою кількістю зброї і боєприпасів зазнав аварії біля Миколокозельська [10:588-589]. Але це не відповідає дійсності. Ця телеграма ніщо інше, як відплата Самокишину за те, що після сформування свого полку він не захотів підпорядковуватись Григор'єву [13:87]. Сам же Григор'єв, зрадивши своїм ідеям, через два тижні уже був у таборі російських більшовицьких військ. Насправді Роман Самокишин разом зі своїм полком упорядковано вийшов з Катеринослава. З його полку, 6-го корпусу січових стрільців, 5-ої піхотної дивізії генерала

Акімова, полку Кіршуна та інших військових підрозділів була сформована південно-східна група військ, штаб якої розташувався у Бірзулі (тепер – Котовськ – прим. авт.). Місто Бірзула, як важливий вузол на залізничному шляху Київ – Одеса, стало об'єктом запеклої боротьби. Її оточувало широке кільце повстанських районів, де діяла велика кількість партизанських загонів, які безперервними наскоками на гарнізон Бірзули перешкоджали відновити нормальний залізничний рух на лінії Одеса – Бірзула – Жмеринка [14:571].

Під впливом більшовицької надзвичайно потужної і явно популістської агітації, спрямованої, зокрема, на ліквідацію приватної власності на землю та її тотальний зрівняльний поділ, на бік червоних партизанів почали переходити цілі підрозділи республіканських військ.

Зокрема, 2 березня повстав кінний полк під керівництвом отамана Кіршуна, який дислокувався у Слобідці. Цей полк, а також партизанський загін на чолі з полковником Дячишиним завдали удару по Бірзулі, захопили бронепоезд. Їхнім завданням було захопити штаб південно-східної групи республіканських військ на чолі з командуючим, отаманом Т. Явіним. Однак, завдяки тому, що місцеве населення і залізничники не приєднались до більшовиків, а підтримували республіканські війська, та героїзму козаків і старшин, вдалось відбити більшовиків. У цій операції брали участь і війська Самокишина [10:663-664].

На початку березня полк, яким командував Самокишин, вів безперервні бої з численними загонами червоних партизанів. Полковник Самокишин відправив телеграму в генштаб республіканських військ, в якій повідомив: «...у всіх селах Ольгопольського повіту більшовицьке повстання. Ми цілий день в бою, прошу вислати один курінь на допомогу» [10:667]. Це була остання відомість про Самокишина. Через кілька днів його підкосив тиф, епідемія якого вирувала по всій

Україні, вражаючи сотні тисяч людей, не щадячи нікого. Його товариші, офіцери полку, відвезли непритомного Самокишина на хутір, що належав одному з них, і протягом кількох місяців, ризикуючи заразитись хворобою, його доглядала мати і дружина офіцера.

Хвороба перебігала дуже тяжко, життя висіло на волосині, але міцний організм Самокишина та дбайливий догляд його благодійників не дали йому померти. Після того, як небезпека смерті відступила, він, щиро подякувавши своїм рятівникам, відправився додому. У Печеніжин Самокишин прибув на чолі загону стрільців (12 осіб), озброєних, на добрих конях. Важко сказати зараз чи це була охорона, надана йому, як командирю полку, чи це до нього приєднались стрільці-галичани, що повертались додому. Скоріше, що друге. В селі він зібрав на майдані односельчан і звернувся до них з палкою промовою, в якій закликав йти на Велику Україну боронити свою державу. А потім потягнулися довгі місяці тяжкої хвороби легень, наслідком якої була астма, що супроводжувала Самокишина все життя.

Життєвий шлях Романа Самокишина був дуже важким і тернистим, але пройшов він його ні разу не збочивши, з високо піднятою головою. Навчаючи своїх дітей, а потім внуків життєвої мудрості, він часто повторював: «Людиною треба бути, а людиною бути треба вміти». І ця коротка фраза стала ніби дороговказом для його нащадків.

В кінці 40-х і 50-х рр., коли ще була небезпека бути арештованим і, в кращому випадку, висланим, Роман Самокишин змушений був змінювати місце проживання. Кожний його приїзд до когось зі своїх дітей був для них і внуків святом, вони не відходили від нього. Самокишин у взаємовідносинах з дітьми ніколи не загравав до них, не сюсюкав, а ставився як до дорослих, рівних собі, що дуже їм імпонувало і викликало велику любов і повагу. Роман мав шестеро дітей: Марію,

Параскевію, Оксану, Василя (в Україні), Івана та Миколу (у США), і кожний з них, не змовляючись, назвав одного зі своїх синів Романом. Це був справжній патріарх роду. Його слово не було непорушним законом, але не послухатися, зробити не так, чомусь ніхто не міг, чи не хотів. Мабуть тому, що слово це було виваженим і правдивим. Самокишин був глибоко віруючою людиною і де б не перебував, постійно відвідував церкву.

Коли в 1968 р. у США помер його улюблений син Іван, на якого він покладав колись великі надії як на продовжувача його театрального життя, дочки, син та онуки вирішили не повідомляти йому про це, щоб пощадити і не травмувати його душу. Так і покинув він цей світ з думкою, що залишає всіх своїх дітей живими.

Помер полковник Роман Самокишин (Самокіш) і похоронений в м. Івано-Франківську (Микитинці) 1971 р. Всупереч народному звичаю (родичі не несуть домовину), до останнього місця спочинку його несли тільки онуки. Шість молодих хлопців, нікому не довіряючи, не змінюючись, самі провели свого славного і дорогого їм діда від хати до самої могили.

Продовжили рід свого славного предка, діти, внуки, правнуки і праправнуки; понад п'ятдесят його нащадків, розкиданих по всьому світу, але не забувають вони і шанують пам'ять Романа Самокишина.

Література

1. Аршинов П. История махновского движения (1918-1921). Запорожье: Дикое поле, 1995. – 242 с.
2. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махна. Историческое повествование. – К.: РВЦ Проза, 1993. – 592 с.
3. Васковський Р. Катеринославщина доби Дерикторії УНР // Борисфен. – 1996. – № 11. – С. 14-15.

4. Верстюк В.Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918-1921). – К.: Наукова думка, 1991. – 368 с.
5. Винниченко В. Відродження націй. (Історія української революції) (марець 1917 р. – грудень 1919 р.). – Частина III. – Київ-Відень, 1920.
6. Волковинський В.М. Нестор Махно: звивисті стежки політичного авантюриста // УДЖ. – 1989. – № 9. – С. 122-125.
7. Волковинський В.М. Нестор Махно: звивисті стежки політичного авантюриста // УДЖ. – 1989. – № 10. – С. 130-135.
8. Горак В. «Союз» Махна з армією УНР проіснував недовго // Час. – 1999. – 29 січня-5 лютого.
9. Грабовецький В. Історія Пеженіжина. – Коломия: Світ, 1993. – 127 с.
10. Гражданская война на Украине 1918-1920. Сборник документов и материалов. – В 3-х т., 4-х кн. – К.: Наукова думка, 1967. – Т. I, Кн. I. – 875 с.
11. Дубовик В. Бандит Сова і чекіст Рац // Борисфен. – 1992. – № 11. – С. 22-24.
12. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – Львів, 1998. – Т. 7. – 2800 с.
13. Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять. – Лондон-Мюнхен: Наше слово, 1993.
14. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. – К., 1969. – 911 с.
15. Історія України: нове бачення. – К.: Україна, 1996. – Т. 2. – 496 с.
16. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917-1921. – Прометей, 1950. – Ч. I. – 211 с.
17. Субтельний Орест. Україна: історія. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
18. Тернюк П.І. Іван Мар'яненко. – К.: Мистецтво, 1968. – 292 с.

Богдан Новосядлий, Наталя Новосядла

БАЛАДА ПРО НЕСКОРЕНУ РОДИНУ І ЛЕГЕНДАРНИЙ ПОДВИГ ЧОТОВОГО

Тернопільська обласна газета «Свобода», Тернопільський
експериментальний інститут педагогічної освіти

*Де общее добро в упадку, –
Забудь отця, забудь і матку –
Лети повинність ісправлять...*

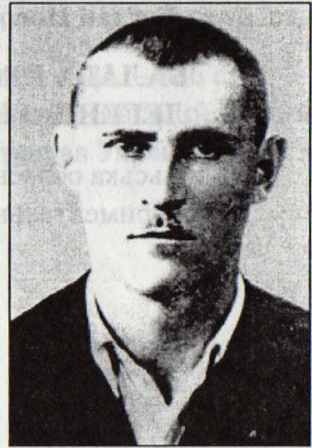
(Іван Котляревський «Енеїда»)

Бентежить душу і серце кожного рідкісний приклад національної самопожертви, відваги й мужності однієї з тисяч глибоко патріотичних сімей нашого краю, які палко хотіли жаданої волі та омріяної віками самостійності багатостраждальній неньці-Україні. За такі високі і святі ідеали чимало з них на вітвар державотворення приносили навіть найдорожче – своє молодече життя, бо справжня Вітчизна для них була понад усе.

До таких національно-свідомих і послідовних борців за волю України належить і родина греко-католицького священика отця Василя Куриласа, яка у буремні роки борні, гонінь і переслідування, багато літ проживала у селі Буцневі – нині Тернопільського району. Окрему сторінку героїчного літопису складає життєвий подвиг і героїчна загибель одного із найстарших синів отця Василя – Ярослава. Його жертвний подвиг назавжди залишиться у серцях вдячних нащадків, неповторною зіркою ревного служіння Українській державі світитиме ще не одному поколінню справжніх державотворців [1:114].

Гарт незламного духу і рішучої боротьби Ярослав отримав у сімейному колі, оскільки походив з високоінтелегентної і на-

ціонально самобутньої священничої родини. А першим взірцем служіння Україні для нього був рідний батько – отець Василь Курилас (1891-1978), який з 1933 по 1944 рік парохував у селі Буцневі – неподалік Тернополя [2]. Цей багатостраждальний мученик за Христову віру пройшов крізь тюрми, концтабір, заслання і повернувся, щоб організувати таємну духовну семінарію, далі виконувати душпастирські обов'язки серед вірних УГКЦ [3:427].

Буцнівський чотовий – безстрашний Ярослав Курилас. Фото довоєнного періоду.

Василь Курилас народився у місті Миколаєві над Дністром на Львівщині, у родині заможних селян. Мати заохочувала Василька добре вчитися, щоб бути священником. Перші чотири роки він вчився у Народній школі у рідному місті, потім батьки віддали сина на навчання у гімназію до Стрия.

Восени 1909 р., всупереч волі матері, Василь вступив на філософський факультет Львівського університету. Проте, лекції деяких професорів йому не сподобались і він перейшов на правничий факультет цього ж університету. Відвідування було вільним, а тому Василь вирішив готуватися вдома, бо помешкання у Львові і харчування коштували дорого.

Восени 1910 р. його викликали друзі з університету: домагались перетворення університету на український, де навчалися б в основному українці. А коли після нелегального віча студенти з пісню «Ми, гайдамаки...» вийшли у коридор університету, пролунало кілька пострілів з револьвера. Стріляли польські шовіністи і смертельно поранили студента Адама Коцка. Поліція арештувала усіх студентів-українців і відправила у тюрму по вулиці Баторія.

Ув'язнені оголосили голодування. Через невеликий проміжок часу їх звільнили.

Навчання вдома було малопродуктивним, бо довелося працювати в адвокатській конторі, допомагати у навчанні багатьом учням, які готувалися до вступу у гімназію. А найбільше часу забирала громадська робота. Юнак роз'їжджав по селах, де виступав з рефератами, доповідями, допомагав організовувати товариства «Сокіл», «Січ», читальні «Просвіти».

Влітку 1911 р. Василь покинув правничий факультет, щоб вступити у Львівську духовну семінарію. Екзамени склав і був зарахований до складу послушників на безкоштовне навчання. У семінарії працювало кілька гуртків – Василь Курилас вступив у господарський, антиалкогольний, просвітянський. До речі, разом з ним у духовній семінарії вчився майбутній митрополит і кардинал Йосиф Сліпий.

У семінарії були й москвофіли. А тому одного разу 200 вихованців оголосили страйк з голодуванням, вимагаючи виключити з духовної семінарії усіх москвофілів, щоб у майбутньому не баламутили наш народ. Ректор наказав припинити голодування. Кількох юнаків виключили за організацію страйку. Проте на наступний академічний рік перед вступом кожний майбутній послушник писав письмову заяву, що він українець і не підтримує ідею москвофілства [1:51].

Наближався останній рік навчання у духовній семінарії, але раптом вибухнула війна. Австро-Угорщина і Німеччина – проти Росії. Австрійські війська на фронтах зазнавали поразки і відступали. Свої невдачі приписували москвофілам. Ректор попередив, що влада не довіряє богословам і їх можуть арештувати, а тому закликав усіх послушників роз'їхатись до своїх батьків. Василь Курилас повернувся додому і відразу був арештований за наказом старости Жидачева (до цього повіту входило місто Миколаїв). Чинивник був польським шовіністом і використав слушну нагоду, щоб розправитися із свідомим

українцем, а справжні москвофіли залишилися на волі. Василя Куриласа з іншими арештантами відправили у концентраційний табір «Таллергоф» у Верхній Австрії. Спочатку тримали у наметах, а згодом – у дерев'яних бараках. До табору приїхали представники Українського комітету з Відня, а потім спеціальна комісія. Майже 300 українців, завдяки їй, було звільнено. Після того Василь Курилас мав намір йти вчитися на теологічний факультет університету у Відні, але приїхав о. Йосафат Коциловський і запропонував переїхати до Кромержа у Моравії (Чехія). У цьому місті було організовано українську богословську семінарію, де продовжили навчання майже 40 студентів. Влітку 1915 року Василь закінчив духовну семінарію [4].

Перед висвяченням одружився з Оленою Кордубою, дочкою греко-католицького священника із села Містки на Львівщині. Висвячував вірменський архієпископ Теодорович у Львові, бо митрополита Андрея Шептицького російські війська тоді вивезли на Схід [1:52].

Йшла повним ходом Перша світова війна. Галичину захоплювали то російські війська, то знову – австро-угорські. Після розвалу Австро-Угорської імперії утворилась Західна Українська Народна Республіка і почалась кровопролитна українсько-польська війна (1918-1920 рр.). У Куровичах (парохія Василя) був шпиталь Української Галицької Армії (УГА).

УГА відступила з-під Львова до Тернополя під натиском противника. У парафіяльному будинку о.Василь впорядкував

Олена і о. Василь Куриласи. 1956 р.

приміщення, зокрема бібліотеку. Переночувати туди прислали офіцера польського війська, який поведився брутально, але о. Василь не звертав на нього уваги. Офіцеру доповіли, що парох – «священик-гайдамака» і причина розстрілу римо-католицького ксьондза із села Білка Шляхетська (насправді його розстріляли за те, що підбурював поляків стріляти по відступаючих загонах УГА). Отця Василя

заарештували як ворожо налаштовану до поляків людину. Його завезли до тюрми у Львові, де він без суду просидів 11 місяців. А коли УГА перейшла Збруч, випустили на волю, не дозволили виїжджати із села. Звеліли двічі на місяць приходити на постерунок поліції. З Куровичів керівництво митрополії перевело о.Василя у село Полюхів, неподалік міста Глинян. Саме тоді у Галичину вступили більшовицькі війська [1:52].

У 1933 р. о. Василя Куриласа перевели на парохію у Буцнів біля Тернополя. І на новій парафії, крім ретельного виконання душпастирських обов'язків, він керував Братствами найсвятіших тайн, Тверезості та Українським католицьким союзом, що діяли при церкві, брав активну участь у громадському житті села. Керував католицькою акцією української молоді. Багато уваги приділяв роботі читальні «Просвіти». Давав господарям практичні поради

*Маляр Осип Курилас — двоюрідний брат
буцнівського священика Василя Куриласа —
значну частину своєї творчої діяльності
присвятив висвітленню у картинах героїки
січових стрільців.*

щодо розведення садів, нових сортів сільськогосподарських культур [5:245].

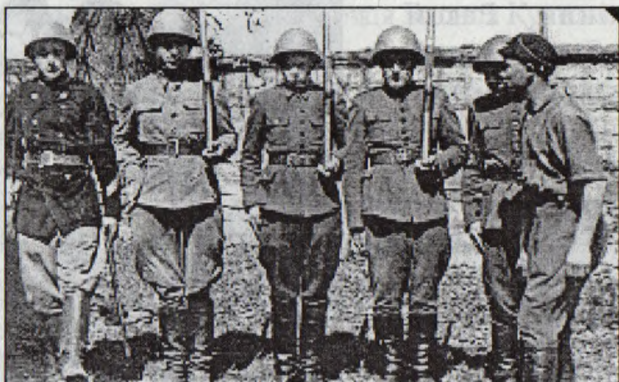
І знову лихоліття. Почалася Друга світова війна, а відтак – окупація Галичини більшовицькими військами. Одні окупанти змінились іншими. Потім – початок війни Німеччини з Радянським Союзом. Під час німецької окупації отець переховував кілька єврейських родин на плебанії. Це було дуже небезпечно і могло закінчитися трагедією для усієї сім'ї пароха. Перед відступом німецьких військ вояки вермахту затримали жителя села Василя Вітишина. Підозрювали, що він «совєтський» шпигун, збиралися його розстріляти. І лише заступництво о.Василя врятувало життя односельця [6:138].

Залишаючи село, німецькі вояки готувалися висадити у повітря будинок читальні «Просвіти». І знову допоміг о.Василь. Він переконав солдатів, щоб цього не робили. Будинок залишився цілим і неушкодженим [7].

23 березня 1944 р. Буцнів знову окупували червоні війська. Із сільської ради повідомили, що приїжджали з району і цікавились особою о.Василя. Йому порадили виїхати в інший район. Однієї ночі він виїхав з родиною спочатку у Серединки, а звідти – у Козівський район. Проте й тут не уникнув пильного ока НКВД. Його кілька разів викликали у райцентр і пропонували перейти на православ'я, зректись УГКЦ. Отець Василь був непохитним. Восени 1945 р. його арештували і відправили у Чортківську тюрму [8].

Тут почалися безкінечні допити з побоями, шантажем, провокаціями. Кидали у карцер, морили голодом, щоб зламати морально і фізично та змусити говорити те, що хотілося владі. За «слідством» настало «судилище». Його засудили на 10 років позбавлення волі та 5 років позбавлення у правах після виходу на волю. Звинувачували, як і всіх греко-католицьких священиків, у співпраці з німцями, виступах проти радянської влади. У вину ставилося освячення у Буцневі могили борців

за волю України, сприяння воїнам УПА, виховання дітей у націоналістичному дусі [1:53].

До варті біля Божого гробу готуються (зліва направо) Петро Городинський, Йосафат Курилас, Андрій Дмитришин, Ярослав Сорока і Нестор Басняк. 1942 р.

Родина о. Василя Куриласа була багатодітною. Нащадки виховувалися християнами і свідомими українцями. Троє з них – Іван, Йосафат і Люба – були заарештовані і засуджені до позбавлення волі на 10-8 років.

Після суду о. Василя відправили у концтабір на станції Рудченкова (Донбас), а звідти – у Карелію (станція Явас) і Мордовію (станція Потьма) на лісоповал. Перебував з карними злочинцями, від яких зазнав, як і від табірної адміністрації й охоронців, побоїв, насмішок, кепкувань. Проте все терпляче зносив і таємно виконував душпастирську роботу серед в'язнів.

Відбувши повністю строк ув'язнення, прибув у Галичину. Тулився по чужих закутках, поки не збудував власного будинку з допомогою синів із-за океану та парафіян. Працював рахівником у колгоспі, у кам'яному кар'єрі, садівником... Вірним УГКЦ надавав душпастирські послуги: таємно хрестив дітей,

давав шлюби, сповідав і причащав, відправляв Богослужіння. Разом з о. Мироном Кордубою, о. Євстахієм Смалем та іншими у Тернополі організував таємну духовну семінарію, в якій навчалось вісім молодих чоловіків – майбутня заміна для старих священників. КДБ вдалося потрапити на слід семінарії. Почалися обшуки у слухачів і викладачів, конфісковували літературу, утвар, настали розслідування, допити, виклики тощо. До суду не дійшло, але семінарія припинила своє існування. Не раз про неї згадували у пресі, на лекціях войовничі атеїсти, працівники КДБ й правоохоронних органів [9].

о. Василь Курилас зі своїм сином Йосафатом (на передньому плані) відправляє панахиду на могилі своєї дружини в Острові. Початок 70-х років XX ст.

11 січня 1978 р. перестало битися полум'яне серце священника о. Василя Куриласа. Упокоївся у Бозі на 86 році життя. Поховано його у гробівці на цвинтарі села Острова, в якому спочивають його дружина та швагер о. Василь Глуховецький з дружиною.

Пам'ять про о. Василя Куриласа, мученика за Христову віру, живе серед вдячних парафіян та їх нащадків. У поминальні дні на Великодні свята до могили приходять люди, кладуть вінки і живі квіти, моляться до Господа Бога за душу о. Василя, дякують Всевишньому, що мали можливість бути пара-

фіянами цього вірного священника УГКЦ, безкомпромісного патріота України [1:54, 2].

Духовною дорогою батька – отця Василя Куриласа пішов його найстарший син Богдан. Досі зберігся образок Божої Матері Неустанної Помочі на спогад його першої служби Божої у Буцневі, яка припала на 26 жовтня 1941 р.

Отець Богдан народився 3 лютого 1917 р., у період Першої світової війни, у

Львові, на вулиці Городоцькій, де його дідусь о.Петро Кордуба винаймав квартиру для своїх дітей. Богдана, як й інших своїх дітей, батьки хотіли виховати добрим християнином, українським патріотом. Тому після війни у Збоїськах біля Львова хлопці-Куриласи вчилися у юнацькій школі, яку провадили бельгійські отці-редемптористи. Серед п'яти братів найбільше покликання до священничої справи мав Богдан. У 1936 р.

*Брати Степан та о. Богдан Куриласи.
1983 р.*

вчився у новіціяті, а у вільні години разом з братом Йосафатом, тодішнім учнем ювенату, ходили брюховецьким лісом, відмовляли вервичку, переписували в зошит гарні молитви.

За німців о. Богдан служив у Тернополі, у монастирській церкві, часто провадив місії і реколекції у галицьких селах та містах. Залучав до духовного життя молодших братів. З ними і товаришами у тернопільському драмтеатрі зорганізував змістовну виставу «Блудний син». У 1944 р., коли комуністичний режим окупував Галичину, отець Богдан емігрував на Захід. Уже у період горбачовської перебудови Богдан був священником у Бельгії, їздив по світу, сповняв духовні потреби емігрантам-українцям, будував церкви у Бельгії та Німеччині. Помер о.Богдан на згадуваній чужинській землі з палкою любов'ю у серці до України 5 вересня 1991 р. [1:55-6].

У животрепетний час відновлення української державності (1941 р.) ще один син отця Куриласа – Роман – біля читальні, при великому сході народу урочисто проголосив вільну Україну у нашому селі. Роман з іншими численними однодумцями також воював у відділі УПА. Чудом залишився живим і нині проживає в Америці [1:113].

Роман Курилас. 1942 р.

Для німців велика активність українців була несподіванкою, і деякі чини з німецької адміністрації розцінили ці дії, як спробу державного перевороту. Окупаційні власті зажадали від Степана Бандери, як глави проводу ОУН, щоб він скасував це проголошення. Після рішучої відмови гестапо заарештувало С. Бандеру і крайове правління на чолі з Я. Стецьком. Арештованих було відправлено до Берліна, а згодом – у концтабір Заксенхаузен [1:111].

У зв'язку з цим, спочатку на Волині та Поліссі, а пізніше у всій Україні створювались перші повстанські загони – «Пол-

іська січ», очолювана Тарасом Боровцем (Бульбою), які вели успішні військові дії як проти німецьких карателів, так і проти оточених з'єднань червоної армії та її партизанських загонів. У 1942 р. створюється Українська повстанська армія на чолі з Романом Шухевичем (генерал Тарас Чупринка), і вже через рік у ній налічувалося

Урочистий момент проголошення самостійної України біля читальні «Просвіти» у 1941 р. На знімку — Петро Городинський, Яків Сорока, Андрій Хмарник, Роман Курилас, Нестор Коляса, Йосип Віблій.

більше 50 тисяч бійців. Після вступу на Волинь і Галичину радянських військ розгорнулася відкрита війна, яка, по суті, переросла у справжню громадянську війну [10:55].

У цій смертельній боротьбі десятки жителів Буцнева і Серединок на вітвар визволення України поклали свою молодість, здоров'я і навіть життя. За що ж платили національно свідомі молоді патріоти таку високу ціну? Як зазначалося у часописі політичного відділу УПА «До зброї» (липень 1943 р.), Українська повстанська армія бореться:

«За самостійну соборну Українську державу на українській землі.

За новий справедливий лад і порядок в Україні без панів, поміщиків, капіталістів та большевицьких комісарів.

За новий справедливий міжнародний лад і порядок в світі, побудований на пануванні прав конкретного народу та його незалежний всесторонній розвиток у власних державних формах.

Проти німецького та московського імперіалістичних наїздників, що змагають до поневолення та знищення українського народу.

Проти імперіалізмів, як джерела воєн і поневолення народів» [11:17].

Під час Другої світової війни в УПА пішло приблизно 20 хлопців з Буцнева [12:111]. Серед них і син місцевого пароха Ярослав Курилас, який народився 18 серпня 1919 року у Германові (тепер Тарасівка Пустомитівського району

Група молоді Буцнева й Острова, яка невдовзі брала участь у національно-визвольному підпіллі. Зліва направо: четвертий – студент Володимир Головатий; шостий – Євген Лукомський; сьома – студентка «Рідної школи» Леся Погода; крайній – майбутній герой повстанського руху Ярослав Курилас; сидить – Нестор Лебединський. 1938 р.

Львівської області). Ярослав був другою дитиною в сім'ї, всього їх у батька-матері було 16. З перших років життя виховувався у любові до Господа Бога, рідної мови, в душі

християнської моралі, безмежної відданості Україні [1:114, 13:57].

Навчатись у початковій школі Ярославу довелось у багатьох селах Львівщини, куди переводили батька на

Сімейство Куриласів перед війною.

душпастирську працю. З 1932 року родина переїхала у Буцнів.

У сусідньому Острові мешкала його тітка (рідна сестра матері – Ірина Глуховецька), чоловік якої о. Василь був парохом цього села. Щоб допомогти своїй сестрі, вона взяла до себе Ярослава разом із його старшим братом Богданом та молодшою сестрою Вірою. У родині Глуховецьких було два сини – Ярослав та Емануїл. Був час, коли Ярослав навіть відвідував школу в Острові [1:115, 13:57].

Батьки, тітка та дядько прищеплювали Ярославу благородні риси характеру – любов до ближнього,

На передньому плані – о. Василь Глуховецький та дружина о. В.Куриласа – Олена Кордуба зі своїми онуками. 1965 р.

доброзичливість, повагу до старших, співчуття до немічних та молодших від себе, доброту, чесність, любов до свого народу. Все це мало вирішальний вплив на виховання Ярослава.

Батько і дядько Василь, як греко-католицькі священники, бажали, щоб Ярослав за їх прикладом у майбутньому став священником. Батьки віддали його на навчання у гімназію ювенату оо.Редемптористів, розташованій у Збоїськах, у передмісті Львова. У цій гімназії Ярослав навчався протягом трьох років, але переконався, що гімназія не є його покликанням. Він залишив гімназію і повернувся до батьків у Буцнів. Згодом вступив в українську промислову школу у Тернополі, де здобув спеціальність м'ясника. Після її закінчення працював у закладі п.Майки на тернопільському

міському ринку. До роботи ставивився добросовісно, ретельно виконував обов'язки.

Кожної суботи п.Майка давав усім працюючим закладу, крім заробітної плати, невеликі подарунки – набір м'ясних виробів. Перед тим, як добратися до батьків у Буцнів, Ярослав заїжджав до дядька і тітки в Острів, щоб поділитися з ними подарунками (пам'ятав своїх благодійників).

На цій роботі його застала Друга світова війна. Восени 1939 р. у Галичину вступили червоні війська. Ярослав разом зі своїм молодшим братом Степаном та кузенами Ярославом і Емануїлом Глуховецькими таємно перейшов на територію генерального губернаторства, створеного німецькими окупаційними властями, куди увійшли в основному польські землі, а також споконвічні українські – Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя (адміністративний центр – місто Краків). Мешкав у місті Холмі. Тут з братом Степаном займався самоосвітою, вивчав історію України, літературу, географію, документи ОУН, періодичну пресу, матеріали з історії національних змагань, відновлення самостійності і незалежності України, життя і діяльність видатних діячів УНР, ЗУНР, УСС, УГА тощо. Тоді остаточно сформувався його світогляд. Своє життя він присвятив служінню Україні, її багатостраждальному народові, ідеї визволення України власними силами, здобуттю нею самостійності. Ярослав вступив в ОУН, став її активним членом, познайомився з її проводом у підпіллі, встановив особисті контакти. Працював над складанням проекту Конституції майбутньої незалежної України (рукопис пропав у роки воєнних лихоліть) [1:116]. Не минуло багато часу, як 22 червня 1941 р. почалась війна Німеччини з Радянським Союзом. Відразу після окупації гітлерівцями Тернопільщини Ярослав повернувся у рідні краї. З великим захопленням зустрів проголошення 30 червня 1941 р. у Львові відновлення незалежності України. Він добре

усвідомлював, що для захисту суверенітету України, оборони її території від зазіхань ворогів, життєво необхідно мати власну армію, тому вступив у школу офіцерського вишколу у Поморянах на Львівщині. З усією серйозністю взявся за гартування свого тіла, засвоєння тактики ведення бою у наступі та обороні, вивчав техніку і зброю, методи вишколу солдатів військової справи [15].

Однієї ночі фашисти, озброєні автоматами і кулеметами, оточили приміщення школи. Усіх курсантів підняли по тривозі, вивели на двір і відвезли до тюрми гестапо у Львові (по вулиці Лонцкого). Вісім місяців мордували в'язнів у катівні. Багато з них там захворіли на тиф, окремі помирали. І лише через наполягання широких верств української громадськості Ярослава Куриласа з іншими курсантами-в'язнями було звільнено з-під варти.

Ярослав повернувся додому з підірваним здоров'ям, бо в неволі переніс тиф. Ще у тюрмі і в колі своїх найближчих рідних дійшов висновку, що фашисти – закляті вороги нашого народу, такі ж самі, як і совіти. Тому з гітлерівцями необхідно вести боротьбу, як з окупантами, ворогами українського народу.

Поправивши здоров'я, Ярослав Курилас перейшов на підпільну роботу, вступив до Української повстанської армії, щоб вести збройну боротьбу проти німецьких зайд, не давати їм безкарно розгулювати багатостраждальною українською землею, здирати із селян непосильні контингенти, вивозити молодь на примусові роботи у Німеччину, здійснювати каральні акції.

Після другого приходу червоних військ у Галичину навесні 1944 року Ярослав не залишив загонів УПА, а продовжив збройну боротьбу у військовому окрузі «Лисоня» – на теренах теперішньої Козівщини та околицях Тернополя. Він обрав псевдоніми: «Чорнота» та «Кармазин» (другий псевдонім взяв

від прізвища своєї нареченої Катрусі Кармазин, дочки греко-католицького священика, пароха Старих Бродів на Львівщині). В УПА він виконував безліч відповідальних завдань. Крім того, Ярослав входив у підрозділ, що займався постачанням продуктів харчування упівцям та лікуванням поранених бійців, їх опікою. За безмежну відданість ідеалам незалежності України, активну боротьбу з ворогами став чотовим. Його чота мстила окупантам за сльози і кров народу, безпідставні арешти і масові депортації, грабежі, гвалтування, нищення церков та геноцид у Галичині [1:116-7].

5 березня 1945 року чота Куриласа вступила у жорстокий бій з незрівнянно більшими силами енкаведистів у районі сіл Ценів і Криве, неподалік селища Козови. Це був тривалий запеклий бій і, на превеликий жаль, останній у житті відважного чотового УПА. У ньому Ярослава було важко поранено. Він добре знав, як нелегко лікувати поранених упівців, скільки це завдає клопотів проводу УПА. І, щоб не потрапити у руки чекістів, підірвався гранатою. На очах своїх друзів загинув на полі бою їх чотовий. Упівці кинулись у бій, щоб відітнути ворогові за смерть друга й улюбленого вожака. Енкаведисти не витримали натиску і ганебно побігли з поля бою.

А коли бій затих, відважного чотового з іншими загиблими побратими поховали у спільній братській могилі у с. Ценіві на Козівщині [1:117].

Отець Василь Прийма, уродженець с. Бокова Підгасцького району, пам'яті Ярослава Куриласа присвятив вірш. Автор був бійцем ОУН-УПА, другом Ярослава по боротьбі з більшовицьким режимом за волю України і учасником бою 5 березня 1945 р. з енкаведистами у районі сіл Ценів і Криве. Він, власне, був свідком героїчної смерті друга – чотового [14].

Коли сурми заграли до бою

*Чотовому «Чорнота» славної
пам'яті Ярославу Куриласу*

Коли сурми заграли до бою
У грізний історичний час,
Він по-рицарськи зустрів волю:
На скривавленому полі
Упав Ярослав Курилас...
Там зібрались бійці-партизани,
Ці хоробрі України сини,
Свого друга на рамена взяли –
Крізь ворожі застави, ярами,
Наче скарб дорогий понесли.
Чорна нічка покрила діброву
І розплакались храми дощем...
У криївку упівську, військову,
Ввели матір туди на розмову –
На прощання із сином-борцем...
Друзі чули, як ненька ридала:
«Славцю, сину, орлятко з гнізда!
Як солов'я, я тебе доглядала,
Не собі... Україні віддала!
І на старість лишилась сама...»
Ти світитимеш нам, наче промінь,
Добрий приклад лишивши братам,
Як свій край боронить і любить,
Як для Бога й України жити,
Як вмирати, а не здатись ворогам [14].

І, справді, як співається у партизанській пісні, коли бійці вмирати, їм сурми не грали, але вони свято вірили в Україну, у її майбутніх синів і дочок, які неодмінно повинні донести стяг революційної борні до переможного кінця.

Література

1. Головин Б. Він любив Бога і Україну // Подільське слово. – 1993. – 23 січ.
2. Головин Б. Воїн, вожак, чотовий // Державність. – 1992. – №3.
3. Головин Б. Душпастир підпільної церкви. // Подільське слово. – 1992. – 16 трав.
4. Головин Б. Кликали сурми до бою // Тернове поле. – 1992. – 1 жовт.
5. Головин Б. Невтомний місіонер // Божий сіяч. – 1997. – черв.
6. Головин Б. Отець Курилас Василь. // Богословія. – Рим. – 1991. – Кн. I-IV.
7. Головин Б. Служив неньці Україні. // Головин Богдан. Мученики та ісповідники Української церкви ХХ століття. Нариси. Статті. Дослідження. – Тернопіль: Просвіта. – 2000. – 244 с.
8. Грещук Г. Підпільна греко-католицька семінарія в Тернополі // Свобода. – 2004. – 11 груд.
9. Гуцал П., Півторак С. У краю соколиних злетів. – Тернопіль: Ромс-К. – 1998. – 80 с.
10. Курилас Й. Мої голуби жили на стриху сільської читальні // Подільське слово. – 1993. – 24 квіт.
11. Новосядлий Б. Буцнів – село над Серетом. Тернопіль: Оперативний друк. – 1998. – 216 с.
12. Новосядлий Б. Над Серетом розкинулось рідне село, що, як літо, буяє життям // Подільське слово. – 2004. – 2 лип.
13. Стоцький Я. Українська греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини 1946-1989. – Тернопіль: Підручники і посібники. – 2003. – 432 с.
14. Українська Повстанська Армія 1943-1949. Довідник. – Нью-Йорк. – 1994.
15. Шляхами золотого Поділля: у 3 т., т.2. – Філадельфія, 1970. – 281 с.

Володимир Окаринський**ВПЛИВ ОРГАНІЗОВАНОГО МОЛОДІЖНОГО РУХУ
НА ЗБРОЙНИЙ ОПІР УПА ОКУПАНТАМ**Тернопільський національний педагогічний університет
ім. В. Гнатюка

Незважаючи на змінну політичну кон'юнктуру тема збройної боротьби Української повстанської армії (УПА) проти окупантів під час і після Другої світової війни залишається актуальною (можливо, навіть в першу чергу) в науковому плані. Для кращого усвідомлення цього питання (на основі якого кожен виробить свої власні висновки і ставлення) необхідне дослідження УПА і всього, що з нею пов'язане. Неможливо вирвати УПА з контексту епохи, розглядати цю наукову проблему відірвано від інших. Мета цієї статті – з'ясувати вплив українського молодіжного руху на збройну боротьбу УПА за незалежність України. Тисячі вояків УПА пройшли в юному віці школу молодіжних товариств, їх вихованцями був чи не весь командний склад УПА. А це дозволяє більш пильно приглянутись до феномена українського молодіжного руху, його зв'язку із боротьбою УПА проти окупантів.

XX століття – це вік організованого молодіжного руху, в структурі якого можна виділити різні складові. За приклад можемо взяти такий поділ напрямків молодіжного руху і українського зокрема (за С. Левицьким): ідеологічний, скаутський, спортивно-гімнастичний, тип організації військового вишколу, тип організації фахового вишколу [30, 54; 14, 189]. В. Янів до молодіжного руху зачисляє позашкільні самовиховні організації всенационального й понадконфесійного характеру, а також ідеологічні спілки й товариства молоді, оскільки вони поєднують загальнонаціональний принцип із

конкретним світоглядним спрямуванням. Крім власне молодіжних організацій (Пласт, СУМ, КАУМ «Орли», «Каменярі»), постали також секції доросту при організаціях руханково-спортивного типу («Сокіл», «Січ», «Луг») чи сільськогосподарського характеру (Хліборобський вишкіл молоді при «Сільським господарі») [17, 955]. Таким чином, із власне молодіжних організацій до самовиховних традиційно відносять Пласт й інші формування типу, подібного до скаутського, або засновані переважно за взірцем Пласту (найбільш яскравий приклад – СУМ). До ідеологічних рухів та товариств В. Янів відносить угруповання націоналістичного середовища в еміграції і в Західній Україні міжвоєнного періоду, каменярський рух молоді, що базувався на ідеології етичного соціалізму (Союз української поступової молоді ім. М. Драгоманова «Каменярі», 1929-1939), а також рух католицької молоді в Західній Україні («Обнова», «Каменярі») [17, 955]. Руханкові (гімнастичні) товариства не були цілком молодіжними, але охоплювали дедалі більше молоді. Вони та просвітницькі («Просвіта», «Рідна школа») і фахові товариства («Сільський господар», «Зоря») переважно створювали свій так званий доріст. Однак через велику популярність ідеї і методів Пласту в 20-ті і особливо в 30-ті рр. (після заборони польською владою організації) доріст використовував здебільшого саме пластову виховну методику.

Узагальнюючи фактичний матеріал, на нашу думку, можна дійти до висновків про те, що найбільш видимо вплив молодіжного руху на визвольну боротьбу, зокрема на УПА, полягав у наступних речах:

1. Високий рівень національної свідомості в середовищі молодіжних товариств, ідея української державності.
2. Поширення культу героїв українських визвольних змагань.
3. Виховання лідерів-провідників, які очолили визвольний рух.

4. Практичні навички життя серед природи, з туризму, мандрівництва, фахових умінь тощо.

5. Спортивний вишкіл і тіловиховання.

Класичним вихованцем українського молодіжного руху в його різних проявах був головний командир УПА Роман Шухевич (1907-1950). Навчаючись у філії Академічної гімназії у Львові, був пластуном 7-го полку (згодом куреня) Уладу українських пластунів-юнаків (УУПЮ) ім. Князя Лева I у Львові. Як пластун був дуже активним, зокрема виступив одним із чотирьох ініціаторів й організаторів Пластової стрічі 1922 р. – першого великого заходу Пласту після Визвольних змагань у 10-у річницю його створення, яка відбулася в городі (парку) сестер Василіянок у Львові як «перше українське Jamboree» за скаутським взірцем. Крім «Шуха» (пластове псевдо Р. Шухевича), ініціаторами зустрічі під керівництвом О. Тишовського були учасники 7-го пластового полку, відомі в майбутньому українські діячі Іван Гриньох, Едвард Жарський і Богдан Кравців [28, 157].

Виступив як організатор пластових гуртків «Ясний тризуб» (спортивний) і «Тури» (мандрівний). В останньому товаришем Р. Шухевича був відомий у майбутньому вчений-історик і провідний член НТШ Роман Зубик [5, 452-453]. Належав до найвідомішого 2-го куреня старших пластунів (УУСП) «Лісові чорти» (1926-1927), згодом через свою пристрасть до моря став членом-засновником 10-го куреня УУСП «Чорноморці». Р. Шухевич був чудовим спортсменом: на Запорізьких ігрищах у 1923 р. встановив український рекорд із бігу через перешкоди на 400 м, здобув перше місце в плаванні та бігу на 100 м. В 1922 р. Роман брав участь у праці гімназійного футбольного клубу «Русалка», володів шпагою, пізніше виступив співзасновником відомого Карпатського лецетарського (лижного) клубу (КЛК) тощо. Вже перебуваючи в УПА, Р. Шухевич, зустрічаючи пластунів, яких знав з часів свого активного пла-

стування, вітався з ними за пластовою традицією лівою рукою, про що згадує В. Немилівський – «Бистрий» [13].

За прикладом Пласту відділи в УПА іменувались переважно назвами тварин, старшинська школа УПА на Поліссі в 1943-1944 рр. носила назву «Лісові чорти», як і найстаріший і найвідоміший курінь старших пластунів. Таку ж назву мала підстаршинська школа (сотня) Військової округи (ВО) «Буг» у 1944-1945 рр. [25, 184]. Також в УПА набули поширення й такі назви, як «Чорноморці» (до куреня старших пластунів з такою назвою належав сам Р. Шухевич, а також Д. Грицай та ін.), «Вітрогони», «Крилаті» (теж назви куренів старших пластунів), «Вовки», «Леви», «Рисі», «Тигри», «Хорти». Пластовий вплив відображають і такі назви, як «Лісовики», «Бурлаки», «Чорні чорти». За пластовою традицією юнацькі курені називали іменами видатних історичних постатей, ця ж практика перенеслася й на УПА. Тут теж найбільш популярними патронами, імена яких носили відділи (загони, курені, сотні), були Богун, Вітовський, Мазепа, Петлюра, Сагайдачний, Святослав, Хмельницький. Найпоширенішими псевдонімами були Черник, Аскольд, Байда, Богун, Гонта, Довбуш, Залізник, Нечай, Орлик, Сірко, Тарас. Загалом практика називання бійців псевдонімами була виправдана практичними вимогами конспірації. Під впливом пластової традиції, яка в свою чергу постала з індіанської і поширилася в скаутському русі, в УПА теж переважали псевдоназви тварин, рослин або явищ природи: Беркут, Бобер, Ведмідь, Верба, Вітер, Ворон, Голуб, Граб, Готур, Жук, Іскра, Камінь, Крук, Ластівка, Лев, Лис, Муха, Пугач, Рен, Рута, Сом, Тигр, Тур, Хмара, Чайка, Шпак, Яструб. Часто ці псевда були влучними і дотепними прізвиськами, як-от: Вихор, Довгоніс, Картуз, Кацо, Лайдака, Лапайдух, Летун, Недобитий, Нажурись, Непитай, Овоч, Патефон, Смола, Циган, Чапаєв, Швейк, Щербатий тощо.

Поширені були й інші назви. Наприклад сотня УПА в Карпатах – «Скоби» (за назвою птаха і привітанням пластунів) [13, 18-21]. Ціла низка вояків УПА мала псевдоніми пластового змісту, що можна прослідкувати ще з часів УВО й ОУН. Так, на Тернопіллі в лавах УПА боролися член СБ Подільського краю Михайло Мотиль-«Пластун» (загинув разом із крайовим референтом СБ Подільського краю Мирославом Вовком у Драгоманівці 1947 р.), заступник районного Зборівщини Осип Волошин-«Скоб» та ін. Псевдо «Скоб» мав і окружний провідник ОУН Кам'янець-Подільщини (1945-1952) [25: 146, 149]. Псевдо «Пластун» носив районний провідник ОУН на західній Львівщині у 1945-1946 рр. [24, 173]. Таке ж псевдо мав відомий капелан Перемишльського куреня УПА о. Василь Шевчук (1903-1948) [6, 108-112].

Псевдоніми і назовництво свідчать про вплив на УПА й інших товариств. Наприклад, часто трапляються псевда «Сокіл», «Січовий», «Січовик», «Луговий», «Каменярь», що подекуди може свідчити про приналежність у минулому цих осіб до відповідних товариств.

Під час Другої світової війни на українських землях у співпраці з УЦК активно діє Український червоний хрест (УЧХ), надаючи санітарну допомогу населенню, в тому числі полоненим червоноармійцям. В УЧХ працювали старші пластунки, зокрема з куреня «Ті, що греблі рвуть». Визначна роль у роботі УЧХ на центральних українських землях та Волині належить колишній діячці еміграційного Пласту Хариті Кононенко, розстріляній німцями у Рівному 1943 р. Першим головою УЧХ у Львові був відомий пластун куреня «Лісові чорти» доктор Олександр (помилково його називали Леонідом) Курчаба, заарештований на початку серпня 1941 р. німецькими нацистами. Помер він у відомій краківській тюрмі на Монтелюпіх у 1942 р.). Після нього ці обов'язки виконувала

колишня пластунка доктор Галина Білецька-Врецьона. Німецькі окупанти у березні 1942 р. ліквідували Український червоний хрест [4, 55-61]. Згодом УЧХ діяв у підпіллі вже як санітарна служба УПА. Його очолювала визначна вихованка Пласту Катерина Зарицька-Сорока, а її помічницею була Ірина Савицька-Козак. Згодом, уже перебуваючи в еміграції у ФРН, І. Савицька-Козак була довголітньою головою Крайової пластової ради Німеччини [21; 25, 81]. Після арешту К. Зарицької НКВС у 1947 р. підпільний УЧХ очолювала інша вихованка Пласту Галина Дидик (або Дідик).

Головними командирами УПА були пластуни: генерал-хорунжий Роман Шухевич-«Тарас Чупринка» (1943-1950) і полковник Василь Кук-«Коваль» (1950-1954), шефами Головного військового штабу (ГВШ) УПА були генерал-хорунжий Дмитро Грицай-«Перебийніс» та полковник Олекса Гасин-«Лицар» (це псевдо теж пластового походження – авт.), крайовими командирами УПА-Захід та УПА-Південь – полковник Василь Сидор-«Шелест» та полковник Омелян Грабець-«Батько». Всі вони, крім В. Кука, загинули. Названі особи, а також Микола Арсенич, Зеновій Тершаковець (в минулому пластун 7-го куреня УУПЮ ім. Князя Лева I у Львові, крайовий провідник ОУН Львівського краю, загинув 4 листопада 1948 р. на Львівщині) та інші зараховані до символічного пластового куреня Залізного хреста, до списку якого належали пластуни, що загинули за незалежність України. Романа Шухевича та Олексу Гасина Український пластовий улад посмертно іменував найвищим ступенем – Пластун гетьманський – Скоб, і наділив їх пластовим Золотим хрестом.

Вихованців руханково-спортивних товариств в УПА теж не бракувало. Так, один із перших командирів УПА Дмитро Клячківський* (1911-1945) у 1938 р. був членом управи

* Останнім часом першим командиром УПА вважають Василя Івахіва – «Сома» (1908-1943) (м.ін., вихованець Пласту). Див.: Вовк О. До питання про першого командира Української повстанської армії // Український визвольний рух. – Львів, 2003. – Зшит 1. – С. 151-158.

спортивної організації «Сокіл» у Збаражі [24, 87]. Вихованцями «Сокола» теж були В. Андрусак, С. Стебельський (відомий сотник «Хрін») – інструктор у «Соколі» і «Лузі», а перед тим вихованець Пласту [24, 123]. Членом Українського спортивного товариства «Поділля» (Тернопіль) і знаним футболістом був відомий командир Холмського тактичного відтинка УПА сотник Мар'ян Лукасевич (1922-1945) – «Ягода», «Черник» (посмертно іменованій майором УПА). Командир куреня, майор УПА Павло Вацик (1917-1946) був активістом «Лугу» у рідному селі Зарічча Надвірнянського району Івано-Франківської області [25, 14]. Відомий командир куреня «Довбуш», сотник Іван Гонта – «Гамалія» (бл. 1913-1944), хоч його докладний життєпис і невідомий, мабуть теж в юнацькому віці належав до якоїсь із молодіжних організацій пластового спрямування. Так, у 1943 р., будучи старшиною у вишкільному курені УНС «Гайдамаки», у вільний від занять час він підготовляв різні жартівливі сценки-скетчі при ватрі для розваги вояків [25, 28-29]. Визначними спортсменами, членами спортивних товариств (УССК, «Україна», клуби «Черник», «Сагайдачний», «Стріла» тощо) були Є. Полотнюк (визначний пластун, чоловік Ірини Вільде, розстріляний гестапо за співпрацю з УПА), Б. Гвоздецький, В. Кунанець, С. Новицький та ін.

Визначними студентськими діячами у міжвоєнний період були Ростислав Волошин, Андрій Марченко, Іван Мриглодович (герой пісні «Лента за лентою») [29, 99-103] та ін. В УПА на Волині навесні 1943 р. загинули активісти товариства «Орли» Католицької асоціації української молоді (КАУМ) – два брати Козорізи з Личакова, члени Святоюрського кружка цієї організації, які займалися боксом [7, 205-206]. Деяка кількість вихованців доросту товариства «Рідна школа» теж поповнила лави УПА. Так, у Верхньому Синьовидному на Сколівщині 158 куринь

доросту дав таких героїв, які загинули в лавах УПА і запілля ОУН: Степан Савчин, Дмитро Цмоць, Ярослав Шило та ін. [10, 90-92, 148-192].

Погляд на індивідуальний склад командування УПА крізь призму особистої належності до молодіжного руху вражає, в першу чергу це стосується вихованців Пласту. За різними дослідженнями, можна назвати десятки командирів УПА, що в дитячому, юнацькому і молодому віці пройшли пластовий вишкіл. Так, одним із звинувачених у приналежності до «таємного товариства Пласт» в Підгайцях уже після його заборони у 1930 р. був у числі 117-ти пластунів уродженець с. Вербова Мартин Мізерний [див.: 3; 24, 67]. На нього наклали штраф, від якого згодом увільнили, але незабаром засудили на 3 роки за належність до УВО і саботажну акцію. Це був не хто інший, як майбутній командир УПА – майор «Рен». Виховником новаків (дітей 6-11-ти років) у таборі «Чота крилатих» у Підлютому в 1937 р. був Ярослав Вітовський – син полковника УГА Дмитра Вітовського і майбутній командир 24-го Тактичного відтинку УПА «Маківка» [26, 59]. Лікарем у таборах у Брустурах 1936 р. і в Лаврові на Лемківщині 1939 р. був д-р Яромир Олесницький, ЛЧ, що загинув у лавах УПА в Поручині на Бережанщині 1945 р. [20, 68]. У цих таборах проходили вишкіл юнаки, а також новаки, що приєднались до пластового руху вже в умовах таємного Пласту. Показова постать організатора УПА, окружного провідника ОУН Буковини Василя Савчака (бл. 1922-1950), який пройшов значну школу молодіжного руху. Він – член юнацтва ОУН в Станіславові, у 1939-1941 рр. – секретар комсомолу школи та рівночасно провідник юнацтва ОУН. Влітку 1941 р. – провідник чоти на виховно-вишкільному таборі молоді коло Станіславова, провідник підпільного Пласту в рідному селі [25, 82-83]. В лавах УПА або запілля загинули такі пластуни: Роман Мармаш (перший комендант Уладу українських

старших пластунів), О. Грабець, Д. Корінець, С. Новицький, о. Р. Хомин, К. Цмоць (протягом 1944 р.); Я. Олесницький, Б. Гвоздецький, М. Катамай, Д. Грицай (1945); М. Арсенич, Я. Вітовський, М. Якимчук, Я. Старух, Т. Охримович, О. Каратницький, В. Кунанець (1947); З. Тершаковець (1948); О. Гасин, В. Сидор, М. Мізерний, С. Стебельський (1949); у 40-х роках в УПА загинули пластуни з Тустанович-Борислава – Р. і Д. Зарицькі, О. Ільків, Т. Муйла, В. Королик [16, дод. Е]. Протягом 50-х років загинули: Р. Шухевич, П. Федорів, В. Савчак (1950); Р. Кравчук (1951), сотник П. Мельник (1953) та ін. [16, дод. Е].

Під час Другої світової війни існували спроби налагодження українського молодіжного руху. В рамках УЦК і його відділу молоді на пластових засадах із 1942 р. в генерал-губернаторстві діяли незареєстровані Виховні спільноти української молоді (ВСУМ). Як структура УЦК ВСУМ, вони мусли направити своїх повнолітніх вихованців у лави української дивізії «Галичина», однак на місцях вони мали зв'язок із Рухом опору окупантам. Так, між учнями Станіславівської гімназії діяла таємна мережа ОУН, а пізніше УПА, до якої належали члени місцевого 1-го куреня ВСУМ. Серед них – чотовий Леонід Зорій, учень 6-го класу, який згодом загинув в УПА [11, 299]. До УПА належав відомий вихованець ВСУМ Андрій Мицьо, один з творців у 1960-х рр. пластового вишкільного табору «Лісова школа», в якому ширився між пластунами культ боротьби УПА [9, 17]. Юнацтво ОУН направляло свою молодь для вишколу до напівлегальної ВСУМ. До цієї спільноти у Снятині, а потім у Коломиї належав Микола Плав'юк, майбутній президент УНР в екзилі і провідник ОУН («мельниківців»). Він був делегатом на Львівську конференцію ВСУМ, а до початку 1944 р. в околиці Коломиї вже сам керував юнацтвом ОУН, а згодом навіть потрапив до лав УПА [27, 92]. Із УПА-Захід

були пов'язані юні пластуни народної школи в с. Боську коло Сянока на Лемківщині. Згодом майже всі пластуни-учні 7-го класу загинули у боротьбі з російськими і польськими загарбниками [12, 22].

Хоч із вихованців Пласту вийшло багато учасників українського національного Руху опору і здійснювались спроби відновлення Пласту в умовах німецької окупації, ОУН-р (бандерівці) вирішили заснувати власну націоналістичну молодіжну структуру – Організацію української націоналістичної молоді «Січ» ім. Є. Коновальця. Зовнішні форми цієї організації були запозичені в Пласту. На підставі аналізу документів можемо зробити висновок, що «Січ» розбудовувалася згори. Спочатку було чітко оформлено структуру, а в устрої сказано, що «організація є побудована на основі провідництва і відповідальності зверхників, карності і права ініціативи підчинених». Значні повноваження, зокрема щодо покарання членів «Січі», мав місцевий провідник (курінний). Краще були розвинуті дівочі відділи (чоти) куренів «Січі» [1, 1-22]. Загалом «Січ» (також вживається назва «Молода січ») набула за короткий час свого існування тенденцію до масовості, поширившись в окремих місцевостях, як наприклад у Копичинецькому повіті на Тернопільщині, де нею керував Микола Гречка. Так, 20 тис. учасників «Січей» було зібрано на організоване місцевим проводом ОУН Свято зброї 31 серпня 1941 р. [22, 50-52]. Однак організація не досягла достатнього рівня розвитку, фактично поступившись утворенням у рамках УЦК (наприклад, ВСУМ). Тому й мало відомо імен активістів і вихованців «Січі» в лавах УПА і загалом у суспільному житті.

Отже, без потужної традиції молодіжного руху, представленій різними формуваннями першої половини ХХ ст., годі собі уявити збройну боротьбу УПА проти окупантів. Цей вплив був дуже значний в першу чергу завдяки

діяльності організацій виховного спрямування, які виплекали найкращих провідників і вояків Української повстанської армії. В статті ми не розглядали ідеологічних передумов впливу молодіжного руху на УПА, оскільки він наскрізь був самостійницьким. Ідея самостійної України об'єднувала в УПА вихованців різних організацій, людей, які сповідували різні політичні переконання. І на завершення слід відзначити існування зворотного впливу збройної боротьби УПА на пізніший молодіжний рух. Такий вплив може бути темою окремого дослідження. Сьогодні вивчення боротьби УПА є потужним чинником виховання молоді в умовах незалежної Української держави, за яку боролася Українська повстанська армія.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 3835 (Організація української націоналістичної молоді «Січ», Львів, 1941). – Оп. 1. – Спр. 1. – 22 арк.
2. Центральний державний історичний архів (далі – ЦДІА) України у Львові. – (Верховна Пластова Команда Українського Пластового Уладу). – Оп. 1.
3. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 282 (Підгаєцька повітова команда державної поліції Тернопільського воєводства). – Оп. 1. – Спр. 1116 (Обвинувальний висновок і судовий вирок на членів українських націоналістичних організацій, 1932). – 58 арк.
4. Воробець Т. Український Червоний Хрест (Нарис діяльності за Другої світової війни) // Літопис УПА. – Т. 23: Медична опіка в УПА / Ред. М. Ріпецький. – Торонто-Львів, 1992-1993. – С. 55-61.
5. Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах // Юв-

- ілейна книга Української Академічної гімназії у Львові.
– Філадельфія-Мюнхен, 1978. – С. 452-453.
6. Дем'ян Г. Бандерівці. – Київ, 2000.
  7. Загачевський Є. Святоюрський Кружок «Орлів» // Українська Молодь Христові: пропам'ятна книга. Документальний збірник: 1933-1988 / Зіб., упор. і зред. М. Грушкевич. – Рим-Парма, 1991. – С. 205-206.
  8. Кравців Б. Роман Шухевич – пластун // Молоде життя. – Ч. 2. – Мюнхен, березень-квітень 1953. – С. 3.
  9. Кухта А. Мої спогади про Пласт в роки війни // Пластовий вісник. – Варшава, 1992. – Ч. 3. – С. 17-19.
  10. Матисякевич З. Верхне Синьовидне. – Львів, 1998.
  11. Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія Української Державної Гімназії в Станиславові // Альманах Станиславівської землі. – Т. 1. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1975. – С. 298-300.
  12. Немилівський В. Пласт на Лемківщині. – Торонто, б. д.
  13. Немилівський В. Шух-Тур-Пластун. – Торонто, 1963.
  14. Окаринський В.М. Вплив скаутингу на український молодіжний рух першої половини ХХ ст. // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. – Київ, 2000. – Частина 3. Педагогічні та історичні науки. – С. 189-196.
  15. Окаринський В.М. Вплив українського Пласту на ОУН (перша половина ХХ століття) // Пластовий шлях. – 1997. – Ч. 4 (116). – С. 23-24.
  16. Окаринський В. Український скаутський рух (1911-1944 рр.). – Дис. ...к.і.н. – К., 2001. – 258 с.
  17. Організації молоді // Енциклопедія українознавства: Загальна частина. – Т. 3. – Київ, 1995. – С. 955-965.
  18. Пластовий Курінь Залізного Хреста // Пластовий шлях. – Ч. 2 (65). – Торонто, 1981-1982. – С. 28-34.
  19. Покажчик до «Літопису УПА». Кн. 1: 1-19 тт. / Зібр. і

- впор. С. Шпак // Літопис УПА. – Т. 20. – Торонто-Львів: «Літопис УПА», 1994-1995.
20. Рогожа Р. Діяльність Лісових Чортів у тайному Пласті (1930-1945 рр.) // Лісові Чорти: Їх життя і буття, 1922-1945 рр.: Ювілейний історично-мемуарний збірник у їх 60-річчя. – Вашингтон-Нью-Йорк-Торонто, 1983. – С. 64-72.
21. Савицька-Козак І. Спогади про Катерину Зарицьку в рамках діяльності підпільного Українського Червоного Хреста // Літопис УПА. – Т. 23. Медична опіка в УПА / Ред. М. Ріпецький. – Торонто-Львів, 1992-1993. – С. 64-72.
22. Савка Б. Забути не маємо права... – Вид. 2-ге (доп.). – Тернопіль: Джура, 2000.
23. Содоль П. Пластуни у визвольних змаганнях // Пластовий шлях. – Ч. 1 (97). – 1993. – С. 24-26.
24. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49: Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.
25. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49: Довідник II. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.
26. Спогади перших пластунів // Пластовий Шлях. – Ч. 2 (110). – 1996. – С. 59.
27. Таран С. «Власною працею і власним серцем» // ОУН: минуле і майбуття. – Київ: Фундація ім. О. Ольжича, 1993. – С. 90-99.
28. Шах С. Роман Шухевич – символ незламності (спомин) // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича / Уложив Г. - Васькович. – Лондон-Мюнхен, 1990. – С. 157.
29. Цегельський Ю. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову. – Балтимор: Смолоскип, 1992.
30. Шерш. Молодь, нарід і держава (Огляд форм і змісту організацій молоді серед чужих і в нас) // Шлях молоді: календар для доросту на 1938 рік. – Львів: Вогні, 1937. – С. 53-62.

Володимир Парацій**БОЇ НА ГОРІ ЛИСОНЯ (СЕРПЕНЬ-ЖОВТЕНЬ 1916 р.):
ГЕРОЇКА ТА МЕМОРІАЛЬНА СЛАВА
УКРАЇНСЬКОГО СІЧОВОГО СТРЕЛЦТВА**

Державний історико-архітектурний заповідник м. Бережани

Гора Лисоня – найвища височина в системі горбовидного пасма правого берега річки Ценівки (притоки Золотої Липи). Вона здіймається на висоту 399 метрів і домінує над навколишнім прибережним ареалом. Ця гора – величний природний заказник. Вона ж доносить до нас і сліди первісного людського життя. Але найбільша цінність Лисоні – меморіальна, що проявляється у відтворенні історичної пам'яті іншого роду. В часи першої світової війни беззаперечною і невмирущою славою покрили себе тут українські січові стрільці. Як меморіальна суть цієї слави, як відображення нашої національної мужності в минулому – ось що таке Лисоня у сьогоденні.

Якщо проїздити дорогою, яка з'єднує Бережани й Підгайці – районні центри Тернопільської області, то через 2 км на південний схід від Бережан ми зможемо помітити меморіальну капличку, увінчану хрестом. Вона зведена на південно-західній околиці Лисоні – одного з територіальних об'єктів екскурсійного маршруту. Від центральної дороги до пам'ятника ми під'їжджаємо спеціально викладеним шляхом (протяжність близько 1 км). І ми потрапляємо на місце колишнього ареалу надзвичайно динамічних міліарних подій серпня-вересня 1916 р. Для українського соціуму – це ще й меморіал національного героїко-трагічного.

У серпні 1915 р. два самостійні курені українських січових стрільців (під командуванням, відповідно, Г. Коссака і В. Дідушка) об'єднано в полк. Тимчасовим командиром його

було призначено Григорія Коссака. І ця мілітарна структура проіснувала протягом майже усього 1916 року.

А це був знаменний рік. Після відомого «Брусилівського прориву» російське командування вирішило повторити вдалі наступальні операції. На першу половину 1916 р. австрійсько-російський фронт стабілізувався в районі річки Стрипи. А вже 4 червня російські військові підрозділи провели масований наступ на австрійські позиції, розташовані вздовж західного берега Стрипи. Бригади 55 австрійської дивізії генерала Фляйшмана (за іншими даними: з осені 1915 р. цією дивізією командував генерал Уншульд) поспішно відступали в напрямку Бережан. І тільки в кінці липня наступ росіян вдалося зупинити. Не останню роль тут зіграв приїзд в зону бойових дій німецького імператора Вільгельма.

Полк українських січових стрільців (яким з травня 1916 р. командував підполковник А. Варивода) відійшов під Бережани і закріпився в районі гори Лисоня. Кількісний склад його нараховував 47 старшин та 1650 стрільців. Перед полком було поставлене завдання обороняти Потутори і шлях з Підгайців на Бережани. Цьому відповідала і його диспозиція: 1-ий курінь дислокувався на висоті 348 (в районі залізничної станції Жонівка на південний схід від Лисоні), а другий – «вздовж східного краю Потутор» (точніше «південно-східного») «до впливу Ценівки в Золоту Липу». Головним плацдармом тут була гора Лисоня. 11-12 серпня січові стрільці почали укріплювати визначений оборонний рубіж, але належно уфортифікувати його не встигли.

На 11 серпня російські війська закріпилися на новому бойовому рубежі: с. Шибалин – с. Жонівка – залізнична станція Потутори. Наступного дня відбулися перші сутички. Російські частини, переправившись через р. Ценівку, зайшли яром в зону розташування австрійського 35-го стрілецького полку (так було перейменовано колишній полк краювої оборони). Звідти

атакували дві сотні першого куреня УСС. Військові відділи січового стрілецтва змушені були спішно відступати. Одночасно дві інші сотні формували другу оборонну лінію. Врешті-решт, 14 серпня загрозу подальшого наступу російських військ було ліквідовано. Це вдалося при допомозі сил 2-го куреня УСС та двох сотень 81-го моравського полку, який знаходився у резерві в Бережанах.

Австрійське командування, незважаючи на суб'єктивність подібних тверджень, обвинувачувало січових стрільців у зраді. Хоч, власне, сам прорив ворожих військ відбувся в зоні дислокації австрійських з'єднань. Полк УСС відправлено в Потутори на реорганізацію, а підполковник Антін Варивода подає у відставку.

Вже 16 серпня 1-ий курінь займає нові позиції між с.Потутори і лісом на «Диких Ланах» (на захід від Потутор), де дислокуються також відділи турецької анатолійської дивізії. Позицію на вис. 348 займають загони угорського 310 полку, а на Лисоні розташовується відомий нам уже 35 полк (колишній полк краювої оборони). В центрі цієї диспозиції – 55 дивізія генерала Уншульда. Майже на два тижні на цьому театрі бойових дій проходять позиційні зіткнення.

Активізація нового етапу бойових дій розпочинається з вересня 1916 р. Ще 31 серпня війська лівого флангу російської армії здійснили невдалу спробу несподіваного наступу з метою захоплення Бережан. Коаліційні сили Антанти, в складі яких – і українські січові стрільці, призупинили його на горі Лисоня. 2 вересня, при допомозі артилерії та частин 2-го кавалерійського корпусу, російська піхота прорвала лінію оборони австрійських частин. Реальна небезпека нависла і над підрозділами січового стрілецтва. Особливо, коли росіяни захопили позиції 35 австрійського полку на Лисоні. Допомога підрозділів Українських січових стрільців, як часто відбувалося, була дієвою і самопожертвною. Того ж дня, о 6 год.

вечора, полк УСС (дислокований у Посухові) піднято по тривозі. Проти наступаючих російських віськ було відразу ж направлено дві сотні 1-го куреня під командуванням Романа Сушка та Андрія Мельника. Сотня Р. Сушка зайняла позицію в ліску на західному схилі гори Лисоня, сотня А. Мельника – як своєрідний резерв – розташувалася в яру (на південний захід від Лисоні, між горою та с. Посухів).

Військова частина Романа Сушка з ходу атакувала ворога, але цей, більше емоційний порив (без належної взаємодії з іншими підрозділами), закінчився поразкою. Більша частина січовиків потрапила в російський полон (зокрема і сам командир). Зранку 3 вересня в бій вступили інші три сотні першого куреня Українських січових стрільців. Згадана уже сотня Андрія Мельника та військовий підрозділ В. Кучабського (разом з рештками сотні Р. Сушка) вступили в бій з російськими військами на Лисоні. Їм пощастило зупинити наступ ворога. Четверта сотня Будзиновського розташувалася в яру на південно-західній околиці гори. Російські війська, захопивши висотки 327 та 348 поблизу села Жонівки, вийшли до вищевизначеного яру. Січові стрільці Будзиновського були розгромлені. Ситуація навколо Бережан стала загрозливою. Росіяни оточили місто в найближчих околицях півколом зі сходу на південь.

В цей час у бій вступив другий курінь Українських січових стрільців. Вони вибили російські війська з яру й контратакували їх на вис. 348. Ця наступальна операція не увінчалася повноцінним успіхом, але все ж військовим частинам проавстрійської коаліції вдалося закріпитися на західному схилі гори Лисоня. Окрім сотень другого куреня УСС, в цьому контрнатупі брали участь частини 310 угорського полку (на правому фланзі) та 81 моравського піхотного полку (лівий фланг). Сотні першого куреня витримали натиск російських віськ до приходу допомоги – двох сотень

4 баварського полку. Також австрійське командування висунуло в р-ні Посухова дві свіжі бригади турецьких військ.

З 4 вересня розпочався загальний контрнаступ військ проавстрійської коаліції. Розпочався він доволі невдало й розвивався дуже повільно. Але до вечора вдалося відбити всі захоплені російськими частинами позиції. Лінія оборони знову стабілізувалася в межах сіл Шибалина – Жонівки – зал. ст. Потутори. І в цих триденних бойових зіткненнях значну роль знову відіграло січове стрілецтво. Їх мужність і стійкість зупинили навальний наступ російських військ, що дало змогу силам коаліції, спільно з куренями січовиків, відновити втрачений «статус кво». Австрійська військова адміністрація в черговий раз використала січове стрілецтво в якості «гарматного м'яса», а вони своїм життям запинили наступ і створили вигідні передумови для розвитку контратакуючих дій коаліційних сил. Це була реальна та яскрава допомога в часи найбільшого ослаблення фронту.

Ще одна спроба російських військ прорвати фронт проавстрійських військових сил відбулася 16 вересня. Після артилерійського обстрілу, російська піхота атакою від с. Рибники розгромила й відкинула з позицій турецькі війська в районі Диких Ланів (на південний захід від Потутор). У результаті цього наступу, росіянам вдалося зайти у фланг і тил полку (куреням) січових стрільців. Стрімка контратака сотень січового стрілецтва з с. Посухова (місця відпочинку) дозволила відбити турецькі траншеї. Але втримати їх було неможливо. Таким чином, з південної сторони лінія фронту помітно наблизилася до Бережан, визначившись безпосередньо в районі західних околиць села Потутори.

Нововизначена позиція не могла тривалий час бути стабільною. І вона постійно нуртувала. Наприкінці місяця динаміка міліарних подій досягнула свого апогею. 29 вересня розпочався третій, наймасованіший, наступ російських військ

в р-ні гори Лисоня. Бойові дії тривали майже безперервно три доби. Протягом 29-30 (до обіду) вересня російська артилерія вела ураганний обстріл позицій коаліційних військ на Лисоні та в околицях села Потутори. В другій половині дня 30 вересня російська піхота розпочала наступальну операцію на вис.327. Росіяни розбили угорський полк і зайняли покинуті позиції. Використавши їх як наступний плацдарм для наступальних дій, вони вийшли в долину річки Золота Липа у напрямку до Посухова. Цим маневром російські військові частини, використовуючи зайняті 16 вересня позиції на Диких Ланах, зуміли фактично оточити Українських січових стрільців, дислокованих в с. Потутори. Контратакою від Золотої Липи загонам січового стрілецтва під командуванням четаря Труха вдалося прорвати кільце оточення й вийти до Бережан. В складі колишнього полку УСС залишилося 17 старшин і 150 стрільців. Решта загинула або потрапила в полон. Це було майже знищення військової структури, але не ліквідація її. Українське січове стрілецтво відроджувалося заново, відроджувалося в нових мілітарних умовах; відроджувалося, наділене досвідом старих перемог і поразок. А значить, відроджувалося на основі раціональних і дієвих засад.

Війська 55 австрійської дивізії зуміли зупинити російський наступ на Бережани, але відвоювати втрачені позиції навколо с. Потутори вже не змогли. Для січового стрілецтва розпочався процес власного національно-мілітарного відтворення, якість та ефективність якого проявилися в наступні роки.

Бої на горі Маківці, військові зіткнення на Лисоні – ці та інші етапи мілітарного становлення січового стрілецтва формували з них своєрідний національний символ. Відобразником символічного були меморіальні могили, пам'ятники, фактори народної пам'яті. Символіка національно-героїчного проявлялася (і проявляється) і в могилах полеглих на Лисоні січовиків. Це – відтворена пам'ять.

І в такому меморіальному відтворенні основну роль відіграли ще в 1920-их рр. представники Тернопільського воєводського та Бережанського повітового осередків Товариства охорони воєнних могил. В 1927 році, з їх ініціативи, насипаний меморіальний курган на Лисоні стає місцем всенародного св'яткування. Такий проект щорічного національного свята-реквієму подається в 1929 році на розгляд сеймового засідання. Але подібні пропозиції викликають протест польської адміністрації, яка сприймала цей всенародний ажіотаж навколо могили-символу як політично-небезпечний. Адже прославляється героїка недавнього минулого, в результаті чого народна пам'ять поновлює національно-усвідомлюючі фактори. А це протирічило пропольським політичним та адміністративно-територіальним концепціям.

Ці протести мали своє варварсько-практичне втілення. Протягом 1929-1930 рр. могилу на Лисоні декілька разів розкопували. Про такі цинічні факти не один раз публікувалися замітки в часописі «Новий час», що було поштовхом до більш активних протестів української сторони, зокрема на рівні сенатських дебатів. Профанаційовану могилу і хрест на ній постійно відновлювали. Так, протягом листопада 1930 року факти свідчать про три випадки нищення хреста на могилі-символі січового стрілецтва. Вони були підставою для судових позовів посла Володимира Целевича та бережанського адвоката, знаного в регіоні суспільно-політичного та культурного діяча Володимира Бемка. Українська спільнота відновлювала могилу, ставила новий хрест. Але ненадовго. Меморіальна могила на горі Лисоня була постійним об'єктом польсько-українських зіткнень і в подальші роки. Повне її осквернення прийшло з утвердженням на західноукраїнських землях радянської адміністративної системи.

Гармонійним символічним доповненням могили і пам'ятника на Лисоні був і є стрілецький цвинтар в Посухові. Тут

ледь не поіменно представлені загиблі герої минулих боїв. Цвинтар почали споруджувати в 1931 році за проектом інженера Мацілінського. Ворота цвинтарного муру пропонувалося оформити у вигляді тризуба. Наявність подібного меморіалу, а також форма його воріт йшли своєрідним дисонансом з політичним світоглядом польської адміністрації. Тому будівництво постійно призупинялося. За радянської доби було знівельовано історично-меморіальну значимість цвинтаря, а браму замурували (щоб не було видно тризуба).

Відродження української незалежності спричинили повернення історичної пам'яті, зокрема й про героїзм січового стрілецтва. Первинного оформлення та історико-меморіальної значимості надано цвинтарю. В серпні 1994 р. відкрито пам'ятну каплицю на меморіальному кургані гори Лисоня. Адже національна історія продовжується на яскравих, повчальних і незабутніх прикладах національного героїзму – важливого підґрунті сучасного національного патріотизму.

Література

1. Бережанська земля. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1970. – Т. 1. – 877 с.
2. Вершина Слави й духу: (до 80-річчя боїв на Лисоні): Рек. покажч. Літератури / Авт. уклад. Палій В.М., Уманська М.Р. – Бережани: Б.В., 1996 р. – 14 с.
3. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – 704 с.
4. Історія Січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 345 с.
5. Лепкий Л. Де наші пам'ятники минулого? // Альманах-календар «Червоної калини» на 1929 рік. – Львів, 1928. – С. 14-15.
6. Литвин О., Науменко К. Історія українського стрілецтва. – Львів: Каменяр, 1990. – 196 с.

7. Лисоня: 1916-1996: Документи, щоденники, спогади, листи, поезії, пісні, знімки. – Бережани, 1996 р. – 272 с.
8. Матейко Р. Галицькі лицарі волі: Українські визвольні змагання на Тернопільщині 1900-1920 років у контексті історії України. – Тернопіль: Принтер-інформ, 2002. – 152 с.
9. Українські січові стрільці. – Львів, 1935. – 165 с.
10. Brzezany 1530-1930. – Brzezany, 1930.

Володимир Парацій

СВІТОГЛЯДНІ КОНЦЕПЦІЇ ПАТРІАРХА ЙОСИФА

Державний історико-архітектурний заповідник у
м. Бережани

Поняття світоглядності уособлює в собі особистісний фактор відношення до всієї ноосферної цілісності, в центрі уваги якої постає людина, суспільство, а також їх взаємозв'язок на рівнях від побутового, ментального до національно-усвідомленого. Особистість бачить оточення, знає традиційні чинники його цілісного чи проблемно-фрагментарного розвитку, а тому раціонально осмислює минуле й сьогодення, навіть на об'єктивних засадах моделює майбутнє. Світогляд переплітає усталені методологічні прийоми пізнання, вивчення, розуміння, обґрунтованого дослідження, інтелектуальної аналітичності й синтезу. Світоглядні позиції, базовані на зазначених законах, характеризують особистість високого інтелектуального, морального та раціонально-дієвого рівня. Тобто мислителя в звичній уже значимості універсального поєднання розумової та духовної величі. Мислитель завжди мужня людина, адже ще Анатоль Франс говорив: «Найрідкісніша форма мужності – це здатність мислити». В українському соціумі доволі часто траплялися подібні велети розуму й духу, Велети людської (національної) мужності. Один з них – митрополит-кардинал-архієпископ-патріарх Йосиф Сліпий.

Його доля була складною, часто непередбачуваною, але характерною для мислителя і духовного національного провідника (навіть провісника), яким він став ще за життя. Наприкінці Другої світової війни митрополит розділив гірку стежу, по якій нова – радянська – адміністративно-каральна система направила греко-католицьку церкву. Але сам Йосиф

Сліпий був уже доволі відомою особистістю в середовищі католицького європейського, особливо Ватиканського, оточення. Тому доля митрополита викликала їх турботу ще до офіційної еміграції цієї особистості. Прикладом такої турботи можна навести цитату часопису «Чівільта каттоліка»: «11 квітня 1945 року заарештовано декілька українських єпископів. Митрополит Сліпий, якого вважали загиблим, ще знаходиться серед живих» [1: 58]. Це підтверджує думку: становищем Йосифа Сліпого цікавилися, уважно стежили за його життєвими змінами. Об'єктивним результатом такого контролю й посильної допомоги була еміграція митрополита (і на той час уже кардинала).

Зрозуміло, міцний фундамент під наукову (інтелектуальну) діяльність і світоглядні парадигми Йосифа Сліпого заклало його навчання в Інсбруці, а також особисті мрії про дослідницьку та пізнавальну («професорську») роботу. Отриманий в Інсбруці ступінь доктора богослов'я – це один з результативних шляхів інтелектуального возвеличення українського греко-католицького духовенства, на необхідність якого вказував ще Андрей Шептицький [4: 7-8]. Йосиф Сліпий якісно втілював, на рівні особистісного інтелектуального та аналітичного збагачення, ці глибокі та далекоглядні пропозиції. Високий інтелектуальний рівень був одним з важливих факторів його домінування в українському духовному оточенні. А постійні наукові, пізнавальні та аналітичні заняття виділяли майбутнього митрополита, кардинала та Патріарха як особистість з цілісним світоглядним рівнем, який здатен осмислити величезне розмаїття проблем і дати їм належну оцінку. Адже, якщо сприймати вічне устремління до будь-яких нових (зокрема національно-визвольних) позитивних змін як вольову дію (за Шопенгауером), то інтелект (розум) – є здатністю «до мислення; мислення ж як функція спрямована на службу волі» [10: 400, 408].

Великого націотворчого значення надавав Й. Сліпий історичній пам'яті, адже «нарид, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовними скарбами, вмирає і зникає з лиця землі» [4: 17]. Народ український століттями відчував такі зовнішні профанаційні прояви до свого минулого, які з часом переросли до фактів власного історичного неприйняття, до декларування «етнографізму», провінційності та немодерності. Історичні студії кардинала мали на меті пізнати сьогодення через фактори та процеси минулого. Для цієї мети він сформувався як історик з метрологічними засадами французької школи «Аналів». У методологічній інтерпретації одного з лідерів цього дослідницько-світоглядного спрямування зазначено, що справжній історик повинен мати широкий та ясний розум. Тверезо та уважно дивитися на речі. Працювати узгоджено з ритмом свого часу. «Одним словом, потрібно вміти мислити...» [7: 38]. Історично-дослідницька робота Йосифа Сліпого постійно перебувала в цих якісних параметрах пізнавального і соціозначимого. А також людської мужності. Так як ще під час свого адміністративного переслідування в Радянському Союзі, зокрема в період заслань, митрополит Йосиф працював над загальним викладом «Історії Вселенської церкви на Україні». Окремі рукописні томи цього нездійсненого видання, які Сліпий передавав у Галичину, були перехоплені відповідними службами КДБ [3: 121].

У науковій спадщині Йосифа Сліпого вагому роль відіграють його філософські публікації. Це було символічно і мало своє пояснення. Адже філософія – як специфічна форма осягнення істини чи сутності світу – це та ж вольова дія [10: 414], приналежна до особистості інтелектуальної та соціально (національно) значимої. Лише суспільні лідери здатні осмислювати важливі світоглядні онтологічні та етико-естетичні проблеми Глибиною думки вражає дослідження Й.

Сліпого про візантійську культуру та суть поняття «візантинізм» як символ духовно-пізнаного (праця «Візантинізм як форма культури»). Надзвичайно якісно, всебічно та з раціональним підґрунтям осмислює він проблеми середньовічної схоластики [4: 20]. Цим питанням присвячено статтю вченого: «Нарис з історії середньовічної (схоластичної) філософії», «Св. Тома з Аквіну і схоластика» [4: 83]. Повністю не віднайдена його праця «Прагматизм» [4: 83]. Це був якщо не новий, то беззаперечно оригінальний погляд на концептуальні основи окремих філософських напрямків. Трактатування середньовічної схоластики як раціональної світоглядної системи, а прагматичні концепції філософії ХХ ст. як ірраціональні ідеї – думки навіть дещо несподівані і суперечливі. Але вони підтверджені значним фактичним навантаженням й обґрунтованою аналітичною реконструкцією. У світоглядній системі Йосифа Сліпого цікавою для висвітлення і взагалі для українського суспільства була авторська утверджена думка про специфіку та якість людської свободи: «Кожний свободний громадянин мусить бути вільний від тиранії, але не від громадянських обов'язків. В громадському життю він мусить себе підпорядковувати добру загалу, але тим він себе не нищить, а навпаки, підносить і розвивас» [4: 79]. Це концепція всебічно співвідносна з теорією «двох свобод» сучасного британського філософа, лауреата Нобелівської премії Ісайї Берліна [2: 180-181].

Важливий для пізнання та використання слід залишив митрополит-кардинал-патріарх як теоретик і практик педагогіки, як безумовний організатор національної (зокрема духовної) освіти. Його пропозиції та ідеї раціонально втілювалися в науковому та дидактичному процесі духовної семінарії, Богословської академії, Українського католицького університету, Українського богословського наукового товариства [4: 20].

Світоглядність як індивідуальна позиція лідерської особистості – це не лише абстрактні теоретичні осмислення. Їх теорії в основі своїй практично-діяльнісні, спрямовані на досягнення реальної мети, на втілення реальних заходів. Тому й світоглядність Патріарха Сліпого дуже практична, позитивний слід від якої добре простежується і в наші дні. Прикладів такої діяльності багато, тому ми виділимо, як на нашу думку, найважливіші.

Йосиф Сліпий був ініціатором будівництва у Римі собору св. Софії з красивим позолоченим куполом, організував католицький університет і культурний центр для підготовки та видання матеріалів, які розповсюджувалися в країнах Близького Сходу. У 1969 р. на відкритті центру, програма якого була надзвичайно продумана майбутнім неофіційним Патріархом, були присутні керівники багатьох дипломатичних місій, акредитованих у Ватикані (прибув навіть Амадо Бланко – повноважний представник Фіделя Кастро). Йосиф Сліпий доводив таким чином, на думку Джуліо Андреотті, власні дипломатичні та договірні можливості [1: 53]. Вони втілювалися й в інших практичних діях, які мали безумовну благородну мету. Часто для цього використовувалися й причини, зав'язані навколо особистості українського кардинала, які він вдало використовував у громадських цілях. Так, наприклад, 5 червня 1966 р. Український громадський комітет митрополії Нью-Йорк – Нью-Джерсі організував 100-доларовий банкет «в честь Верховного Архієпископа Української Католицької Церкви Їх Еміненції кардинала Йосифа Сліпого», дохід від якого призначався для Українського католицького університету ім. св. Климентія у Римі. У фондах Бережанського краєзнавчого музею зберігається запрошення на цей банкет нашого уродженця, відомого в США архітектора Аполлінарія Осадци [8]. Слід зауважити, що наш земляк часто фінансово підтримував благі наміри українського греко-

католицького Патріарха. Про це свідчить, наприклад, особисто підписаний лист-подяка Йосифа Сліпого до Аполлінарія та Тетяни Осадців від 6 березня 1971 року. Його оригінал також зберігається у фондах краєзнавчого музею [9]. Така практика підтримання українських націотворчих інституцій (зокрема навчальних закладів за кордоном), яку часто використовував, благословляв і прославляв Йосиф Сліпий, була доволі популярна й, що головне, дієва.

Лише зауважимо, в контексті близької за змістом думки, що Патріарх Сліпий постійно використовував будь-яку вигідну політичну ситуацію для виступу національного переслідування українського народу на його власній землі. З цією метою він якісно використовував власні численні зв'язки, зокрема з визнаними політичними лідерами [1: 56-57].

Особистість Йосифа Сліпого визначилася в українському еміграційному соціумі як символічна, що яскраво відобразилося в одному з найбільш меморіальних проявів людства – у філателії. Свідченням цьому є цілісна експозиція поштових марок, конвертів, спецпогашень, присвячених Патріархові, передана 5 вересня 2004 р. Романом Смиком до Українського національного музею в Чикаго. Це і прижиттєві видання, які розкривають місійну роль Йосифа впродовж 1963-1984 рр., так і посмертні друки – свідки окремих значимих епізодів життя величного діяча української греко-католицької церкви [5: 6].

Йосиф Сліпий помер у Римі 7 вересня 1984 року. «Його смерть... означила відхід з історичної арени вольового, харизматичного релігійного та національного провідника, авторитет якого єднав Церкву в Україні та в діаспорі, а могутній, часом докірливий голос дозволяв почути «мовчазну Церкву» як у Ватикані, так і на Заході» [3: 146]. Своєю діяльністю він створив той значимий історичний «Виклик» (в розумінні британського історика Арнольда Тойнбі), в якому

закладена раціональна й об'єктивна основа подальшого позитивного розвитку Української Церкви та Українського Суспільства. В його світоглядній позиції могли бути помилкові думки та твердження, але, як говорив Конфуцій, «Кожен помиляється залежно від свого характеру (моралі, розуму). Тому ... добродійність особистості також може визначатися і за його помилками» [6: 37]. Патріарх Йосиф, вважаємо, був знаковою особистістю загальноукраїнського світового середовища в своїх величних звершеннях і в своїх помилкових діях. Останні лише посилювали позитивні сторони особистості. Його світоглядність була раціональною за якістю звершень та оптимістичною за національно-духовною й ідеологічною метою.

Література

1. Андреотти Д. СССР, увиденный вблизи. – М., 1989.
2. Берлін І. Чотири есе про свободу. – Київ, 1994.
3. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989) // Ковчег: збірник статей з церковної історії. – 1993. – Ч. 1. – С. 113-152.
4. Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. – Львів, 1994.
5. Климчак М. Виставка пам'яті патріарха Йосифа Сліпого (в Українському Національному Музею в Чикаго) // Церковний вісник. – 2004. – 15 серпня. – С. 6-8.
6. Юрчук В. Конфуцій. – Минск, 2004.
7. Февр Л. Бої за історію. – М., 1991.
8. Фонди Бережанського краєзнавчого музею. – Інв. № ПД 3036.
9. Фонди Бережанського краєзнавчого музею. – Інв. № ПД 3037.
10. Шопенгауэр А. Введение в философию. – Минск, 2000.

Георгій Петрук-Попик

АНТОНІВЦІ

Тернопільська обласна організація Національної спілки
письменників України

*Старим-старе – у зморихах і сивинах –
Із давен-давніх мучилось, жило:*

Між горами в калинових долинах

Над лозами над водами село...

В письменах і легендах

Перша літописна згадка про це диво-перло Волині датується 1545 роком. Щоправда, С. Синюк і В. Ханас в Тернопільському енциклопедичному словникові збільшують вік Антонівців на 5 літ (1540). Та, мабуть, найдостеменніше вивчив етапні віхи села і подав у книзі «Стара Волинь і Волинське Полісся» Олександр Цинкаловський. Він зокрема пише: «Антонівці, с., колись Онтонівці, Крем'янецький повіт, село над р. Словицею, притокою р. Ікви, 24 км від м. Крем'янця... У 1545 р. село належало до кн. Василя Четвертинського, котрий був зобов'язаний до утримання і городні Крем'янецького замку. По його смерті належало до його жінки Авдотії і її другого чоловіка кн. Івана-Януша Збаразького. В 1631 р. А. переходять до кн. Януша Вишневецького...». З інших джерел довідуємося, що 1725 року донька Януша Вишневецького, воєводи Краківського, княжна Франціска-Тереза, вийшовши заміж за князя Радзивила-Рибенка, подарувала чоловікові, як посаг, с. Антонівці. Відтак – село успадкували: син вельможі, племінник...

15 лютого 1806 року с. Антонівці з його маєтностями та хуторами купила графиня Людвіка Ходкевич, з дому –

Ржевуська, родичка Евеліни Ганської. Щодо Хоткевичів, то О. Цинкаловський пише, що вони «...мали там 1,850 дес. ... разом з с.Іловицею». Після Ходкевичів селом володіли Косаковські...

У «Волинських епархальних відомостях» за 1873 рік констатується: «Село Антонівці при річці Іловиці волості Білокриницької від Житомира 230 верств, від Крем'янця – найближчої пошти – за 22 верстви, від залізничної станції Дубна – за 25 верств, від найближчого приходу – села Угорськ за 6 верств».

А ще Олександр Цинкаловський дослідив, що «Була тут у 19 ст. Гута і тартак. Селяни тут займалися, крім рільництва, гончарством і бондаркою».

Відомо, що в недалекому минулому в гутах антонівчани варили скло, в гуральні – продукували горілку... Славилися виробу місцевих гончарів: горшки, глечики, гладушки, миски, макітри, близнюки-горнята... Вирізнялися досконалістю виготовлені предмети з дерева: ткацькі верстати, коловертки, веретена, качалки, рублі, нецьки, коцюби, діжки, терниці, лави, столи, крісла, скрині, колиски, сані, вози...

Та це лише короткі фрагменти з біографії села, зафіксовані у письменах. А що скажуть нам гори та урочища, в яких клекотали лелечими гніздами солом'яні стріхи більше десятка хуторів чи й поодиноких осель?.. Антоновецька Гута, Будки, Данилівка, Залісеччина, Козаччина, Латашівка, Лісовики, Майдан, Мости, Підтрійця, Підсоснівка, Рудня... Усіх не пригадаєш, не знайдеш і на мапах.

А про що розкажуть чи наплачуть могили?.. Якими вогнями спалахнуть зарослі чагаронами печища? З яких зірок відлунять голоси далеких пращурів?..

Немає людини, котра, ступивши на землю, не залишила б сліду. Немає звуку, луна якого, зродившись, упала б і стихла навек...

На Данилової горі

Де ріс і впав Данилів-град –
Твердиня мужніх правкраїнців –
Піднявся храм Святої Трійці,
Злетіли в небо дуб і граб...
Тут перед боєм, дalebіг,
Моливсь Хмельницький

за звичаєм.

*...Багато їх у нашім краї –
Музейів-гір, могил-горбів.*

За літописними оповідями тут, у хащах стожецько-антоновецького міжгір'я, восени 1201 року, оглядаючи свої володіння, полював на звіра галицько-волинський князь Роман Мстиславович. Саме тоді прилетіла до славного лицаря звістка від його дружини Ганни про народження сина, названого Данилом. З цієї нагоди князь не тільки звелів бенкет влаштувати у таборі, а й заснував село Данилів на честь свого княжати.

Відтак же сам Данило Галицький, ставши володарем Галицько-Волинської України-Руси, часто приїжджав до села свого імені. Він і спорудив тут оборонний Данилів-град. Те, що фортеця була міцною, засвідчує невдалий штурм її ордою Батия у 1241 році. Витримали оборонні стіни Данилового замку й наступ татарських загонів Куремси у 1255 році. На жаль, після невдалих переговорів з жорстоким ханським воєначальником Бурундаєм під Шумськом, у яких від Галицько-Волинської держави брали участь син Данила Лев, брат Василько та владика Холмський отець Іван, ця княжа твердиня впала... За велінням Бурундая сам Лев наказав її «розметати». І не стало граду-гори разом з іншими замками – Крем'янецьким, Стожецьким, Луцьким, Львівським... і сталася ця трагедія у 1261 році.

Тепер гору називають Трійцею. І стоїть на ній, вивисуючись банею над кронами високих дубів і грабів,

ясенів і кленів, церква Святої Трійці. Кам'яні стіни храму обросли не лише мохом, а й вічними легендами, переказами...

Наслухавсь їх і я. Кажуть, що дерев'яну церкву на цій горі вперше побудував Данило Галицький, як храм-пам'ятник над зруйнованим Данилів-градом. Відтак її знову спалили завойовники. Табличка на сьогочасній Трійці засвідчує, що її спорудив Преподобний Іов (Іван Желізо), нетлінні мощі якого зберігаються в Почаївській лаврі донині. А за однією з легенд, підняли храм з руїн козаки Максима Кривоноса під час облоги Крем'янецького замку у вересні 1648 року. В 1650 році, перед походом на Берестечко, сам гетьман Богдан Хмельницький моливсь у ньому. Тоді, мовляв, і започатковано традицію щорічно, на другий день Зелених свят, відправляти у цій святині Службу Божу, а в навколишніх хуторах, що оточили гору, мов козаки фортецю, святкувати престольний празник.

На горі Уніяс

*Здається, тут, на Уніясі,
Що на високий виліз дах:
Вершина згорблена в мохах,
Руда, мов дід в старій семрязі.
Окопи турків-яничарів
Та орд жорстоких татарви...
Копали зайти тут рови,
Як йшли у наступ на Почаїв.*

*...Розтали в ніч ординці всі –
Одбив їх пращур од святині.
Але ще турком бабусі
Дітей лякають і донині.*

...Вкотре стою на цій горі. Ноги вгрузають у мох, як у століття. Вперше вивів мене на Уніяс батько. Він і розповів, що шанці викопали тут османці у липні 1675 року, напередодні наступу на Почаївську лавру. Був тут колись і замок, про що розказував татові дід Павло. Останки кам'яних мурів потверджують цю переповідь. А баба Ганна, що родом з Антонівців, повідала, що якийсь граф будував на Уніясі для себе палаца, але раптово помер. Наступники ж його не спромоглися завершити будівництва. А ще вона мені говорила, що турецький паша, тікаючи з Почаєва від власних куль, які вертала на яничарів Божа Мати, загубив під цією горою шапку й пообіцяв повернутися, аби розшукати її...

Легенди, перекази... Обросли ними гори, мов сріблосивими мохами. ...Стою над крутосхилом. Слухаю... Про щось повідають сліди... Скриплять загадково дерева. Пересвистується з пташками вітер. Дзвенить джерело, виплескуючи з глибоких пластів цілющу воду... Хто розгадає таїну його звуків?..

Підкопували та розкопували Уніяс археологи Московії, Польщі... Та, вочевидь, не докопалися до того, що б зацікавило їх. Проте, археологічні експедиції Тернопільського краєзнавчого музею помимо місцевих предметів знайшли тут речі та ювелірні прикраси, які були вироблені у Скандінавії та Південній Європі. Будемо сподіватися, що в добу Самостійної Української держави докопаємося в тутешніх лісах і горах до щонайглибших витоків історичної правди. Однак й сьогодні кілька кам'яних хрестів, що збереглися на сільському цвинтарі, збільшують вік Антонівців з літописних 460 років щонайменше вдвічі. А «... часті знахідки з періоду неоліту і палеоліту..., печери земляні і римські монети», про що згадує О. Цинкаловський, крем'яні сокири, долота, наконечники списів, інші камінні знаряддя та монети, котрих в дитинстві назбирав я в околицях Антонівців і сусідніх з ними

сіл, потверджують, що людина освоїла цей воістину райський куточок в доісторичні епохи сивої давнини.

З книги «Стара Волинь і Волинське Полісся» дізнаємося також, що в Антонівцях «В кінці 19 ст. було 113 домів і 1 031 житель... Церква Різдва Богородиці з 1795 р. збудована на місці, де була віддавна дуже стара церква, дворів 158».

Та це – минувшина. З тієї скупкої писемної спадщини можемо лише констатувати: село колись кимось у когось купувалося, комусь продавалося, дарувалося чи передавалося у спадок. Від одних поневолювачів переходило до інших, від жорстоких окупантів – до злих, від злих – до ще зліших... Адже загарбників добрих не було, нема і не буде...

Але села не вбили:

ні турецькі,

Ні інші орди вибулих століть.

Цупкі баби й діди

антоновецькі

Жили по сто,

а то й по більше літ,

Земля родила їм високе жито,

Давала глини на гончарний круг.

Ставок линами годував їх сито.

Цілюще зілля дарував їм луг.

А ліс – живиці

Для струни і дратви,

Грибів пахучих і терпких ожсин.

Деревини для домовини й платви,

Високих сосон для міцних ворин.

Вишневим цвітом пахло тут і рясом.

В садочках стигли яблуко й горіх.

Бувало з щастям, а було й з нещастям,

Добро творилось і творився гріх.

*Жувалось хлібно, а коли – й безхлібно.
Та завжди в тиглях жудала вас вода.
І чи багато тут жилось, чи бідно -
Але родились діти завсігда.*

*Отак велось від роду і до роду,
І так жилося, мабуть, у віках,
Якби не люті вороги зі сходу
Прийшли з кривавим прапором в руках.*

Така правда. Уже за моєї пам'яті, напередодні Другої світової втїни, не зважаючи на пансько-польський гніт, Антонівці навіть частково були електрифіковані. Електрострум подавався з гідротурбіни місцевого млина. У селі було три школи, крамниця, банк, медпункт...

Та ось... «визволили» від польських окупантів – російські... Замість очікуваної волі московські більшовики принесли на своїх штиках червоний терор з усіма його наслідками. Відтак – червоних прогнали коричневі...

А що ж антонівчани?.. Чи мовчали вони впродовж століть у рабській покорі, чи бодай намагалися чинити опір поневоловачам?

На Антоновецькому цвинтарі

Про боротьбу наших предків з ворогами можна вичитати не лише в літописах, а й на кам'яних надгробках. Вище уже йшлося про те, що на цьому цвинтарі закам'яніли кілька свідків смертної січі дружинників Данила Галицького з татаро-монголами. Ще більше тут піднялося хрестів над могилами козаків. У вересні 1648 року, коли семитисячне козацьке військо на чолі з Максимом Кривоносом штурмувало Крем'янецький замок, запеклі бої між козаками і польськими

загонами відбувалися й тут, в Антонівцях та сусідніх селах. Здебільшого на цих теренах діяв повстанський загін Колодки, котрий брав участь у визвольних змаганнях.

Чимало розп'ятих вапняків стоїть вартовими пам'яті над полеглими в Антоновецьких лісах і горах петлюрівцями (1918-1921).

Не мирилися антонівчани й з окупаційною польською владою у 20-30-х роках. В селі діяла "Просвіта", а після її заборони – організація «Відродження».

Більшовицький терор після вересня 1939 року викликав нову хвилю національного спротиву, патріотичних настроїв... Ще до приходу німецької навали, в селі було більше десяти членів ОУН, діяли молодіжні націоналістичні організації.

Особливе місце належить Антонівцям у визвольних змаганнях Української Повстанської Армії.

Антоновецька повстанська республіка (АПР)

Перші боївки у цих краях з'явилися ще навесні 1942 р. Широкого розмаху набула збройна боротьба з ворогом після створення тут загонів УПА. Так, 29 березня 1943 року поблизу Антоновецьких Лісовиків у горах над Глибоким озером розгорнув намети табір «Хрона» (Миколи Медвецького з Крем'янця). Тоді ж, в урочищі «Дігтярня», що недалеко с. Великої Іловиці, розпочав будівництво повстанського містечка «Крук» (Іван Климишин з с. Верещаки Лановецького р-ну). Крем'янецький курінь «Крука» увійшов до Південної Військової округи (групи) УПА-Північ («Богун») під командуванням легендарного командира «Енея» (Петра Олійника з с. Мелодичного на Львівщині).

У лісовому таборі «Крука», крім штабного будинку, було 7 повстанських помешкань, яких вони називали шопами, церква,

медсестринська школа, їдальня, зброярня, кузня, конюшня, пральня, гаражі для трофейних автомашин, а також лікарня і ветпункт з відділеннями в селах Великій та Малій Іловицях... Безпосередньо в Антонівцях на базі колишнього панського фільварку, а відтак – лісництва працював консервний завод, ветеринарний нагляд на якому здійснював мій батько (Михайло Попик-Петрук. пс. «Берест»). Саме в цьому селі, в приміщенні млина видавалася загальноупівська газета «Повстанець». У цьому селі працювали курси жіночої організації УЧХ (Українського Червоного Хреста).

Антоновецька Повстанська Республіка, як самоврядна одиниця, діяла за моїми дослідженнями, з березня 1943 року до травня 1944 року. Військовою опорою АПР до кінця січня 1944 р. був Крем'янецький курінь «Крука», а з лютого того ж року – УПА-Південь. Згадані повстанські з'єднання захищали антонівчан і мешканців сусідніх сіл не лише від німецьких окупантів, але й від червоних партизанів й польських банд, які прилучались до німецької жандармерії та загонів більшовицької партизанки і відзначались особливою жорстокістю, беручи участь у каральних акціях проти місцевого населення.

Аби читач мав уяву про масштаби повстанської боротьби на теренах АПР, назову лиш окремі бої та походи, котрі мені запам'яталися і про які згадують їх учасники та очевидці у книгах чи оповідах.

1943 рік

Січень. Визволено в'язнів, які перебували у Дубнівській тюрмі.

Лютий. Здійснено напад на охорону Крем'янецької буцегарні. Визволено в'язнів. 10 квітня. Відбувся бій з окупантами під Смигою. Німців загинуло – 40, повстанці – 4.

20 квітня. Жорстокий бій відбувся на хуторі Козаччина. Фашисти втратили вбитими – 36, повстанці – 14 вояків.

9 травня. Німецько-польська поліція зруйнувала с. Стіжок і спалила живцем 53 тутешніх мешканців. Надвечір об'єднані загони «Крука» і «Хрона» біля с. Лішні помстилися карателям. Вбито 90 жандармів, знищено кілька автомашин, повернуто селянам худобу. Втрат з боку повстанців не було, легкопоранених – 2.

Червень. Успішну бойову акцію здійснили повстанці біля с. Великі Бережці. 40 німців убито, 3 – взято в полон. Серед упівців – жодного вбитого чи пораненого.

23-24 липня. Знищено табір більшовицько-польських партизанів на чолі з Бегмою під селом Теремним.

Серпень. Німецька дивізія під командуванням Фон Баха, скориставшись відсутністю головних повстанських сил, які рейдували у східних областях, при підтримці танків і авіації зруйнувала табір (повстанське лісове містечко) біля с. Великої Іловиці. Однак, після кількох боїв з одчайдухами «Крука», «Енея», «Кропиви», «Черника»..., німці були змушені залишити територію АПР.

Червень-Грудень. Численні бої з окупантами рейдуючих повстанських загонів «Крука», «Кропиви», «Макса», «Яворенка», інших прославлених командирів на теренах Вінницької, Житомирської, Київської та Хмельницької областей.

1944 рік

Березень. У лісі між селами Стіжком і Антонівцями повстанці відбили наступ енкаведистської зграї. Вбито близько сотні червоних карателів. Загинув один повстанець (кулеметник Микола Лютий). Були поранені з обох боків.

23-24 квітня. У ці дні відбулася найбільша битва УПА з більшовиками (Битва під Гурбами), в якій протистояли у

жорстокому бою 5 тисяч повстанців проти 30-тисячної групи військ ЧА та ВВ НКВС, забезпеченої усіма видами зброї, включаючи артилерію, танки та авіацію.

У цій битві за різними відомостями і свідченнями загинуло 80 вояків УПА і 800 енкаведесівців, не враховуючи новозмобілізованих провокаторами неозброєних чоловіків і втікачів-дядьків з навколишніх сіл, яких було вбито біля 400 і захоплено в полон близько 300 осіб.

Після битви під Гурбами Антоновецька Повстанська Республіка, як самоврядна територіальна одиниця, впала. Однак боротьба з московськими окупантами у цих краях тривала ще більше десятиліття. Уже в 1959 році в сусідньому з Антонівцями селі Угорську (нині – Підгірському), аби не потрапити в полон до ворога, в криївці, що була облаштована під селянською хатою, застрелилося десять повстанців-одчайдухів.

За неповними даними у визвольних змаганнях ОУН і УПА з 1941 по 1955 роки брало участь 159 антонівчан. Серед них: Максим Скорупський («Макс») – курінний, автор книг «У наступі і відступі» (Українсько-Американська видавнича спілка в Чикаго, 1961), «Туди, де бій за волю» (в-во ім. О. Теліги, 1992); Петро Романюк («Кравченко») – сотник; а також надрайонові, районіві, підрайонові, станичні, інші зверхники відповідних структур ОУН та УПА – Антоніна Музика («Вишня»), Володимир Бойчун («Ігор»), Олексій Кравчук («Аркан»), Павло Мінковський («Круча»), Федір Мінковський («Йосиф»), Микола Омельчук («Клен»), Василь Польовий («Глинка»), Олексій Польовий, Володимир Романюк («Гірняк»), Йосип Романюк («Богун»), Леонід Свідерський («Петро»), Надія Теліванчук («Горда»), Петро Тишук, ін... Зрештою, підтримувало свою визвольну Армію, допомагало їй у боротьбі з поневолювачами все населення Антонівців.

Антоновецька трагедія

Зрозуміло, що більшовицька Москва такого волелюбства, тим більше – спротиву кривавій орді, простити не могла. 73 його мешканців було вбито, замордовано, замучено, 36 – репресовано. Проте кров згаданих жертв не змогла наситити московських скажених собак. Адже, за висловлюванням одного з чільних собаководів НКВС Георгія Саннікова в книжці «Большая охота» (стор. 505), вони усвідомили, що «... виіграли ету войну в Западной Україні, но не победілі».

Заохоченням до виселення антонівчан і ліквідації села стала Постанова Ради Міністрів УССР і ЦК КП(б)У від 12 серпня 1949 року №2285 «Про переселення колгоспів і одноосібних селян в колгоспи і радгоспи південних областей Української РСР» під грифом «таємно», яку підписали тоді Голова Ради Міністрів УССР Д. Коротченко та секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов. Згідно з додатком до згаданої постанови, «добровольці» з Тернопільщини у 1949-51 роках повинні були заселити частину територій в колгоспах і радгоспах Дніпропетровської, Запорізької, Харківської та Херсонської областей. Всього за три роки мали залишити рідні пороги 17 490 сімей нашої області. На виконання цих документів Тернопільські облвиконком і бюро обкому КП(б)У 20 серпня 1949 року схвалили відповідну постанову й затвердили план «добровільного» переселення... Керуючись згаданим планом, більшовицькі райкоми та райвиконкоми зобов'язувались «... не пізніше 25 августа с.г. утвердїть каждому селу і колхозу план отбора колхозників і єдінолічних крестьян для переселенія на добровольних началах в колхози і совхози южных областей України...»

За планами тодішніх радянсько-партійних органів Шумського району мешканці Антонівців мали переселитися зі свого села у 1950 році.

В Тернопільському обласному архіві збереглась скарга антонівчан до Голови Верховної Ради УССР з приводу свавілля місцевих більшовиків під час цієї кампанії. У ній селяни стверджують, що 9 вересня того року голова райвиконкому Талейко наказав правлінню колгоспу ім. Ковпака звернутися до Шумського РВК з проханням про переселення їхніх сімей у Запорізьку область. Таке клопотання від правління й загальних зборів колгоспників підписали тоді 7 осіб.

Що ж відбулося згодом?.. На це запитання знаходимо відповідь у згаданій скарзі:

«А 10 вересня вночі приїхало близько 25 озброєних осіб, які пішли по домівках збирати підписи та, не зважаючи ні на що, тих, хто відмовився це зробити, сильно побили та змусили погодитися на добровільне переселення. Наприклад, побили Польового Митрофана, Тимошук Олену Іванівну, Дужика Сафона Денисовича, Романюка Олександра Микитовича, Кравчука Віталія Дмитровича, Сарницьку Марію Іванівну, яку відлили водою, Кравчук Антоніну Онуфріївну та багатьох інших, усіх і не згадаєш, вночі забрали батьків, перелякали дітей, зачинили людей у льохи на 2-3 дні, залякуючи їх Сибіром. Зруйнували будови, порозтягували машинами хати. Наприклад, розвалили дім Тимошукові Анікію Трохимовичу, Тимошукові Григорію, Бойчукові Петру, Барнацькому Танасію, Тимошукові Федору, Романюкові Леонтію, Дужику Денисію, Цихонській Теклі, Панасюку Василю, Сарницькому Іванові, Тищук Стефаниді та ін., не було жодного подвір'я, на якому не зруйнували б будівлі, не зламали дахи, не порубали стовпи, а якщо когось вдавалося зловити, то били – підписуйся на виїзд...»

Ілюстративно доповнюють мовлене у цій скарзі спогади тодішнього кореспондента Шумської районки «Ленінська правда» Анатолія Тринька. Ось що він мені розповів: «1950 рік. На Щумщину з бабиним літом прийшла осінь. Райцентр повниться балачками: чули, вивозять село Антонівці?

Заходжу в редакцію, потім в друкарню. Зустрічаюся зі складачкою друкарні Зіною Чорною. Та завжди знає все, недаром вважає себе старожилом Шумська.

– Чули? – вона до мене. – Ще в суботу виїхав в Антонівці весь шумський актив. І мій, і Дашин... чоловіки там з ними. Вивозять Антонівці. То бандерівське село. Штаб УПА мав там постій...

Через кілька днів поїхав і я в це село, подивитися що діється...

– А що тобі там робити? – редактор до мене. – Все одно писати про це не будемо.

І все ж я поїхав. Поїхав із цікавості. Те, що я там побачив, годі передати. Село наче після страшного мору, великої пожежі. Ревуть корови, кудахають кури. Звідусіль лине людський лемент, жіночий і дитячий плач...

...По селу ходить розлютований з палицею в руках голова райвиконкому М.І. Толейко – відповідальний за ту акцію. Йде від вулиці до вулиці, від хати до хати. Покрикує, пригрожує, змушує. Разом з ним прокурор Сиволобов.

Не хочуть люди розбирати свої домівки – не треба. На те і привезений сюди з райцентру актив. Пізнаю серед них Й. Смоквіна, Г. Щиринського, Долбієва, інших. Вони «господарюють» тут уже кілька днів. Вилазять на дахи хат: і летять на землю сніпки, черепиця, всякий мотлох, що є на горищі. На багатьох будинках залишилися одні крокви, а на деяких і їх уже немає. На мішках біля своїх будинків сидять люди, чекають своєї дороги у безвість.

То в одному, то іншому місці горять вогнища. «Прикомандировані» в село варять курей, печуть картоплю. А чого жаліти? – Не куповане ж. То в одному, то в іншому гурті по черзі ходить шклянка з самогоном...».

Проте, як засвідчує постанова Тернопільського облвиконкому від 23 жовтня 1951 року, переселити всіх зі свого села у 1950 році.

мешканців Антонівців у 1950 році більшовикам не вдалося: в селі з 278 дворів залишилося 32, родини яких відмовилися виїжджати.

Зважаючи на такий перебіг подій, райвиконкомівці вирішили всіх антонівчан, які чинили опір сталінському свавілляю, до 1 грудня 1951 р. переселити в села Стіжок та Іловицю. Будівлі пропонувалося продати колгоспам, церкву – розібрати, а лісоматеріали використати для культурних потреб району.

Здійснивши вивезення більшості антонівчан в села Роздол і Заповітне Михайлівського району на Запоріжжі та розселивши частину з них по Шумщині, Лановеччині, інших районах Тернопільщини, 21 серпня 1952 року Президія Верховної Ради УССР за підписом її голови М. Гречухи видала Указ із вироком: “Ліквідувати Антоновецьку сільську Раду...”

Тоді ж, аби стерти столицю Антоновецької Повстанської Республіки з карти московитської імперії-ес-ес-есерії, сталінські опричники пройшлися через село плугом, а на сільському цвинтарі розкидали могили, повалили хрести, вважаючи, що таким чином приорюють і викорчують пам’ять людську...

Але – зайди помилилися. На місці руїни з’являлися, збудовані за одну ніч, оселі. Гасові лампи блимали в льохах, криївках... Світанками голубіли димки не лише в центрі села, а й на хуторах: Козаччині, Підтрійці, Лісовиках... І дзвони час від часу гули у церквах. І вода не переставала падати на лопаті дерев’яного колеса, що повільно крутилося, передаючи рух потужним жорнам і вальцям триповерхового млина...

І, хоч у 1979 році, за вказівкою райкомівців під час громовиці яничар спалив церкву, а відтак – і млин спалахнув... Хоч 40 років сільським аборигенам довелося боротися з комуно-гориллами за право жити на власній землі: без світла, без школи, без крамниці, без радіо.., а відтак – і без церкви – вони героїчно змагалися з вироком часу і – перемогли.

Воскресіння села

29 квітня 1990 року, завдяки зусиллям крайових організацій: Руху, «Меморіалу», ТУМу і, зокрема, Р. Гром'яка, М. Куземко і, зрозуміло, моїм – Указ Президії Верховної Ради УРСР зафіксував дату другого народження Антонівців. А 21 вересня того року антонівчани – і ті, що вимучили те свято тут, і ті, кого лиха доля розкидала по далеких і близьких куточках, здихаючої уже тоді імперії зла, і численні гості урочисто і побожно відзначили воскресіння села. Було, безперечно, й начальство, котре чимало наобіцяло селянам...

Згодом обіцянки начебто й почали виконуватися. Виконком Тернопільської обласної ради рішенням від 25 червня 1991 року за № 151 затвердив навіть «Заходи про відродження села Антонівців Шумського району», згідно з якими планувалося збудувати 10 житлових будинків, клуб, крамницю, ФАП... Передбачалося також спорудження церкви, млина, ставу... Називалися й джерела фінансування будівництва.

Після здобуття Україною незалежності, завдяки тодішньому представникові Президента в області Романові Гром'яку до Антонівців було прокладено дорогу з твердим покриттям. Частково відбудовано повстанське містечко в колишньому таборі «Крука». Швидкими темпами споруджувався будинок, де мали б функціонувати заклади культури, фельдшерсько-акушерський пункт, крамниця...

Але відтак – все закам'яніло, влада спромоглася лишень забити дошками вікна у спорудженому будинку.

Не спішить допомогти Антонівцям і нова нинішня влада. Почекаємо...

Василь Пришляк

ЗНИКЛИЙ ХУТІР: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Тернопільський державний медичний університет
ім. І.Я. Горбачевського

Заснування хутора Грицайка [1:88] (протяжність – понад 3 км), що неподалік с.м.т. Козлів (тепер Козівський район Тернопільської обл.) сягає XVIII століття. Назва походить за прізвиськом першого поселенця – Грицай.

До Другої світової війни налічувалося близько 100 осель. Чисельно переважали мешканці польської національності. Спілкувалися хуторяни українською мовою, однак міжнаціональні стосунки були напруженими. Різдвяні, великодні та інші греко-католицькі свята поляки демонстративно нехтували: возили гній у поле, молотили збіжжя, рубали дрова тощо. Відповідно чинили українці в дні римо-католицьких свят.

На хуторі діяла початкова школа (орендоване приміщення приватної хати) з польською мовою навчання. Мовлене будь-яке українське слово викликало шалений спротив.

Тяжко жилося українцям під польською, більшовицькою та німецькою окупаціями. На тлі загострення стосунків між польською та українською громадами, пожвавився національний дух... На околиці хутора, на місці криївки, де в нерівному бою з військами НКВС загинули повстанці, у часи незалежності України насипано могилу, вивершену березовим хрестом (мал. 1).

Після Другої світової війни Грицайка також стала тереном спротиву окупантам: удень правили гарнізонні та частини військ НКВС, уночі – вояки УПА. Через Грицайку проходив партизанський тракт: північ-південь. Навесні 1945 р., у день

свята Трьох святих, відбувся запеклий бій: загинули люди, спалено хати, багатьох заарештовано.

Серед учасників національно-визвольних змагань — чимало мешканців хутора Грицайки. Наводимо далеко неповні біографічні дані хуторян-борців.

КОМОНЬКА Григорій Костянтинович, 1919 р.н., член ОУН-УПА, загинув у 1947 році. Разом з Григорієм в криївці загинули Данило Сікорський (родом з Івано-Франківщини) та партизан на псевдо «Орлик». Енкаведисти закопали їхні тіла в ямі з-під картоплі. Згодом симпатики ОУН-УПА перепоховали їх в с. Цицори. Родину Комоньки вивезли на Сибір. На місці криївки селяни с. Цицори та хутора Грицайки насипали могилу, встановили березовий хрест, посвятили, відправили панахиду 14 жовтня 1994 року (фото. 1).

Фото 1. Посвята могили 14 жовтня 1994 р.

ЗАХАРКІВ Ганна Олексіївна (фото 2), 1926 р.н., народилася в смт Козлові в національно-патріотичній

багатодітній родині. Проживала на Грицайці. Ще юнкою долучилася до громадсько-політичної праці. Член ОУН-УПА,

*Фото 2. Ганна Захарків
(1961 р.)*

псевдо – «Нуся». В 1942-1944 рр. пройшла військово-ідеологічний вишкіл, конспірацію та зв'язкову справу, курси медсестер. З другої половини 1944 року – на нелегальному положенні в складі підпілля УПА, котре діяло на теренах Козівського, Козлівського та Зборівського районів. 19 грудня 1944 р. вперше арештована в селі Мала Плавуча. Через 3 міс. – втеча. Другий арешт – на Покрову в 1949 р. в с. Хоростець. Хлопці-бойовики на псевдо «Дзвін», «Колос», «Каня» та «Май» пішли на завдання. В криївці залишилися дві підпільниці для виготовлення листівок. Разом з Ганною була підпільниця Варвара Мельник, 1921 р.н., псевдо «Варця», родом з Хороброва. В руки енкаведистів потрапили живими. Ганна та її бойова подруга Варвара засуджені Тернопільським обласним НКВС на 25 років каторжних робіт і 5 років позбавлення прав. Покарання відбували в Комі АРСР (м. Інта), на вугільних шахтах. Ганна в 1986 р. повернулася в рідне село. Прописку отримала лише за часів незалежної України. Варвара померла, похована у Зборові.

Зараз Ганна проживає в Козлові. Незважаючи на вік, стан здоров'я, недоля не зламала її національного духу. Займається справами рідного села: організовує патріотичні заходи, доглядає могили патріотів, пам'ятник Т. Шевченку. Помешкання її охайне. На стінах кімнат – портрети Т. Шевченка, Л. Українки, Б. Хмельницького, Є. Коновальця, Р. Шухевича, С. Бандери, І. Франка, фотографії бойових побратимів,

вишитий «Заповіт». Все це нагадує хату-читальню або куток «Просвіти».

ЗАХАРКІВ Петро Олексійович, 1932 р.н. (фото 3) (брат

*Фото 3. Петро Захарків
(1961 р.).*

Ганни Захарків), симпатик ОУН-УПА. В полі, на віддалі 150 м від їхньої садиби, була глибоко законспірована криївка, вхід якої починався зі стебника. До 1948 р. там жили повстанці. Поряд з іншими членами родини, Петро забезпечував їх усім необхідним. У 1950 р., за зв'язок з підпіллям, збір продуктів, медикаментів, грошей, одягу, засуджений на 25 років каторжних робіт і 5 років позбавлення волі. Сексот-сусід на очній ставці підтвердив зв'язок Петра з повстанцями.

На щастя, вороги криївки не знайшли. Повстанці її покинули й подалися в Карпати. Покарання Петро відбував в Кемеровських таборах. Повернувся в Україну у 1978 р., жив на Київщині у Вижгородському районі. Помер у 1988 р., похований у с. Лютіш.

*Фото 4. Михайло Лихач
(1955 р.).*

ЛИХАЧ Михайло Олексійович, 1927 р.н.(фото 4), симпатик ОУН-УПА. Його родина в 1945 р. переселена з Польщі. Старший брат Дмитро в складі дивізії «СС Галичина» воював під Бродами. Їхню хату часто навідували повстанці. Родина надавала їм посильну допомогу. Михайло працював у клубі художником, далі – директором кінофікації. У жовтні 1948 р. арештований

Козлівським НКДБ за зв'язок з повстанцями. Засуджений на 25 років каторжних робіт і 5 років позбавлення волі з конфіскацією частки сімейного майна. Покарання відбував в Кемерово, Омську. Реабілітований в 1955 р. Після повернення додому працював на спиртзаводі, в комунгоспі. Помер у 1986 р. Похований у Козлові.

В доступній літературі, включаючи багатотомний літопис ОУН-УПА, ми не знайшли спогадів про діяльність українського підпілля на хуторі Грицайка. Сподіваємося, публікація зменшить «білих плям» про правдиву історію тих буремних часів.

В наші дні на хуторі залишилися лише кілька родин, переважно самотніх старих осіб. Зникло з карти Подільського краю, як і багато інших, хуторянське поселення.

Література

1. Алфавітний покажчик населених пунктів, об'єднаних з іншими поселеннями, а також включених у смугу міст і селищ міського типу // Тернопільська область: Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1983 року. – Львів: Каменяр, 1983. – 120 с.

Роман Расевич

**ЗМІСТОВІ НАПРЯМКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
МОЛОДІЖНОГО ТОВАРИСТВА «СОКІЛ»**

Монастирське районне об'єднання ВУТ «Просвіта»
ім. Т. Шевченка

Під змістом роботи ми розуміємо сукупність видів діяльності, відомостей, фактів, подій, явищ тощо, які підпорядковуються загальній меті, що визначається відповідно до потреб, вимог суспільства, і їх використання має забезпечити її досягнення. Тому основним системоутворюючим фактором при розробці змістовних напрямків діяльності молодіжного товариства «Сокіл» є кінцева мета його функціонування. При її визначенні ми базувались, насамперед, на певному модельному уявленні про ті ідеалізовані компоненти ментальності, якими повинна володіти людина з урахуванням ментальних пріоритетів нашого суспільства, що склалися на даний час.

Дослідженнями Б. Гершунського [1] визначено, що відбір необхідних і достатніх ментальних цінностей визначають:

- рівень освіченості людини, тобто її знання, вміння і навички, які сприяють повноцінному включенню людини в розгалужену структуру трудової і суспільної діяльності;

- рівень вихованості, що визначається системою світоглядних якостей, які базуються не лише на знаннях, але й на вірі в певні життєво важливі абсолютні моральні цінності, що формують особистісне усвідомлення сутності життя і ставлення до світу з усією різноманітністю таких стосунків;

- рівень розвитку людини, що визначає її здібності до неперервного саморозвитку, самостійного підвищення своїх розумових і фізичних потенцій.

Виховання нового покоління українців на зламі полярних цінностей набуває складного багатогранного виміру. Перед педагогами постає необхідність поєднати відносно самостійні і незалежні одна від одної сфери розвитку людини:

- її генетичний код, що закладався під впливом глобальних космічних законів і ними визначеного коду батьків, пращурів;
- навколишнє середовище з його різноманітністю впливів на особу;
- предметну діяльність учня та спосіб творення ним духовних і матеріальних цінностей у цій діяльності.

Саме на виконання такої полігамної функції в школі й спрямоване дитяче гуртування, організаційно сформоване у молодіжне товариство «Сокіл».

Виховний ідеал члена сокільського товариства, на нашу думку, повинен відповідати тлумаченню В. Яніва: «Як виховний ідеал маємо дати ідеал повноцінної людини, – повноцінної, отже, творчої людини, індивідуальності із власним поглядом на світ, із бажанням змагатися з іншими людьми та їх випереджувати, із внутрішньою необхідністю ставити собі питання та шукати відповіді на них, чи ставити собі завдання і розв'язувати їх, – при чому ці питання й завдання повинні бути якнайскладніші та найпотрудніші, щоб вони побуджували до якнайсильнішої праці» [5, 28]. Такий ідеал на сучасному відтинку української історії варто формувати ще й тому, щоб усунути один із недоліків нашої вдачі – пасивність, у тому числі й в побудові власної держави.

Концептуальним для нашого дослідження є твердження К. Ушинського: «Виховання бере людину всю, якою вона є, з усіма її природними й поодинокими особливостями, – її тіло, душу, розум» [4, 44].

Історичні джерела свідчать, що за програмовими засадами «Сокіл» ставив перед своїми відділами конкретні завдання: «Розбуджувати і плекати в громадянстві рухливість, товариськість,

народну свідомість за поміччю руханки, змагу (спорту), рухових ігор і забав, пласту, мандрівництва. Через організацію пожежних занять у гніздах «Сокола» товариство прагнуло до «вироблення єдності і послуху, витривалості і словности, народного освідомлення і почуття обов'язку» [3, 1-2].

Могутня сила сокільського виховання полягає в тому, наскільки воно індивідуальне для розкриття духовних сил і становлення особистісних рис школяра (учня), наскільки воно здатне створити загальний дух товаришкості і доброти в кожного члена групи. Школа – це особлива держава, община, де люди двох поколінь живуть відповідно до норм та ідеалів завтрашнього життя. Головне, що повинно передати покоління старших молодшим, – це вогонь серця, що горить любов'ю до людини, і пристрасть душі творити добро.

Психолого-педагогічні характеристики дітей молодшого, середнього і старшого шкільного віку дають змогу визначити напрями та види їх діяльності в сучасному вияві. У цьому дослідженні ми вичленовуємо види діяльності дітей та молоді на різних вікових рівнях для того, щоб предметніше встановити традиції молодіжного руху і сокільства зокрема.

Моделюючи діяльність «Сокола», ми намагались так визначити змістові напрями його роботи на всіх ступенях шкільного життя, щоб вони:

- а) формували у вихованців потребу наполегливо розвивати свою особистість;
- б) допомагали оволодівати мистецтвом всебічного самовдосконалення;
- в) стимулювали конкретні кроки у виробленні якостей, необхідних для плідної життєдіяльності;
- г) створювали умови для духовного і фізичного самовиховання, самореалізації та реалізації потреб дитини на конкретному етапі її існування.

Зупинимось на характеристиці змістовних напрямків діяльності молодіжного товариства «Сокіл» більш детально.

Молодший шкільний вік («Соколята») характеризується зростанням фізичної сили дітей. Нервова система молодших школярів характеризується високою пластичністю, тобто здатністю фіксувати впливи середовища й готовністю реагувати на них. У фізичному розвитку відчутна роль дозрівання, що відкриває нові можливості для діяльності, розгортання й поглиблення дійових зв'язків із суспільним середовищем, яке водночас виступає вагомим стимулом. Діти включаються в навчальну діяльність, яка стає провідною в їх житті. Вони по-різному переживають її залежно від психологічної готовності вчителя працювати з ними. Звідси стає зрозумілою важливість і необхідність індивідуального підходу до дітей. Важливо забезпечити керування процесом їх входження в шкільне життя з його новим змістом, новими формами та об'єктивними вимогами учнів до самих себе, до внутрішніх регуляторів їх поведінки.

Навчальна, ігрова, трудова, спортивна та інші види діяльності стають органічною частиною життя молодших школярів, сприяють формуванню особистості дитини. Розумово-фізично-моральний розвиток дітей відбувається як на уроках, так і в позаурочній та позашкільній діяльності. Тому відповідна увага має бути відведена розвитку здібностей дітей, зміцненню їх здоров'я, засвоєнню норм і правил поведінки.

Важливе місце у роботі товариства із «соколятами» відводиться ознайомленню дітей з його метою та завданнями, використанню ігрових форм діяльності в позакласному та позашкільному житті вихованців для їх розумового, фізичного та морального становлення.

Базуючись на концептуальних засадах функціонування молодіжного товариства, а також зважаючи на зазначені підходи,

ми визначили види діяльності для учнів молодшої вікової групи, які розмістили у «Сокільських стежинах».

Підлітковий вік охоплює період від 11 до 15 років. Він є органічним продовженням молодшого шкільного віку і водночас відрізняється від нього. У цей час відбувається перехід від дитинства до юності у фізичному, психологічному і соціальному відношеннях. Значних змін зазнає психічна діяльність підлітків. Яскраво виявляється прагнення до самостійності й властивих дорослим форм поведінки. Ці особливості підліткового віку ми враховуємо при визначенні напрямків та видів діяльності дітей, які є членами товариства «Сокіл». У цьому віці діти належать до другого ступеня в товаристві – «молодих соколів».

Учні середнього віку – члени спортивних, туристських гуртків. Вони беруть активну участь в учнівській художній самодіяльності, виступають на предметних олімпіадах і конкурсах. Під впливом усіх цих умов життя й діяльності підлітків складаються вікові й індивідуальні особливості їх психічного розвитку, йде активний процес становлення особистості громадянина України. Тому основними напрямками діяльності дітей згаданого віку – «молодих соколів» – може бути робота з їх розумово-фізично-морального вдосконалення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що відповідно до визначених напрямів діяльності дітей виділяються три складові сили, які формують людську долю.

1. Думка людини. Ця сила будує характер особи. Які її думки, такою буде і вона.

2. Бажання і воля людини. Це складові однієї і тієї ж сили, які з'єднують людину з предметом її бажання і спрямовують на шлях задоволення цих бажань.

3. Вчинки людини. Якщо вчинки особи приносять іншим людям задоволення і щастя, то вони відгукуються таким самим

задоволенням і щастям для неї самої; якщо ж вони спричиняють іншим страждання, то принесуть такі ж страждання їй.

Ознайомлення членів «Сокола» з трьома складовими частинами, з яких складається людське буття, та їх осмислення підводить їх до розуміння того, що кожен член товариства може стати творцем свого майбутнього, господарем власної долі, здатними побудувати майбутнє відповідно до свого знання і своєї волі.

У підлітковому віці зростає роль праці учнів. Підлітків приваблює така праця, в якій вони можуть проявляти ініціативу і творчість, вступати в зв'язки з іншими людьми, виявляти свою працьовитість, спроможність домагатись кращих результатів. Для «молодих соколів» варто організовувати гуртки та інші види діяльності, які дають змогу проявити свою самоорганізацію і самодовершеність. Тут має бути розумне співвідношення розумової праці з фізичною – необхідної умови всебічного розвитку особистості. Тому гуртки, до яких залучаються «молоді соколи», мають як прикладний, так і загальнорозвивальний характер.

Важливе місце в діяльності «молодих соколів» займає ігрова діяльність. Ігри підлітків за своїм змістом є різноманітними. Ми виділяємо такі їх види:

- творчі ігри (драматизація, ігри-походи, імпровізація і фантазування при відтворенні історичних подій);
- спортивні ігри (футбол, хокей, волейбол), інтелектуальні (шахи, шашки);
- розв'язування різних мислительних завдань (кросвордів, задач, участь у КВК та брейн-рингу, конкурсах ерудитів «Що, де, коли?» та ін);
- конструкторсько-будівельні;
- військові ігри з відтворенням різноманітних воєнних та військових ситуацій.

Особливе значення відводиться проведенню таборування за програмою Пласту чи СУМу, реалізації козацько-сокільських забав, туристсько-краєзнавчих походів, змагань тощо. Основні напрями та види діяльності членів «Сокола» визначені Положенням про товариство. Для переважної їх більшості характерним є творчий елемент, розсудливість, прагнення до вдосконалення. Думка підлітка, його бажання і воля та вчинки взаємно підпорядковані у цій діяльності.

Рання юність – це також вік підготовки особистості до дорослого життя, до вибору спеціальності, до безпосереднього володіння нею, до виконання відповідальних соціальних функцій. У цей час підростаюча особистість поступово досягає такого ступеня фізичної, психологічної і соціальної зрілості, при якій цілком здатна свідомо й самостійно виконувати соціальні ролі і стати повноправним громадянином Української держави.

Юність є завершальним етапом у фізичному розвитку людського індивіда, тому військово-спортивний та туристсько-краєзнавчий вишкіл, поєднаний з інтелектуальним, для «соколів» є визначальним в діяльності товариства.

На основі досвіду функціонування молодіжного товариства «Сокіл» ми виділили три рівні соціальної зрілості його членів: індивідуальний, міжособовий, соціально-адекватний.

I рівень – знання стандартів поведінки, життєвих цілей концепції «Я».

II рівень – здатність членів товариства адекватно взаємодіяти з іншими. Для цього потрібно знати ролі, вміти уникати конфліктів або гасити їх, мати навички спілкування, здатність до емпатії, до передачі і сприйняття інформації, довіряти іншим, розуміти природу людини.

III рівень – соціально-адекватна зрілість, готовність працювати для суспільних цілей.

Зіставлення зазначених характеристик юнацького віку із виділеними нами рівнями соціальної зрілості членів молодіжного товариства дозволило нам констатувати, що «соколи» мають змогу самореалізуватися шляхом виконання тих функцій, які потребують їх соціальної зрілості: відповідальності за долю однолітків чи молодших за віком, прийняття рішень, творчого підходу, ініціативи та ін. Найбільш адекватною організаційною формою в цьому випадку є походи та таборування, шляхом напруження духовних та фізичних сил, гартувати душу і тіло в «Соколі». Слово – далеко не найефективніший засіб переконання. Без конкретної діяльнійшої основи, знаходячись ніби поза особистістю і практичним досвідом людини, переконуюче слово ще не гарантує формування самих переконань. Необхідне діяльніше підкріплення слова, а в ширшому розумінні – життєдіяльніше підкріплення. Без цього словесне переконання виявляє низький виховний ефект, а постійні нотації викликають стійке бажання діяти навпаки – спрацьовує механізм реалізації відомого афоризму – «заборонений плід – солодкий».

Проведений аналіз протиріч між соціальним замовленням школі та станом теоретичної розробки проблеми, закономірностей виховного процесу як складної цілісної системи освіти, суперечностей між вимогами суспільства до створення оптимального середовища функціонування учнів та сучасним станом реалізації проблеми, особливостей функціонування суб'єктів виховного впливу (виховників і школярів) дозволив нам виділити основні програми гурткової форми організації товариства. А саме, підготовки сокільської, краєзнавчо-мандрівничої, спортивно-оздоровчої, культурно-просвітницької.

Час для впровадження відповідних програм виділяється із загальної кількості годин, передбачених на гурткову роботу

в школі. Гурткова робота з членами товариства за вище згаданими програмами становить основу діяльності Сокільської школи. Залежно від кількості членів товариства в школі, програми укладаються по семестрах. На розгляд виховника окремі розділи програми або розширюють, або звужують. Але в основному програмові засади життя членів «Сокола» залишаються незмінними.

Передбачається відповідна диференціація на рівні запропонованих програм. Наприклад, для першої вікової групи (5-6 класи) пропонують такі програми:

- сокільської підготовки, спортивно-оздоровча програма;
- краєзнавчо-мандрівнича і культурно-просвітницька.

Для другої вікової групи (7-8 класи) передбачено введення інших програм з урахуванням інтересів дітей та їх віку. Такими програмами можуть бути:

- краєзнавчо-мандрівнича;
- спортивна;
- культурно-просвітницька;
- оздоровча;
- сокільської підготовки.

Для третьої вікової групи (9-11 класи) програма впорядників-інструкторів складається з урахуванням набутих ними практичних навиків роботи з дітьми молодших вікових груп. Така практика спонукає до входження у товариство дітей старшої вікової групи. При цьому помітна особиста зацікавленість старшокласників допомогти молодшим за віком членам товариства.

Відповідальний варіант організації роботи з дітьми в Сокільському товаристві дозволяє максимально задовольнити їх бажання стати членами товариства. Одночасно є змога «вирівнювання» за відповідними програмами середньої та старшої вікової групи до проведення весняного таборування.

Отже, заняття у Сокольській школі та конкретні форми роботи – сходи, гутірки – становлять основу функціонування Сокольського товариства.

Весняні табори членів «Сокола» дають змогу провести відповідні проби, встановити відзнаки членам товариства. Співпраця дітей та виховників дозволяє проводити корекцію фізичного розвитку особи, сприяти гармонійному вдосконаленню членів товариства.

Запропоновані у Положенні такі форми діяльності товариства, як організація соколиних чи козацько-січових гнізд за місцем проживання також мають певну доцільність. Однак у дослідженні ми не ставили за мету розкрити зміст кожної із запропонованих програм життя товариства. Орієнтовні програми є основою для пошуку шляхів діяльності товариства в сучасній школі. Для прикладу подаємо програми таборування «Соколів», Великої гри «Соколи», приклади із життя різновікових загонів за місцем проживання, які розкривають процес становлення товариства. Кожна із програм – напрямів діяльності «Сокола» – бачиться як єдина ланка в ланцюгу діяльності товариства. Деталізація ж окремих сторін життя організації дає змогу краще оцінити його стан й окреслити перспективу.

Програма сокольської підготовки має окреслену самостійну мету, однак вона є ланкою цілісної системи діяльності товариства. Краєзнавчо-мандрівнича та спортивно-оздоровча програма забезпечують для його членів той простір, у якому проходить процес самовдосконалення особи. Кінцевою метою реалізації цих програм є таборування членів «Сокола» – шкільне, районне, обласне. Без цієї замкненої ланки немає сенсу говорити відірвано, наприклад, про мандрівництво. Цю функцію успішно виконує туристсько-краєзнавчий гурток у школі. Коли ж йдеться про результати роботи членів товариства, то обов'язково має простежуватись на рівні програм динаміка вдосконалення членів товариства.

Виходячи із окресленої мети таборування членів «Сокола» на рівні району та області, програми діяльності товариства можуть доповнюватись або складатись саме з урахуванням цих положень, розроблених для вишколів.

При складанні краєзнавчо-мандрівничої програми ми виходили з:

1. Науково-методичних засад організації відповідної програми у Пласті.

2. Особливостей екологічного та соціального простору товариства.

3. Рівня готовності виховників до реалізації відповідної діяльності.

4. Рівня сформованості пізнавальних інтересів школярів.

При розробці спортивно-оздоровчої програми ми базувались на аналізі стану загальнофізичної підготовки юнаків та дівчат, які входять до товариства, загальнонаукових підходах до визначення поняття «здоров'я», науково-методичних засадах формування здорового способу життя.

Аналіз концептуальних засад формування моделі функціонування молодіжного товариства «Сокіл» дозволяє констатувати, що до спортивно-оздоровчої програми доцільно включати не лише теоретичні вміння і практичні навички, які дають загальний розвиток дитині, а й ті елементи життя в спорті, які мало товариство «Сокіл» з часу його зародження. Отже, культивування традиційних для «Сокола» видів спорту має тісно пов'язуватись із сучасними програмами вдосконалення членів «Сокола».

Окрема оздоровча програма «Сокола» може бути побудована на традиціях української народної медицини, яка природними засобами оздоровлює душу і тіло людини. Цей пласт народної культури потребує глибокого опрацювання з дітьми шкільного віку, бо народна медицина поєднала в собі і розум, і практичну необхідність зарадити і собі, і ближньому.

Валеологічне виховання має посісти в житті «Сокола» вагоме місце.

Культурно-просвітницька програма зорієнтована на максимальне задоволення інтересів і запитів членів товариства. Саме завдяки її реалізації із товариства виходять молоді поети, художники, гумористи та інші творчі люди, які у сокільських літописах залишають не одну цікаву сторінку про життя молодіжного об'єднання.

Аналізуючи проблему змістових напрямів роботи у Сокільському товаристві наймолодших його членів – «соколят», ми дійшли до висновку, що крім складених нами Стежин Соколят, які є системоутворювальним чинником загалом, на цьому віковому рівні найбільш доцільною є така форма сокільського виховання, як рухові ігри та забави.

З метою попередження заорганізованості у виховній роботі практикується розподіл дітей за гніздами і ролями у сокільському товаристві на різних етапах його становлення (молодший шкільний вік). При цьому педагог-організатор чи педагог-вихователь має змогу включити дітей у різнопланову діяльність і життя товариства.

Важлива роль відводиться посвяті в «соколята». Це – не тільки символічне дійство, а й початок організованого життя в товаристві.

Важливо віднайти такі форми діяльності дітей які набудуть сталого характеру, ритмічного за змістом і за формою. Залучення дітей до товариства передбачає своєрідне «зобов'язання» і для дитини, і для педагога. Пошук організованих форм сокільського виховання стає предметом вивчення для всіх причетних до діяльності товариства.

У сокільському вихованні велику увагу ми відводимо тілесному вихованню, яке тісно переплелось з духовним та розумовим. Ключовим в організації та контролюванні змісту цієї діяльності є тлумачення М. Стельмахович: «Прекрасно

тонізує молодий організм участь дитини у посильній праці та в рухливих дитячих іграх, яких у репертуарі української народної педагогіки міститься чимало. Але і тут потрібне розумне втручання батьків з тим, щоб регулювати дитячі забави, дотримуючись таких правил:

- використовувати ігри відповідно до пори року;
- уникати сильних рухів безпосередньо перед їдою і відразу після неї, що завжди шкодить здоров'ю;
- не допускати забав, що викривляють хребет і груди, призводять до вивихів;
- стежити, щоб дитина, розігрівшись у грі, не пила холодної води, не сідала й не лягала на сиру землю;
- відвертати від чужих і галасливих забав («у ворон», «у пищалку», «бубон»), ігор з гострими предметами та сірниками (вогнем), азартних ігор (у гроші, в карти), що розхитують нерви і не вчать нічого путнього;
- урізноманітнювати ігрову діяльність;
- дозволяти дітям гратися у надійному, безпечному, спеціально відведеному для цього місці, віддаленому від проїжджого транспорту, найкраще на відповідно обладнаному спортивному майданчику, і, обов'язково, на очах у батьків чи вихователів.

Саме за таких умов ігри зміцнюють дух дитини та мислення, розвивають самодіяльність» [2, 288]

Звичайно, створювати умови для самовдосконалення дитини варто різними способами, в тому числі і шляхом ознайомлення з історичними постатями України, вироблення у дітей національних ідеалів. У їх числі можуть бути творці національної духовної культури, борці за волю України. Цю роботу успішно можуть проводити як учителі початкових класів, так і педагоги-організатори шкіл, батьки, старші учні – члени молодіжних товариств. Дитина молодшого шкільного віку, яка тягнеться до молодіжного товариства, має усвідомити

той смисл, який у дитячій уяві трансформується у потяг до чогось вищого, кращого, організованішого.

Література

1. Гершунський Б.С. Философия образования. – М.: Изд-во Флинта, 1998. – 428 с.
2. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. К.: ІСДО, 1996. – С. 288.
3. Статут руханково-спортивного товариства «Сокіл». – Львів, 1935. – С. 1-2.
4. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // Вибр. пед. тв.: у 2-х т. – К., 1983. – Т. 1. – С. 44.
5. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. – Мюнхен-Тернопіль: Діалог, 1992. – С. 26-28.

Йосип Свинко

ВИХІДЦІ З ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО КРАЮ – ЧІЛЬНІ ПРОВІДНИКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ОУН-УПА НА ЗАХІДНИХ ОКРАЇННИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 40-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ

Тернопільський національний педагогічний університет
ім. В. Гнатюка

Початок німецько-радянської війни знаменував новий етап українсько-польських взаємин, бо фактично відбулося вирівнювання становища українців і поляків за умов нацистського і більшовицького панування, а відтак складалася умова для укладення польсько-українського альянсу у боротьбі проти Німеччини та СРСР.

В обох середовищах почалися гострі дискусії про можливі моделі співпраці. В українських політичних колах домінувала позиція ОУН – самостійників-державників, яка виступила за припинення українсько-польського протистояння та нормалізацію стосунків [1]. Еміграційний уряд Польщі у Лондоні, підпільні польські сили на окупованих українських землях поставили своєю основною метою відновлення польської влади на теренах, що входили до Другої Речі Посполитої (РП). Вони хотіли звільнення цих земель силами Армії Крайової (АК) і встановлення тут польської влади до приходу Червоної Армії [14].

Національні ідеї, які втілювали українське і польське підпілля, виявилися протилежними. Отже, ситуація, яка склалася на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни, привела до зіткнення національних інтересів обох народів.

У центрі українсько-польських зіткнень опинилось прикордоння (межова земля), долю якого вирішив пакт Молотова-

Рібентропа. Під впливом геополітичних чинників українсько-польські стосунки перетворились в українсько-польсько-німецько-радянські. Наявність німецького та радянського факторів була вкрай негативною і часто підштовхувала місцеве населення до відкритого міжетнічного збройного протистояння.

Перед лицем нацистської і радянської загрози ОУН намагалася домовитись з польським рухом про спільні дії проти обох окупантів, але за умови, що вони відмовляються від зазіхання на українські землі. Поляки цю пропозицію рішуче відкинули.

Тож різновекторність підходів у виборі союзників спричинила у смузі польсько-українського сусідства тривалий збройний конфлікт, який на території Галичини розгорнувся у 40-х роках ХХ століття.

Еміграційний уряд Польщі в Лондоні і підпорядковані йому збройні формування у Західній Україні доклали максимум зусиль для того, щоб довести своє право на ці землі, щоб після закінчення війни вони ввійшли до складу польської держави. Почались етнічні чистки під гаслом «Українці за Збруч» та спільні акції проти українського населення з німцями і червоними партизанами. Українці поставили зустрічну вимогу: «Поляки за Сян і Буг». Отже, українцям не залишилось нічого іншого, як відкрити третій фронт проти польських військових формувань.

Та все ж переговори розпочались восени 1941 р. З української сторони їх проводив Б. Левицький (від ОУН), а з польської – С. Ровецький – «Грот» (від АК). Серед питань, винесених на розгляд, домінували проблеми майбутнього співжиття українців і поляків, припинення антиукраїнської функціональної та анти польської кампаній. Однак, сторони не знайшли спільної точки зору.

Подальші переговори були відновлені навесні 1942 р. у Львові. Крім того, періодично відбувалися зустрічі у Варшаві.

Їх ініціатором виступив митрополит А. Шептицький. Йому належала пропозиція створення польсько-української комісії для опрацювання правового статусу Галичини як прикордонної території.

Українську сторону на переговорах навесні-восени 1942 р. представляли Є. Врецьона, З. Матла, М. Степаняк, В. Охримович, вимагаючи як попередню гарантію співпраці від Лондонського еміграційного уряду та його західних союзників права українців на незалежну державу в межах своєї етнічної території. Крім бандерівців з польським підпіллям переговори здійснювали і певні кола Українського Центрального Комітету на чолі з В. Кубійовичем [1].

31 березня 1943 р. уряд Польщі у Лондоні схвалив перший офіційний документ, який регулював тогочасні українсько-польські взаємини «Тези у справі української політики». Цим документом передбачалось утворення спільного фронту проти німецької і радянської агресій, пропагування ідеї українсько-польської співпраці. Однак, незважаючи на «широкі» перспективи, передбачені в документі, його зміст не відповідав реаліям Другої світової війни. Наступні кроки примирення були ускладнені наростаючим протистоянням і відкритою боротьбою поляків та українців на західноукраїнських землях, перш за все на українсько-польському прикордонні. У цих умовах ОУН змушена була укріплювати свої позиції на цій території.

Навесні 1943 р. на посаду обласного провідника ОУН на Перемишлянщині Провід направляє Василя Галасу з Тернопільщини («Зенон», «Назар», «Орлан»). До цього, під час німецької окупації, він працював окружним провідником ОУН у Тернопільській, Чортківській та Бережанській округах. Незважаючи на молодий вік (йому тоді ще не виповнилось 23 роки), він уже набув значного досвіду підпільної роботи. З його приходом діяльність ОУН на Перемишлянщині суттєво

пожвавилася, вона перебрала на себе функції тилу армії, її матеріального та ідеологічного забезпечення [5, 10].

Восени 1943 р. у с. Мелна на Львівщині відбулася нарада обласних провідників ОУН та їхніх військових керівників [5]. Наряду проводили члени проводу ОУН і командування УПА: Роман Шухевич («Чупринка»), Дмитро Маївський («Тарас») і шеф Головного військового штабу УПА (ГВШ УПА) – Дмитро Грицай («Перебийніс»). Повернувшись з цієї наради, Василь Галаса приступив до укомплектування обласного проводу. Військовим референтом області він призначив Якова Чорнія («Ударник», «Мушка», «Куля»), членами військового штабу стали Володимир Павлик («Ірка») та («Павук»). Округним провідником Перемишлянщині став Петро Кавула («Тарас»), округну референтуру УЧХ (Українського Червоного Хреста) в Перемишлі очолила Наталка Козакевич («Сіра»).

З ініціативи «Орлана» було організовано т.зв. «технічне звено», в якому друкувалися листівки, брошури, звернення до польського населення, польського війська, до польського проти більшовицького підпілля (АК) і «Вольність та незалежність». Тут же передруковувались видання та офіційні документи УГВР, ОУН, УПА, видавалися літературно-виховний журнал «Перемога» та «Інформативні відомості». Підпільна робота активізувалась.

У липні 1944 р. за наказом Головного Командування УПА для зміцнення місцевих збройних сил на Перемишлянщину з Прикарпатського Чорного Лісу прибула сотня командира «Черника» та інші відділи. Вона зупинилася у великому лісовому масиві Турниці, щоби перебути в ньому під час переходу лінії фронту. Сюди ж прибуло чимало дівчат-підпільниць, які налагоджували зв'язки, проводили розвідку, вчилися володіти зброєю, допомагали кухарям [10].

Тоді ж, у липні 1944 р. сюди для допомоги у формуванні самооборонних кущових відділів (СКВ) прибула зі

Станіславщини група випускників підстаршинської школи «Олені», яка була на горі Магура.

Наближення лінії фронту влітку 1944 р. внесло значні корективи у діяльність українського підпілля. 27 липня 1944 р. передові частини більшовицьких військ зайняли Перемишль. Лінія фронту фактично розірвалась, німці хаотично відступали головними дорогами до Карпат. В останні дні липня і перші дні серпня до села Ямна Долішня, що в тридцяти кілометрах південніше Перемишля серед лісів, було терміново стягнуто військових інструкторів з навколишніх сіл. Сюди ж звідусіль сходилися члени українського підпілля, група українських поліціантів, що не хотіли залишати рідну землю і йти з німцями. З них було сформовано окрему сотню чисельністю понад 200 осіб, яку 2 серпня відправлено в Карпати на вишкіл на горі Букове Бердо [11]. Між верхів'ями річок Сян і Волосата на висоті понад 1335 м над рівнем моря зібралось понад дві тисячі добровольців, охочих воювати в лавах УПА. Очолив вишкіл командир «Рен» (Мартин Мізерний – уродженець села Вербів Підгаєцького повіту на Тернопільщині). Після вишколу з добровольців сформовано три курені. В середині вересня курінь «Рена» взяв курс на Чорний Ліс на Станіславщині, курінь «Бойки» залишився на місці, щоб пізніше податися на Дрогобиччину, а курінь «Євгена», який складався з трьох сотень – «Громенка», «Крісового» та «Осипа» – отримав завдання йти в Перемишлянщину. З «Реном» подалися сотні «Веселого», «Бурлаки», «Байди» та «Нечая». Згодом вони повернулися на Західну Бойківщину і тривалий час, аж до 1947 р. вели там тяжкі бої з переважаючими силами ворога.

У зв'язку з необхідністю оборони українського населення від нападів польських бандформувань, що почастишали під час примусового переселення навесні 1945 р., провід ОУН і УПА створює нові сотні, укріплює свої позиції. За короткий час кількість сотень збільшилась до кільканадцяти. До початку

червня 1945 р. УПА опанувала практично всім тереном Перемишлянського Підгір'я. Тут виникла своєрідна партизанська республіка зі своїм управлінням [2, 3]. Енкаведистські та польські військові й міліційні сили збереглись тільки в містах Перемишлі та Бірчі, звідки в села час від часу навідувались їхні невеликі військові групи з розвідувальною метою, але робили вони це лише вдень і поводитися мирно й обережно.

Навесні 1945 р. відбулася зміна підпільного адміністративного поділу терену і його керівництва. Перемишльська область була розділена кордоном між УРСР і Польщею. Згідно з новим поділом, було ліквідовано Перемишльську область. Та її частина, що була на території УРСР, перейшла до Львівського краю, а із земель що залишились у ПНР, було створено окрему теренову одиницю – Закерзонський край. До нього ввійшли Лемківщина, Перемишлянщина, Ярославщина, Любачівщина, Холмщина і Підляшшя. На цих землях було створено окремий військовий округ (VI ВО) під назвою «Сян», що входив до з'єднання УПА-Захід. Командиром VI ВО призначили Мирослава Онишкевича («Ореста»). ВО «Сян» було поділено на три теренові відтинки (ТВ): «Лемко», який охопив Лемківщину і Надсяння; «Бастіон» – Ярославщину і північні райони Перемишлянщини; «Данилів» – Холмщину.

Командиром першого відтинку було призначено Мартина Мізерного («Рена»). До його складу входили два курені: «Рена», що базувався на Лемківщині, та Михайла Галя («Коника») – в Надсянні. У 1945-1947 рр. до куреня «Рена» входили сотні «Біра», «Бродича», «Мирона», «Стаха» та «Хріна»; у куринь «Коника» – сотні «Бурлаки», «Громенка», «Крилача» і «Ластівки» [5, 6].

В устрої ОУН, після переходу фронту на Захід та встановлення польсько-радянського кордону, Закерзонський

край було поділено на три округи – Перемишльську, Любачівську і Холмську. Округи склалися з надрайонів, які поділялися на райони, далі – кущі та станиці, що становили найменшу одиницю.

Головою Проводу ОУН Закерзонського краю Провід призначив Ярослава Старуха («Стяга»), родом з Тернопільщини, який одночасно діяв від імені Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Його заступником і референтом пропаганди призначено Василя Галасу («Орлана»). Керівником служби безпеки (СБ) – тернополяни-на Петра Федоріва («Дальничача»).

Перемишлянська округа поділялася на два надрайони: «Холодний Яр», до якого входила Перемишлянщина з Бірчанщиною, та «Бескид», до якого входила Лемківщина (повіт Лісько, Сянок). Надрайон «Холодний Яр» поділявся ще на 5 підпільних районів, що позначалися цифрами від I до V [4, 6].

Завдяки активній діяльності ОУН і УПА під керівництвом «Стяга», «Орлана», «Дальничача» і «Рена» та їх побратимів навесні та влітку 1945 р. на всьому просторі від Перемишля до Карпат на декілька місяців запанував мир. Місцевий підпільний провід на чолі з «Орланом» видав декілька пропагандистських брошур для польського населення, в яких вказувалось на шкідливість ведення боротьби з українцями для обох народів – польського й українського. «Орлан» закликав: «Ворожнечі треба покласти край. Хтось мусить поступитися. Почнемо ми» [4].

23 квітня 1945 р. провід УПА отримав листа від представників польського підпілля, в якому представникам сторін було запропоновано зустрітися для переговорів. Переговори відбулися в неділю 29 квітня. Було досягнуто певних домовленостей. Однак у серпні польська влада спільно з НКВС СРСР приймає рішення про введення 1 вересня 1945 р.

трьох дивізій Війська Польського на територію Перемишльського, Ліського і Любачівського повітів для прискорення виселення українців з Польщі згідно з договором від 9 вересня 1944 р. між Радянським Союзом і тимчасовим урядом Польщі. За цим договором кордон між Польщею і СРСР було проведено по т.зв. лінії Керзона, а отже, ним узаконено окупацію поляками значної частини споконвічних українських земель (Підляшшя, Холмщини, Надсяння з княжими містами Холм, Перемишль і Ярослав та Лемківщини). Таким чином, на польському боці залишилась територія загальною площею 19 500 км², на якій з прадавніх часів проживали українці. На той час, їхня кількість тут становила близько мільйона осіб.

Перед масовою переселенчою акцією дивізії генерала Раткевича провели великі облави в лісах і селах Надсяння. Їх метою було зліквідувати УПА й підпілля в терені. Після цього в селах почалось масове вигнання людей зі своїх домівок і відправлення їх до кордону. Частині людей вдалось уникнути виселення, втекти в ліси, заховатись, а потім повернутись до своїх пограбованих хат. Чергове масове вигнання відбулось у першій половині 1946 р., але й тоді не вдалось виселити усіх, хоч більшість людей змушена була покинути свої оселі.

Остаточне виселення відбулося у квітні-травні 1947 р. під час сумнозвісної акції «Вісла». Після цього села повністю спорожніли. У них настала тиша, яку місцями порушувало лише несамовите виття собак, що залишилися [9].

У зв'язку із ситуацією, що склалася в терені після виселення людності, відділи УПА опинилися в дуже тяжкому становищі. Масові облави великими силами Війська Польського утруднювали рух, маневрування між ворожими відділами, щоб не вступати в затяжні бої. Не вистачало харчів. Разом з населенням поляки забрали із сіл все, що могло

знадобитися воякам УПА, або просто знищували харчові продукти. Часто влаштовували засідки. Найгірше дошкуляв голод і безперервні атаки ВП. Було втрачено зв'язок між сотнями [8].

Останній великий бій перемишлянських сотень «Бурлаки», «Крилача» і «Ластівки» з поляками відбувся 4 червня 1947 р. у лісовому масиві Реберець поблизу містечка Бірча. В ньому загинула значна частина вояків УПА. Решта у тяжких умовах переслідування, з втратами вояків перейшла кордон зі Словаччиною і направилась на Захід в американську зону. «Рен» зі своїми вояками перетнув польсько-радянський кордон і перейшов на Дрогобиччину, де невдовзі загинув. Ярослав Старух («Стяг») протримався у криївці в лісовому масиві Розточчя до вересня 1947 р. і трагічно загинув під час однієї з облав [5].

Петро Федорів («Дальнич») був захоплений в криївці в непритомному стані 16 вересня 1947 р. і після жорстоких катувань під час допитів засуджений до смерті. Розстріляний 11 квітня 1950 р. у Варшаві [12]. Лише Василь Галаса («Орлан») уцілів, йому вдалося перейти кордон і продовжувати боротьбу до липня 1953 р.

Тяжкою і трагічною була доля й інших вихідців з Тернопільщини, що боролись в Закерзонні. Серед них Степан Голяш («Мар»), сотник Мар'ян Лукашевич («Ягода») з Тернополя, курінний лікар Євген Лужицький («Шувар») із села Вербів на Підгаєччині та десятки, а, може, й сотні рядових вояків УПА з Бережанщини, Підгаєччини та інших районів Тернопільського краю.

Нижче наводимо короткі відомості про життя, політичну діяльність і боротьбу чільних діячів ОУН і УПА, вихідців з Тернопільщини, що присвятили своє життя боротьбі за волю України на польсько-українському прикордонні у 40-х роках ХХ ст.

Старух Ярослав («Стяг») народився 17 листопада 1910 р. у селі Золота Слобода біля Козови Бережанського повіту. Влітку 1912 р. батько Тимотей Старух з родиною переїхав із Золотої Слободи до м. Бережан. Тут Ярослав вчився у народній школі,

а у 1928 р. закінчив Бережанську гімназію. Під час навчання брав активну участь у громадському житті Бережанщини, разом з братом Богданом долучився до створення і діяльності «Пласту», пластової оркестри, «Просвіти».

З 1928 по 1933 рр. Ярослав студіює право у Львівському університеті. Паралельно зі студіями вливається у підпільне політичне життя, вступає в

Українську Військову Організацію (УВО). Коли на Бережанщині УВО реорганізується в Організацію Українських Націоналістів (ОУН), Ярослав Старух стає референтом пропаганди Проводу. На цій підпільній посаді працює чотири роки. У кінці червня 1934 р. польська поліція арештовує і вивозить Ярослава до концентраційного табору у Березі Картузькій, а 21 грудня цього року перевозить його у в'язницю Бригідки у Львові, з якої виходить після амністії. З 1935 р. Ярослав Старух – заступник Крайового Провідника й політичний референт Крайової Екзекутиви ОУН Північно-Західних Українських Земель, редактор Львівського тижневика «Нове село».

9 жовтня 1937 р. польська поліція таємно викрадає Я. Старуха з містечка Моршин і завозить до в'язниці у м. Холмі. Тримає кілька місяців. Не підтвердивши складу злочину, відпускає його. Наприкінці 1938 – початку 1939 р. він знову опиняється у в'язниці, а 22-26 травня 1939 р. Рівненський суд засудив його на 13 років тюремного ув'язнення як одного з керівників ОУН Волині. Термін ув'язнення відбуває у Краківській тюрмі.

З падінням Польщі 1 вересня 1939 р. Ярослав Старух виходить на волю і залишається у м. Кракові. Стає секретарем шойно створеного Українського Допомогового Комітету. Восени цього ж року перебирає обов'язки референта пропаганди у Проводі ОУН, він – учасник II Великого збору ОУН у Кракові.

Після розв'язання нацистсько-більшовицької війни 22 червня 1941 р. Ярослав Старух, разом з іншими членами Проводу ОУН, спішно переїжджає до Львова. 30 червня бере участь у Національних Зборах, відповідає за радіостанцію «Імені Євгена Коновальця», яка проголошує на весь світ Акт Відновлення Української Державності, входить до Уряду Державного Правління, створеного Ярославом Стецьком, як Державний Секретар Міністерства інформації і пропаганди. Коли німці розпочали ліквідацію цього уряду, Я. Старух, щоб уникнути арешту, переїжджає на Житомирщину і Київщину. Однак нацистському гестапо вдається його арештувати, але не надовго. Врятувався втечею.

У 1942 р. Ярослав Старух – організаційний референт Проводу ОУН на окупованій німцями Україні. 4 грудня 1942 р. нацисти знову арештовують його у Львові. Під час допитів жорстоко катують. Від нестерпних катувань намагався покінчити з життям. Восени 1943 р. референтура СБ Крайового Проводу ОУН викрадає Я. Старуха з тюрми. Після підліковування він очолює радіостанцію «Вільна Україна» з кодовою назвою «Афродита» в Карпатах, а після припинення її передач (з жовтня 1944 р.) – працює в осередку інформації «Зелений гай» [12].

Ранньою весною 1945 р. бюро Проводу ОУН назначає Ярослава Старуха Головою Проводу ОУН Закерзонського краю, де працює до останніх днів свого життя. Трагічно загинув у своїй криївці в лісі біля села Монастир на Розточчі у вересні 1947 р. Прожив лише 37 років.

Я. Старух провів колосальну роботу як керівник національно-визвольної боротьби ОУН-УПА і всього українського населення на Закарпатті. Крім керівництва організаційною роботою, він написав десятки інструкцій щодо

*Пам'ятник Я. Старуху в
с. Золота Слобода*

тактики в боротьбі проти насильного виселення українського населення, десятки листівок, звернених до польського проти більшовицького підпілля, до польського населення, війська, міліції із закликом припинити терористичні дії проти української нації, включитись до спільної боротьби проти спільного ворога російсько-більшовицького імперіалізму. На ці ж теми написав ряд публіцистичних праць, переклав написане іншими авторами на польську, словацьку, чеську та

англійську мови, спрямовував видавничу роботу. Старух приділяв велику увагу пропагандистській роботі серед дипломатичних представників у Варшаві та інших містах Польщі. «Його висока освіченість, талант публіциста, кипуча енергія, неймовірна працездатність і священна віра в правоту наших державницьких ідеалів були запорукою усіх наших успіхів на цьому терені» – писав Василь Галаса [5].

Галаса Василь («Орлан», «Зенон», «Назар») народився 12 листопада 1920 р. в селі Білокриниця Підгаєцького повіту Тернопільського воєводства у робітничо-селянській родині

Михайла і Розарії Галасів. Батько був муляр у сільській будівельній бригаді й помер 1922 р., коли Василькові було два роки.

Мати працювала служницею в адвоката у Підгайцях. У 1926 р. вона продала хату й переїхала з дітьми в село Олесин Бережанського повіту. Тут шестирічний Василько почав заробляти на хліб пастушком у місцевих господарів і навчати у сільській початковій школі. З шістнадцяти років він стає будівельником, скрипалем, організатором сільського оркестру, а в жнива працює разом із сестрою Поліною та її

чоловіком у господарів за десятий сніп. Водночас наполегливо займається самоосвітою. Багато читає. У систематизації знань йому допомагає його ровесник, гімназист Осип Дяків – у майбутньому визначний політичний діяч, член Проводу ОУН.

На початку 1937 р. Василь Галаса стає членом Юнацтва ОУН, а через кілька місяців – його провідником у районі. У своєму селі він розгорнув широку культурно-просвітницьку діяльність. Організував самоосвітні гуртки при товариствах «Просвіта» та «Сільський господар». Виховував молодь у національно-патріотичному дусі.

У травні 1939 р. польська поліція арештувала Василя Галасу, запідозривши його в належності до підпільної ОУН. У вересні, коли почалася війна, він вийшов на волю. Однак уже 11 листопада того ж року його арештувало НКВД. Перебував у Бережанській тюрмі до червня 1940 р. Після звільнення, щоби знову не потрапити до тюрми й там загинути, переходить у підпілля і стає професійним революціонером.

Під час німецької окупації працював у пропагандистській референтурі Тернопільського обласного проводу ОУН, був учасником вищих ідеологічно-політичних курсів. На початку

1942 р. призначений провідником ОУН Тернопільської, у липні того ж року – Чортківської, а на початку 1943 р. – Бережанської округи.

Улітку 1943 р. Провід ОУН на Західних Українських Землях (ЗУЗ) призначив Василя Галаса провідником Перемишльської області. Увесь той час він постійно підвищує свій рівень знань й одночасно вишколює націоналістичні кадри революційних провідників.

У першій половині 1944 р. Василь Галаса разом із військовим референтом Яковом Чорнієм організував перші відділи УПА на Перемишлянщині.

3 лютого 1945 р. Василь Галаса («Орлин») став членом Проводу ОУН на Західних окраїнних землях (Закерзоння) й очолив пропагандистську референтуру, працював заступником Провідника проводу ОУН на цих землях Ярослава Старуха – «Стяга». Вони організували боротьбу відділів УПА, посилали їх у рейди в Словаччину й Польщу та відправляли на Захід.

Після насильного виселення українців із цих земель Василь Галаса за наказом Провідника ОУН Романа Шухевича у вересні 1947 р. перейшов в Україну і в липні 1948 р. призначений Провідником ОУН на північно-західних українських землях. У 1950 р. призначений членом Проводу ОУН і кооптований у члени Української Головної Визвольної Ради (УГВР).

11 липня 1953 р. Василь Галаса підступно захоплений провокаторами МГБ у Кременецьких лісах і арештований. З 1953 по 1960 рр. – в'язень тюрми МГБ у Києві. У 1960 р. під час т.зв. хрущовської відлиги був, як багато інших політв'язнів, звільнений, але постійно перебував під наглядом советських органів безпеки. У 1963 р. він вступив на підготовчі курси, а після їх закінчення – на студії до Київського інституту народного господарства на факультет планування промисловості з вечірньою формою навчання. Після закінчен-

ня інституту з 1967 р. працював плановиком на Київському заводі напівпровідникових приладів аж до виходу на пенсію у 1993 р.

Після розпаду СРСР і проголошення державної незалежності України Василь Галаса знову розгорнув широку національно-виховну діяльність серед молоді. Був активним членом Київського Крайового Братства ОУН-УПА й брав участь у всіх його заходах. Був почесним членом Всеукраїнського Братства ОУН-УПА, членом наукового відділу Всеукраїнського і Київського Братства ОУН-УПА [7, 12]. Помер 5 жовтня 2002 р.

Мізерний Мартин – славний командир УПА, народився 26 лютого 1910 р. в селі Вербів Підгаєцького повіту у хліборобській селянській родині. Навчався у Вербівській початковій школі. Повну середню освіту здобув у Рогатинській гімназії. Ще в юності активно співпрацював з членами УВО,

а відтак вступив до ОУН. Восени 1930 р. під час кривавої паціфікації польська поліція його арештувала і жорстоко побила, а у травні 1931 р. його засуджено на три роки позбавлення волі.

Вийшовши з в'язниці у 1934 р., М. Мізерний ще наполегливіше веде громадсько-культурну й політичну працю в рідному селі. Згодом, рятуючись від нового арешту, змушений емігрувати до Чехословаччини. Продовжує організаційну діяльність, відбуває вишкіл. Коли утворилася Карпато-Українська держава, вступає добровольцем у її Збройні Сили. Його призначають чотовим Карпатської Січі і бере участь у боях за незалежність Карпатської України. Під час німецької окупації за дорученням ОУН вступив до української допомо-

гової поліції, пройшов старшинський вишкіл і був повітовим комендантом поліції в Сяноці. Німцям, однак, удалося натрапити на сліди його активної співпраці з бандерівцями і арештувати. 27 липня 1944 р. за допомогою друзів йому вдається втекти з гестапівської тюрми у Кракові і практично відразу він вступає до повстанських Збройних Сил. У складі сотні УПА під командуванням Михайла Гуштака «Євгена» М. Мізерний переходить до села Жерлиці. Там бере участь у формуванні куреня і на вимогу повстанських старшин стає його командиром. Від 18 серпня до 24 вересня 1944 р. очолює вишкіл вояків УПА на горі Букове Бердо в кількості понад 2000 старшин і стрільців. Після вишколу цей відділ вирушив у рейд по Карпатах. 30 вересня 1944 р. курінь перейшов лінію фронту й опинився в заплілі основних більшовицьких військ біля сіл Верхня і Нижня Рожанки. Там тоді зосередилися понад три тисячі повстанців. 1 жовтня 1944 р. їх було поділено на три курені. Курінь «Бойки» залишився на місці, курінь «Євгена» мав завдання повертати на Перемишлянщину, а курінь на чолі з М. Мізерним – «Реном» – іти далі на Схід у Станіславщину (тепер Івано-Франківщина). У листопаді того ж року і цей відділ повернувся на Лемківщину. Сотні куреня «Рена» тривалий час вели там особливо активну і вмілу партизанську війну проти польських і московсько-більшовицьких окупантів. У 1945 р. М. Мізерного Провід ОУН та Головне Командування УПА призначають командиром 26 Тактичного Відтинку «Лемко», що складався з двох куренів – перемишлянського і лемківського, водночас його залишають керівником лемківського куреня.

Восени 1947 р., після акції «Вісла» й остаточного вигнання українського населення з рідних прадідівських земель, М. Мізерний переходить кордон і діє на українських теренах, окупованих московськими військами, працює в штабі «УПА-Захід».

24 серпня 1949 р. в лісі над селом Либохора Турківського району на його невеличку групу (усього чотири повстанці) напало шістьдесят емгебістів. Зав'язався тяжкий бій.

*Могила М. Мізерного в с. Яблунів
Турківського району*

Поранений у ногу «Рен», відстрілюючись, відповз полями до краю села, а коли його наздогнали більшовики з собакою, гранатою знищив двох нападників, чергою з автомата поранив третього й собаку, після чого обірвав своє життя пострілом з пістолета. Йому тоді було лише 39 років. У 1992 р. перепохований у братській

могилі на цвинтарі в селі Яблунів Турківського району [6].

Федорів Петро («Дальнич») народився 20 листопада 1910 р. у патріотичній робітничо-селянській родині в с. Криве Бережанського повіту (нині Козівського району). Закінчив гімназію в Бережанах. У 1929 р. вступив на юридичний факультет Львівського університету. Член ОУН з 1929 р. брав активну участь у студентському житті Львова. Політв'язень польських тюрем (1931, 1934, 1938-39). З осені 1939 р. до червня 1941 р. перебував у Кракові в реферантурі СБ на Українських Окраїнних Землях у Генеральному Губернаторстві. У 1941 р. у складі Північної похідної групи ОУН перебував на Київщині. У вересні 1941 р. арештований німецькою поліцією,

утік з-під варти. У підпіллі у 1942 р. одружився з підпільницею Іриною Бзовою з Носова Підгаєцького повіту.

Навесні 1945 р., за наказом Провідника ОУН Романа Шухевича, разом із дружиною відійшов до праці в Проводі ОУН Закарпатського краю. Крім звичних завдань зі службою безпеки, Петро Федорів розгорнув широку дипломатичну діяльність: вів переговори з представниками польської АК про спільну боротьбу проти російсько-

більшовицьких окупантів, нав'язував контакти з посольством США у Варшаві та рядом інших посольств; через них інформував закордон про визвольну боротьбу українського народу; передавав підпільні видання у перекладах на відповідні мови.

Головною базою підпільного перебування «Дальничка» були терени колишнього Белзького повіту. Його підпільна криївка була в с. Річиця. Користувався він також криївкою місцевого провідника «Кармелюка», що на полях між селами Річиця і Терники.

16 вересня 1947 р. оперативна група 3-ї дивізії

*Пам'ятник П. Федоріву в с. Криве
Козівського району*

піхоти Війська Польського і служби безпеки за допомогою своїх сексотів відшукали криївку «Кармелюка», в якій перебував »Дальнич» з групою побратимів. Бій повстанців з поляками тривав кілька годин. У загазованій спеціальними гранатами криївці вони знепритомніли. Їх схопили, оживили й вивезли до тюрми в м. Явожно. Судову справу Петра Федоріва розглядав окремий військовий трибунал у Варшаві 20 січня 1950 р., який засудив його до страти. 11 квітня 1950 р. його розстріляли [12]. Тоді йому ще не виповнилось й 40 років.

Дружина Ірина Бзова арештована польською поліцією восени 1947 р. в Ольштинському воєводстві. Була засуджена на 10 років тюрми. Після ув'язнення їй вдалося втекти до Канади.

Голяш Степан («Мар») народився 26 грудня 1919 р. в селі Бишки на Бережанщині. Його батьки – Іван та Тетяна були свідомими українцями й виховували дітей у національному дусі. Початкову освіту здобув у рідному селі. 1934 р. вступив до Бережанської гімназії. З приходом більшовиків закінчив

Бережанську середню школу і поступив до Кременецького учительського інституту. Там підтримував зв'язки з членами студентської ОУН. Восени 1940 р. пішов у повне підпілля і переховувався в рідних околицях, зокрема у селах Бишки, Ценів, Потік, Баранівка, Августівка. Згодом був призначений референтом військових справ Бережанщини, а також виконував обов'язки секретаря при Проводі ОУН, який розташовувався у Бережанах.

В 1941-1942 рр. С. Голяш був референтом Юнацтва ОУН Бережанської Округи. У 1943 р. поступив до Львівського пол-

ітехнічного інституту на агрономічний факультет. Одночасно виконував функцію провідника Юнацтва ОУН Львівської області.

У 1944 р. дістав доручення від командування УПА організувати з випускників гімназій Львівської області старшинську школу на Старосамбірщині. Було зібрано біля 70 добровольців – юнаків ОУН. Вони були відряджені організаційним зв'язком на призначене місце, де С. Голяш провадив вишкіл аж до приходу старшин і підстаршин зі школи УПА «Олені». В цій школі С. Голяш виконував функцію політвиховника.

Восени 1944 р. школа, поповнена новими добровольцями, вела довготривалий бій з кількатисячними німецькими військами. Після бою повстанці відступили в гори, а відтак із сотнею «Нечая» перейшли за Сян. Тут допомагав організувати молодь у Ліському повіті в ряди УПА. У травні 1945 р. його призначено референтом пропаганди при Проводі ОУН Лемківщини, а згодом – провідником ОУН Лемківщини. На цій посаді працював три роки.

Після тотального й насильного виселення автохтонного населення під час акції «Вісла», організував рейд вояків УПА в Західну Європу. З Лемківщини вийшла в рейд 21 група повстанців. Рідні землі залишив 19 серпня 1947 р. 30 вересня 1947 р. був поранений в бою з чеськими вояками у Словаччині. Через Словаччину й Австрію добирався сам один до Німеччини. В Німеччині С. Голяш включився до праці в ОУН. Один рік працював референтом Юнацтва ОУН при Проводі ЗЧ ОУН під керівництвом Степана Бандери. Звільнився для закінчення студії. Здобув фах дипломованого інженера у вищій технічній школі в місті Регенсбург.

У червні 1949 р. одружився з Надією Партикевич – «Марійкою» – учасницею боротьби ОУН-УПА на Лемківщині.

У 1951 р. родина переїхала до США. Тут важко працював і вчився. Студіював мікробіологію в університеті Лойова. Після

закінчення студій одержав працю в Службі здоров'я штату Ілліной. В Чикаго включився до багатогранної праці з виховання української молоді. Організував юнацтво СУМ в Чикаго при осередку СУМ ім. М. Павлушкова, започаткував щорічне таборування молоді; 11 років учителював у школі українознавства. Від 1952 р. був членом Головної Управи Товариства Вояків УПА в Чикаго. Від 1977 до 1996 рр. був членом Видавничого Комітету «Літопису УПА» та головою Фінансової Комісії. Довголітній секретар осередку НТШ в Чикаго. 25 років виконував функцію члена Дирекції Українського Банку «Певність» в Чикаго та ряду громадських організацій. Помер в Чикаго [15, 16].

Лукаsevич Мар'ян («Ягода», «Черник») народився 15 червня 1922 р. в Перемишлі. Син професора гімназії, талановитий спортсмен, закінчив гімназію в Тернополі. У 1942 р. мобілізований німцями, закінчив підстаршинську школу, виконував функції ройового командира. У листопаді 1943 р.

покинув німецьку службу і пішов в підпільний загін самооборони в околиці Грубешева; стає ройовим, обороняв населення від нападів польської партизанки та німецьких поліцейних частин, пізніше став командиром цього відділу. Згодом його відділ відходить на Волинь, поповнюється втікачами з Холмщини і за дорученням УПА-Північ перетворюється в 1-у Холмську сотню УПА «Вовки», яка під його командою проходить регулярний

військовий вишкіл. У квітні 1944 р. він повертається зі своєю сотнею на Холмщину, входить у ВО «Буг», бере участь у боях проти АК, німецьких поліцейних і військових частин. У липні

в бою з німецькою танковою дивізією біля містечка Нароль сотня зазнає великих втрат. Від серпня вона майже в постійному рейді по Холмщині, часто веде сутички з військами НКВД, з польською комуністичною поліцією, з військом польського режиму.

У березні 1945 р. призначений командиром Холмського ТВ ВО «Буг» із дорученням організувати нові сотні, творить сотню «Вовки-2». У вересні 1945 р. захворів на малярію. Загинув 17 вересня 1945 р. під час облави у санітарній криївці в селі Жнятині Грубешівського повіту у віці 23 роки.

Похований у братській могилі в селі Гільче цього повіту. За хоробрість і мужність у боях відзначений Бронзовим хрестом [13].

Лужецький Євген («Шувар») – лікар при командуванні Перемишлянського куреня. Походив із села Вербів Підгаєцького повіту, абсолювент ветеринарії у Львові. У 1944 р. відійшов до УПА в Карпатах, де викладав на санітарних курсах і вишколював санітарів. Там читав багато літератури, щоб перекваліфікуватися з ветеринара на лікаря. У 1946 р. перейшов у Перемишлянщину, через нестачу лікарів перебрав функцію курінного лікаря. У червні 1947 р. вирушив із сотнею М. Дуди («Громенка») в рейд на Захід. Проте 11 червня він був тяжко поранений у бою з АК у лісах с. Хрещатой на Лемківщині і дострелив себе власним пістолетом на очах у вояків сотні [8].

– Таким чином, українські патріоти – вихідці з Тернопільщини – зробили надзвичайно багато для оборони окраїнних українських земель і їх автохтонної української людності на прикордонні з Польщею від трьох окупантів: німецько-фашистського, комуно-більшовицького та польського. Вони боролись самовіддано, незважаючи на постійну загрозу смертельної небезпеки. А боротьба була надзвичайно тяжкою, бо війну довелося вести на три фронти,

і це без власної держави, без власного виробництва зброї, без підтримки будь-якої держави світу. Більшість наших краян-героїв загинула у цій нерівній збройній боротьбі, не доживши й до 40 років. Але їх справа не пропала, не минула безслідно. Вона розбудила в українців власну гідність, зруйнувала в їх душах рабську покору, навчила не боятися тюрем і навіть смерті. Саме там на землях Закерзоння в 40-х роках ХХ століття творилася найсвітліша, найбойовитіша частина нашої боротьби, нашої історії, яка залишила глибокий слід у свідомості українського народу, і заклала міцний фундамент у відновленні через півстоліття незалежної Соборної Української держави, що успішно розбудовується. За це їм велика вдячність і всенародна шана.

Література

1. Антонюк Н. До проблеми українсько-польських взаємин у дистрикті Галичини (1941-1944) // Матеріали круглого столу «Геополітичний вимір волинської трагедії в контексті українсько-польського міжнаціонального конфлікту 1939-1947 років» (Львів, 23 травня 2003 р.). – Львів: Видавничий центр Галицького інституту, 2003. – С. 38-42.
2. Борець Юрій. У вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби (1941-1948). – Київ: Наукова думка, 1993. – 302 с.
3. Борець Ю. Шляхами лицарів ідеї і чину. – Київ, 1995. – 294 с.
4. Галаса В. Так воював Закерзонський край // Вісник Закерзоння. – Перемишль, 2002. – С.4-8.
5. Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів: Видавництво «МС», 2005. – 272 с.
6. Дем'ян Т. Мартин Мізерний – «Рен» // Шлях перемоги. - № 41(2113), 8 жовтня 1994 р.

7. Кук В. – Коваль. Василь Галаса – борець за незалежність України // Шлях перемоги. – № 43, 17-23 жовтня 2002 р.
8. Літопис УПА. – Т. 14. – Торонто, 1987. – 262 с.
9. Пельо І. Холодноярські спогади. Закерзоння. Спомин вояків УПА. – Т. 2. – Варшава, 1996. – С. 127-198.
10. Савчин М. Тисяча доріг (Спогади). – Літопис УПА. – Т. 28. – 598 с.
11. Свинко Й. Ямна: знищене село Перемишльського краю. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 192 с.
12. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943-49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 295 с.
13. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943-49. Довідник II. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.
14. Трохимчук С. Волинська трагедія як апогей українсько-польського конфлікту за державність на українських землях // Матеріали круглого столу «Геополітичний вимір волинської трагедії в контексті українсько-польського міжнародного конфлікту 1939-1947 років» (Львів, 23 травня 2003 р.). – Львів: Видавничий центр Галицького інституту, 2003. – С. 9-27.
15. Філь Я. Оглянувшись у минуле. – Варшава: Вид-во Український Архів, 2003. – 288 с.
16. Шагай І. Село Бишки. Історія і боротьба за волю. – Лондон-Бишки-Чикаго, 2000. – 392 с.

Богдан Трофим'як

МАР'ЯН ЛУКАСЕВИЧ (22.06.1922 - 17.09.1945) –
ПРИКЛАД ГЕРОЇЧНОЇ ВІДВАГИ

Тернопільський національний педагогічний університет
ім. В. Гнатюка

*По Холмщині нашій, понад тихим Бугом,
Де чайка об воду черкає крилом,
Там пісня лунає про Ягоду – друга,
Там слава про нього літає орлом.*

Із гімну-маршу Холмських вояків УПА

Українська Помаранчева революція в листопаді-грудні 2004 р. та січні 2005 р. увійде в новітню історію як сторінка творення державницької нації – надійної, суверенної, незалежної і відродженої Української держави. Запорукою перемоги став революційний Майдан не лише в Києві, а й у десятках українських міст.

Феномен Майдану чекає на глибоке та всебічне наукове дослідження. Він пов'язаний нерозривною ниткою з історичним тлом – національним відродженням, визвольними змаганнями. Адже учасники грандіозного всенародного спротиву були гідними нащадками героїв Крут, Базару, Листопадового зриву, боротьби УПА проти фашизму та більшовизму. Минуле ХХ сторіччя увійшло в історію України як епоха героїчної боротьби українського народу за відновлення втраченої наприкінці ХVІІІ століття незалежності. В цьому контексті особливої уваги вимагає висвітлення історичних постатей Української повстанської армії.

На жаль, у сучасній вітчизняній історіографії це питання належно не розроблене, а українське суспільство виявилось

не готовим неупереджено оцінити діяльність УПА. Відданість великій справі визволення України та здобуття суверенної держави воїнами УПА не має аналогів в історії інших народів, не стало ще досі прикладом, підґрунтям для формування національної ідеї, виховання молодого покоління – національної політичної еліти. З огляду на це заслуговує історія боротьби УПА на увагу і дослідження, зокрема діяльність її учасників.

Цю статтю присвячено розглядові участі вихованців спортивних товариств Західної України в бойових операціях УПА. Боротьбу проти польської та радянської репресивно-каральної системи подаємо на прикладі Командира Мар'яна Лукасевича.

В атмосфері духовного та національного загартування розпочалося життя Мар'яна Лукасевича, як і учасників визвольних змагань 1914-1921 рр. – героїв січовичок-пластунок Олени Степанів, Софії Галечко, Ольги Бесараб-Левицької, прославлених у боях вихованців галицьких спортивних, пластових товариств, старшини УСС-УГА Федора Черника, братів Григорія, Івана, Василя Коссаків, Дмитра Вітовського, учасників Руху опору ОУН-УПА Катерини Зарицької, Романа Шухевича, Василя Охримовича та сотень побратимів, що стали жертвами польської, московсько-більшовицької, фашистської карально-репресивної машини.

Народився Мар'ян Лукасевич 22 червня 1922 р. в Перемишлі в родині професора історії та географії місцевої гімназії Прокопа Лукасевича. Мама Олена, дочка священика, закінчила єдиний у Східній Галичині Перемишльський дівочий інститут. Коли Мар'яну було 2 місяці, родина переїжджає до Тернополя, де батько отримав роботу вчителя в Тернопільській державній українській гімназії, в якій працював до її закриття в 1930 р.

В родині Олени і Прокопа Лукасевичів було семеро дітей, серед яких двоє хлопців – Роман і Мар'ян – захоплювалися спортом, громадсько-культурною роботою. Роман, старший на 10 років від Мар'яна, закінчивши гімназію в м. Ярославі, весь вільний час віддає заняттю лижним спортом. При товаристві «Молода Громада» в Тернополі він організовує секцію зимових видів спорту, філію «Карпатського лещетарського клубу», займається краєзнавчо-туристською роботою. Мар'ян ще в роки навчання в ремісничо-промисловій школі віддає перевагу футболу, для тренувань і змагань сам шиє собі бутси, займається велоспортом. Хоч батьки не дуже підтримували спортивні захоплення синів, Мар'ян з 1934 по 1939 рр. заявляє про себе як здібний нападаючий дружини юніорів-«лошаків» УСТ «Поділля». Він успішно захищає спортивну та національну честь товариства не лише з тернопільськими польськими та єврейськими командами, яких було більшість на Поділлі. В 1937 р. дружина «лошаків» перемагає в своїй групі юніорів команд: «Креси», «Стшельца» (обидві Тернопіль), «Спарта» (Теребовля), «Єгуда» (Тернопіль), «Легіон» (Тернопіль), «Яніна» (Золочів), ЖРКС («Єврейський робітничий спортивний клуб»), «Улан» (Теребовля). В подільському відділі Львівської округи Союзу футболістів у Тернополі на 1938 р. нараховувалося 14 команд, серед яких 7 польських військово-цивільних, 4 єврейських та дві українські: «Поділля» і «Мета» [1].

Провід УСТ «Поділля» постійно турбувався розвитком юнацького футболу. У 1936-1939 рр. команда юніорів на першості Тернопільської підокруги з футболу щорічно займала перші місця. В 1938 р. єдина українська юніорська дружина «Поділля» брала участь у першості Польщі, яка проводилася серед 10 команд воєводств у Східниці біля Борислава. Слід відзначити, що в матчі з юніорами львівського спортивного клубу «Погонь» (найпрестижнішим у Польщі під патронатом Ю. Пілсудського, потім – Е. Ридз-Смігли – вихідця із Бережан,

маршалка, міністра військових справ Польщі) юніори Тернополя перемогли з рахунком 3:0. Відзначився тут Мар'ян Лукасевич, який відкрив рахунок.

Варто сказати декілька слів про витоки СК «Погонь». Починаються з 1903 р. він діє при IV польській гімназії Львова, де було створено спортивний гурток, студенти якого грали у футбол під керівництвом професора Є. П'ясецького, а гурток з 1907 р. отримує назву ПСК (польський спортивний клуб) «Погонь». Це була єдина гімназія Львова, в якій з 1903 р. проводилася із студентами обов'язкова гімнастика. Польські спортивні клуби, в т. ч. «Погонь», володіючи найкращими спортивними спорудами, підтримувані представниками влади, командуванням військових частин Львова як у довоєнний, так і в міжвоєнний період, стають піонерами спорту не лише в Галичині, а й розносять славу на стадіонах Будапешта, Праги. Вже в червні 1906 р. дві команди з футболу спортклубу «Погонь» виграли з рахунком 2:0 у команд Кракова. В 1912 р. клуб «Погонь» давав уроки львівського футболу у Варшаві. Футбольна команда була поза конкуренцією на всепольському терені. На тлі переможної ходи команди поразка, завдана юніорською дружиною УСТ «Поділля» (Тернопіль), причетним до якої стає Мар'ян Лукасевич [2], виглядає неочікуваною.

Польські шовіністичні кола після перемоги в українсько-польській війні (1918–1919) жорстоко переслідують українське життя в Галичині, зокрема і спортивне. Не випадково процес затвердження статуту товариства «Поділля» воєводським урядом тривав з 1923 р. аж до 29 травня 1929 р. Переломним роком у житті товариства є 1931 р., коли його головою стає лікар Іван Яворський. Правління УСТ «Поділля» ставить собі важку мету: підняти в Тернополі українське спортивне життя серед польських і єврейських товариств на вищий рівень та поширити його на всі інші види спорту. Незважаючи на мізерні

кошти, які переважно склалися з внесків жменьки інтелігенції, позичок, допомог деяких кооперативів, під стяг Товариства починають вступати ряди неорганізованої міщанської і ремісничої молоді. Протягом двох років помітним стає певний поступ. На 1934 р. було вже організовано три футбольні команди доросту – запоруки спортивних успіхів основної футбольної дружини. Команді боксерів товариства, яку тренували три громадські інструктори, не було рівних в Галицькому краї. Водночас в 1931-34 рр. було збудовано тенісний kort, придбано і споряджено єдиний в Тернополі український відкритий плавальний басейн, організовано тренування і виступи новостворених спортивних дружин з хокею, настільного та великого тенісу, шахів, санного спорту, волейболу (дівчата), краєзнавства. Провід Товариства добився у воєводського уряду права користуватися від 07.12.1933 р. спортивним знаком і спортивною формою зелено-чорного кольору.

Попри спортивну діяльність, розширення та зміцнення матеріально-спортивної бази, участь у змаганнях, керівництво Товариства проводило велику пропагандистську, національно-просвітницьку роботу. При Товаристві існувала театральна секція, яка в 1931 р. дала 16 аматорських вистав у Тернополі та в селах повіту. З метою привернути увагу українського громадянства, заможних міщан до життя Товариства, його моральної та матеріальної підтримки в часописі Українського спортивного союзу «Спортові Вісти», що почав з 1931 р. виходити у Львові, виступили з великою статтею голова Товариства, лікар Теодор Мисюк (1902 – 5.10.1942), який з приходом «визволителів» 1939 р. за «антисоветську діяльність, участь в контрреволюційних, націоналістичних організаціях» отримав вирок – 10 років «ІТЛ» (виправно-трудоих таборів), помер у Челябінській тюрмі 5 жовтня 1942 р., та секретар Товариства, майбутній адвокат, співець сокільського

спортивного життя Тернополя Артем Луговий (1909 – 29.06.1941), якого більшовики розстріляли в Тернопільській в'язниці 29 червня 1941 р. як «українського буржуазного націоналіста» [3].

Саме в час помітного поступу спортивної діяльності УСТ «Поділля» Мар'ян Лукасевич, як учень ремісничо-промислової школи, стає членом Товариства, вливається в резерв основного складу футбольної дружини – юніорську команду, честь зелено-чорних кольорів якої успішно захищає на футбольних полях не лише міста, а й в інших визначних спортивних центрах краю тогочасної Польщі (1934-1939 рр.). Слід зауважити, що 12-літній хлопчина виховувався в християнській, національно свідомій, освіченій родині (батьки на той час мали вищу освіту). Вступивши в ряди Товариства, повсякденно відчував приниження з боку влади у практичних діях, спортивному житті й спілкуванні. Попри щоденні тренування, тілесне і моральне загартування, шліфування спортивної майстерності у час відповідальних спортивних змаганнях з чужинецькими командами юнак ще гостріше усвідомлював національний, політичний, економічний гніт польських колонізаторів, їх пацифікації («умиротворення»), санації («оздоровлення»), постійні репресії щодо галицьких українців. Назву «українець» було заборонено і замінено на «русин», а «Західна Україна» – на «Східна Малопольща». Ігнорувалося і заборонялося все українське. Особливо очевидним це ставало під час матчів – потреба примусового користування чужою державною, офіційною мовою, відсутність національної української спортивної атрибутики, форми, разюче відставання в спортивно-матеріальному забезпеченні, необ'єктивне суддівство, зневага і т.п. Напевно, не випадково перемогу (3:0) над польською командою «Погонь» на той час розцінювали не лише як спортивну, а й як політичну.

Попри всі труднощі напередодні Другої світової війни (1939 р.) УСТ «Поділля» нараховувало 190 членів, до послуг яких було зібрано велику бібліотеку – 120 книг (в т.ч. спортивної літератури). Товариство передплачувало часописи «Змаг», «Спортові Вісти», мало власне радіо, приміщення для офісу, 250 злотих прибутку, а від Українського банку та кооперативи «Будучність», очолюваних професором І. Бриковичем, отримало допомогу на суму 100 зл.

Староста Тернопільського повіту Маліцький щорічно (під грифом «цілком таємно»), доносив департаменту безпеки поліції воєводства про організаційний, політичний, моральний, спортивний стан Товариства. Зокрема, за 1939 р. він повідомляв, що президентом УСТ «Поділля» обрано директора «Маслосоюзу» інженера Миколу Никифорука, заступником – лікаря Володимира Чубатого, які користувалися великою пошаною серед членів Товариства, були «душею та пружиною» діяльності. Повідомляв, що керівники Товариства, члени ОУН, проводять серед молоді націоналістичну діяльність, неприхильні до польської держави і народу, працюють над розвитком високого рівня українського спорту, вербують українську молодь. У Товаристві успішно розвиваються 11 видів спорту в 13 секціях [4].

Незважаючи на ігнорування урядом українського спорту, постійний поліцейський нагляд за діяльністю товариств, клубів, на відсутність державної допомоги, фінансування, керівництво українського спортивного руху, очолюване, переважно, членами УНДО, ОУН, спільно з греко-католицьким духовенством намагалося цілковито охопити своїм впливом молоде покоління з метою підготовки сильних, загартованих духовно і тілесно борців за Українську державу в умовах польського панування, поділу Європи, «нового порядку» Гітлера.

Пакт Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 р. вирішив долю українського народу без його участі. Сталінське

«возз'єднання» 1939 р., т. з. «золотий вересень», обійшовся лихом для українців Галичини. З другої половини 1940 р. репресії НКВС на західних землях України набували дедалі більшого розмаху. До в'язниць було запроторено переважно національно свідому місцеву інтелігенцію, яка мала хоч якийсь стосунок до діяльності «Просвіти», «Маслосоюзу», руханково-спортивних товариств «Сокіл», «Пласт», «Луг», «Карпатського лецетарського клубу» та ін., що існували а Галичині за часів польської окупації. «Визволителі» розпорядилися їхніми життями по-своєму. Перед відступом Червоної армії із Західної України, за підрахунками дослідників, було страчено у тюрмах 10 тис. в'язнів. Інших терміново вивозили в ГУЛАГи Сибіру, Казахстану, розстрілювали по дорогах етапування. В період 1939-1941 рр. на західноукраїнських землях було репресовано 1 млн 70 тис. осіб. Для чого на анексованих територіях Західної України було відкрито на вересень 1940 р. 25 в'язниць [5].

Безперечно, що висновки щодо шовіністичної політики польських колонізаторів та радянських «визволителів» (1939-1941) 19-літній Мар'ян Лукасевич уже міг зробити свідомо. Не бажаючи другий раз опинитися в більшовицькому «раю», наприкінці літа 1943 р. разом із старшим братом Романом він добровільно вступає в Українську Дивізію «Галичина».

Військовий вишкіл добровольців дивізії з жовтня-листопада 1943 р. проходило 17 тисяч 200 юнаків, хоч зголосилося 80 тис. добровольців – переважно гімназійна та шкільна молодь до 21 року. Брати Роман і Мар'ян Лукасевичі замість спортивної одягнули військову форму.

Пройшовши певну недовготривалу військову та фізичну підготовку у вишкільних центрах Райху, закінчивши підстаршинську школу, Мар'ян Лукасевич у 118 батальйоні Холмського легіону самооборони у 1943-44 рр. посів офіцерську посаду. На Закерзоння (Холмщину, Замойщину, Грубешівщину, Підляшшя) майбутній командир Тактичного

відтинку (ТВ) «Данилів», групи «Вовки» прибув із 5 полку з понад сотнею дивізійних вояків (переважно галичан та волинян), які дезертирували на початку 1944 р. Сотня М. Лукашевича влилась у військові формування «УПА-Північ» для спільного захисту місцевого українського населення від терору польських шовіністичних банд [6] на етнічних українських землях, що опинилися в складі Польщі після польсько-української війни (1918–1921 рр.) та рішення Верховної ради Антанти від 8 грудня 1919 р. Саме тут, уздовж радянсько-німецького кордону із Західною Україною, в частині створеного Гітлером 2 жовтня 1939 р. Генерального губернаторства, проживало більше 500 тисяч корінних українців та ще майже стільки ж на заході від цієї смуги.

Слід зауважити, що в умовах німецької окупації польське підпілля, Армія крайова (АК), заохочувані емігрантським урядом з Лондона, проводжували шовіністичну політику від «можа до можа» – за відновлення своїх старих кордонів до Збруча. Керівництво польського підпільного руху не відгукнулося на пропозицію ОУН щодо створення спільного антибільшовицького і антигітлерівського фронту. Воно продовжувало проповідувати шовіністичну політику, погромництво і ненависть до українців, що тут проживали. Засліплені споконвічною мрією про розширення своїх державних меж поляки вже в 1941 р. створюють «батальйони хлопські», військові відділи правого крила соцпартії, боївки на Холмщині і Підляшші, очолювані АК, тероризують мирне українське населення та планово винищують його. Масові вбивства провідних українців поляки почали на Холмщині вже в квітні 1942 р., де протягом року від 08.1942 р. до 08.1943 р. було вбито 594 особи. За даними митрополита Холмського і Підляшського Іларіона 4 квітня 1944 р. на Холмщині загинуло 14 священників і 10 дяків, 6 тис. мирян, було спалено 36 українських сіл і замордовано 875 осіб. ГК АК сконцентрува-

ло взимку 1943-1944 рр. в Білгорайських лісах і на Холмщині понад 15 тис. війська для наступу на Львів, знищення українських сіл [7].

АК як нелегальна польська військова організація, формування якої 1942-1945 рр. активно діяли на території сучасної Польщі і тих районів Західної України, що в міжвоєнні роки входили до Польщі, була створена в січні 1940 р. на основі підпільної організації «Союз збройної боротьби». Вона підпорядковувалася польському еміграційному урядові в Лондоні. Основна мета АК – відновлення польської держави довоєнного типу. АК брала участь у боротьбі проти німецьких окупаційних військ, загонів УПА і Радянської армії. У 1945 р. її було розпущено, а на її базі створено підпільну військову організацію «Вільність і незалежність» (ВІН), яка діяла до кінця 1940-х років. Цей контекст висвітлює причини тенденційного ставлення радянського уряду до АК, як і до ОУН та УПА, що боролися за відродження національної української державності на прадавніх українських етнічних землях Перемишльщини, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя, з давніх часів заселених українцями.

Принагідно пригадаємо, що розташовані на лівобережжі Західного Бугу Холмщина, а на північ від неї – Підляшшя (Підлісся) були складовою Київської Русі. Зокрема, Холмщина з центром – м. Холм, заснованим у XIII ст. князем Данилом Галицьким, який переніс сюди столицю Галицько-Волинської Русі, а Холмщина була до 1340 р. складовою цього князівства. Однак від середини XIV ст. ці землі, що з давніх-давен належали Україні, через різні обставини часто потрапляли під панування інших держав [8].

З метою опору шовіністам ГК УПА-Північ вирішило створити на Холмщині, Підляшші, Грубешівщині, Надсянні, Лемківщині фронт проти наступу АК та її прибічників. Тут розпочинається бойовий шлях колишнього нападаючого

команди УСТ «Поділля» М. Лукасевича. Його доповнений загін, після смерті командира чоти «Очерета», перетворюється у першу Холмську сотню УПА «Вовки» та під його керівництвом проходить регулярний військовий вишкіл. На початку квітня 1944 р. командування УПА перекидає через Буг на Холмщину, в Грубешівський і Томашівський повіти, два курені із загону полковника «Остріжського» та сотню «Вовків» «Ягоди-Черника». З половини квітня 1944 р. сотня «Ягоди-Черника», влившись у військову округу «Буг», спільно з іншими загонами УПА переходить Буг, розбиває відділи АК і проганяє їх за лінію Грабовець-Томашів. 15-20 квітня 1944 р. сотня «Вовки» та інші волинські відділи УПА широким фронтом почали наступати на Грубешівщину. Терен по р. Гучву було цілком очищено від відділів АК і терористичних боївок. Польське населення втекло на захід, а українське повертало із-за Буга до своїх спалених сіл і під охороною збройних сил відділу УПА починали господарювати на своїй землі. В усіх цих боях прославилися стрільці сотні «Вовки» – Мар'яна Лукасевича «Ягоди-Черника», який отримує перше вдале бойове хрещення, масову підтримку і вдячність українців Холмщини. Однак у травні відділ «Ягоди-Черника» у бою коло містечка Нароль зазнає великих втрат з німецькою танковою дивізією. Від червня – сотня майже в постійному рейді по Холмщині, часто веде сутички з військами НКВС, польськими комуністичною поліцією, військом, частинами безпеки [9].

Вдячні були й мешканці містечка Вар'яж за успішну акцію відділу УПА командира «Ягоди-Черника» на станицю червоної міліції 26. 05. 1945 р., де в мурованій кам'яниці міліція тримала 80 дівчат, хлопців, жінок, які були звільнені з підвалів. Вони не хотіли покинути власні господарства і переселитися на схід УРСР. Звільнені з-під арешту, вийшовши за містечко, заспівали пісню про свого командира «Ягоду-Черника» [10].

«Ягода» був відомий, авторитетний, шанований командир, який постійно обороняв українців Холмщини, вступаючи

деколи у нерівний бій з польськими і більшовицькими об'єднаними частинами. Зокрема, прославився М. Лукасевич 2 червня 1944 р. одноденним героїським боєм біля села Діброва, яке розташоване в лісах за 3 км на захід від шосе Грубешів-Сокаль. «Ягода» з двома чотами повстанців вступив у бій з третім польським батальйоном, об'єднаними бандами т. зв. «Кракусів» (легка кавалерія) та частинами НКВС, які вже цілий рік тероризували українців Холмщини (налічувалося 1000 жертв). Не довелося тоді ворогові вступити в це село. Населення було вдячне командирові, який розбив ворога, завдав йому багато людських жертв, забрав у полон, здобув чимало зброї, а сам мав тільки шестеро вбитих.

Після переходу фронту, зокрема після бою з німецькими частинами в с. Ликошин 18 липня 1944 р. з сотні «Ягоди» залишилася одна чота. Через місяць він отримує від ГК (головного командування) УПА «Буг» наказ перейти на територію 25 округи – Закарпатського тактичного відтинку, діяти малими групами, відбудовуючи водночас відділи УПА. З 24 серпня 1944 р. «Ягода-Черник» проводить реорганізацію відділів; 16 жовтня з куренем «Вовки» захоплює ворожі ракети. Головне командування УПА присвоює Мар'янові Лукасевичу – «Ягоді-Чернику» – звання хорунжого, а з березня 1945 р. призначає його командиром 28-го Холмського тактичного відтинку УПА «Данилів», якому на правах полку підлягали повстанські відділи УПА на Холмщині і Підляшші [11].

Згідно з угодою, укладеною між Комітетом національного визволення Польщі та урядом УРСР 9 вересня 1944 р., українське населення мало переїхати з території Польщі виключно на добровільних засадах. На жаль, цей пункт угоди був порушений з польського боку, що супроводжувалося геноцидом щодо мільйона українського населення. Переселення розпочалося з 15 жовтня 1944 р., перший етап якого, як добровільної акції, завершувався у липні 1945 р.

Якщо протягом жовтня-грудня 1944 р. певна кількість українців все ж добровільно подавала заяви на виїзд із Польщі, то з початку 1945 р. стан змінився, переселення припинилося. Побачивши реалії «світлого майбутнього людства», ті, які виїхали, починаючи з червня 1945 р., почали нелегально повертатися з України. Згідно з оперативними даними НКВС на території Закарпаття налічувалося 8430 бійців. Командир «Ягода-Черник» під час постійних рейдів по території Холмщини, Підляшшя (ТВ «Данилів») ставав на захист місцевого українського населення, яке насильно почали вивозити до УРСР, а відтак на колишні німецькі північно-західні землі новоствореної Польщі [12].

Не випадково комісар держбезпеки 3-го рангу НКВС УРСР Рясний спільно з НКВС СРСР уже з кінця січня 1945 р. розробляє плани операції зі знищення командування штабу 2-гої ВО УПА – «Буг», командира куреня УПА «Ягоди», Холмського окружного проводу ОУН. Для здійснення своїх намірів вони використовують свідчення колишнього курінного В. Левочка (псевдо «Юрченко», «Соколенко»), який, боячись суду ВО УПА «Буг» за невміле керівництво куренем «Гайдамаки», 12 грудня 1944 р. здався органам НКВС на Волині. В. Левочко (під псевдонімом «Соколенко») разом із декількома підпільниками Холмщини пішли на співпрацю з органами НКВС. «Соколенка» призначають командиром провокативної спецгрупи із 19 осіб, до якої входило: 10 агентів-бойовиків, група бойовиків НКВС та радист. Для УПА та мережі ОУН настала велика трагедія. «Юрченки-Соколенки» знали багато підпільних квартир-постоїв, криївок, людей, яких продали большевикам, роблячи облави сіл з 7 по 21 лютого 1945 р. Як повідомляв 4 березня 1945 р. зі Львова народний комісар ВС УРСР Рясной генкомісару держбезпеки НКВС СРСР Л. Берії, в ході чекістсько-військової операції з ліквідації штабу 2-го ВО «Буг», проводу ОУН, куреня УПА, «главаря»

«Ягоди» вбито 60 чол., 506 арештовано, в т.ч. 107 осіб – провідників ОУН, УПА різних ланок, з них 10 – окружного і повітового проводу ОУН-УПА. Захоплено архів ОУН-УПА вагою до 8 кг, ліквідовано 9 складів УПА, підготовлено 6 нових провокаційних спеціальних груп із 49 осіб.

Однак розроблений оперативний план щодо ліквідації командування ВО «Буг», окружного проводу ОУН, командира «Ягоди-Черника» частинами НКВС з підготовленими агентами-провокаторами групи «Соколенка» не вдавсь. Двоє бойовиків, із числа агентів, перейшли до окружної СБ УПА і подальші заходи плану більшовиків, «соколенків» було зірвано [13].

«Юрченки-Соколенки» кожен раз їздили іншими дорогами, щоб уникнути помсти за сотні невинних жертв, замордованих органами НКВС, польськими шовіністами на Холмщині. Протягом шести місяців безкарно «гуляли» яничари з поплічниками НКВС, на яких весь час полював командир УПА на Холмщині «Ягода-Черник» із добірним відділом вояків куреня «Вовки». Він готує та успішно виконує акцію зі знищення небезпечного спеціального провокаційного підрозділу «Соколенка». 28 серпня 1945 р., проїжджаючи автомобілем прикордонні війська НКВС, зрадники попали в засідку серед білого дня на шосе біля села Вар'яж на Грубешівщині. В короткотривалому бою повстанці командира «Ягоди» знищили членів провокативного загону, серед яких – організатора енкаведистської агентури старшого лейтенанта Леонова, головного провокатора «Юрченка» та ще 20 енкаведистів, стрибків. Лише одному вдалося втекти. Цього ж дня повстанцями «Ягоди-Черника» було ліквідовано і 4 енкаведистів з переселенчої комісії [14].

Комісар держбезпеки УССР Рясной під грифом «цілком таємно» повідомляв 9 вересня 1945 р. із Львова Берії, що на території Грубешівщини, яка безпосередньо прилягає до

нашого кордону (УССР), в останній час активізувалася діяльність відділів УПА, де в курнях «Ягоди» і «Залізняка» налічується до 1000 повстанців. В українських селах Грубешівського повіту панує піднесений настрій, підігрітий агітацією і бойовими діями ОУН-УПА 28 серпня в районі с. Вар'яж Грубешівського повіту, повідомляв генерал в НКВС ССР, «бандіти напали на спецгрупу із 19 чел. 2-го погранотряда, виїхавшую на польську територію под командованієм ст. лейтенанта Леонова для установлення звязі с агентурой. В результате внезапного обстріла групи убиті Леонов, 8 красноармейцев, 5 агенто-боевіков, 1 агент-боевік взят бандітами тяжело раненим. Спаслись 2-є ранених красноармейцев і 1 агент». Про успішні бойові дії М. Лукасевича було повідомлено не лише Берію. Копії доповідної записки генерала, комісара НКВС України Рясного були вручені Сталіну і Молотову.

Невдалий план ліквідації куреня командира «Ягоди» на початку 1945 р. отримує вагоме державне продовження на рівні спільних дій міністерства оборони Польщі та військ внутрішніх справ ССР під контролем самого Берії. 24 жовтня 1945 р. заступник міністра оборони Польщі генерал-полковник Корчіц підписав наказ про ліквідацію куреня «Ягоди-Черника», для чого від двох держав виділялося три дивізії піхоти Війська польського, прикордонні частини НКВС [15].

Командир УПА «Ягода-Черник», поранений на початку вересня 1945 р. в груди, лікувався в селі Жнятин, яке на той час входило до складу Польщі, Грубешівського повіту, 18-20 км від Сокаля. Переховуючись у криївці під стодолю надрайонового СБ Бадівського, М. Лукасевич трагічно загинув 17 вересня 1945 р. Під час облави, влаштованої управлінням Громадської безпеки (УВР), він задихнувся у криївці від диму. Поховали командира «Ягоду-Черника» на новому цвинтарі в с. Гільче, осередку надрайону СБ, за три кілометри від Жнятина.

Учасниця похорону, зв'язкова Марія Крайківська з Калуша, що надавала лікарську допомогу М. Лукасевичу, писала: «...Домовину з тілом поклали на віз і повезли у напрямку с. Переходова. Зробили велике коло нелюдяною дорогою. На цвинтарі було викопано три могили. В середню його й поховали. Не було прощальних промов. Лише тиха молитва і клятва боротися до загину... Майже 50 років місце поховання «Ягоди-Черника» зберігалось в таємниці, щоб не знищили московські зайди, польські шовіністи».

Підпільні часописи Закарпатської України 1945–1947 рр. в одній із статей «За честь і життя народу! За долю рідної батьківської землі» наголошували: «Український народ своєю гідною поставою і поставою своїх найкращих синів, своїх вірлив-повстанців героїчною смертю тисячів найкращих борців, на чолі з Незабутніми, Славними Командирами УПА – Коником і Ягодою, яких імена будуть повік пов'язані з історією цієї землі в її найбільших і найважчих хвиликах – врятував свою честь перед світом, перед історією й перед пам'яттю своїх дітей і нащадків, які прийдуть до нас».

У постанові УГВР (Української Головної визвольної ради) від 27 вересня 1945 р. 23-річного сотника «Ягоду» було посмертно підвищено до звання майора. В некролозі «Впали на полі Слави» говорилося: «Мар'ян Ягода-Черник, визначний командир УПА, заслужений в численних боях проти німецьких і большевицьких окупантів, повний особистої посвяти і героїчної відваги, прикладний, улюблений друг і командир своїх бійців, вкритий славою численних перемог та загальною пошаною і любов'ю народу, для якого був першим борцем і оборонцем, загинув геройською смертю в дні 17.09.1945 р.».

Про Ягоду пісню в бою заспіваймо,

Про Ягоду батька, героя, бійця.

*Він був командиром відважним, хоробрим,
На ворога в перших рядах виступав.*

Він завжди веселим, усміхненим, добрим

З завязтого бою останнім вертав.

Його пам'ятає Посадів і Набруж,

Діброва, Черничин, і Мірче, й Крилів;

Його пам'ятає Махнівок і Вар'яж,

Він всюди нещадно громить ворогів [16].

Таким чином, історичні події на Майдані Помаранчевої революції в Києві та інших містах України, визначальними цінностями яких стали прагнення істини, свободи, щастя, національної гідності, добра, любові, були не випадковими, бо продовжили контекст тривалої національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність.

Ці непересічні вищі моральні, державницькі цінності, виплекані в душах українського народу, не вдалося знищити колоніальним режимам. На різних етапах національних визвольних змагань виступало молоде українське покоління – основа національної еліти, виплеканої в масових руханкових молодіжних спортивних товариствах «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Каменярі», «Луг», «Орли» та спортклубах. Власне тут і гартувалась молодь духовно і тілесно до майбутніх нелегких випробувань.

Оспівані в піснях подвиги в боях за батьківські землі Закарпатської України, героїчна смерть за долю українського народу 23-річного Мар'яна Лукаевича повинні сьогодні вивчатися в школах, вищих навчальних закладах, бути прикладом безмежної любові до своєї Вітчизни. Виступаємо з пропозицією до Міської ради переіменувати вул. Камінну – на вул. М. Лукаевича, де в приміщенні сьогоденішньої СШ № 5 (1934-1939 рр.) навчався герой, та спорудити пам'ятник при вході до міського стадіону.

Література

1. Трофим'як Б.Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з поч. 30-х років XIX ст. до 1939 р). Міністерство освіти України. Інститут змісту і методів навчання. – К., 1997. – С. 188–191, 207–208; Змаг. – 1937. – 1 лют.; Спортові Вісти. – 1933. – 10 квіт.; 21 серп.; Архів Служби безпеки України по Тернопільській області. Спр.13231, 13731; Тернопільський обласний державний архів (далі ТОДА). Ф. 231. Оп.
2. Спр. 5979. – С. 11, 16. 2. Трофим'як Богдан. Прикладом героїчної відваги був командир УПА на Холмщині, майор «Ягода-Черник». – Шлях Перемоги, 1997, 2 жовт., ч. 40; Архів Служби безпеки України по Тернопільській області. Спр.13231, 13731.
3. Архів Служби безпеки України по Тернопільській області. Спр.13231, 13731; Тернопільський обласний державний архів (далі ТОДА). Ф. 231. Оп. 2. Спр. 5979. – С. 11, 16.
4. Тернопільський обласний державний архів (далі ТОДА). Ф. 231. Оп. 2. Спр. 5979. – С. 11, 16.
5. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. – Кн. 1. – К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. – С. 166; С. 195, 196, 214.
6. Боляновський Андрій. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів, 2003. – С. 240, 250, 661; Історія УПА. – С. 69, 70.
7. Содоль Петро. Українська повстанча армія, 1943–49. Кн. 2. – Пролог. Нью-Йорк, 1995. – С. 56; Історія УПА. – С. 69, 70.
8. Білас Іван. Назв. праця. – Кн. 1. – К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. – С. 166; С. 195, 196, 214.
9. Сергійчук Володимир. Наша кров – на своїй землі. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – С. 42, 43; Содоль Петро. Назв. праця. – Кн. 2. – Пролог. Нью-Йорк, 1995. – С. 56.

10. «Наше слово». – 1996. – 30 черв. – № 26.
11. Повстанські могили. Т. 1. Зібрав і до друку підготував Євген Місило. Видавництво «Український Архів» «Літопис УПА». – Варшава-Торонто, 1995. – С. 157, 161, 164; С. 239; Содоль П. Назв. праця. – Кн. 2. – С. 55–56.
12. Україна – Польща: важкі питання. Т. 5. – Матеріали V міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». – Луцьк, 27–29 квітня 1999 року. – Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі. – Tyrsa, 2001. – С. 7–5, 16, 40; «Поклик Сумління», вересень 1994, № 35.
13. Білас І. Назв. праця. – С. 455–459; Содоль П. Назв. праця. Кн. 2. – С. 52.
14. Літопис УПА. Т. 16. – Торонто, 1987. – С. 163; Підпільні журнали Закерзонної України (1945–1947). – С. 163; Білас І. Назв. праця. – Кн. 2. – С. 529.
15. Білас І. Названа пр. – Кн. 2. – С. 529, 530, 533, 535.
16. Трофим'як Богдан. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст.). – Міністерство освіти і науки України; Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. – Тернопіль: Економічна думка. – 2001. – С. 583–591; «Поклик Сумління». – 1994, листоп., № 41; Співаник УПА. Борці за волю України. – Львів: Меморіал, 1992. – С. 173; Повстанські могили. Євген Місило. Назв. праця. – С. 179.

Богдан Трофим'як

НЕЗЛАМНИЙ МИХАЙЛО СОРОКА – ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКОГО СОКІЛЬСТВА В ПРАЗІ (1926-1936 рр.), ПРОВІДНИК НАЦІЇ В КОНЦТАБОРАХ (1940-1971 рр.)

Тернопільський національний педагогічний університет

*Не важно, чи довго прожив ти на світі,
А як, і для кого, і що заповів ти.
Бо перед нащадком ти будеш в одвіті,
Твоїм бо старанням він буде горіти.*

(Із вірша Я. Гасюка, присвяченого перезахороненню Михайла Сороки із Мордовії на Личаківський цвинтар у Львів 28 вересня 1995 р.)

Щораз більше постають із невідомого досі історичного мороку та розкриваються своїм багатогранням викристалізованої гармонії духовних і тілесних сил нові історичні постаті.

Вони заслуговують фундаментального дослідження, осмислення та наслідування прийдешніми поколіннями, оскільки їхній тернистий життєвий шлях – це подвиг, символ незламності Провідника нації, викуваного власного «Я». Власне, до таких непересічних постатей варто з повним правом віднести і Михайла Сороку, шукаючи причини його надлюдської залізної сили волі, духовного та фізичного злету.

Народився Михайло Сорока 27 березня 1911 року в селі Великі Гнилиці, що біля

Підволочиська на Тернопільщині, в сільській родині. У 11 років він залишився круглим сиротою. До п'ятнадцяти років хлопця виховували дідо й баба, навчаючи його в Українській Державній Гімназії в Тернополі. У 1926 році Михайло переїжджає на навчання до Української реформованої реальної гімназії в Ржевницях, що за 30 км від Праги (Чехословацька Республіка). Сенат Українського Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова в Празі перетворює гімназію на взірцеву школу для проведення педагогічної практики, а 1 травня 1925 року першим директором гімназії призначається колишній професор Тернопільської гімназії, в якій навчався Михайло Сорока, професор педагогічної психології Педагогічного Інституту (Прага) доктор Яким Ярема [1:11].

Після успішного 5-річного навчання в гімназії Михайло Сорока вступає на архітектурний факультет Празької політехніки, який закінчує в 1936 році. Саме 10-літній період навчання, громадської діяльності плекали фундамент гармонії духовних і фізичних сил Михайла Сороки. Як засновник і провідник сокільського товариства, пластового куреня, щоденної ранкової оздоровчої гімнастики в гімназії, він постійно шліфує і вирізьблює свій характер для майбутнього використання. Цей процес вдосконалення юнака відбувається на тлі відчуття єдності громади як національної родини, спільності завдань, усвідомлення свого виняткового становища в українському середовищі Праги та виконанні, в першу чергу, законів гімназійного навчання, т. з. «десяти заповідей» національного і морального становлення. Виховний кодекс переважно був наповнений національною сутністю, потребами поневоленої батьківщини – України. Зокрема, другий, дев'ятий і десятий пункти проголошували: «Гімназійне навчання – не академічне поняття, а важливий етап підготовки людини до сповнення певних національних завдань, що випливають з факту перебування за межами Батьківщини»; «Один за всіх, а всі за одного»; «Відданість ідеї,

самопожертва, взаємна допомога на засадах загальнохристиянської моралі як основи нашої культури».

Важливим стимулом для самовдосконалення Михайла Сороки було захоплення спортом, сокільською ідеєю проф. Мирослава Тирша, в чому Чехія, і особливо Прага, були центром і взірцем для наслідування всіх слов'янських народів Європи. Адже там, в молодій республіці, панувала загальна спортивна атмосфера, а виховна система базувалася на тіловихованні шкільної молоді. Не могли пройти повз увагу юнака і такі події як «Всесокільські Здвиги», в яких брали участь десятки тисяч активних гімнастів, маси глядачів, з мальовничими походами по вулицях. Хоч грошей було обмаль, але студенти гімназії постійно читали спортові тижневики «Старт» і «Чеське слово». Тоді приємно було чути серед місцевих чехів вдячні спогади про учнів гімназії: «Як би не ви – Ржевниці залишилися б під спортовим оглядом на печерному рівні» [8:11; 43]. У порівнянні з празьким періодом існування гімназії, її спорт, сокільство та пластунство у Ржевницях були значно іншими. Вони мали організовані форми розвитку, стимул для зовнішніх контактів і поступу. Ініціатором цього процесу виступає галицький юнак із Тернопілля Михайло Сорока.

Природа щедро обдарувала Михайла Сороку. Він мав гарний голос і чудово співав, складав вірші і музику, гарно малював і рисував, мав непересічні успіхи у спортивній сокільській гімнастиці. Малярські здібності привели його до спілкування з відомими представниками творчої української еміграції. А саме з таким відомим митцем української графіки і оформлення викладачем-професором Української Студії Пластичного Мистецтва у Празі (1930-1945) Робертом Лісовським (29.12.1893 – 28.12.1982).

Р. Лісовський – відомий український митець–графік «...з аристократичною душею і богемською безпорадністю...» –

за висловом відомого українського письменника Уласа Самчука – учня славетного графіка Георгія Нарбута, родинне коріння якого – в козацьких етапах Січеславщини. Проживання в 20-х роках ХХ століття у Львові дає можливість Роберту Лісовському створити національний герб Українського Пласту та емблему «Карпатського Лещетарського Клубу», якими Товариства користуються і сьогодні. 1930 р. Лісовський переїжджає до Праги, де, як професор, викладає в Українській студії пластичних митців до 1945 р. Він, будучи палким прихильником пластової та сокільської ідеї, сходиться на цій основі з Михайлом Сорокою, вже студентом празької політехніки. Вони підтримують тісні дружні зв'язки до початку Другої світової війни. У Празі приятелював Михайло Сорока і з Олександром Олесем та його сином Олегом Кандибою-Ольжичем [8:77; 79; 83. 9:79–80].

Спілкування з творчою українською інтелігенцією Праги, особливо з Робертом Лісовським – знавцем античного світу і мистецтва, спартанської системи виховання, потягу еллінів до гармонійного вдосконалення душі і тіла – допомагало Михайлові Сороці не лише самому наслідувати постулати античного виховання, а й залучати до нього широкий гімназійний загал. Гасло древніх спартанців «у здоровому тілі – здоровий дух» важило для нього далеко більше, ніж для інших гімназистів, сформованих у міжвоєнну добу на пріоритеті спортивного розвитку і рекордів. Високі спортивні досягнення були для Михайла тільки методом і заохотою для ввічкнення у тіловиховний процес. Увага Сороки в цьому процесі була сконцентрована, перш за все, на різнобічності особистості, розвиток якої забезпечували сокільська гімнастика, легка атлетика, плавання, походи на природу.

З метою практичних випробувань своїх задумів, власного досвіду і шведської гімнастики, якої палким прихильником був, Ми-

хайло Сорока створює тіловиховне товариство «Сокіл». Голова Управи Українського Сокільського Союзу за кордоном Василь Прохода писав: «Дуже відрадним заснування 20 січня 1931 р. в Ржевницях, місці осідку української гімназії, гуртка «Український Сокіл» з учнів гімназії. Зародився гурток з природньої потреби нашої молоді в її змаганні до ідеалу й бажання працювати для добра свого народу. Гурток, на перших порах, мав 20 членів, сокільський доріст та надійних старших руховиків». Головою новоствореного товариства було обрано Михайла Сороку, заступником В.Соловійова, секретарем В. Маруняка, членом Старшини д-ра А. Яковенка [5:28–29. 4:87–88].

Програма занять сокільського товариства, складена Михайлом Сорокою на жорстких сокільсько-спартанських засадах, була із задоволенням прийнята й схвалена гімназистами і давала свої позитивні оздоровчі результати. Адже її стержнем було прилюдне висвітлення наслідків всебічного фізичного вдосконалення в поєднанні із загартуванням. Для цього гімназистами щоденно виконувалася передсніданкова програма: дві години гімнастики на Сокільському Ігрищі, легкоатлетичні вправи, орієнтаційні вправи з теренознавства в лісі й плавання. Більш загартовані і витривалі плавали до кінця листопада, коли поверхня води вже вкривалася мрякою дошкульного холоду. Як пізніше згадував д-р В. Маруняк, редактор Альманаху Української гімназії в Чехії (1925–1945), зокрема в Ржевницях «...з'явилися ми на сніданок свіжі й голодні як вовки». Для стимулювання сили волі, розбудження амбіції молодших до регулярних занять, з ініціативи М. Сороки перед кухнею інтернату вивішувалися поіменні таблиці-списки перших п'яти найуспішніших змагунів гімназії з легкої атлетики та плавальних дисциплін.

Цей усталений спосіб життя, вироблений і випробуваний Михайлом Сорокою в гімназії, не покидав його і в студентські

роки (1932-1936). Він з «професорською» педантичністю розподіляв свій час між студіями на чеській Вищій Технічній Школі у відділі архітектури, яку закінчив 1936 р., та продовженням праці в товариствах «Сокіл» і «Пласт». На цьому етапі й завершується 10-річне навчання, процес духовного і тілесного загартування Михайла Сороки в Чехії.

Провідник ОУН, полковник Євген Коновалець доручає 25-річному Михайлу очолити крайову Екзекутиву ОУН на Західноукраїнських землях, а 9 січня 1937 р. М. Сорока був заарештований польською поліцією при переході кордону між Чехословаччиною і Польщею за підозрою в причетності до ОУН. Після відбуття ув'язнення в тюрмах Станіслава, Берези Каргузької, Гродно М. Сорока був звільнений восени 1939 р. й одружився в листопаді того ж року з Катериною Зарицькою. 22 березня 1940 р. їх арештують, і в житті вони більше не зустрінуться [5:177].

Розпочинається страда Михайла Сороки майже по всіх існуючих, на той час, концтаборах і тюрмах «советського союзу». З 60-ти прожитих літ він був по в'язницях 34 роки, «...але я не пригадую нікого, – відзначає колишній в'язень Анатоль Радигін, – хто посмів би погано обізватися про Михайла Сороку. Говорили про нього тільки шанобливо, побожно» [7:673]. За висловом Валентина Мороза, співтабірника в Мордовії, «подвиг Михайла Сороки полягав у тому, що він зберіг пружність особистості, не зважаючи на довгі, довгі роки вогкого тюремного холоду, який покриває все шаром іржі. Пружина його «Я» ніколи не заіржавіла» [6:19]. «Наша «провина» заключається лише в тому, що ми вирішили вмерти стоячи, а не лежачи, – наголошував на останньому суді М. Сорока, – бо вважаємо негідним віддати своє життя насильникам без протесту. Мимо того, що в нас забрали волю, але гідність ми зберегли» [3].

Виплекана спартанським вихованням впродовж десяти років залізна сила волі, власне «Я» спонукали Михайла Сороку до подальшої активної творчої діяльності і в підневільні табірні роки. Цей 34-річний період, без сумніву, має стати предметом наукових розвідок і досліджень, ширше висвітлення якого розкриє творчу особистість Михайла Сороки, ще й сьогодні нам незнану.

Усталений спосіб життя, вироблений і випробований Михайлом Сорокою в гімназії, не покидав його і в студентські роки (1932–1936). Він з «професорською» педантичністю розподіляв свій час між студіями на чеській Вищій Технічній Школі у відділі архітектури та продовженням праці в товариствах «Сокіл» і «Пласт». На цьому етапі й завершується навчання, процес духовного і тілесного загартування Михайла Сороки в Чехії.

У табірних умовах, як сьогодні ми дізнаємося з сімейного архіву Богдана та Любові Сорок, він написав праці і статті на природничі, суспільно-філософські теми, античної та української літератури, історії. Серед них «Мистецька Прага», «Мирон Зарицький», «Рефлекси. Інстинкти. Етика». Остання праця, написана Михайлом Сорокою в 1967-1969 рр., за два роки до смерті. Викликає особливий інтерес та заслуговує на вивчення і глибокий аналіз, особливо розділ «Етика». У підрозділах «Античний світ», «Козаки», «Польська шляхта», «Спорт», «Соколи», «Прикмети», «Олімпіади» автор досліджує проблему гармонійного виховання, здоров'я душі і тіла, філософії і спорту. Він доводить, що фізична загартованість необхідна для кращої життєдіяльності людського організму і дає можливість більше працювати задля вдосконалення особистості як фізично, так і духовно – «в здоровому тілі – здоровий дух». Попри то Михайло Сорока надає багато уваги вихованню такої найважливішої прикмети людини, як Воля, від якої задатки людини можуть розвиватися або занідіти.

Власне козаки, за твердженням автора, аристократи духа, сили волі, які вмирали за щось цінніше, ніж життя.

16 червня 1971 р. в мордовському концтаборі № 17, внаслідок другого інфаркту, перестало битися серце Михайла Сороки, життя якого – це подвиг, символ незламності, залізної волі, безмежної любові і відданості Україні.

Анатоль Радигін, колишній політв'язень, який нині живе в Ізраїлі, писав: «Він міг би прикрасити будь-яку державу і заснувати будь-яку державність. Я вірю, що настануть часи, коли при його імені будуть вставати з місць і стояти мовчки й урочисто, як встають американці при імені Вашингтона, мадяри при імені Кошута, євреї при імені Герцля. Мир його праху» [6:21].

Загалом, упродовж 1939-1941 рр. на західноукраїнських землях було заарештовано близько 60 тисяч осіб. Понад 50 тисяч, яких не встигли вивезти в перші дні війни, замордовано за розпорядженням М. Хрущова [2:13].

Таким чином, гімнастично-спортивний рух Західної України, як вагомий національно-революційний чинник, знаходився під постійним контролем окупаційної адміністрації Австро-Угорщини, згодом Другої Речпосполитої Польської та радянських органів влади. Поневолувачі вбачали в першу чергу в ньому могутню рушійну національну силу, що організовувала і виховувала здорову тілом і душею молодь, готову віддати життя за волю і незалежність Української держави. Загарбницькі режими вдосконалювали карально-репресивні методи на кожному етапі розвитку.

Західноукраїнський гімнастично-спортивний рух постійно живився визвольними, революційними, національними ідеями Івана Франка, Михайла Грушевського, Дмитра Донцова, Івана Боберського, о. Андрія Шептицького.

Політичні провідники міжвоєнної України вбачали в гімнастично-спортивному русі, попри все, ще й прекрасну

школу військового вишколу молоді та терен для виховання і вдосконалення продовжувачів революційного руху молодшої генерації.

З розгортанням, організаційним зміцненням та національним загартуванням українського гімнастично-спортивного руху окупаційні правління, відповідно нарощували і модернізували машину переслідувань і навіть знищення його Провідників, щоб зупинити похід до волі. Масовий терор і геноцид став державною політикою і «визволителів» комуно-тоталітарного режиму.

Література

1. Бондарук Леся. Михайло Сорока. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2001. – 294 с.
2. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга I (Підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.). Авт. передм. Я. Лялька, Р. Бачинський. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.
3. Мороз Валентин. Тверкі мелокії. Пам'яті Михайла Сороки // Поступ. – Львів. – 2000. – № 103 (547).
4. Осадчий Михайло. Більмо // Альманах Товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса. – Львів. – 1990. – Вип. 1. – С. 160-163.
5. Прохода Василь. Українське Сокільство за кордоном // «Сокіл-Батько». Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах. 1894-1994. – Львів: РВО «Основа», 1996. – С. 166-184.
6. Радигін Анатоль. Життя в мордовських концтаборах зблизька. – [Б. м. в. та н. в.]. – 1974. – 92 с.
7. Сорока Любов. Михайло Сорока // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До 100-річчя заснування. 1898–1998 / Підбір, упорядкування та редактування текстів і коментарів Степана Яреми. – Тернопіль–Львів: Наукове

товариство ім. Шевченка, Львівське крайове товариство «Рідна Школа», 1998. – С. 672-673.

8. Українська гімназія в Чехії. 1925-1945. Альманах Української Гімназії в Празі-Ржевницях-Модржанах. Заг. ред. д-ра В. Маруняка. – Мюнхен: Видання кол. Учнів УРРГ-УРГ, 1975. – 254 с.

9. Чабан Микола. Нове про Роберта Лісовського // Визвольний Шлях. – Лондон. – 2001. – Кн. 6. – Червень. – С. 79-84.

Мирослав Ханас**ЯРОСЛАВ СТАРУХ – ПОДВИЖНИК НАЦІЇ**

Тернопільський державний економічний університет

Серед багатьох імен громадсько-політичних діячів, що прислужилися рідному народові в роки національно-визвольних змагань в 30-40 роки двадцятого століття, була родина Старухів, а точніше – Тимотей Старух, син Ярослав і сестра Оля.

Ми ставимо своїм завданням – подати читачам маловідому інформацію про одного з родини Старухів – Ярослава, цього визначного патріота, який в час жорстоких випробувань не зрадив національної ідеї і залишився їй вірним до кінця.

Я. Старух – особистий товариш головнокомандуючого УПА, генерал-хорунжого Романа Шухевича – «Тараса Чупринки», починаючи зі студентських років. Його життєвий шлях – це тема для дослідження багатьох істориків і письменників, це гордість і зразок для українських поколінь. Але його біографія починається від його славного батька, визначного патріота й дипломата, який жив і творив на Бережанщині.

Невідомий автор «Історії УПА», що була видрукувана в 1990 р., зазначає, що «... про боротьбу УПА й підпілля на Закерзонні існує найбільше звітів, матеріалів, спогадів, свідчень, пресових нотаток і коментарів. Між ними є значна кількість учасників цієї боротьби. Це все каже нам сподіватись, що масова збройна боротьба на Закерзонні стане скоро предметом обширних і вичерпних студій» [1].

З твердженням невідомого автора можна і треба було погодитись, бо, дійсно, літератури з названої проблеми виявилось чимало, але річ у тім, що цієї літератури далеко не вистачає в бібліотеках, наукових установах і навчальних

зкладах України. У цьому випадку і ми не володіємо відповідною інформацією, відштовхуючись від якої, хотіли б і могли б взяти участь у дискусії з цієї проблеми. Але, оскільки в нашому розпорядженні літератури обмаль, ставимо собі за мету значно вужчу тему дослідження, а саме: розкриття маловідомої сторінки життєвого шляху і тих обставин, за яких діяв і загинув один із соратників С. Бандери, член Проводу ОУН-б, провідник ОУН на Закерзонні в 1945-1947 рр. тернополянин Ярослав Старух – «Стяг», «Стояр», «Синій», «Вольт».

Ще будучи студентом Львівського університету, Я. Старух став активним учасником наукових дискусій, які проводились в Українському Академічному Домі, котрий можна було порівняти деякою мірою із Запорізькою Січчю. Тільки на Січі козаки вправлялись у боях на шаблях, а в Академічному Домі студенти опановували мистецтво володіння словом, щоб і найспритнішого і найкмітливішого опонента «зігнути в козячий ріг».

Дискусія в духовному рості людини мала і має велике значення, бо вона не тільки виробляє блискавичність орієнтації, але й змушує дуже активно і плідно працювати над своєю самоосвітою, займатись самовдосконаленням. Варто було б сьогодні цю несправедливо забуту традицію навчання відродити в середній і вищій школах.

У 1939 р. територію західноукраїнських земель зайняли більшовики, тому значна частина західних українців прибула у Краків, який уже в той час був окупований, як і вся Польща, німцями. Тут уже діяв утворений комітет, який ставив за мету надавати допомогу втікачам, велика кількість яких прибула до Кракова з України. У своїх спогадах про цей період Микола Климишин – один з видатних і провідних членів ОУН, керівник похідної групи «Центр» пише про Я. Старуха: «Одним із найактивніших членів комітету був Старух; він так

працював, що здавалося хоче надолужити той час, що його він втратив у польській тюрмі. Ніхто не міг йому дотримати темпу в праці. Це була людина невичерпної енергії, ідей і починів» [2].

Великий вплив на формування національної свідомості Я. Старуха мала молодіжна організація «Пласт», створена у Бережанській гімназії, де він навчався. Першим опікуном пластунів був професор Іван Бабій, першим провідником – учень Роман Кордуба із села Саранчуки. Згодом провідниками молоді стали учні Я. Старух і В. Рижевський. З роками виник також і міщанський пластовий гурток, до якого входили колишні пластуни – випускники гімназії та міщанська молодь. 1929 р. пластова мережа поширилась на села, де виникло напівлегальна організація «Село-пласт». Духом тієї організації був Я. Старух. Влітку в сусідніх лісах пластуни влаштували свої табори у Руриськах, на Лисоні, у Вільхівці та інших місцях. Найчастіше пластуни таборували на Лисоні.

Там була військова могила українських січовиків, що загинули тут восени 1916 р. Пластуни її прикрашали і впорядковували, а новачки вчилися рідної історії. До бережанських таборів навідувалися пластуни з Рогатинщини та інших повітів Тернопільщини. Польська поліція пильно стежила за розвитком пластунського руху, бо вбачала в ньому загрозу польським порядкам. Але з часом пластуни звикли до поліцейської практики і продовжували займатися своїми справами.

Пацифікація (втихомирнення революційних виступів) 1930 р. завдала нищівного удару «Пласту», хоч дозволу на його заснування ніколи не давала. Під час пацифікації відділ поліції сплюндрував у Бережанах приміщення організації, skonфіскував музичні інструменти, але не спаціфікував пластової ідеї – вона продовжувала далі жити в серцях і пам'яті пластової молоді. У цих умовах діяльність молоді почала

більше концентруватися в діяльності «Просвіти», «Сокола» і т.п. Необхідно було створити міцну протидію великодержавним устремлінням поляків, які ще в 1919 р., захопивши Галичину, ставили собі за мету зламати український народ фізично і морально. Часто вони любили повторювати: «Польща сягає так далеко, як далеко сягатиме польський плуг...».

Після закінчення Бережанської гімназії Я. Старух навчався на юридичному факультеті Львівського університету, який закінчив у 1933 р.

З розповіді сестри Ольги стає відомо, який прикрий і водночас повчальний випадок трапився з Ярославом у серпні 1930 р. «Перебуваючи на канікулах в Бережанах, Ярослав продовжував відвідувати репетиції духового оркестру, яким керував наш брат Богдан. Одного разу дорогою Ярослава зустрів начальник бережанської поліції і покликав іти слідом за ним. Незабаром вони зустріли товариша – знайомого Ярослава – Ставничого Михайла, якому Ярослав підкинув ключі від приміщення, де проводились репетиції оркестру, сподіваючись, що ці ключі може забрати начальник поліції. Це не сподобалось представнику влади – начальнику бережанської поліції – і він з усієї сили вдарив в обличчя Я. Старуха.

Старух не забарився з відповіддю і відплатив начальнику таким же чином, що з останнього капелюх злетів додолу. Польська влада, зрозуміло, зробила все для того, щоб ув'язнити Я. Старуха. Після двох місяців слідства Старуха нарешті було виправдано і відпущено на волю». Немала заслуга в цьому сестри Ольги, яка особисто добилася прийому в тернопільського воєводи, а цей, у свою чергу, дав розпорядження перевезти Ярослава з с. Криве (тепер Козівський район – М.Х.) і звільнити його з-під арешту.

Починаючи від 1934 р., усіх запідозрених у членстві в ОУН, проти яких не було достатніх доказів вини та підстав

для арешту, окупаційна влада відправляла до табору примусових робіт у Березі Картузькій. Табір знаходився на Поліссі серед непрохідних боліт, у районі сумнозвісного гнобителя українців польського воєводи Костека Бернацького. Надій на втечу було мало, насамперед тому, що табір пильно охоронявся, а по-друге, кругом були непрохідні болота і ліси, з яких вибратися було б нелегко. Ніхто не знав у тій польській катівні, скільки часу повинен був там відсидіти – все залежало від бажань чи від свавілля наставників і вершителей новітньої Польщі. Назва «табір примусових робіт» – говорила сама за себе, але фактично табір був чимось страшнішим, був набагато тяжчою карою, ніж присуд на найтяжчу в'язницю. Постійне недоїдання, фізичне виснаження, важка праця, недосипання вичерпували сили засланців.

З Бережанщини було дві депортації жертв до табору. За першим разом у 1935 р. було вивезено редактора Петра Сагайдачного і студента Львівського політехнічного інституту Богдана Пашківського. Другий вивіз був у 1939 р. Загальна кількість вивезених становила більше 120 осіб. Я. Старух потрапив у Березу Картузьку в 1934 р. На той час брат Богдан вже відбував покарання у названому таборі, але, оскільки після смерті Й. Пілсудського, колишнього президента Польщі, була оголошена амністія, то і Богдан і Ярослав незабаром повернулися додому. Після повернення він знову активно включається в політичну боротьбу проти польських окупантів, займається видавничою справою, є редактором львівської газети «Нове село». Але така політична активність не могла залишитись поза увагою властей. Тому в 1938 р. Ярослава було депортовано до Дубно (Рівненської області), де польська поліція організувала спеціальну станцію з вишуканими тортурами для членів підпілля ОУН. А в 1939 р. Ярослав засуджений на 13-річний термін, хоч безпосередньої причетності його вини на суді не було доведено. Після почат-

ку німецько-польської війни і розпаду Польщі він виходить з каторги і стає членом Проводу ОУН С. Бандери, референтом відділу пропаганди.

Все своє вміння Ярослав прикладає до зміцнення і розбудови організації, членом якої він був. Перед ним були реальні можливості стати високим державним чиновником, або зайнятись юридичною практикою. З цього приводу Ярослава було навіть запрошено на розмову до митрополита А. Шептицького, який запропонував йому виїхати в Італію з метою підготовки його на посаду консула в цій країні від Західної України. Ярослав на той час вже був сформованою людиною з чіткою політичною орієнтацією, з високим рівнем національної свідомості і почуттям громадського обов'язку. Тому на цю пропозицію він відповів: «Якщо С. Бандера дасть на це свою згоду, тоді він заперечувати проти виїзду не буде». Своєї згоди Бандера не висловлював, так само і не заперечував проти виїзду, Але Ярослав вирішив за потрібне залишитись на Батьківщині і присвятити себе цілком національно-визвольній боротьбі.

У Кракові, перед наступом німців на Схід, гестапо провело масові арешти серед українського організаційного активу. Я. Старух та інші опинилися тоді у краківській в'язниці на вул. Монтелюпіх. Але, як згадує сестра Ярослава п. Ольга, «від смерті він врятувався цілком випадково. У час, коли німці виводили арештованих на подвір'я тюрми до розстрілу, один із тюремників, поляк за національністю, заздалегідь попередив брата, щоб він заховався в куті камери за камінним виступом, що той і зробив. Прізвище цієї доброзичливої людини брат на жаль пригадати не міг».

Після розвалу Польщі у вересні 1939 р. під німецькою окупацією опинилися найбільше висунені окраїни української території – Лемківщина, Засяння, Холмщина і Підляшшя, де проживало біля мільйона українського населення. Це була

територія, що її раніше Польща призначила у своїх планах першою на спольщення і тому відокремила її штучним поліцейським кордоном від решти окупованих нею західноукраїнських земель, не допускаючи сюди української преси, українських громадян, громадсько-політичних організацій та установ і штучно підтримуючи на Лемківщині «русицтво». Через те ці окраїни були організаційно, з погляду національно-політичної свідомості, досить відсталими.

Наздогнати втрачене і піднести рівень національно-політичної свідомості та організованості на Закерзонні до рівня передових районів Галичини стало одним із головних завдань членів ОУН і особисто Я. Старуха.

Керівництво і виконання цього завдання Провід ОУН передав Роману Шухевичу, призначивши його Крайовим Провідником на Закерзонні, яке було тоді під німецькою окупацією. На цій посаді він перебував у 1939-1940 рр.

Ніколи сила ОУН не була такою очевидною, як у 1939 р., після розвалу Польщі. Повиходили з тюрем, з підпілля всі ті, про яких знали тільки тоді, коли вони попали в руки поліції. До них добровільно приєдналися і продемонстрували свою симпатію і відданість ОУН багато тисяч нових членів. В короткий період виростала справді могутня сила організації ОУН. І ті, хто був на Заході, і ті, хто був на Сході, стверджують, що ОУН була тоді єдиним діючим середовищем, на яке всі покладали надію [2].

Не будемо у цій статті вдаватися до аналізу діяльності Р. Шухевича на Закерзонні. Це може бути окремою темою дослідження діяльності командира армії УПА, але ради історичної справедливості зазначимо словами історика П. Мірчука про те, що завдяки подвижницькій діяльності Р. Шухевича «віками занедбана нива виявилася несподівано плодючою. Під вмільм керівництвом Романа Шухевича, Крайового Провідника ОУН, на цих землях засіяно тут у

короткому часі зерно, з якого вже через кілька років зродилися сотні героїських, неустрашимих лемківських і холмських вояків Української Повстанської Армії, що гордо підняли над своїми селами прапори безсмертної слави» [3].

З розпадом Польщі на Закерзонні активно розпочалось національне відродження і в місті і на селі, незважаючи на німецьку окупацію.

«У Динові та околицях по цей бік Сяну українське життя процвітало, – згадує про це учасник боїв і житель Закерзоння Юрій Борець (сьогодні громадянин Австралії), поляки наразі зі страху заховали свій шовінізм, а німці не мали часу нами цікавитися. З-за Сяну втікали тисячі наших свідомих людей від московського дикого терору. Багато з них поїхали до Кракова й інших міст, а велика кількість лишилася по наших селах і містечках під німецькою окупацією. Ці люди зробили величезну працю, бо за п'ять років у Закерзонському Краї виховали тисячі легендарних воїнів для майбутніх кількох куренів УПА. Майже в кожному селі під проводом членів ОУН велась безперервна виховна праця.

Від Криниччини до Холмщини панував дух відродження і наполеглива національна підготовка, немов хотілось надолужити занедбані в тій ділянці сотні років. Деякі села, віками опановані москвофільськими священиками, до кількох тижнів ставали українськими» [4].

Але поряд з першими паростками національного відродження вдарили перші морози московської окупації у західних областях України. Особливо чимало біди і страждань, невдач і провалів зазнав національно-визвольний рух через тасмну й підступну діяльність так званих сексотів («секретный сотрудник НКВД» – М.Х.), або ще інакше – інформатори НКВС.

Цей новий «сорт» людей був виплеканий «дбайливими руками» сталінських вихованців. Закономірно поставити питання таким чином: звідки, з якої категорії населення

формувалися ці новітні яничари, чи мали власну мету, чи виконували чужинську волю і наказ як і належить яничарам? У відповідь скажемо: на основі записок та інформації колишніх польських документів, що потрапили в руки НКВС, почалися арешти місцевого населення. Не маючи важливих доказів про вину арештованого, а то й не маючи їх зовсім – арештованого звільняли при умові співпраці з НКВС.

Рятуючи своє життя, арештований підписував під тиском властей декларацію про співробітництво і таким чином перетворювався в сексота. Він зобов'язувався давати інформацію про свою місцевість, політичну орієнтацію її жителів, а то й цілком фальшиву інформацію, далеку від дійсності. Між арештованими траплялися в більшості сміливі та чесні молоді українці-патріоти, які зразу ж після звільнення з-під більшовицької опіки інформували своє керівництво про підписання декларації – і зникали з обрію, найчастіше переходячи на тодішню окуповану німцями територію за р. Сян. Маючи своїх сексотів і серед фашистів і маючи намір помститися втікачам сексотам, НКВС передавала їхні заяви-декларації німецькій поліції, яка в свою чергу не барилася у пошуках шляхів боротьби проти українського національного елемента. Таким був один із методів московсько-пролетарських опричників, спрямований на винищення свідомих громадян. Була ще й друга категорія сексотів, які вірно служили своїм хлібодавцям в 1941-1956 рр. Про них написано ще дуже мало, та й навряд чи буде написано більше, якщо архіви України і за її межами продовжуватимуть бути закритими для дослідників. Завдячуючи цим вірним сексотам, їх «слідопитній» вдачі багато ні в чому не винних людей заплатили життям, ще більше загинуло в тюрмах і концентраційних таборах Сибіру і Півночі, особливо з числа українських націоналістів, воїнів УПА і першої Української дивізії Української Національної Армії.

Одним із активніших сексотів був колишній учень Бережанської гімназії, колишній політв'язень за приналежність до ОУН, студент Іван Майчук, родом із с. Дибще. В кінці 30-х років він займав один із повітових постів у мережі ОУН. Весною 1941 р. за дорученням НКВС він з'явився у Кракові. Завдяки щасливому збігові обставин, його наміри були розкриті завдяки старанням Я. Старуха. Не менш законспірованим був Н. Польовий із с. Лісник, який в час німецької окупації був службовцем районної молочарні.

Раннім ранком 30 червня до Львова увійшов курінь ДУН (Дружини Українських Націоналістів) під командуванням Романа Шухевича (батальйони «Нахтігаль» і «Роланд»). Одночасно з передніми відділами середньої Похідної Групи прибув до Львова Я. Старух, Я. Стецько, які негайно підготували все, що було потрібно для проголошення державного Акту про незалежність України. В уряді Я. Стецька Я. Старуху було запропоновано місце міністра пропаганди.

З приходом німецько-фашистських окупантів ОУН розмістила своїх членів на всіх тих українських територіях, які опинилися під німецькою окупацією, і саме ці українські націоналісти вирішально долучилися до національного і культурно-політичного відродження на цих, найдалше на захід і північний захід висунених українських окраїнних землях. Ці землі, розташовані на захід від Бугу і Сяну, вже за короткий час зробили великий крок, можна б сказати – стрибок вперед у своєму національному розвитку. Те, чого не вдалося було зробити впродовж кількох минулих століть, тепер було досягнуто протягом декількох років. Велика кількість членів ОУН, які в силу тодішніх політичних обставин були змушені вийти на першу еміграцію з Галичини і Волині, поринули в гарячу національну роботу і вже незабаром організували українське населення цих окраїн настільки кваліфіковано, як ніколи раніше.

У грудні 1942 р. Ярослав був підступно арештований у Львові і відданий жорстоким тортурам. Про цей маловідомий період життя згадує з важкими душевними переживаннями сестра Ольга. «Разом з Ярославом в одній камері перебував ще один в'язень, поляк за походженням, член підпільної польської антифашистської організації. Він і виховав і доглянув Ярослава, якій після допитів і тортур не міг пересуватися навіть по камері. Польське підпілля організувало підпільну втечу своєму учаснику. Цією ж нагодою пропонував скористатися Ярославу сусід по камері, але, оскільки стан здоров'я не дозволяв Ярославу це зробити, то він змушений був залишитися в тюрмі. Перебуваючи в одиночній камері, хотів покінчити життя самогубством, щоб при майбутніх тортурах не видати своїх товаришів і службових таємниць. Спроба однак не вдалася. Незабаром друзям-підпільникам вдалося визволити його і Д. Грицяя, пізніше головного шефа штабу УПА «Північ» із в'язниці на вул. Лонцького у Львові. Безпосереднім керівником і організатором цього викрадення був один з керівників ОУН на Львівщині Дмитро Куп'як «Клей» [3, 5], який сьогодні проживає в Канаді».

Про цей унікальний випадок згадував пізніше Д. Грицяй таким чином: «Серед охоронців було кілька наших. Жаль, що може й не побачу їх більше. А треба було б віддячити... Так ось, прийшли два «шуцполіцаї» до начальника тюрми і вручили йому наказ гестапо, оформлений за всіма правилами. Німецький бланк, підпис начальника гестапо, печатка – все на місці. Вимагалось відправити Грицяя і Старуха в управління гестапо на вул. Пелчинську. Той бовдур і відправив з ними обох, але привели їх не на Пелчинську, а на вул. Богуславського. Там уже німецька особівка ждала нас як генералів. Так ми розв'язалися з гестапо і тюрмою».

В 1943-1944 рр. Я. Старух очолював роботу підпільної радіостанції «Вільна Україна» в Карпатах.

Процес організаційного оформлення УПА завершився в серпні 1943 р. [6], коли формально було відокремлене Головне Командування від Проводу ОУН, Головний Військовий Штаб ОУН перейменовано у Головний Військовий Штаб УПА, і створено посаду Головного УПА. Організаційно за територіальним принципом всю УПА було поділено на чотири групи; УПА-Північ (Полісся, Волинь і Житомирська область); найбільша група УПА-Захід (Галичина, Буковина, Закарпаття і Холмщина); УПА-Південь (Вінницька і Кам'янець Подільська (тепер Хмельницька – М.Х.) області і українські землі на південь від них і УПА-Схід (решту центральних і східних областей України).

«УПА-Захід» мала шість воєнних округів. Одним із шести був ВО «Сян»-Закерзоння. До його діяльності ми і будемо намагатися повернутися. На жаль, у нашому розпорядженні є надто обмежена література, в якій цей період розкривається у формі окремих епізодів, а то й не розкривається зовсім.

В 1945 р. Я. Старух був призначений Крайовим Провідником ОУН на Закерзонні, а Головнокомандуючим УПА 6-ої округи «Сян» було призначено полковника «Ореста». Яким же був цей край у названий період? Якою була політична ситуація?

У цьому краї, в приблизно семистах селах і кількох десятках міст проживало біля мільйона українців. У багатьох селах і містах проживали українці і поляки, що значно утруднювало оборону українського населення від польського геноциду і шовінізму. Округ було поділено на три тактичні відділи: «Лемко», «Бастіон», «Данилів». На той час продовжували активно діяти чотири курені УПА під командуванням «Рена», «Коника», «Залізняка» і «Прірви». В їх розпорядженні було чотирнадцять сотень УПА, шість самостійних сотень під керівництвом «Кармелюка», «Гауса», «Мирона», «Штуля», «Ворона» і «Смирного», а також сотні підстаршинської школи

ім. Коновальця під керівництвом «Зенка», а також декілька десятків груп СКВ (Самооборонний кущовий відділ). Населення Закерзоння з довірою ставилось до воїнів УПА, особливо молодь, і всіляко допомагали своїм визволителям. Можливо через постійну небезпеку, яка висіла над цим народом у названих теренах, панувала висока ідейність, згода, взаємодопомога і послух. До тих, хто ставав сексотом застосовувались правила військового революційного суду.

«... Ставлення селян Закерзоння до УПА цілком змінилося лише тоді, – зазначав один із учасників національно-визвольного руху на Лемківщині Т. Дмитрик, – коли вони побачили, що ми без вагання йдемо в бій в їх обороні перед німцями, поляками, мадярами та більшовицькими партизанами. Кожний з цих ворогів грабував лемківські села з їх єдиного багатства – худоби. Відразу після нашого приходу на Лемківщину, селяни жалілися нам, що всякі банди грабують їм воли з полонин, позбавляючи основи їхнього господарства [7]. Із відомих причин абсолютно негативну характеристику цим подіям можна віднайти у польських виданнях, які побачили світ у 60-70-х роках.

Прихід Я. Старуха на посаду Крайового провідника ОУН на Закерзонні не був випадковим. В історії УПА це був період, коли потрібно було міняти форми і методи боротьби з легальних на нелегальні, а значить здійснювати ідейне керівництво всіма військовими структурами ставало все важче. Тим більше, що на його відповідальності в архівах його бункеру зберігались тисячі імен і адреси провідних командирів та їх підлеглих, як на Закордонні, так і за його межами, адреси законспірованих розвідок і зв'язкових у різних країнах. Це добре усвідомлював Я. Старух і розумів, що в разі його смерті повинні бути знищені й матеріали архіву.

На жаль, автору цих рядків, не вдалось, поки-що, зібрати точні дані про названий період діяльності відважного

командира. Немає відповідної інформації і в сестри Ярослава – Ольги. Єдине джерело – це спогад капітана Сталінського – офіцера польської армії, про що піде мова нижче. Одне відомо, безумовно, Я. Старуху вдалось організувати досконалу сітку підпілля, включно з бункерами, магазинами харчування, зброєю, шпиталями, і прекрасно налагодженою розвідкою не тільки на Закарпатті, але й у цілій Польщі.

«8 серпня 1947 р. почато докладний обшук району. Зловлені повстанці з групи «Шума» оповідали, що «Стяг» часто змінював своє місце перебування», – так починав свою розповідь капітан Сталінський, а це утруднювало пошуки бункера «Стяга». Нарешті 17 серпня, в глибокій гушавині ялівцю вдалося встановити ледь помітні сліди, що вели до бункера «Стяга». Після знайденого входу до криївки, «Стягу» і всім, хто був з ним разом, було запропоновано залишити її і здатися, а потім серія пострілів з автоматичної зброї засвідчили, що повстанці не мають наміру виходити на поверхню і здаватися в полон. Продовжується нова хвиля стрільби, у бункер потрапляє новий вибух, а після – настає тиша.

Керівнику групи саперів вдалося встановити міни біля входу в бункер. За розповідями сестри, біля входу було шість мін. 18 серпня буде розкопано «кабінет» самого «Стяга», в якому знайдено мішки з харчами, гроші, фотоапарати, ліки, велику кількість документів. З тої частини бункера, що не була охоплена пожежею, пізніше добуто задимлені трупи «Стяга» і чотирьох найближчих співробітників.

Таким чином, смерть «Стяга» і його однопумців зафіксована у спогадах очевидця, одного з тих, хто боровся проти українського національно-визвольного руху. Ця істина є однозначною і відповідає історичній правді. Підтверджується вона і спогадами сестри Ярослава – Олі. Але як стверджує полковник польської тодішньої армії, організатор і один з

керівників боротьби проти УПА на Закерзонні Ян Герхард після смерті «Стяга» боротьба українських повстанців продовжувалась ще до 1948 р.

Але не відповідають історичній дійсності «одкровення» цього ж Герхарда про те, що нібито «Стяга» і «Дальнича» – чільних керівників УПА і ОУН на Закерзонні було арештовано. Можна допускати, що Герхард міг і не знати про героїчну смерть Старуха, а можливо спеціально дезінформував читача, щоб применшити роль цих людей, щоб показати їх такими, що проявили легководухість здавшись в полон до ворога.

Складаючи вінок пам'яті Старуху-сину, людині безмежно відданий боротьбі українського народу за його волю, за Українську Незалежну Державу, «Лицаря Золотого Хреста Заслуги», скажемо словами одного з учасників цієї боротьби на Зекерзонні О. Борця – «Чумака»: «Коли йде мова про боротьбу на Закерзонні, треба згадати і другу після командира «Рена» фігуру, що була душею тих вогненних років на Лемківщині. Я мав на думці провідника ОУН Закерзонівського краю Ярослава Старуха – «Стяга».

Я мав змогу спостерігати наших провідних членів ОУН у роках боротьби УПА і з певністю підтверджую, що в історії оборонної боротьби народів немає їм рівних. Один з тих велетнів нашого народу був славетної пам'яті Ярослав Старух – «Стяг» [4].

Будучи якимось на розмові з п. Ольгою Старух, я чітко і недвозначно запитав її, в чому вона вбачає джерело сили великого патріотичного духу, притаманного всім членам їхньої родини, і, зокрема, Ярославу. І вона також не менш однозначно відповіла – у виховному впливі родини, тобто батька, матері насамперед, а також дідуся, бабусі, братів, сестер. Безумовно, що в цьому вона мала повну рацію. Але, на додаток, я продовжував свої роздуми. «Дійсно кожна людина є насамперед членом родини і лише потім громадянином.

Родина – перший основний чинник, який дає людині ті виховні основи, що потім приймаються в суспільному житті. З багатьма українськими родинами історія зіграла гіркий, а то й трагічний жарт: обділені в національних почуттях батьки повинні виховати національно свідомих юних громадян молодій державі. Чи можливо це? Так, можливо, але за умови, що у старших буде бажання подолати свою національну інфантильність (курсив наш – М.Х.). «Ми всі мусимо великими спільними зусиллями нищити ту їдку отруту, що хотіла випалити в душах українського народу зі східних земель кожне найдрібніше почуття, з якого складається національна свідомість, національна гідність, а передусім – почуття нерозривної національної спільності». – Так писала українська поетеса Олена Теліга. Сама з тих, хто виріс у російськомовному середовищі, усвідомив себе особистістю, відчувши вже в юнацькі роки приналежність до певної нації, похресниця (чи не символічно?) визнаної російської поетеси Зінаїди Гіппіус, вона розуміла, що змагання до віднайдення національних почувань – це змагання за справжнє життя нації. Розуміли це батько і син Старухи – сини Західної України, і боролись за цю ідею до загибелі. Ось чому і ввійшли в історію свого народу як подвижники нації.

Криваво заходило сонце над Закерзонським краєм. Кінчався серпневий день 1947 р. Було це тоді, коли літо з осінню зустрічається, тоді, коли літо відходить і передає свої газдування осені.

Над верхівцями зелених бескидів вони зустрілися, а потім розпрощалися і полинули у протилежні простори. Заспівали бори свою одвічну пісню літові на прощання. Запахли квітки, заспівали пташки. І літо радісно полинуло на селянські загани та оселі.

Прилинуло і ... вжахнулось... Зруйноване, спалене і стоптане лежало Закерзоння після чотирьох років

національно-визвольної боротьби. Від Бескидів аж до Холму. Незасіяні вівсом і житом, не засаджені картоплею, заросли бур'янами лемківські і холмські землі. А куди ділись люди, оті суцільні, оті закорінені у своїй землі трударі? Їх вже немає, бо вороги насильно вирвали їх з рідної землі та вивезли на чужину... Терном заростають дороги і стежки. У дике поле перемінив ворог квітучу колись землю. В цьому полі тільки самотні могили юних борців залишились по лісах, вершинах і ярах... Могили ці стоять на сторожі західного кордону українських земель і про долю-волю України гомонять.

Література

1. Історія УПА (Автор і видавництво невідомі). – 1990. – 205 с.
2. Климишин Микола. В поході до волі. Спомини. – Т. 1. – Торонто. – Видання Ліги Визволення України і Дослідного Інституту Студіум, 1975. – 387 с.
3. Д-р Мірчук П. Роман Шухевич (Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних. – Нью-Йорк-Торонто-Лондон. – Товариство колишніх вояків УПА в ЗАС, Канаді, Європі, 1970. – 195 с.
4. Борець Ю. З найкращими. – К.: Наукова думка. – 1992. – 206 с.
5. Базелок М. Один проти Імперії. За вільну Україну. – 1993. – 13 березня.
6. Щеглюк В.Р. «... Як роса на сонці»: Політичний роман – хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА. Л.С. Павлишина. – Львів: УПІ ім. І. Федорова; Фенікс Лтд, 1992. – 156 с.
7. Дмитрик І. Записки українського повстанця. В лісах Лемківщини. – Львів: Червона Калина, 1992. – 190 с.

Гаврило Чернихівський ЗА УКРАЇНУ, ЗА ЇЇ ВОЛЮ

Кременецький краєзнавчий музей

В історії національно-визвольних змагань 40-50-х років ХХ століття чільне місце посідає повстанське формування, яке очолив Микола Медвецький (псевдо Хрін). Та перш за все кілька штрихів до його біографії.

Народився Микола Дмитрович напередодні свята Миколи Чудотворця, що припадає на 19 грудня, 1911 р. Був п'ятою дитиною у родині. Батько працював будівельником, мати поралась на кухні, в хаті, на городі, виховувала дітей, яких було шестеро: троє дівчат і троє хлопців. У 1925 р. Микола став учнем Кременецької української гімназії, яка була єдиним українським навчальним закладом у повіті. Упродовж двох десятиліть вона була важливим осередком не тільки освіти, виховання, а й національно-духовного становлення української молоді. Там працювали досвідчені педагоги, патріоти України, зокрема Віктор Гнажевський (українська мова і література), Софія Орловська (українська мова і література), Василь Кавун (математика і фізика), Катерина Міляшкевич (іноземні мови), Сергій Міляшкевич (латинь, він же директор), Василь Дорошенко (малювання і праця), Лука Скибінецький (природничі дисципліни), отець Іваницький (релігія).

Кременецька гімназія славилась своїми вихованцями. Назвемо хоча б таких, як Улас Самчук, Оксана Лятуринська, Кирило Куцюк-Кочинський, Марія Кавун-Кремінярівська, які стали відомими письменниками. Викладачі гімназії були високо освіченими, знали по кілька іноземних мов, робили все, щоб їх вихованці здобули ґрунтовні знання, стали національно свідомими українцями. Польська окупаційна влада чинила всілякі утиски, позбавила заклад державного

статусу, зняла ім'я «гімназія ім. І. Стешенка». Не дивно, що у 1938 р. цей заклад, як джерело національної свідомості, українських визвольних ідей, був закритий [1].

На початку 30-х років у стінах гімназії сформувалась таємна молодіжна національна організація «Юнак», до якої входило кілька десятків учнів-старшокласників. Керівником організації був її вихованець, на той час студент Львівського університету Степан Пшенишний, а політвиховником – відомий діяч «Просвіти» Роман Бжеський. До «Юнака» належали брати Микола та Михайло Медвецькі. За доносом провокатора організація була викрита. Почались арешти. За вироком окружного суду шістьох найактивніших діячів організації було засуджено до різних термінів ув'язнення. Микола Медвецький 2,5 роки перебував у Кременецькій тюрмі, що знаходилась на Дубенській рогатці (нині тут профтехучилище). Йому і Петрові Львовичу перед арештом пощастило здати матуру.

Відбувши ув'язнення, 25-річний М. Медвецький стає студентом богословського факультету Варшавського університету. Добрим словом він згадував професорів університету Івана Огієнка, Василя Біднова, Володимира Дорошенка, які змушені були покинути Україну і виїхати за кордон. Однак вибух Другої світової війни перекреслив плани. Повертатись студентів випускного курсу до Кременця було небезпечно, адже тут запанувала більшовицька влада. Микола Медвецький виїжджає до Берліна, влаштовується робітником на фабриці, налагоджує контакти з відомими націоналістичними діячами, зокрема Андрієм Мельником. Через два роки, коли вибухла німецько-радянська війна, Микола Медвецький повернувся до Кременця. Радісною була зустріч із братами, сестрами, батьками. Тут він довідався про трагічну долю сотень кременчан, замордованих енкаведистами наприкінці червня 1941 р. У липні було відкопано кільканадцять братських могил, де були

заховані понівечені тіла патріотів: руки скручені колючим дротом, відрізані вуха, носи, у дівчат – груди, у черепи забиті цвяхи. Згодом Микола довідався про трагічну загибель товариша по гімназії Юрка Козубського, з яким ділив кусень хліба у тюрмі, де був також ув'язнений за приналежність до «Юнака».

На початку липня 1941 р. у Кременці з'явилися Іван Міщена, який очолив повітову управу, та Бригідир – міську. Катерина Міляшкевич працювала перекладачем в ортскомендатурі, інформувала хлопців про наміри німецької окупаційної влади. Для захисту українського населення була сформована українська поліція, яку й очолив Микола Медвецький [2]. Почалися будні складної й напруженої праці в умовах німецької окупації краю. Попри безліч організаційно-кадрових питань комендант Медвецький вирішував немало справ підпілля ОУН-м. Він контактував із Провідником через молодшого брата Михайла (псевдо Вужик, Кременецький), який часто навідувався до Кременця.

Ситуація в місті та краї ускладнювалась, особливо з появою тут гебітскомісара Міллера. Під носом окупантів діяли сотні українських патріотів, серед них Володимир Смикуржевський (Троян), Юрій Пундик (Миколин), Михайло Данилюк (Блакитний), інші. Останній як комендант повіту сконцентрував усі зв'язки із тереном. На одній конспіративній зустрічі біля Богданової каплиці (околиця Кременця) були присутні Іван Климишин (Крук), Вихор, Левко, Гонта, Залізняк. Після тривалої розмови зійшлися на тому, що необхідно організувати партизанський загін, створити базу для його дислокування. Кременецькі ліси і гори сприяли маскуванню табору. Почалася напружена праця.

Ось що розповів кілька літ тому Михайло Медвецький:
– Мені часто випадало бути в оточенні полковника А. Мельника. Ми не раз дискутували на різні теми. Одна з них:

створення повстанських загонів на Волині, де ми, мельниківці, мали перевагу. Однак полковник був проти створення таких загонів, не виправдовував ведення партизанської війни, відстоював думку і вважав першочерговим створення Українського адміністративного апарату на окупованій німцями території України. В Галичині уже діяв Український національний комітет, очолюваний професором Володимиром Кубійовичем. Останній прагнув розширити діяльність комітету і на Волині. На початку 1942 р. він приїжджав до Кременця, вів переговори із представниками української інтелігенції, зокрема з Петром Розчинським, його дружиною Ганною (обос лікарі), Володимиром Білинським (директор лісотехнікуму). Збереглася навіть фотографія цієї зустрічі.

На території Кременеччини виникла повітова мережа ПУНу полковника Мельника, яку очолювали Шкляр, Троян, Хрін і Рузя Медвецька (сестра останнього). Створюється розгалужена сітка у кожному районі (у повіті було 12 районів), формуються боївки, підбираються керівники, організуються вишколи [3]. Одним із бойових осередків вишколу стала середня лісівнича школа в Білокриниці, нині там лісотехнікум, де заступником директора працював Павло Горячий, сотник УНР. Він підібрав 100 старшокурсників, сотенним призначив Миколу Денисюка, розповів таке:

— Школа у Білокриниці за директорування Володимира Білинського (а це був зять Михайла Черкавського) готували не тільки лісівників, але завдяки старанням Павла Горячого стала осередком вишколу молоді 18-20 років. У вільний від навчання час або в неділю тривала жвава військова підготовка: марші з піснями, вміння володіти зброєю, стрільба, тактичні заняття, фізичні вправи. Сотник передавав нам, юнакам, свої знання, що незабаром стало у пригоді. Час підганяв...

Жвава діяльність українського підпілля не була таємницею для німецької влади. Діями патріотів зацікавилось гестапо,

жандармерія, інші каральні органи фашистів. Тиск був спрямований насамперед проти української поліції, яку очолював Микола Медвецький. Страшна трагедія сталася у Кременці 23 лютого 1943 р. в обідню пору. Були заарештовані Петро і Ганна Розчинські, Юрій Черкавський, Йосип Жиглевич, Павло Горячий, всіх десять чоловік. Під вечір цього ж дня вони були розстріляні у Кременецькій тюрмі [4]. Де їх тіла, ніхто не знає й досі.

Налякана активністю української поліції, окупаційна влада вимагала здачі зброї, іншого спорядження. Український поліцист Мазниця перехопив телефонограму із Луцька до німецької жандармерії у Кременець з вимогою здати зброю, а керівників української поліції заарештувати. 21 березня комендант Хрін приймає рішення: вночі забрати всю зброю, амуніцію і всім складом йти в ліс. Ось як про це згадує Максим Скорупський: «Крем'янецька поліція покинула службу в числі коло 100 чоловік. Частина з них розійшлася по домах, а лише 45 чоловік затрималися коло села Людвищі у лісі, званому Кіпець. Відділом командував Жарина, а його заступник був Мазниця. Згодом відділ перейшов в Угорський район, а звідти під командою Вихора – в Лісничівку недалеко від Антоновець. Комендантом табору призначено Хрона (Миколу Медвецького), бувшого коменданта поліції. За кілька днів група вже мала 50 чоловік, була озброєна кількома легкими кулеметами, а Блакитний додав ще «максима» з тачанкою [5].

Комендант повіту Блакитний видав окремий наказ під числом 117, який гласив:

1. Призначити Хрона командиром першого регулярного загону Крем'яниччини.
2. Призначити Гаркавенка начальником штабу загону.
3. Сотенних, чотових і відділових призначає штаб загону і затверджує команда повіту.
4. Призначити Жарину керівником сітки ОУН в загоні.

5. Запроваджується дисципліна воєнного часу [6].

Одночасно пішли у ліс українські поліцейські Почаєва, Вишнівця, Бережець, Угорська, Шумська, інших райцентрів. Німецька жандармерія занепокоїлась. До Кременця наїхало чимало бойовиків СС. Виникла небезпека арешту сотні Білокриницької лісівничої школи. Враховуючи ситуацію, 20 хлопців на чолі з Миколою Денисюком при повному озброєнні поповнили загін Хрона. Серед них були Іскра, Клен, Вусатий, Грушка, Цвях та ін. А на терені краю діяли ще загін Івана Климишина (Крук), відділ Фронту Української Революції (ФУР) під командою Яворенка (Тиміш Басюк із Борсуків). Загін Крука отаборився на Залужжі за 2 км від табору Хрона, який розташувався над озером Глибоке. Фурівці діяли на Лановеччині, їх центром був хутір Червоне.

Партизанський рух на Волині розгортався з новою силою. До табору Хрона прибуло 85 чоловік із Дубенщини. Роботи вистачало всім: командирові табору, його заступникам, зокрема з виховної роботи Чорноті (Василь Штуль, молодший брат Олега Штуля). Начальником оперативного штабу став сотник Орлик. Сформувалось три бойові сотні, господарський і санітарний відділи. Почалось будівництво наметів для особового складу, шпиталю, магазинів, складів зброї, ремонтних майстерень, стаєнь для коней.

Оперативники штабу розробляли плани бойових акцій проти німецьких окупаційних військ, польської поліції, яка тероризувала українське населення краю. Ось кілька операцій повстанців.

25 квітня спільна виправа відділів Хрона і Крука на батальйон шуцманів у Білокриницю, який розташувався у колишніх касарнях 12-го полку польських уланів.

30 квітня: похід на польське село Кути з метою роззброєння польської поліції, яка співпрацювала з німецькими окупантами.

На трасах Кременець-Дубно, Кременець-Шумськ повстанці робили засідки, полювали за німецькими автомашинами, щоб здобути зброю чи провіант.

7 травня: трагічний випадок. У районі Смиги підбито авто гебітскомісара Міллера, в якому їхали митрополит Волині Олексій (Громадський) з обслугою. Всі четверо були скошені кулеметною чергою. Макс Скорупський у спогадах, а він був очевидцем трагедії, назвав цей випадок «фатальною помилкою».

Із 8 на 9 травня бій з німецькими військами під Лішнею. Окупанти оточили село Стіжок, зігнали людей до стодоли, підпалили. Загибло 56 односельчан. Спільними силами бійці Крука і Хрона розгромили окупантів [7].

Сотня Юрка Макуха (Василь Станіславів) здійснила похід на Бущу, оборонила село від розправи посіпак-калмиків, які служили окупантам.

Почалися переговори про об'єднання обох таборів. У них брали участь Крук, Камінь, Еней – з одного боку, Хрін, Блакитний, Чорнота – з другого. Загін Хрона мав удвічі більше бійців, значні запаси зброї, продовольства. Постійно працювали водяний млин в Антонівцях, пекарня, молочарня. Хронівці по-братськи ділились з круківцями зброєю, амуніцією, незважаючи на розбіжності серед керівництва бандерівського та мельниківського напрямків національно-визвольного руху.

До табору постійно навідувався Михайло Медвецький з Рівного, як представник полку А. Мельника на теренах Волині. Привозив інструкції Проводу ОУН щодо тактики майбутніх дій повстанців. На основі цих інструкцій Блакитний та Чорнота вели активну політико-пропагандистську роботу з перспективи побудови Української держави, яку треба було здобути у нелегкій боротьбі як з німецькою окупаційною владою, так і в майбутньому – із більшовицькою. Зрозуміло,

що партизанка – лише перехідна форма боротьби, а політичне підпілля могло тривати й роками, що й показав подальший хід подій. Кінцева ж мета – повне визволення України з-під московського панування після перемоги над фашизмом. Ці ж міркування висловив Михайло Медвецький, повернувшись після 50-річної розлуки до рідного Кременця.

З огляду на подальшу перспективу, – згадував Михайло Дмитрович, – необхідно було закладати широку сітку ОУН на терені краю, тримати людей у глибокому підпіллі для майбутньої боротьби із більшовиками. Ми добре розуміли, а це стало очевидним після поразки німецьких військ на Волзі, що головний ворог незалежної України – московський більшовизм. Вже тоді керівництво Кремля, крім підтримки у глибокому тилу німців з'єднань С. Ковпака, А. Одухи, Д. Медведева та інших, засилало свою агентуру до українських повстанських загонів, організовувало розвідку, здійснювало провокацію, вербувало людей навіть серед керівного складу української партизанки. Ганебний приклад: перехід на службу НКВС Левка Яскевича (Камінь) і ще декотрих. Розібратися у тодішній надто складній ситуації було не просто. Бракувало досвідчених військовиків, насамперед штабістів, які могли б фахово організувати й проводити бойові операції. Були випадки, коли начальниками штабів були радянські військовополонені, окремі з них виявилися агентами Москви.

Справді, не легко доводилось Хронові, його команді. Та він прагнув робити все, щоб забезпечити боєздатність загону. У спогадах побратим по зброї Макс (Скорупський) пише: «Після невдалої «солодкої війни» (мовиться про спробу перехопити німецьку колону на трасі Кременець-Дубно, яка везла цукор – Г.Ч.) у таборі витворився певний застій в акціях. Стрілецьтво було невдоволене з командира Хрона. Командир Хрін був дуже працьовитий, солідний і відданий патріот, але до воєнної штуки не зовсім надавався. Йому закидали, що всіма силами старався

утриматись на своєму посту головного командира, не давав можливості вибитись іншим. Між ним і Журбою, що був кадровим старшиною, часто виникали суперечки. Більшість старшин і стрілецьтво симпатизували Журбі» [8].

– Чи об'єктивна така оцінка Максом Скорупським особи Хрона? – якось я запитав Михайла Дмитровича. У відповідь почув:

– То правда, брат не мав військової підготовки. У вирішальні моменти міг розгубитися. Від природи був лагідним, надто добрим, а в складних ситуаціях йому бракувало твердої руки і рішучості. Були й невдалі операції, зокрема на Шумськ. За це докір робили саме Хронови. Похід на Вишнівець був успішним. На той час в Антонівецькому таборі Хрона нараховувалось 500 бійців. Тут діяла школа підстаршин, було три бойові сотні. На озброєнні бійці мали 21 кулемет, два «максими», важкий «кольт», одну 45-мм гармату. У стрільців переважала автоматична зброя. Загін розвідки складало 15 вершників, 6 пар коней готові були запрягти постійно.

6 липня після вдалого походу на Вишнівець табір Хрона оточили бійці Крука і запропонували об'єднатися під керівництвом Енея. Після роздумів Хрін наказав скласти зброю, бо був проти пролиття братської крові. Доля командира, його заступників вирішилася так: Хрін став командиром відділів на Дубенщині, сотник Орлик – начальником канцелярії куреня, Чорнота – політпрацівником у штабі. Однак частина бійців Хрона не погодилась з таким актом, створили нове формування під назвою Український легіон самооборони (УЛС). Його очолив військовик Черкас (Михайло Солтис). Про дії легіону розповідає згаданий Василь Станіславів у книзі спогадів «Ліс приймає повстанців».

Подальша доля Хрона така. Він приєднався до батальйону самооборони, який влився до складу дивізії «Галичина», брав

участь у боях під Бродами. Зумів вийти з оточення влітку 1944 р. А на початку 1945-го легіонери тримали лінію фронту в районі Відня. Там наступали війська маршала Малиновського. З морально-психологічного боку це було дуже важко. Адже доводилося воювати проти братів-українців, які були по різних боках барикад. Коли радянська розвідка довідалась, що на цій ділянці фронту стоять легіонери-українці, з рупорів гучномовців пролунали заклики кидати зброю і переходити на бік червоних. Та ніхто цим закликам не вірив, що усім збережуть життя і волю. У пам'яті були трагічні картини звірств енкаведистів у Кременецькій тюрмі в червні 1941 р.

Німецьке командування поставило легіонерів на найважчу ділянку фронту. Другою лінією за плечима стояла фельджандармерія з наказом розстрілювати кожного, хто спробує залишити бойову позицію. Стоячи між двома вогнями, дивізійники не мали вибору. В очі дивилася смерть, за спиною чатувала німецька куля. У бою під Віднем Микола Медвецький – Хрін гине на полі бою. Піл час наступу червоних військ на містечко Фельдбах він необачно вискочив з окопу і впав, скошений кулеметною чергою. По дорозі до шпиталю помер. Друзі-легіонери поховали побратима по зброї з усіма військовими почестями у містечку Сан-Стефані поблизу Відня. Так і залишився син України у чужій землі, далеко від отчого краю. Життя командира повстанців Кременеччини обірвалося на 34-му році. А він так мріяв про вільну, незалежну Україну. Доля розпорядилася інакше.

І штрих останній до портрета Миколи Медвецького.

Він – прекрасний приклад того як історія клала на плечі кращих синів України непомірну ношу, а вони несли її з честю, як личить справжнім бійцям-патріотам. Його життя – це ще один приклад, яка дорога плата за свободу, як шлях до незалежності рідної України рясно политий кров'ю нашого народу. Великим трагізмом пройнята та боротьба. Микола

Медвецький поклав свою голову на вітар України, її незалежності. Нині у вільній Україні належно вшановане ім'я Хрона. Про нього добрим словом згадують побратими по зброї Михайло Данилюк, Максим Скорупський, Василь Станіславів та ін. На місці, де знаходився штаб Хрона, два роки тому в Антонівцевському лісі споруджено величний пам'ятник. Ім'я Миколи Медвецького знаходимо у Тернопільському енциклопедичному словнику [9].

По-іншому склалася доля молодшого брата Михайла Медвецького. За завданням Проводу ОУН він ще влітку 1944 р. переїжджає до Баварії, оселяється в Мюнхені, де допомагає влаштовуватись побратимам. У 1950 р. за сприяння земляка із Великих Бережець професора Олександра Неприцького-Грановського пересік океан і оселився у місті Міннеаполіс. Там брав активну участь у житті української громади, став членом Організації Державного Відродження України (ОДВУ), де продовжив боротьбу за незалежну Україну. А в 1992 р. переїхав до Кременця, де спочив на рідній землі 20 квітня 2005 р., проживши славних 90 літ. Авторів цих рядків не раз випадали щасливі хвилини поспілкуватися із Михайлом Дмитровичем. Вражав його світлий розум, стурбованість про інертність, байдужість багатьох в Україні. Але до останнього він вірив, що Україна стане на ноги, подолає кризу і політичну, й економічну, буде в числі високорозвинених європейських країн, бо має працелюбний нарід. Безмежно радів, що повернувся на рідну землю [10, 12].

І на останок. Нині у вільній незалежній Україні, за яку все свідоме життя боролися герої, клали свої голови, а серед них були і брати Микола та Михайло Медвецькі, досі офіційно не визнано їх як борців за соборність і незалежність України. Ліві сили постійно, і вже не раз блокують у Верховній Раді питання про визнання бійців УПА та членів ОУН воюючою стороною, не бажають визнати їх заслуг перед українським

народом. Віряться, що історична справедливість рано чи пізно переможе, бо так судилось. Адже ці герої вмирили за Україну, за її волю, не рахуючись з власним життям.

Література

1. Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль: Збруч, 2005. – Т. 2. – С. 225.
2. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. – Кременець, 1999. – С. 143-153.
3. Данилюк М. Повстанський записник. – Нью-Йорк, 1968. – С. 73-87.
4. Станиславів-Макух Ю. Ліс приймає повстанців. – Міннеаполіс, 1997. – С. 64-65.
5. Скорупський М. Туди, де бій за волю. – Лондон-Париж, 1989. – С. 90.
6. Данилюк М. Повстанський записник. – Нью-Йорк, 1968. – С. 151.
7. Скорупський М. Туди, де бій за волю. – Лондон-Париж, 1989. – С. 110.
8. Там само. – С. 118.
9. ТЕС. – Тернопіль: Збруч, 2005. – Т. 2. – С. 485.
10. Чернихівський Г. Портрети пером. – Кременець, 2001. – С. 208-217.
11. Про бойові дії формування, яким командував Хрін. Див. Ручький Микола. Голгофа: роман. – Рівне, 1996.
12. Адамович В. На поклик волі. – Крем'янець, 1997.

Галина Щигельська

**СОЮЗ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ШЛЯХ ДО
КОНСОЛІДАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕФЕКТИВНОГО
ФУНКЦІОНУВАННЯ (1945-1949 рр.).**

Чернівецький національний університет

ім. Юрія Федьковича

19 січня 2006 р. 60-літній ювілей з часу заснування відзначатиме центральна українська громадська організація в Об'єднаному Королівстві – Союз українців у Великій Британії (СУБ), якому належить провідна роль в організації та активізації суспільного життя української діаспори на Британських островах. Проблема становлення та розвитку Союзу українців залишається маловідомою сторінкою у вітчизняній історіографії, хоча становить собою важливу частину при творенні цілісної концепції спільності історичного шляху українського народу. Складність дослідження цієї проблеми, в першу чергу, полягає в тому, що процес формування СУБ розпочався та проходив у середовищі політичної еміграції, на об'єктивне вивчення якої в радянській історіографії накладалося строге табу, а інформація владних структур про громадське життя зарубіжних українців подавалася у викривленому варіанті, відповідно до ідеологічних настанов Політбюро ЦК КП України. Тому існування та діяльність СУБ, як й інших активних громадських іммігрантських об'єднань, дотепер не отримали відповідного висвітлення або взагалі опинилися поза увагою дослідників. Однак, незаперечним залишається факт, що без дослідження діяльності центральних громадських організацій української еміграції, не вдасться ні відтворити об'єктивну картину емігрантського життя, ні належно його оцінити.

Науковий інтерес до означеної проблеми зумовлений і особливостями функціонування організації, серед яких, насамперед, слід виділити здобуття авторитету й консолідація української спільноти в рамках однієї представницької громадської структури за короткий період діяльності з 1945 по 1949 р. Для порівняння візьмемо суспільно-громадське життя української діаспори у Франції. За статистичними даними в післявоєнний період в обох країнах проживало коло 40 тис. українців [1]. Визначивши свій аполітичний характер, СУБ став центральною громадською організацією, начисляючи під кінець 1949 р. 23 608 членів, у той час як у Франції було засновано 150 малих організацій, загальна кількість членів яких складала лише 7 тис. [2].

Автор статті ставить перед собою мету розкрити деякі аспекти діяльності Союзу українців, спрямованої на консолідацію українських іммігрантів у рамках єдиної етнічної громадської структури, та організації її ефективного функціонування.

На кінець 1949 р. в Об'єднаному Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії сформувалась українська етнічна група чисельністю коло 35 тис. осіб. До її складу входили іммігранти всіх трьох еміграційних хвиль, найвищий відсоток серед яких становили представники третьої хвилі української еміграції, що розпочалася наприкінці Другої світової війни. Основні причини еміграції цієї групи визріли в ході війни та після її закінчення і носили політичний характер. Для значної кількості біженців еміграція стала єдиним шансом не потрапити під політичну та ідеологічну гільйотину, яку готувала для них радянська система.

Переважаючий політичний характер еміграції та значний відсоток військових у середовищі української спільноти на Британських островах призвели до формування певних особливостей, які полягали в тому, що ця етнічна група

вирізнялася глибоким патріотизмом, високою організованістю, згуртованістю та дисциплінованістю. Саме ці риси стали головними чинниками активного розгортання національно-політичного та громадсько-культурного життя української діаспори в Об'єднаному Королівстві. Українськими іммігрантами було засновано ряд угруповань, які за характером діяльності можна поділити на два типи: організації, що були створені для надання матеріальної допомоги та соціальної опіки українським емігрантам, і об'єднання, засновані з метою національного та культурного згуртування українців на теренах Великої Британії [3].

Наприкінці літа 1945 р. активну організаційну діяльність розпочали українські старшини, що перебували на службі в Польських збройних силах (ПЗС) під британським командуванням. Заснований 28 серпня 1945 р. Ініціативний комітет провів значну роботу, спрямовану на консолідацію вояків-українців у польських військових частинах, розміщених в Об'єднаному Королівстві, та створення організації з метою представництва й захисту національних інтересів. Основні зусилля ініціаторів зосереджувалися на залученні до новозаснованої організації всіх українців з польської армії та серйозній підготовці до проведення загальних організаційних зборів. На початку організація носила назву «Союз українських вояків у польських збройних силах», пізніше була перейменована на «Союз самопомочі українців у Великій Британії». На перших організаційних зборах, що відбулися 19 січня 1946 р., назву організації було змінено втретє на «Союз українців у Великій Британії», обрано керівні органи та затверджено статут. Згідно статуту, членами Союзу могли стати всі українці, що перебували у Великій Британії та на тимчасово окупованих нею територіях, незалежно від їхнього віросповідання чи політичної приналежності. Головними завданнями СУБ проголошувалися: сприяти, підтримувати й

захищати добробут та інтереси українців на Британській землі, надавати їй членам моральну та матеріальну допомогу; плекати серед членів організації українську культуру та традиції, знайомити українців з британським способом життя і надавати різного роду допомогу при влаштуванні умов для проживання та соціального забезпечення [4].

Організація продуктивного функціонування Союзу та реалізації поставлених цілей вимагала чіткої структуризації організації і ефективного керівництва. Це добре розуміли ініціатори створення СУБу. Згідно статуту, керівна влада була розподілена таким чином: вищий орган організації – звичайні загальні збори СУБ, найвища посадова особа – голова Союзу українців, виконавчий орган – управа СУБ, головний контролюючий орган – ревізійна комісія, головний арбітражний орган – мировий суд [4]. Таким чином, найвищою владою СУБ проголошувалися його члени. На загальних зборах, що скликалися раз у рік, делегати зі свого складу обирали голову Союзу та інші органи влади, які керували поточною діяльністю організації та відповідали за свої дії перед членами. Всю роботу в період між зборами організувала управа СУБ.

Щодо форми правового статусу Союзу українців, на засіданні управи ще деякий час велися дебати, викликані тенденцією деяких членів до утримання тісніших стосунків організації з командним складом ПЗС чи об'єднанням СУБу з іншими українськими комбатантськими організаціями в еміграції. На засіданні управи Союзу 23 лютого 1946 р. представник української еміграції з Франції П. Шумовський, який був запрошений членами управи взяти участь у засіданні в якості гостя, висловив думку про можливість і потребу організувати українство в рамках або на засадах військових. В основному доповідач зосередився на діючих емігрантських комбатантських організаціях і відстоював ідею їх об'єднання. Управі Союзу П. Шумовський запропонував свою допомогу

при встановленні зв'язків з українськими комбатантами на теренах Франції. У ході обговорення поставленого питання, член управи С. Нагнибіда вказав на неможливість його позитивного вирішення, пригадавши заборону польського командування належати українським воякам з ПЗС до виокремленої військової організації [5]. Інші пропозиції, щодо зміни правових норм чи цілей Союзу, закладених першими організаційними зборами, як правило, опротестовувалися і на кінець 1946 р. управа СУБ уже недвозначно і послідовно трактувала Союз українців як українську національно-громадську організацію.

На других річних загальних зборах, що відбулися 17-18 січня 1947 р. знову було звернено увагу на подальше правове оформлення організації. Для перегляду та внесення змін до статуту було створено статутову комісію, до складу якої ввійшли: С. Нагнибіда, П. Пігічін, Г. Драбат, О. Драгомерецький, О. Волинець, О. Лесів і Т. Данилів. Крім доповнень до статуту, Теодор Данилів від імені комісії вніс пропозицію доручити новій управі подбати про офіційну реєстрацію Союзу українців згідно чинного британського законодавства [6]. Слід зауважити, що член управи Теодор Данилів (з травня 1947 р. генеральний секретар Союзу [7]), був одним із небагатьох на той час високоосвічених громадських діячів української еміграції у Великій Британії. Походив родом із Бучача Тернопільської області. Після закінчення гімназії у рідному місті, вступив до Львівського університету на відділ права, де здобув диплом магістра. Навчання та працю поєднував з активною громадською діяльністю у таких повітових організаціях, як «Просвіта» та «Сільський господар» [8]. Рівень освіченості й наявність певної технічної підготовки відобразилися на роботі Теодора Данилова на посаді секретаря Союзу. Крім вагомого вкладу в організаційну розбудову та правове оформлення Союзу українців, не можна

не відзначити й професійне ведення ним матеріалів діловодства, їх досить високий рівень повноти та інформативності, які на цей час становлять собою цінне історичне джерело.

Підготовка необхідних формальностей для легалізації СУБу внаслідок різних причин тривала до кінця 1947 р. Управа СУБ докладала всіх зусиль, щоб справа була доведена до кінця і на початку грудня британським адвокатом, який був найнятий членами управи для консультації та оформлення потрібної документації, було внесено прохання про реєстрацію Союзу до Комітету з питань благодійництва для Англії й Уельсу [9]. На засіданні управи СУБ 17 січня 1948 р. Теодор Данилів повідомив, що 20 грудня 1947 р. СУБ, згідно чинного британського законодавства, було офіційно зареєстровано як спілку з обмеженою відповідальністю («Company Limited ч. 446916») [10]. Цей акт став великим досягненням у сфері діяльності управи Союзу, оскільки з цього часу СУБ набув статусу юридичної особи. З метою представлення організації у британському офіційному світі, копії статуту СУБу було розіслано всім зацікавленим міністерствам, вищим урядовим інстанціям Лондона, важливим місцевим урядовим установам, британським суспільно-громадським організаціям, відомим британським громадським діячам тощо. Як стверджує Теодор Данилів, британський світ сприйняв факт створення та діяльності організації дуже приязно. Особливо позитивно оцінювалося виявлене Союзом бажання співпрацювати з відповідними урядовими колами у справах поселення українських добровільних робітників на теренах Великобританії та задоволенні їхніх культурно-національних потреб [11].

Юридичне оформлення Союзу та побудова його роботи на суспільному кредиті довіри зобов'язували до ведення

прозорості діяльності в рамках чинного законодавства. Як зазначалося в статуті, Союз повинен був вести бухгалтерський облік грошових надходжень, витрат і всіх справ, у зв'язку з якими він отримував прибуток або на які видавав кошти, а також усього майна, кредитів і зобов'язань. Підлягав усім розумним обмеженням щодо часу й способу контролю рахунків, які могли бути накладені на нього в період його діяльності. Такі рахунки повинні бути доступними для інспекції всіма членами. Принаймні раз на рік рахунки Союзу повинні перевірятися, а точність, правильність фінансового балансу встановлюватися незалежними британськими аудиторами [12].

Внаслідок організаційної розбудови та поступової реорганізації, до кінця 1949 р. внутрішня структура СУБ набула чітких форм. Найвищим керівним органом стала двадцятичленна рада СУБ на чолі з головою; головним виконавчим органом – головна управа СУБ під керівництвом ділового директора, якому були підзвітні референти, відповідальні за певні ділянки роботи Союзу. До складу СУБ входили секції і комісії, відділи, осередки та окружні ради. Усі складові ланки творилися і реєструвалися на основі статуту, підпорядковувалися керівним органам СУБ і проводили свою діяльність на основі «правильників» СУБ, затверджених радою Союзу [4].

Відповідно до розширення сфер діяльності, певної реструктуризації зазнала й управа СУБ. У результаті реорганізації, на кінець 1949 р. управа складалася з таких окремих відділів: організаційного, культурно-освітнього, суспільної опіки, еміграційного, книгарні та видавництва, головної канцелярії [13].

Протягом 1948 р. при СУБі сформувалися та розпочали свою діяльність: Комісія допомоги українському студентству (КоДУС) й Організація українських жінок (ОУЖ) – автономні

секції та Товариство письменників і журналістів (ТОПЖ) – автономна організація.

З 1945 р. по 1949 р. СУБ охопив своїм членством близько 60 % всієї української спільноти на Британських островах. У 1949 р. кількісний склад дійсних членів Союзу українців становив 19752 особи [14]. Серед причин, що спонукали українських іммігрантів на Британських островах масово вступати в члени Союзу українців, у першу чергу можна назвати суттєву культурну та суспільну відмінність оточення, труднощі адаптації, прагнення зберегти свій національний характер. Однак названі фактори існували в середовищі будь-якої української емігрантської громади, проте такий високий рівень консолідації українців був украй рідкісним. Для порівняння наведемо кількісні показники членського активу однієї з найбільших українських емігрантських організацій – Комітету українців Канади (КУК). КУК, заснований у 1940 р. за ініціативою канадського уряду для більш ефективної участі українців у боротьбі проти німецького фашизму, став своєрідною координаційною радою, що згуртувала більшість громадських українських організацій Канади. На початку 1950 р. українська імміграція у Канаді складала близько 400 тис. осіб, 18 тис. з яких були членами організацій, об'єднаних Комітетом, що становило приблизно 5 % української спільноти Канади [15]. Таким чином, результати порівняння засвідчують не тільки високу свідомість українських іммігрантів у Великій Британії, але й значне досягнення Союзу українців у розгортанні ефективної організаційної діяльності.

Згуртування українців у рядах СУБу було першим завданням керівних органів. Наступним завданням стало залучення членів до громадської праці та активізація їх у рамках єдиної організаційної структури. Проживання українців невеликими групами в таборах для переміщених осіб і військовополонених, розсіяних по всій території Об'єднаного

Королівства, певною мірою сприяло гуртуванню окремих організаційних осередків, зате ускладнювало процес утримування безпосереднього зв'язку між ними та створення єдиної організаційної мережі. Вже на кінець 1947 р. повоєнних таборів, у яких у більшій чи меншій кількості перебували українці, налічувалося близько 400 [16]. Такі об'єктивні умови розселення українських іммігрантів на Британських островах ставили провід Союзу українців перед фактом необхідності заснування низових ланок та впровадження розгалуженої системи організаційної мережі. Первинною ланкою у місцях зосередження українців, зініційованою ще тимчасовою управою Ініціативного комітету, став так званий «осередок» на чолі зі зв'язковим із центральними керівними органами СУБ – мужем довір'я. Управа Союзу в своїх зверненнях до членів закликала, щоби в кожній групі, в якій налічується більше чотирьох осіб, негайно вибирали з-поміж себе мужа довір'я та повідомили про це управу [17]. Враховуючи те, що із збільшенням кількості членів організації, до централі СУБу надходила неймовірна кількість листів (для прикладу: у березні 1948 р. щоденно надходило до 220 листів), відповісти на які було понад силу і спроможність ділового апарату управи, мужу довір'я доручалося вести ділове листування з управою як у справах осередку в цілому, так і в справах особистих. В обов'язки мужа довір'я входила також організація культурно-громадської праці осередку, а в разі збільшення членів, – підготовчої роботи до заснування відділу. Відділ СУБ, згідно до положень статуту, трактувався основною низовою ланкою Союзу та міг створюватися за наявності не менше 12 членів організації. Діяльність відділів СУБ визначалася правильником, схваленим радою СУБ у 1948 р. [18].

Надалі, залежно від кількості згуртування українців, засновувалися нові відділи та осередки СУБ. Найбільша кількість

низових ланок Союзу українців була зареєстрована у 1949 р. Загальну кількість діючих відділів та осередків СУБ у 1947, 1948 та 1949 рр. демонструє наступна таблиця [15]:

Роки	1947	1948	1949
Кількість відділів СУБ	37	239	242
Кількість осередків СУБ	154	103	116

Створення відділів та осередків Союзу ініціювалося двома шляхами. Багато українських таборів, діючи самоорганізовано, шукали зв'язку з центральною українською установою. Після встановлення контакту, в таборі створювався відділ СУБ, а майже всі українці ставали його членами. Або ж ініціатором заснування низових ланок виступала спочатку головна управа Союзу, а пізніше організаційна реферантура (організаційний відділ ділової управи), головними обов'язками якої було сприяти заснуванню відділів та осередків СУБ, зберігати зв'язок з ними, контролювати та координувати їх роботу згідно з напрямками діяльності, визначеними центральною управою.

Зв'язок між низовими ланками та центральними керівними органами підтримувався шляхом взаємних візитів, з'їздів і конференцій, письмових інструкцій, щоденної особистої й ділової кореспонденції [19]. Вагому організаційну функцію виконував і пресовий орган Союзу українців «Наш Клич» (з 22 лютого 1947 р. – «Українська Думка»). На останній сторінці у кожному номері газети публікувалися вісті з діяльності організації, різного роду оголошення, розпорядження та звернення. Часто друкувалися й просто гасла, що закликали читацьку аудиторію до самоорганізації і самопомоги. Газета виконувала основну комунікативну роль між центральними керівними органами та місцевими відділеннями Союзу українців. На її сторінках

вказувалися головні завдання й цілі організації, а також основні напрямки діяльності.

Згуртуванню переважної більшості української спільноти в рамках однієї громадської структури сприяв і визначений аполітичний характер Союзу українців. Повоєнна українська імміграція, у тому числі й у Великій Британії, виділялася своєю політичною строкатістю. Однак, незважаючи на політичні розбіжності, об'єднані спільною метою здобуття державної незалежності та боротьбою проти більшовизму, а також прагненням єднатися в організованих формах з метою створення представництва та захисту національних інтересів на чужині, засновники СУБ зуміли консолідувати свої сили і згуртувати в рядах організації всіх бажаючих українців, що опинилися на Британських островах, незалежно від їх політичних переконань. Зокрема, серед ініціаторів заснування Союзу були контрактові старшини УНР Сергій Нагнибіда, Юрій Сальський, Михайло Опаренко та провідні діячі ОУН(б) Василь Олеськів та Григорій Драбат. З метою збереження єдності та подальшої консолідації української еміграції в Об'єднаному Королівстві, перші організаційні збори прийняли рішення визначити характер Союзу аполітичним, що й затвердили у параграфі 3 статуту СУБ. При виборах центральних і місцевих керівних органів, як правило, представники різних політичних сил та безпартійні члени мали рівні права і можливості. Цей факт щодо місцевих виборів засвідчує безпартійний член ради Союзу Володимир Гоцький: «Коли ж обирано Управу Відділу, то всі групи мали в ній своїх представників. Така розв'язка показалася правильною й корисною, бо з місця неутралізувала всякі розлами, інтриги та ін. Правда, що така комбінована Управа не давала монополію одній політичній групі для проведення якихось акцій, але теж була доброю школою взаємного пізнання, пошанівку та співпраці для загального добра» [20:132].

Зміцненню авторитету Союзу в середовищі імміграційної спільноти сприяло й налагодження ефективної діяльності в сферах соціального захисту, благодійництва та надання допомоги іммігрантам зберегти національну культуру та самобутність. У цій організації кожен її член знаходив пораду і захист з будь-яких виникаючих проблем, пов'язаних з важкими умовами адаптації та інтеграції в інонаціональному суспільстві. Соціальна допомога надавалася Союзом шляхом інформаційної, правової та матеріальної підтримки. Значна увага СУБ зосереджувалася на створенні фондів допомоги українським хворим та інвалідам. Проведені Союзом акції, спрямовані на збір пожертв, і вміщені на сторінках «Української Думки» заклики до громадськості сприяли швидкому зростанню резервів вказаних фондів, що створило можливість надавати хворим суттєву фінансову допомогу, придбати будинок для потреб інвалідів й забезпечити їм умови проживання. Надання фінансової підтримки та координація діяльності українських громад у культурній сфері, СУБ не лише заохочував своїх членів розвивати і поширювати українське мистецтво, зберігати національні традиції та надбання, але й пропагував українську культуру в Об'єднаному Королівстві, нерідко завойовуючи при цьому визнання та високу оцінку британців.

Підсумовуючи вищесказане, слід зауважити, що особливістю в організаційній діяльності в період становлення Союзу українців стала консолідація всіх українських іммігрантів, не зважаючи на їх територіальне походження, політичні та релігійні розбіжності, що, на жаль, через негативну рису, притаманну українській ментальності, – роз'єднаність, спостерігається як рідкісний випадок в історії української повоєнної еміграції. Зусилля перших керівних органів Союзу, спрямовані на створення чіткої організаційної структури управління та пошуки оптимального варіанту

правового оформлення, завершилися неабияким успіхом і забезпечили стабільне функціонування Союзу. Завдяки створеній структурній мережі, керівним органам СУБ вдалося централізувати діяльність організації, підтримувати та координувати роботу низових ланок, утворюючи з ними єдиний організм. Офіційна реєстрація СУБ надала можливість легально проводити суспільно-громадську діяльність, якої вимагали життя та потреби української спільноти на Британських островах. Таким чином, у перші роки діяльності, зумівши об'єднати інтереси членів навколо цілей організації, правильно визначивши пріоритети та форми й методи діяльності, які забезпечили ефективне функціонування, СУБ здобув авторитет й став координатором громадського життя української спільноти на Британських островах.

Література

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України в м. Києві (ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 185 (2)
2. Кубійович В. Українська еміграція після 1945 р. // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Репринтне відтворення видання 1949 р. – К., 1955. – С. 596-600.
3. Щигельська Г. Імміграція та початки організованого життя українців у Великій Британії в кінці ХІХ – першій половині ХХ ст // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 1. – Тернопіль: ТДПУ, 2004. – С. 217-222.
4. Щигельська Г. Формування та розвиток організаційної структури Союзу Українців у Великій Британії (1946-1949 рр.) // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей – Чернівці: Рута, 2005. – Т. 10-11. – С. 474-484.

5. Бібліотека та архів ім. Т. Шевченка в Лондоні. – Протокол, ч. 12 / Засідання Управи Союзу Українців у Великій Британії (Лондон, 23 лютого 1946 р.).
6. Бібліотека та архів ім. Т. Шевченка в Лондоні. – Протокол Звичайних Загальних Зборів Союзу Українців у Великій Британії, які відбулися в днях 17 і 18 січня 1947 р.
7. Бібліотека та архів ім. Т. Шевченка в Лондоні. – Протокол Засідання Управи з дня 21 червня 1947.
8. Трембляй Е. Теодор Данилів. – Львів, 2000. – 131 с.
9. Бібліотека та архів ім. Т. Шевченка в Лондоні. – Протокол Засідання Управи з дня 20.12. 1947.
10. Бібліотека та архів ім. Т. Шевченка в Лондоні. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 17 січня 1948 р.
11. Данилів Т. Три роки діяльності СУБу // 1949. – Різдво. – Ч. 1/98.
12. Memorandum of Association, The Companies Act, London: Ukrainian Publishers Ltd., 1948. – 20 р.
13. Бібліотека та архів ім. Т. Шевченка в Лондоні. – Протокол Загальних Зборів Союзу Українців у В.Британії, Сп. з обм. пор., з дня 12 - 13 березня 1949 року в Лондоні.
14. Звіт з діяльності СУБу за час від 1 січня 1949 до 31 грудня 1949 // Українська думка. – 1950. – 19 березня. – Ч. 11/159.
15. П'ять років праці СУБу // Українська думка. – 1951. – 21 червня.
16. Кажуть числа про працю СУБ // Українська Думка. – 1948. – 26 вересня. – Ч. 37/84.
17. Комунікат Ч. 5 // Наш Клич. – 1946. – 30 березня. – Ч. 4 /6/.
18. Організаційні заложення СУБу // Українська Думка. – 1948. – 15 квітня. – Ч.15/62.
19. Марченко І. Відділи й осередки СУБ // Українська Думка. – 1996. – 11 липня.
20. Гоцький В. На другому етапі: Спомини. – Лондон, 1990. – 206 с.

*На палітурці автопортрет Тараса Шевченка,
створений поетом 1845 року.*

Видавництво "Меркьюрі-Тернопіль".
46001, Тернопіль, бульв. Шевченка 23. Тел. 52 2444

